

«ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ БАСЫМ БАҒЫТТАРЫ:
ТАЛДАУ ЖӘНЕ БАСҚАРУ»
халықаралық ғылыми конференцияның
МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ
17-18 наурыз 2021

PROCEEDINGS
of the international scientific conference
«PRIORITY AREAS OF RESEARCH: ANALYSIS AND
MANAGEMENT»
17-18 march 2021

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
международной научной конференции
«ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ НАУЧНЫХ
ИССЛЕДОВАНИЙ: АНАЛИЗ И УПРАВЛЕНИЕ»
25-26 март 2021

Атырау, 2021

ӘОЖ 001
КБЖ 72
Ғ 96

Редакция алқасы:

А.А. Амангелдиев, Н.Б. Сейсенбек, Н.А. Еламанов

Редакционная коллегия:

А.А. Амангелдиев, Н.Б. Сейсенбек, Н.А. Еламанов

Editorial team:

А.А. Amangeldiyev, N.B. Seisenbek, N.A. Yelamanov

Ғ 96 Ғылыми зерттеулердің басым бағыттары: талдау және басқару: халықаралық ғылыми конф. мат. = Приоритетные направления научных исследований: анализ и управление: Сб. материалов межд. науч. конф. = Proceeding sinternational scientific conference: Priority areas of research: analysis and management. – Атырау: «Bilim Innovations Group» орталығы, 2021. – 325 б. – қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-08-0718-1

Жинаққа білім алушылардың, ғалымдардың, зерттеушілердің және мектеп мұғалімдерінің қазіргі ғылым мен білім саласындағы өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

В сборник включены доклады обучающихся, ученых, исследователей и учителей школ по актуальным проблемам современной науки и образования.

The proceedings includes reports of students, scientists, researchers and school teachers on topical issues of modern science and education.

ӘОЖ 001
КБЖ 72

ISBN 978-601-08-0718-1

© «Bilim Innovations Group» орталығы, 2021
© Center «Bilim Innovations Group» 2021

ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
HUMANITIES

SRSTI 16.41.99

EXPRESSION OF WORDS OF GRATITUDE IN COMMON TURKIC LANGUAGES

Salkynbay A.B.

Cand. Sc. Philology, professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty

Anuarbekova A.A.

Master's student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty

This work provides information about the features of the use of words of gratitude in the Turkic languages. Words of gratitude tend to be used in different situations of people. In particular, in the Kazakh and Turkish languages, these words are associated with the Allah. The name of Allah is mentioned almost everywhere, helping the people to pray and comfort themselves with this.

Key words: prayers, features of prayers, applause, epic tradition, folklore.

From the time mankind began to live as society prayers and curses are an important part of the kinds of oral narrative. They form its facade. To the good or evil encountered in human relations sometimes there is a need to answer with words, such as prayer or curse.

Prayers – well-wishers are stereotypes. Prayers have the most distinct nature of surrender, faith and hope. It's their motive. Often, it is said in return for a favor seen. The person who is going across the street is beautiful and it is celebrated with good words and well wishes about it. Common today in Ancient Turkish with the word applause welcomed «blessing, liking, praising» a name derived from the verb. Applause in Turkish has also been derived from words such as «*Do not pray to Allah for the sake of one*» prayers were often referred to in primitive times, during magic. In prayer, besides words, a number of bodily actions are resorted to:

«Evvelâ Tanrı sen (işimi) rast getir, (işimi) rast getirirsen ben buradayım; dilediğim dileği yine ver, büsbütün kısırlaşmış kısrağa yavru ver; iyi Tanrı, geniş Tanrı, cömert Tanrı, bey Tanrı! Evvelâ Tanrı gök yaratmış, ondan sonra yer yaratmış. Birinci /ilk önce/ Tanrıya sığınayım, ikinci Muhammed'e sığınayım. Birine biz kul olduk, birine de ümmet olduk. Üçüncü, Tanrım, dört yara, yüz yirmi dört peygambere sığınayım...».

«First, God, you come across (my work), if you come across (my work), I am here; give again what I want, give the offspring to the completely neutered mare; good God, broad God, generous God, Mr. God! First God created the sky, then he created the Earth. First seek refuge in God, and second Muhammad. To one, we

became slaves, and to one, we became a nation. Third, God, four wounds, and I seek refuge with one hundred and twenty-four prophets...» [1].

This is usually the form of kneeling and opening hands to the sky. Sometimes the eyes closed, the body is gently moved back and forth or left to right. Hands and chin lift up, pray with eyes deep into the sky, we think it is a form of conduct that is kept alive as the balance of the heavenly faith. Prophet Muhammad prayers are known as a hadith: *«Some people pray in prayer with their eyes set on the heavens let them give up or Allah will blind them».*

His actions are blatantly forbidden. The actions displayed during the prayer depend on the intensification, but there are different shapes for various religions which can be able to do.

In the religion of Islam, prayers are encouraged by verses and hadiths. The Prayer is mentioned in the verse. The coming of prayer in the following verses clearly pointed to its significance and to whom it would be done.

«Kullarım, sana benden sorarlarsa, şüphesiz ki, ben (onlara çok) yakınım. Bana dua edince, dua edenin dileğini kabul ederim. O halde onlar da benim davetime gelsinler ve bana inansınlar (imanlarında devamlılık gösterecekler) ki doğruya erişmiş, saadete kavuşmuş olsunlar» (5-Bakara Suresi, 186. Ayet).

«And if my servants ask you about me, I am near. When you pray to me, I accept the prayer's wish. So let them come to my call and believe in me, so that they may be guided and successful» (5-Surah Baqarah, 186. Verse) [2]

«Allah'ı bırakıp kıyamete kadar kendisine cevap veremeyecek ve onların yaptıkları dua ve yalvarışdan habersiz bulunan şeylere tapandan daha sapık, daha şaşkın kim vardır?» (6-Ahkaf Suresi, 5. Ayet)

«Who is more astray and more confused than one who worships, besides Allah, that which cannot answer him until the day of resurrection, and is unaware of their prayer and supplication?» (6-Surah Ahqaf, 5. Verse).

No precaution can prevent the fate of Allah, but prayer is useful to anything that has landed and will land. Prayer meets him as trouble descends; they fight each other until judgment day. Their prayers are based on time, events and situations.

We can sort a few of them out as follows:

- Prayers in history and literary texts;
- Prayers about natural events;
- Prayers about life.

I. Prayers in history and literary texts

Prayers in history and literary texts are important in the book of Dede Korkut, a fundamental work of Turkish and Kazkah culture. At the end of many stories, Dede Korkut appears and prays. For example, Uruz Big's Prisoner Boy with the Boiler Big Son ends with this prayer. *«Yöm vereyim hanum: Yırlü kara tagun yıkılmasın, Kölkelüçe kaba ağacın kesilmesün, Kamın akan görklü suyun kurımasın, Kanatların uçı kırılmasın, Kâdir seni namerde muhtac itmesün, Çapar iken ağ boz atun büdrimesün ... «.*

Let's also note that in the Kazakh and Turkish epic tradition, prayer reading was also important. The epic poet, while performing his art, would place prayer in appropriate places, which would rather be before the epic began to tell. Here, an example of a prayer estimated to have been written in the XV century:

*Let's pray for health first, for health!
Let's pray for good, for goodness sake!
Let's pray for the state, let's pray your government!
Let us pray to friendship, my enemy na!
Let's pray good luck, good luck!
May your work be with you.
We ask Hak to keep the table open!
People who don't like you, a thousand and a half!
Instead of black moles on their faces, let the red sky be herpes!*

II. Prayers related to natural events. They are sung in rhymes

1. Prayers for rain

*We always fainted from hunger.
We're broke with thirst.
We're on a thorn.
Amen amen amen!*

2. Prayer read when the moon appears

*I saw the moon, Allah.
Amentu billah.
Whatever sins I have,
Forgive me, Allah.*

III. Prayers about life

When a favor is seen, it is said, but it is also expressed when desires are made. Prayers and wishes of separate importance in Kazakh and Turkish folklore are sometimes sung in the form of rhymes and lullabies. Some of these diverse prayers include:

1. Prayer at lullabies

*Aldi-aldi, my white baby,
Lie in the white crib, baby!
Don't cry, my baby, don't cry,
Let me bite the bone.
Baikutan's tail
Let me tie it.
Aldi-aldi, my white baby,
My sheepskin hat,
Although bad for people,
My favorite white baby![3].*

1. Rhyming prayers read in bed before sleep

*I lay down to my right,
I said Bismillah.*

*I turned to my left,
I built a fortress from Nur
I took refuge in my Subhan[4]*

2. Prayers read for the child to walk

Yürümeyi geciktiren çocuk, ayın ilk Cuma gününden başlamak için üst üste üç hafta boyunca kollarından tutulur, ileri geri sallanır ve aşağıdaki kelimeler söylenir:

*İzin ver Allah'ım,
Yavrum yürüsün.
Selâlar verilsin,
Çocuğum yürüsün*

3. Fire prayer (in rhyme form):

*Bismillahirrahmanirrahim.
Yaktım seni Hak için,
Yan Muhammed aşkına.
Nârın nûr olsun.
Tütünün asümane çıksın.*

4. Prayers recited during the test (in rhyme form):

A student who enters the test, in order for his test to pass easily, puts a pin in the door before entering and says the following prayers through it.

5. Wish for dough:

The woman kneading the dough sings the following rhyme to make her dough swell:

*Adım Eşe,
Hamurum coşa.
Ben gelmeden,
(İ)leğenden aşı [5].*

Form and meaning features of prayers

1. Prayers can be said for almost every person, and usually cries like Allah, or My Lord are brought to the head. The prayers that a person says for himself are a prayer to Allah:

*Allah, save me from this adversity.
God help you.*

My Lord, make my grave bountiful, and make a path to Paradise.

2. Prayers, rather, are said to the second and third parties. These prayers are words that are said with very sincere feelings and are the equivalent of the kindness seen.

*Allah give me the chance to achieve a success.
Allah give me the chsnce to have a baby.*

3. There are also prayers that are said without a favor. It is also possible to pray for people who are loved and want to be happy. For example, a person who is addicted to alcohol or any drugs, such as heroin, marijuana, morphine, to get rid of it: Let Allah be your helper!

A convict to get out of prison:	May Allah save him, May God grant you patience.
For a soldier's thesis:	May Allah grant you safe and sound travel.
When approached by a working person:	Good luck.
For a student:	Give you the convenience of Allah. God bless the mind.
For a newly opened workplace:	May Allah bestow good profits.
For the newlyweds:	May Allah be happy and happy.

Such prayers sung in the form are some of them. These examples can be replicated further, depending on age, work, and situation.

3. Prayers are short and simple expressions, and they are usually in canonical sentences.

May Allah give according to his heart.

Heaven be your place.

Let the stove burn.

4. Some are measured and rhyme.

Bless your age, bless your head.

5. The dilemma can be said in the form of trilogy and quatrain.

Allah forbid your hand.

(Bless) your tongue from lies...

Long life like water.

Let it be the fall of the wedding.

Have a son, a daughter.

6. Some prayers are performed with verbal arts such as taşbih and contrasts.

Black brow, olive eyes

White-faced, truthful,

Silk hair, bronze wrist,

Be clean-hearted.

7. Prayers, whose main purpose is to be said for the good of people, are divided into two parts: life and the hereafter. Those related to life, body organs (face, eyes, mouth, heart, feet, legs, hand-arm.), disease-health, wedding, holiday, property, mother, father and relatives are related.

Don't let me see your bitter face.

May Allah not show what hunger is.

May God give health to your parents.

May Allah show the face of the son.

May Allah grant you what you have.

Don't let your hands see the trouble.

Don't let your eyes get wet.

How many holidays you will see!

Let January be all right.

Be a neighbor with your son and daughter.

You have many offspring. In matters of religion and the hereafter, the following kinds of prayers are also given:

Be one of the righteous servants of Allah.

Let not Allah separate faith from the Qur'an.

May Allah give the wealth of faith.

May Allah have mercy on you from the fire of Hell.

There are some prayers that are in the appearance of a curse. These are rather words that are said during child caresses and express compassion.

Don't let break your hand,

Don't let blind your eyes!

References

1 Abdulkadir Inan, Shamanism in History and Today-Materials and Research, Ank., 1972, p. 139 and 142.4.

2 Celâl Yildirim, Quran Meâl ve Tafsiri, Ist., 1982, p. 28. 6. Celâl Yildirim, a.g.e., p. 503.

3 Âmil Çelebioğlu, Turkish Lullabies Treasure, Ist., 1982, p. 47. 15.

4 Kadir Pürlü, Sivas Karalar Village Nursery Rhymes, Riddles, Mani and Prayers, TFD, 1986/1, Ank., 1986 p. 276-277.

5 Nail Tan, Measured Words in Our Folklore, Ist., 1986, p. 67-68.

ҒТАМР 03.20

XX ҒАСЫРДЫҢ 20-30 ЖЫЛДАРЫ ОҚУ-АҒАРТУ САЛАСЫНДА БОЛЬШЕВИКТИК ҰСТАНЫМДАРДЫҢ БОЙ КӨРСЕУІ

Нұрахимова Ж.Ф.

Магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ.

Аталған мақалада Кеңес үкіметінің орнауы мен одан кейінгі тұстағы большевиктер билігінің оқу-ағарту саласына қатысты жасаған іс-шаралары көрсетіледі. Қазақстан аймағында оқу-ағарту, оның ішінде сауатсыздықпен күрес, көшпелі және жартылай көшпелі аудандарда мектеп үйлерін ұйымдастыру, 8 бен 55 жас аралығында халық сауаттылығын қамтамасыз ету

жұмысымен қатар коммунистік идеология жұмыстарының жүргізілуі баяндалады. Сонымен бірге әйел азамттарының да білім алуы мен оларды идеялық-саяси тәрбиелеу жұмыстары аталып өтіледі.

Түйін сөздер: сауатсыздықпен күрес, саяси тәрбие, идеология, мектеп үйлері, үйірмелер.

1917 жылы билікке келген Кеңес өкіметі өзінің алғашқы съезінде лениндік ұстанымға сәйкес «барлық билік жергілікті жерлерде жұмысшы, солдат және шаруа депудаттарының Кеңесіне өтеді», дей отырып, барлық Ресейде қоныстанған ұлттарға болашағын анықтауға құқық беріледі деп сендірумен болды. Өкіметтің өзінің алғашқы басқару жылдарында мәдени құрылыс мәселесіне аса назар аудара отырып, бұқара халықтың арасындағы сауатсыздықты жою жұмысына мән берді. Бұл жұмысты большевиктер тез арада ұйымдастыра отырып, оны жан-жақты жүргізу мақсатында 1918 жылы 26-шы маусымда өкіметтің «РСФСР-де халыққа білім беру ісін ұйымдастыру туралы ережесін» қабылдайды [1]. Аталған Ережеге сай халыққа білім берудің губерниялық, уездік және болыстық бөлімдерін құру және мектеп құрылысына еңбекші халықты тарту үшін халыққа білім беретін Кеңестер ұйымдастыру қарастырылады. 1919 жылы 26-ші желтоқсанда Кеңес өкіметінің «РСФСР халықының сауатсыздығын жою туралы» декреті жарияланған соң, барлық аймақта 8 бен 50 жас аралығындағы оқи және жаза алмайтын республиканың тұрғындарын өз ана тілінде сауат ашу ісіне міндеттейді. Оған сәйкес бұл ережелерді орындамау жағдайына қатаң шаралар қолданылды.

Алғашқы кезекте 1920 жылы құрылған сауатсыздықты жоюға қатысты төтенше комиссия сауатсыздық жою пункттерін, үйірмелер мен қысқа мерзімді курстар ашумен болды. Алайда бұл іс-шаралар бірден өзінің нәтижесі жұмысын көрсете алмады, олар арнайы мектеп үйлері ретінде ұйымдаспағандықтан оқу құралдарының жоқтығы, педагогикалық білімі бар мұғалімдер санатының жетіспеушілігі байқалды. Сонымен бірге өлке халқының басым бөлігінің көшпелі және жарылай өмір салтын ұстануы мен азамат соғысының салдарынан халықтың материалдық жағынан кедейленіп, 1920-1921 жылдары халық шаруашылығының күйзелісі де бұл істің дамуына түрлі қиындықтар алып келді. Десек те, алғашқы кезде мектептер мен түрлі сауат ашу курстары депудаттар кеңесінің, ревкомдардың және басқа да мемлекеттік құрылымдар шешімдерімен, сол сияқты интеллигенция өкілдерінің ұсыныстарымен, тіпті хат тануға ниет білдірушілер бастамасымен ашылып жатты. Алғашқы кезеңде Верный, Семей, Ақмола сынды қалалармен қатар оқу-материалдық мүмкіншілікке ие елді-мекендерде мектептер ашылды. Ал 1923 жылы шала сауаттылар үшін мектептер ашылса, 1924 жылдың ақпан айында Қазақстанда Бүкілодақтық «Сауатсыздық жойылсын» қоғамының бөлімшесі құрылады. Сауатсыздықпен күресу жолындағы тағы бір қиындық – жаппай ашылған сауатсыздықты жою мектептерінің тиісті даярлығы бар педагогтармен қамтамасыз етілмеуі. Сондықтан 1920 жылы 1-10 тамыз аралығында

Орынборда 4 апталық сауатсыздықты жою инструкторларының курсы ашылып, оған 18 жастан жоғары қыздар мен жігіттер алынады. Курстың мақсаты – тыңдаушыларды бітіргеннен кейін басқаларды оқытуға даярлау. Сондықтан курсқа түсушілерге мынадай талаптар қойылды: ең алдымен, олар өздері еркін оқып, оқығандарын аударып білуі және арифметикалық төрт амалды білуі қажет болды. 1919 және 1920 жылдары Орынборда, Ордада және Семейде Халық ағарту институттары ашылды. Бұл оқу орындары арнайы орта білімді мұғалімдер кадрларын даярлады. 1919 жылы қазақ жастарының бір тобы Қырревкомға өздерін Орынбордағы мұғалімдер дайындайтын 3 жылдық мұсылман курстарына стипендианттар етіп жіберуге өтініш жасады. Оң шешім шығарған Қырревком өзінің мүшелерінің бірі С.Меңдешевке «мұғалімдер курсының жағдаймен танысуды» тапсырды. Жалпы 1920-1921 жылдар аралығында сауатсыздықты жою ісімен 2412 қызыл отау жұмыс жасап, оқу-үйі атқаратын міндеттерді орындады және осы жылдары 72 232 адам сауат ашуға мүмкіндік алады [2].

Қазақстанда Кеңес билігінің орнығуына орай сауатсыздықты жою үрдісі алғашқы кезекте Түркістан Халық ағарту комиссариаты мен Қырревкомның мектеп бөлімін құру ісімен нақтыланды. Жаппай сауатсыздықпен күрес жұмысының мақсаты мен міндеттерін, оның негізгі мазмұнын қалалар мен елді-мекендерде түсіндіру және сауатсыздықты жою бойынша курстар ұйымдастыру туралы 1918 жылы 26 шілдеде Түркістан Халық ағарту комиссариатының Ережесі, 1919 жылы 3 желтоқсанда Түркістан Кеңесі ОАК-нің ересектер арасындағы міндетті оқуды енгізу туралы Декреті толықтай нақтылап берді. Халық ағарту комиссариатының Ережесінде «әр орында және әр ауылда, курстар ұйымдасуына нақты көрсетілгендіктен, оқу курстары ересектерді оқу және жазу үйретуде шектелмеуі белгіленді. Сауат ашушы ересектерге хат танып қана қоймай:

а) ойды дамыту, жалпы білім беру;

ә) отанымыздың өндіргіш күштерін жетілдіру ісінде жергілікті жерде елеулі маңызы бар нақты қолөнер кәсібіне үйрету;

б) Мәдениет үйлерін, көркемөнерпаздар ұжымдарын т.б. ұйымдастыру жолымен эстетикалық және қоғамдық сананы дамыту мақсаты негізге алынды. Оқу курстарының оқу жоспарына жалпы білім беретін пәндер «оқу мен жазу, арифметика, табиғаттану, бухгалтерлік есеп және т.б. сондай-ақ өнертану, ән сабағы, сурет салу, драмалық шығармаларды оқу енгізілді. Ал білім алушылардың міндетіне саяси экономия, әлеуметтану, революциялық қозғалыстар мен саяси партиялардың тарихын меңгеру жүктелді [3].

1919-1923 жылдары Қазақстанда сауатсыздықты жою науқанын бастау барысында біршама кедергілердің бар екендігі байқалды: халықты оқытуға жарайтын маман кадрлардың жетіспеуі; Жаңа оқулықтардың жоқтығы және жазу құралдарының жеткіліксіздігі; Қалаларда әсіресе ауылдық жерлерде білім беру органдарының материалдық-техникалық базасының әлсіздігі. Қазақ зиялысы Ахмет Байтұрсынұлы 1923 жылы «ашылған мектептерге бөлінген ақша 2616 мұғалімдер мен кітапханашылардың жалақысына ғана жетеді.

Балаларды оқумен толық қамту үшін 20 мыңнан аса мұғалім керек» екендігін айтты. Губерниялық атқару комитеттері мен болыстық және ауылдық биліктегі мектептерді халықтың өзі ашуға атсалысу қажеттілігі, олады ұстап тұруға өздері қаржы шығарып, ал тұрмысы нашар кедей отбасылары балаларына тегін білім беру ісіне ұсыныс білдірді. А. Байтұрсынұлының үлгісі, ой-әрекеті мен жалынды сөздері ескі ағартушы-ұстаздарды оқыту жұмысын жаңа жағдайда жалғастыруларына үлкен ықпал етті. Соған орай қазақ интелегенциясының алдына елдегі жаппай сауатсыздықты жою міндеті қойылды. Мұнда еуропалық үлгідегі оқу орындарын, мектептер мен училищеде оқығандар, орысша тіл білетіндер сауаттылар санатына жатқызылса, ал мұсылманша хат танығандар сауаттылар қатарына жатпады. Тікелей А. Байтұрсынұлының басшылығымен жер-жерде облыстық, уездік халық ағарту мекемелері құрылып, бұл істің мамандары жұмысқа келді. 1921 жылы 18-25 қаңтарда Орынбор қаласында болып өткен халақ ағарту мекемелерінің бүкіл Қазақстандық бірінші конференциясында А. Байтұрсынұлы баяндама жасайды. А. Байтұрсынұлы баяндамасында ағарту саласындағы кездескен қиындықтар мен кемшіліктер жөніне де тоқталып өтеді. Мәселен, көптеген мектептер үймен қамтамасыз етілмегендігін, ал қамтамасыз етілгендердің өздерінің жылу жүйесінің жоқтығын, оқушыларға арналған оқулықтардың жетіспеушілігін, кейбір жақсы мектеп үйлері әскери мекемелерге берілгендігін, ал босатылғандарының өздері қолдануға келмейтіндігін, мектеп қызметкерлерінің жағдайының төмендігі және олардың ешқандай материалдық жағынан қамтамасыз етілгендігін баса айтты. Сондай-ақ, мұғалімдерге төленетін жалақының аздығы мен сол жалақыны мерзімімен ала алмайтындығы, міне осындай материалдық жағдайының болмауынан мектептердің жабыла бастағандығын атап көрсетті.

Осы жылдың 21 ақпанында Қазақ АКСР-і Орталық Атқару комитетінің төралқасы А. Байтұрсынұлының баяндамасының мәтінімен танысып, Орынбор Халық Ағарту комиссариаты белсенді комиссариат деп жарияланып, республикалық барлық оқу орындары мен сауатсыздықты жою ісіне жан-жақты көмек шараларын көрсетуге міндеттенді. Соған орай қазақ мәдениетіне қатысты барлық мәселелерді шешу Қазақ АКСР-нің Халық Ағарту комиссариатына тапсырылды. Нәтижесінде Халық Ағарту комиссариатының ұсынысымен 1921 жылы 26 шілдеде Қазақ АКСР-і Атқару Комитеті қазақтардың сауаттарын ашу жұмысына он алты мен елу жас аралығындағы барлық қазақтарды мобилизациялау туралы қаулы шығарады [4].

Жаппай сауатсыздықты жою науқаны қоғам өміріндегі барлық іс-әрекеті мемлекет қарамағына көшіру, мәдениет пен жеке адамның үстінен қатаң саяси-идеологиялық өктемдік жүргізу жағдайларында өтті. Мәселен, 20-жылдардың соңына қарай қазақ жазу әліппесі араб графикасынан латынға, он жылдан кейін латын графикасынан қазіргі кириллицаға ауыстырылды. Бұл бір адамның бастауыш білімді үш қайтара оқуына мәжбүр етті. Сонымен бірге сауатсыздықты жою ісіне 1931-1933 жылдардағы сұрапыл аштық та өзінің кері әсерін тигізді.

Бүкіл олқылықтар мен сауатсыздықты жою науқанына қатысушы топтың бірі Қазақстан жастары мен ұйымдары болды. Партия ұйымдары идеялық-саяси тәрбиелеу мен сауаттандыруды жастар мен мәдени-ағарту мекемелерінің жүйесі арқылы жүзеге асырып отырды. Қазақстан жастары мен ұйымдары партия тапсырмасымен идеологиялық және мәдени майдандарға қатыса отырып, өсіп келе жатқан буынды социализм рухында тәрбиелеу тапсырмасы бойынша жұмысқа жегілді. 1924 жылдың қаңтар айында Қазақстанда «Сауатсыздық жойылсын» ұйымын құру жөнінде жұмыстар жүргізілді. 1924 жылдың 17 ақпанда өткен алғашқы ұйымдастырушылық жиналыста Қазақстандағы сауатсыздықты жою ұйымы (СЖҰ) рәсімделді. Олардың негізгі мақсаты сауатсыздықты жою болғанымен олар жергілікті жерлерде жұмысшы, шаруа, малшылар қатарын социалистік құрылысқа тартумен және сауатсыз село халқын бар күш жігері мен қаражаттарын қоғамдық іске жұмсауға үйрету сияқты коммунистік идеологияның принциптерін насихаттаумен де айналысты.

1928 жылдың мамыр айында өткен БЛКЖО ҮІІ съезі коммунистік партияның сауаттылық жолындағы нұсқауларын орындауда мәжбүр бола отырып, жастарды сауатсыздықты жою күресіне қатысуға бағыттады. 1928 жылдың 1 тамызынан бастап, сауатсыздықты жою айлығын өткізу туралы шешім қабылдады. Сауатсыздықпен күрес жәніндегі жергілікті комиссияларға көмек ретінде, сауатсыздықты жою жұмысына бір мың комсомолды жіберетін болды. Съезд әрбір сауатты комсомолға сауатсызды оқытуды міндеттеді. Съезд бұл шараны комсомолдың сауатсыздықпен күресудегі қызметін партияның маңызды нұсқауларының бірі ретінде қарастырды. Бірақ партия асыра мақтап кәрсеткендей бұл шешімдер қағаз жүзінде әдемі жазылғанымен, іс жүзінде таңданарлықтай бола бермеді. Партияның тапсырмасын мүлтіксіз орындау және атқару сол заманның негізгі қағидасы болды. Сөйтіп, жастар ұйымының қатысуымен мәдени сапар ұйымдастыру қолға алынды. Мәдени жорық ауа райының қолайсыздығына қарамастан 1928 жылдың қарашасы, тіпті желтоқсан айларында басталды. Қазақстандағы жастардан құралған мәдени сапар комсомолдарды жұмысқа жұмылдыра отырып, қазақ өлкелік комитеті сауатсыздықпен күресу үшін екі айлық курстар ұйымдастырды. Бұл курстарға қоғамдық және комсомолдық жұмыстарда белсенділік таныта білген, мектеп білімі бар және педагогикалық жұмысты жүргізуге қабілетті жастарды жіберіп отырды. Қазақстан комсомолы екіжылдық мәдени-ағарту жұмысын атқару мақсатымен, ауыл мен селоға 408 мәдени жауынгер мен қосымша 226 жастарды жұмылдырды [5]. Жастар ауыл мен селоларға жөнелтіліп, сауатсыздықты жоюшылар ретінде іске кірісті, ал жастардың бір бөлігі оқытушылар жетіспеген бастауыш мектептерде және оқу үйлерінің басқарушылары болып жұмыс жасап жатты. Десек те, бұл білім беру ошақтарының әлі де болса толыққанды жұмыс жасамағандығын, негізінен халықты тек алғашқы сауатын ашумен ғана шектелгендігін байқауға болады.

Сонымен бірге оқу-ағарту саласында алғаш рет қазақ және шығыстың аз ұлт қыздарын мектепке және жалпы алғанда әйелдерді білім беруге тарту, тәрбиелеу туралы мәселеге де ерекше назар аударылды. Мәселен, 1927 жылдың

19-қаңтарында бұл мәселе бойынша Коллегияның арнайы қаулысы шығарылып, жергілікті жерлерге – қыздарды жаппай оқу орындарына тарту, біршама әйелдердің мектептерін және басқа да мәдени-ағарту мекемелерін ашу жөнінде кең науқанды жүргізу туралы нұсқаулар беріледі [6]. Осы мақсатта қазақ қыздары мен әйелдеріне арнап арнайы мектептер ашылып, 1926-1927 оқу жылында ауылдағы бастауыш мектептерде қыздар азшылық болса да білім ала бастайды. Ал 1927-1928 оқу жылында ауылдағы бастауыш мектептегі қазақ қыздарының үлес салмағы 11,1%-ға дейін көтеріледі [7]. Бұл жұмыстарды жандандыруда кеңестік «Қызыл отаудың» жұмысы ерекше болып, олар әйелдердің сауатын ашу, денсаулық-тазалық жұмыстарын жүргізу, заң жағынан кеңес беріп қорғау және жалпы саяси-тәрбие жұмыстарымен айналысты. Әсіресе «Қызыл отаулар» әйелдер арасында сауатсыздықты жоюда ең негізгі күш бола отырып, сауатсыздықты жою пункттері ашылып, ауылдың ересек тұрғындарын тартумен айналысты. Отаудағы сауатсыздық-ты жою ісіне тек әйелдер ғана тартылып қоймай, ер кісілер де қатысты. Бірақ көпшілік жағдайда қалам, қағаздың жетіспеушілігінен және сол кез үшін мектеп құралдарының тапшылығынан әйел, ер адамдар оқуды тастауға мәжбүр болды. Отаудың жұмысын насихаттау және әйелдер мәселесін жан-жақты қарау әйелдердің баспасөз органын шығару қажеттігін туғызып, соған орай 1925 жылдың мамыр айынан бастап «Теңдік» газеті жарық көре бастады. Ал 1926 жылдың қаңтарынан бастап «Әйел теңдігі» журналы ұйымдастырылып, оның тұңғыш редакторы С. Есова болды.

Сонымен бірге партияның нұсқауымен 1928 жылдың наурыз айындағы Қазақстан Орталық Комитеті Президиумының мәжілісі әйелдердің білім алуына, яғни қазақ қыздарына интернаты бар мектеп шеберханаларын ұйымдастыру үшін мемлекеттік бюджеттен қаржы бөлу туралы арнайы мәселе қарастырылады. Сол жылдың сәуір айында БК(б)П Қазақстан өлкелік комитетінің пленумы «Қазақстандағы мәдени құрылыстың міндеттері туралы» мәселені қарай отырып, әйелдерге білім берудің маңызын ерекше атап көрсетіп, көшпелі және жартылай көшпелі ауылдарда, сондай-ақ қышлақтарда қыздарға арнап бастауыш мектептерін ұйымдастыруды ұсынды [7, 11 б].

Осылайша, өз кезегінде кеңестік билік халақ ағарту саласын жандандыру, әсіресе сауатсыздықпен күрес ісінде көптеген жұмыстар атқарды. Әйел азаматтар да ер азаматтармен теңестіріле отырып, сауат ашу, оларды саяси тәрбиелеу жұмыстары да атқарылып жатты. Дегенмен, бұл саяси-ағарту жұмыстарында маркстік-лениндік идеология кеңінен қанат жайып, халық санасына интернационализм идеясын сіңіруге тырысып жатты.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Омарбеков Т. Саутсыздықты жою: науқаншылық және оның салдарлары // Ақиқат, 1996. №2, – 30 б.

2 Историография Казахстана: уроки истории. – Алма-Ата: Рауан, 1990. – 134 с.

3 Алдажұманов К.С. Тоталитарный социализм :реальность и последствия. Алматы; 1997. – С 278 .

4 Садвокасова К. «Развитие женского образования в Казахстане (1920-1932 гг)» Автореф канд. пед. наук. – Алма-Ата, – 1966. С. 17.

5 Купенова Г.Ы. Деятельность Н.И. Ильминского в истории школьного образования нерусских народов Урало-Поволжья II половины XIX века // Вестник КазНУ. Серия историческая. – 2006. – № 1 (40). – С. 78-83.

6 Байтұрсынов А. Оқу жайы // Қазақ. – 1913. – 21 сәуір.

7 Есқызы С., Баранова С. Қызыл отау. – Қызылорда: Қызмем баспасы, – 1927. – 72 б.

ГРНТИ 21.21.31

ЗНАЧЕНИЕ РЕЛИГИИ В ПЕРЕСМОТРЕ ГЕНДЕРНЫХ РОЛЕЙ В КОНТЕКСТЕ УЧАСТИЯ ЖЕНЩИН В ВОПРОСАХ МИРА И БЕЗОПАСНОСТИ

Дюсенова А.

Магистрант, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан

Несмотря на международные обязательства и законы на обеспечение равенства прав и возможностей мужчин и женщин во всех сферах жизни, по-прежнему остается низкая представленность женщин в решении вопросов укрепления мира, доверия и безопасности. Пересмотр гендерных ролей в полной мере еще не обеспечен ни в одной стране. В данной статье принимая во внимание возможности религии в плане воздействия на общественное сознание, автором предпринята попытка рассмотреть роль религии и участие религиозных лидеров в контексте вовлеченности женщин в решение вопросов укрепления мира и безопасности.

Ключевые слова: Казахстан, религия, ислам, резолюция 1325, женское религиозно – теологическое образование.

Традиционно, о положительной значимости роли женщины при их равном участии в общественной жизни, свидетельствуют несколько причин:

например, женщины являются первыми учителями и наставниками для следующего поколения; их уровень образования имеет огромное влияние на формирование физического и социального благополучия семьи; их участие в экономической деятельности ведет к экономическому прогрессу; их участие в общественной жизни улучшает государственное управление и снижает уровень коррупции. Однако, несмотря на положительную картину при равном участии женщин, по-прежнему половина населения мира неспособна в полной мере реализовать свой потенциал, в результате женщины продолжают нести прямые издержки за сохраняющееся гендерное неравенство.

За последние несколько десятилетий международным сообществом разработаны ключевые документы в области защиты прав человека, в которых формулируются права женщин, содержатся нормы о прекращении всех форм гендерной дискриминации и излагаются стратегии достижения равенства между мужчинами и женщинами во всех сферах. Одним из таких документов является Резолюция 1325 Совета Безопасности ООН, с момента принятия которой прошло 20 лет [1]. Однако, в Государственной программе по противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Казахстане на 2018 – 2022 годы не содержится гендерного анализа [2]. В действительности, национального плана по имплементации резолюции 1325 в Казахстане не было принято, в отличие от соседних стран Центрального азиатского региона Кыргызстана, Таджикистана и до сегодняшнего дня идея реализации данного плана, находится на уровне общественных осуждений с участием представителей государственных органов, национальных и зарубежных экспертов, а также международных организаций.

Осознавая возможности религии в плане воздействия на общественное сознание, в данной статье предпринимается попытка рассмотреть роль религии и религиозных лидеров в продвижении прав и возможностей женщин в укреплении мира и безопасности. Например, во многих странах, находящихся в зоне политического либо национального вида конфликтов именно религиозные организации во главе с их лидерами, остаются единственными сохранившимися институтами напрямую воздействующих с обществом. Поэтому, в случае если власть находится в руках радикально настроенных религиозных лидеров, транслирующих искаженное представление о роли женщины в контексте современных жизненных реалий, риск того, что женщины и дети окажутся жертвами насилия, существенно повышается. Например, это является одной из причин возникновения религиозного экстремизма с участием женщин и детей. В результате религиозные деятели – приверженцы радикального религиозного течения, могут оказывать косвенное воздействие на формирование общественных гендерных ролей в государстве на уровне транслирования в общественном сознании идей о том какую роль женщинам мусульманкам следует занимать в общественной жизни, и какими правами они обладают в контексте религии и культуры.

Несмотря на исторически продолжительную идеологию социализма, направленную на эмансипацию женщин, где роль женщины заключается в

равном участии с мужчинами в социально-экономической жизни общества, ввиду культурных и религиозных взглядов, советские «феминистские» беждения не были по настоящему приняты казахстанским обществом где роль женщины тесно связана с вопросами семьи и материнства. В результате, потому что сектор мира и безопасности может представлять «опасность» для материнства – женщины не приветствуются в этой сфере. В принятой Концепции семейной и гендерной политики Казахстана на период до 2030 года, вопросы гендерного равенства тесно увязаны с вопросами семьи – подобный подход продолжает закреплять традиционные стереотипные представления о роли и обязанностях женщин в семье [3]. В свою очередь, в рамках Плана мероприятий по реализации Концепции в период с 2020 по 2022 годы 3 мероприятия из 47, направлены на продвижение гендерного просвещения и расширения участия женщин в обеспечении мира и безопасности [3].

Исторически сложившаяся разница в гендерных ролях, по-прежнему значима и актуальна сегодня в Казахстане, и это подрывает законы в сфере равноправия и антидискриминации. Сохраняющееся разделение традиционно «женских» и «мужских» сфер оплачиваемого труда в Казахстане, оправдание которого чаще всего содержится в естественных различиях между полами, приводит к тому, что существующее неравенство в казахстанском обществе не признается как противоречащая конституционным гарантиям равенства между полами. В действительности, как показывают исследования, гендерных различий, связанных с биологией, недостаточно, чтобы понять все разнообразие гендерных ролей с участием женщин в сфере мира и безопасности. Кроме того, в свете глобальной тенденции, направленной на развитие технологий, а также привлечение профессиональных сотрудников вне зависимости от пола, но с необходимыми навыками и компетенциями способствовало бы повышению эффективности участия женщин и повышению их роли. В этой связи, учитывая роль религии и культуры в деле формирования представлений о роли женщин в обществе, необходимо обеспечивать участие религиозных организаций и их лидеров в принятии мер по содействию осуществлению программы действий в области обеспечения гендерного равенства и продвижения роли женщин.

Таким образом, резолюция 1325, направленная на обеспечение участия женщин наравне с мужчинами в решении вопросов мира и безопасности, безусловно влияет на политическую повестку в стране, но не представляет собой политическую значимость первостепенной важности. Одним из возможных путей достижения позитивных изменений является вовлечение лидеров из числа женщин с религиозным образованием, которое позволит транслировать в обществе идею пересмотра гендерных ролей и в результате мобилизовать институциональные, культурные и правовые ресурсы, которые будут способствовать осуществлению усилий для обеспечения равенства между мужчинами и женщинами в Казахстане.

Литература

1 В центре внимания: Женщины, мир и власть. (2021). Retrieved 16 March 2021, from <https://eca.unwomen.org/ru/news/in-focus/women-peace-security>.

2 Об утверждении Государственной программы по противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Республике Казахстан на 2018-2022 годы – ИПС «Әділет». (2021). Retrieved 16 March 2021, from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000124>.

3 Указ Президента Республики Казахстан от 6 декабря 2016 года № 384 «Об утверждении Концепции семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года». (2021). Retrieved 16 March 2021, from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37778759.

ҒТАМР 17.82.31

Е. БУКЕТОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ЖАНРЫ ЖАЙЫНДА

Шапай М.А.

Студент, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Мақалада Е. Букетовтің көркем-деректі шығармаларының жанрлық сипатын саралау арқылы көркемдік, идеялық-эстетикалық ізденістерін ашу көзделінген. Осы тұрғыда, жазушының «Шоқанның шуақты шұғыласы» атты повесінің идеялық мазмұны, оқиғалық табиғаты мен тақырыптық маңызы көркем кестеленіп, «Жас Қаныш» деп аталатын деректі хикаятында ғалым өмірін ел өмірімен тұтас бірлестікте бейнелеу арқылы берілгені сөз етіледі. Сонымен қатар, жазбагер қаламгердің өздік жазу стилі мен көркем бейнелеу тәсілдерін нақты мысалдармен дәйектейді.

Түйін сөздер: Е. Букетов, Шоқанның шуақты шұғыласы, Жас Қаныш, Ш.Уәлиханов, повесть жанры.

Е. Букетовтің шығармалары ішінде повесть жанрында жазылғандары басым көпшілігі болып келеді. Өз повестерінде білім мен ғылым саласындағы ардақты адамдарды тақырып етіп ала отырып, ол адамның балалық шағынан бастап сол күнге дейінгі жеткен жетістіктеріне кеңінен тоқталады. Осылай

кеңінен толғауға повесть жанрының әлі келеді екен. Е.Букетовтің «Шоқанның шуақты шұғыласы» атты повесінен уақыттың бірсыпыра ақиқаты елестейді. Идеялық мазмұны, оқиғалық табиғаты мен тақырыптық маңызы көңіл бөлерлік дәрежеде жазылған деуге болады. Олар мыналар: автор кейіпкердің балалық шағынан бастап, қайтыс болғанға дейінгі кезеңін, алмағайып жағдайлардағы іс-әрекеттерін, мінезі сыналар кезеңдерін тізбелеп көрсетіп шыққан. Шығармадағы негізгі идея Ш. Уәлихановтың өз жұрты ішінен алғашқылардың бірі болып Ресейге қазақ деген халықтың мән-жайымен таныстыруы, орыстардың алдында көзі ашық білімдар ізденуші болып мойындалуы, қазақ елінің қамқоршысы санатында қызмет етуі асқақ мақсат пен жарқын істің ізі екенін жазушы негізгі нысан етіп ұстап отырған. Он екі жасында Кадет корпусына оқуға түскен Шоқанның арада алты жыл өткеннен кейін орыс тілінің ұңғыл-шұңғылын жетік біліп шығуы, адам айтса сенгісіз білімдар болуы бірегей құбылыс. Мұндағы маңыздысы Шоқанның халық тұрмысындағы, сеніміндегі өзгешеліктерді ажырата отырып, олардың қойнауына терең бойлауын зердесінде сақтай отырып, еуропалық білім бұлағынан сусындауы бұл повестке жаңа мазмұн береді.

Бұл шығармадағы Шоқан бейнесінде көп шындық бар және онда өмірдің сығындысы жинақталған. Шоқан зиялылық тұрғыдан сатылап өскен, табанды, ізденімпаз, тәкаппар тұлға ретінде бейнеленген. Жазушы он екі жасар Шоқанды білімнің соңына шырақ алып түскен, сол үшін, өзінің ілім-ғылымға деген сусынын қандыру үшін қалаға, кадет корпусына ұмтылған талапкер ретінде суреттеуінің де жөні бар. Повесть авторы Шоқанның білім мен ғылымға құмарлығы мен ынтазарлығы табиғат сыйлаған айырып алғысыз қасиеттері екенін үнемі есте ұстап отырады. Табиғатпен біте қайнасып өскен балғын өзінің осы ерекше қабілеттеріне мән бермесе де, орыс қалаларындағы адамдар көп біледі деген сенім көңілінде ертеректе ұялағаны сенімді көрсетіледі. Бойында зеректік, қайырымдылық, өжеттік бар Шоқан даладан келген жалғыз қазақ баласы. Бірақ корпусқа келе салысымен бір ауыз орысша білмесе де өз әсерін басқа кластарға да тигізе бастайды. Ол туралы жазушы: «Мұндай жағдай мен беделге қол жеткізу оған оңайға түсті ме – бұл ойланарлық жағдай. Даланың кішкентай ғана тағылау дерлік ұлы, орысша кедір-бұдыр сөйлей бастаған ол бұл тілдің «басын жарып, көзін шығарса да» қайтпай, ілгерілей берді» [1, 46 б.]. Ол жасөспірімдер арасындағы қатты кекесін мен ауыр қорлаудан биік тұрған бейне ретінде көрінеді. Шоқан жан-жақты мүсінделген тұлға, жанды байланыс үстінде көріне білген кейіпкер деуге болады.

Повестегі тартымды тұлғаның бірі – Г.Н. Потанин. Ол Шоқанның қатарласы ғана емес, ең жақын досы, кейінірек ол Шоқанға ризалығын былай жеткізеді: «Мен өмір бойы жүретін жолдың соқпағына түстім. Оқырман бұл тұрғыда мен Шоқанға көп қарыздар екендігімді жақсы біледі деп ойлаймын» [1, 61 б.]. Ш. Уәлиханов өз уақытындағы озық идеялармен қаруланған, рухани және өнегелік биіктіктен көріне білген тұлға екені бұл шығармада толығымен жинақталған деуге болады.

Е. Букетов қолда бар ғылыми және әдеби деректерге түгел сүйене отырып, өзі қажетті деген жерлерін, типтік фактілерді іріктеп пайдаланғаны шығарманың өн бойынан байқалып тұрады. Шоқанның ғалым ретінде қалыптасу жолдары, оның еңбектерінің кейбір ғылыми маңыздары да бұл повесте ашылып отырған. Шоқан Уәлиханов ғылыми және әлеуметтік ортасы оның өз өмірімен тығыз байланыста, қайшылықтары мен келісімдері де қатар өріледі. Сырт жер, жат елде жүрген Шоқанның басынан кешкен қиыншылықтары былай суреттеледі: «Адам ойлағанымен, бұйрық Аллада ғой. Түні бойы жаңбырдың ірі тамшылары тарантастың шатыршасын сабалады да тұрды. Әбден шалдыққан аттар батпақта тайғанақтап, аяқтарын әрең алып келеді. Тек көшірдің аттарды жіті қамшылауы, шаршаған жануарлардың пысқырғаны ғана жаңбырдың бір қалыпты сарынын бұзғандай әсер етеді» [1, 78 б.], деп осындай жайсыз күндерді жиырмадан жаңа асқан жігіттің ғылым үшін басынан кешіргені жан-жақты қамтылады. Повестің жұрт таныған кейбір жанрлық сипаты – мұнда шағын шығармадағыдай бір емес, бірнеше оқиға: адам өмірінің бір не бірер эпизоды ғана емес, кезеңді құбылыстары кеңірек, дамытыла суреттеледі.

Е. Букетов «Шоқанның шуақты шұғыласы» повесінде ұлы кемеңгердің дүниетанымындағы ерекшеліктерді келістіре көрсетеді. «Шоқан өсе келе ғаламат рационалист (болмыстың, танымның, моральдің негізі ақыл деп санайтын философиялық бағытты ұстанушы) болып алды да, осының әсерінен қоғамның дамуына діни сенімдердің, оның ішінде мұсылмандықтың тигізер игі әсеріне сеніксіремей қарайтынын жасырған жоқ. Мәселен, ол мұсылман дінін «... қорқыныш пен ұрып-соғуға негізделген теологиялық заңдары бар ілім» санатында сипаттайды» [1, 37 б.]. Повесть авторы ғалымның осы тақырыптағы ойын әрі терең, әрі дәлелді негіздерге сүйене отырып қорытады.

Бұл повесте Ш. Уәлихановтың өмірбаяндық деректері арқылы жазушы жалпы Шоқан өміріндегі әйелдердің алар орнына тоқталған тұсы қызғылықты. Әйел атаулы Шоқан өмірінде елеулі орын алмағанын автор алдын ала ескерте отырып, ғұлама ғалым ынтазарлықты ақылға жеңдіріп отырғандығын алға тартады. Шоқанның досы Г.Н. Потаниннің мына естелігінен үзінді беру арқылы әйелдер жағы оның мазасын онша ала қоймағанына көзімізді жеткізеді. «Шоқан әйелдерді сүйді ме, білмеймін, Омбыда оның бірқатар әуестенген жағдайлары болды, бірақ олары тым алысқа бармайтын, тек Полонский мен Майковтың өлеңдерін байыппен оқып берумен ғана шектелетін» [1, 120 б.]. Тарихтан белгілі Петербургтен оралғанда эп-әдемі, сабырлы, қызметші қызбен әуестеніп, көп ұзамай тез салқын тартады. Бұны жазушы рухани жақындықтың жоқтығынан деп қорытынды жасайды. Шоқан өміріндегі айтарлықтай оқиға – Шоқан өлерінен бірнеше ай бұрын ғана Тезектің қарындасы Айсарыға үйленуі повесте кеңінен жазылады. Айсары бәлендей сұлу болмаса да, табиғат сыйлаған ақылдан кенде емес жан екенін жазушы былай суреттейді: «Жесір келіншектің қайғыдан қатты күйзелгені көрініп тұрды, бірақ бей-берекет жылап, айналаға мазасыздық туғызған жоқ, жалпы бет-бейнесі өте ақылды адамның кейпін танытты» [1, 121 б.], – деп аурудан әбден қажыған Шоқан өзін сүйген қызға

бақыт алып келе алмайтындығын сезгендіктен үйленбей жүріп алғанын нақты оқиғалармен дәлелдейді.

Е. Букетовтің бұл повесін оқу барысында көз жеткізген мәселе жазушы өмір материалдарын кеңінен қамтиды, адамдардың байланысының тарихына тереңдеп бара біледі, солардың бәрін негізгі идеяға бағындырып, табиғи жанастыруға шебер.

Е. Букетовтің прозалық шығармаларындағы тағы бір ерекшелігі – әртүрлі саладағы адамдардың өмірі мен тарихын қызғылықты етіп көрсете білуінде. Ол адамдардың өмірінің жасанды кестесін емес, керісінше, қай кейіпкерін алып қарасаң да өзіне ғана тиісті шыншыл ортада табиғи іс-әрекет үстінде көрінетіндігімен ерекшеленеді.

Көркем шығармаларда адам жанын, сезім дүниесін толғантар күш-қуаты мол өмір шындығы болса ғана жазушының мұраты орындалғаны. Өмір материалдарының ауқымы мен идеялық мақсаты Е. Букетов романдары мен повесть, әңгімелерінде басты рөл атқарады.

Е. Букетов – ғылым адамдарының көңіл-күйін, іс-әрекеттерін жан-жақты суреттеген жазушы. Ол өз әңгімелерінде жаңа ғылымға қадам басқан қазақ ғалымдарының өмір шежіресін жасады және жазушы осы өмір шындығын қарапайым тілмен көркемдік тартымдылықпен көрсете білді, өмірдің терең тамырларына жіті көз салып, қазақ әдебиетінде өшпес із қалдырды.

«Жас Қаныш» деп аталатын деректі хикаятында елеулі өзгерістерге толы қазақ қоғамындағы тарихи оқиғалар қамтылады. XIX ғасырдың аяғындағы қазақ тұрмысы, сондағы қазақ ауылында болып жатқан оқиғалар, өзгерістер мен жаңарулар сыры мен шыны жан-жақты әңгімеленеді. Автор Қаныштың есі кіре бастаған шақтағы балалық шағынан бастап өмірде оң-солын таныған шағына дейінгі аралықтағы өмірінің ағыстарын шежіреге түсіргендей етіп жазады. Оқиғалардың мол қамтылуы, сол кезеңнің түрлі тартыстары, сан түрлі адамдардың мінезін көрсетуі, халықтың салт-сана, әдет-ғұрып, психикалық өзгешеліктері жіті білгірлікпен бейнеленеді. «Бұрынғының адамдары, ер кісілер баланы аса еркелетіп, тым емірене бермейтін. Баланы сүйіп-құшып, өбектеп жатқан әйелге ғана жарасатын қылық көрінетін. Ақсақал кісілер баланың басынан сипап, маңдайынан иіскеп қана мауқын басатын. Имантай қария кішкентай кенжесін қысқы кештерде түйежүн шекпенінің, я қалың күпісінің етегіне орап, жылы ұдай қымтап жауып отыратын. Ала жаздай бала әкесі атқа мініп ауылды аралап шықса, алдынан түспейтін» [2, 13 б.], – дей келе, әке мен баланың бір-біріне деген ықыласының ерекше болғанын тілге тиек етеді.

Қаныш Сәтбаев балалық шағында көшпелі өмір салтын көріп, оның артықшылықтарын жіті түсінген, көп қызықтарын сол толассыз көші-қон үстінде өткізгенінен де жазушы көріністер беріп отырады. Көшпелі өмір, қыстау мен жайлаудың ерекшеліктері суреттелген тұстарда табиғи таза суреттер оқушы көз алдына елестетіледі. Сырт қарағанда Қаныш Сәтбаев өскен ауылдың адамдары суреттелгенімен, сол кейіпкерлердің әлеуметтік ортасы, іс-әрекеті, нысанасы әрқалай екені өте нанымды ашылады. Жазушы әке мен баланың, аға мен інінің, ана мен баланың, бала мен әженің арасындағы қарым-

қатынастар, қазақ аулындағы осы ұғымдарға қатысты жөн-жоралғылардың неше атасын айнытпай ақиқат суреттейді.

«Жас Қаныш» деректі хикаятында көптеген ғибратты адамдардың мінездерін көреміз. Осы адамдардың қасиеттері арқылы өмір шындығы бұл шығармада ашылған және Қаныш өмірімен байланысы бар, онымен араласқан, таныған адамдардың ішінен бәрін емес, елеулі ерекшелігі бар дегендерін ғана келтірген. Сол адамдар оқырманға «таныс-бейтаныстай» әсер қалдырады. Қаныштың Шәдет ағасы, әкесінің тамыр орысы Андрей Зиновьев, еңбекқор Дүйсенбай мен Рұхия т.б. бір-біріне мінезі, ісі ұқсамайтын, небір өзгеше бейнелерді кездестіреміз. Қаһармандардың ойдан шығарылмай, тура өмірдің өзінен алынуы олардың басына үлкен табиғи нанымдылық дарытып тұрғанына куә боламыз. Шорман балаларының ішінде Сәдуақас қана қара үзіп шығып, қыр қазағынан бөлекше парасат-пайымымен, білмекке құмарлығымен, ақылды, дарынды жандарға жұғымдылығымен дараланған жан ретінде бейнеленеді. Ол – әділет жолындағы белсенді күрескер, ол – адамгершіліктің құлы болған. Оның қанағатшылдығы, өмір қызығын өзгеден қызғанбайтын дарқандығы бұл шығармада толық ашылған.

Автор деректі хикаяттың екі тарауында да жаңа өмір өлкелеріне, тың адамдар мінездеріне қанықтырады. Қаныштың балалық өмірінің қызықтары, жаз жайлаудағы, қыс қыстаудағы талай қызықтар қазақ аулының көріністерінен елес береді. Екінші тарауда әрненің парқын білетін болашақ ғалым ізетшіл-ілттипатшыл мінездерімен көрініп отырады.

Е. Букетов екінші тарауда Уахит бейнесі өзгеше сенімді және тартымды ашылған. Автор Уақыт жайына тереңдеп тоқталуды мақсат етпесе де, жол-жөнекей естіген әңгімелері, Уақытты Қаныштың көрген бір мезетін суреттеумен ғана шектелген. Сонда да болса жазушы Уахит өмірінің басты өзегін, өмірде кездескен қиыншылықтарын, жетістіктерін дәл танып айтқан дей аламыз. «Уахит бір кезде Құл атаның аулында көрінгендей әңгімешіл де емес болып шықты. Сірә, өмір шіркін ұстамдылыққа үйреткен-ау. Бірақ, біреу-міреуге сұғын қадаса тартынып қалмайды, шикандай сөздері, бірінен бірі өткен қағынды теңеулер ана қалың мұрттың астынан қарша борайтыны бар» [2, 131 б.]. Уахитпен кездескен жерде Қаныш та өзін өзі ұстап, кішіпейілділік шеңберінен аспай, сыпайы сөйлесуінің себептері де жоқ емес. Уахит өмірінің кейбір көріністерін қадау-қадау елестеткен жазушы өзгелерге де жігерлі, жалынды болуды меңзегенін байқаймыз.

«Адам табиғатының үлкен ерекшеліктерінің бірі – оның ойлана білуі, сана-сезімі десек, біздің әдеби кейіпкерлерде сол қасиет әлдеқайда жоғары болуы міндетті. Әркімнің өз түйсігі, өз көзқарасы бар, әркім өзінше сөйлейді, өзінше қуанады, өзінше ренжиді. Көркем шығармада осы жағы даралана түспесе, біздің геройларымыз ешкімнің назарын аудармайды, ешкімнің есінде қалмайды, инкубатордан шыққан балапандардай бірінен-бірі айырғысыз болады» [3, 127 б.].

«Жас Қаныш» деректі хикаятының өн бойында ұшырасатын кейіпкерлердің оқушыны қызықтырарлықтай қасиеттері баршылық.

Жазушының негізгі мақсаттарының бірі – Қаныш өмірін ел өмірімен тұтас бірлестікте бейнелеу болса, көп кейіпкерлер Қаныштың балалық шағындағы қазақ қоғамының барлық тобы мен жігін ашып көрсетуге, олардың ерекшеліктерін танытуға септеседі. Шығармадағы Уахитқа қатысты тұстар оның күш-жігері, жүйрік ойы, қоспасыз көркі мен саналы күрескерлігін Қаныш артынан мойындайды. «Тері қатса қалыбына тартады: біреулер ақыл айтып, билік жүргізу үшін, енді біреулер оларға бағынып, айтқанын орындау үшін туады дейтін тұқым қуалаушылық туралы қисын оның жан жүйесіне түбегейлі орныққан еді. Мұны оның миына қаршадай кезінен әкесі сіңірген – ол өзі де жетпіс жеті атасы мен замандастарының аты-жөнін жаңылмай айтатын, жақсы істері мен жарасымды қылықтары солардан дарыған қасиет деп танитын» [2, 159 б.]. Қаныш табиғатының үлкен ерекшелігі – оның тереңнен ойлана білуі, сана-сезімі нәзік, осы қасиеттер жоғары адамгершілікті серік еткеніне куә боламыз.

Евней Букетов өнімді еңбек еткен, ғылым мен әдебиетті қатар ұстаған, көп жазған қаламгер. Мұның басты себебі – Е. Букетовтің өмірінің мазмұндылығы, көрген-білгенінің көптігі, өмір тәжірбиесінің молдығы, сайып келгенде жазатын тақырыптарының да көл-көсірлігі болса керек. Жазушының көркем шығармаларына назар аударғанда байқағанымыз, оның шығармалары өте кең, алымды және әмбебап деуге толық негіз бар.

Е. Букетовтің көркем шығармалары туралы қорыта айтқанда, оның туындыларының барынша өміршеңдігін, қоғамдық белсенділігін, өмірде болып жатқан саяси өзгерістерге, әлеуметтік проблемаларға араласуы заңды және толымды идеяларды өмірге әкеліп, әрдайым өсіп, өркендеп, өзгеріп отыратынын байқадық. Сондықтан шын суреткер қаламынан туған көркем туындылар заман озған сайын өмір шындығының көркем шежіресі болып қала бермек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Букетов Е. Көкейкесті. 2-ші кітап. – Қарағанды, 2002. – 225 б.
- 2 Букетов Е. Жас Қаныш. – Алматы: Қазақстан, 1999. – 170 б.
- 3 Әдеби өмір шежіресі. / Құрастырған – Ә.Нарымбетов. – Алматы: Ана тілі, 2005. –220 б.

ГРНТИ 03.03.20

МАТЕРИАЛЬНАЯ И ДУХОВНАЯ КУЛЬТУРА УСУНОВ И КАНГЮЕВ

Кикбаев Д.

Учитель, Глуховская средняя школа, Бескарагайский р., Восточно-Казахстанской обл.

В статье раскрывается история становление одной из древнейших племен Казахстана – усуней. Племена усуней и канглы выделились из сакской конфедерации племен в III в. до н.э. Усуней занимали Семиречье, канглы долины рр. Сырдарья и Талас, с прилегающими районами Каратау и бассейна р. Сарысу. Усунь лежит почти в 2 000 ли от Давани на северо-восток.

Ключевые слова: усуней, канглы, материальная культура, духовная культура, мораль, традиции.

На сегодняшний день воспитание молодого поколения творческой личностью, глубоко понимающей историю своего народа, традиции, язык, знания, человеческую культуру, человеческие качества-это требование жизни, потребность общества.

Закон Республики Казахстан об Образовании определяет основные принципы государственной политики всестороннего образования и воспитания подрастающего поколения. Это: равноправие всего человечества Республики Казахстан на получение образования, интеллектуальное развитие каждого человечества, психо-физиологические и личностные особенности, широкие возможности для населения на все уровни образования.

Материальная культура включает в себя хозяйственную и экономическую культуру. Любая культура многогранна и многолика, ее содержание окутано разнообразием видов. В социально-гуманитарных науках это многообразие чаще всего структурируется на основе видов человеческой деятельности, иногда их называют творческими полями культуры. Люди постоянно создают для себя новые цели вне своих биологических потребностей, но остаются обладателями биологической души. Поэтому цели его жизнедеятельности носят биологический характер. В науке принято делить два типа целей на материальные и духовные. В соответствии с этими целями люди создают виды материальных и духовных ценностей культуры, в результате чего возникают материальные и духовные поля культуры. К материальной культуре обычно относят материально-производственную деятельность человека и включают ее результаты – орудия труда, адрес, предметы обихода, одежду, транспортные

средства, способы практической деятельности, средства производства и потребления и т.д. духовная культура включает в себя сферы духовного производства (производство идей, знаний, духовных ценностей) и их результаты, реализованные в науке, философии, религии, искусстве, нравственности и др. Основой существования материальной культуры является результат материально-созидательной деятельности человека. Любая субстанция носит двусторонний характер, так как относится одновременно к двум мирам-природному и культурному. В принципе, вещи производятся из натуральных материалов, а частью культуры они считаются после обработки людьми. Именно так наши первые деды уже успели превратить камень – резак, палку – копье, шкуру убитого зверя в одежду. Можно сказать, что полезные вещества – это изначальный тип бытия вещей в культуре. Но нельзя забывать и о том, что помимо полезности вещей в употреблении, вещи являются носителями социально значимой информации, знаков и символов, которые связывают мир людей с миром духа. Предметы были подобны текстам, хранящим необходимую информацию, чтобы коллектив остался жив. Поэтому наряду с практической полезностью они обладают символической полезностью, позволяющей использовать предметы в магических суевериях и традициях, а также могут наделять их дополнительными эстетическими качествами. Особенно это было свойственно первобытнообщинным культурам, характеризующимся своим единством – неделимостью всего мира.

Племена, населявшие территорию Казахстана во II веке до н.э., сформировали раннюю структуру государственной власти. Этническая история этих усун и кангюев, которые были тесно связаны с сакскими племенами, которые доминировали в Центральной Азии. Усуны, унаследовавшие земли Тиграхауда саков, приехали в Семиречье со всей Центральной Азии. Их земли были очень обширными: на севере соединялись с Балхашом, на Западе граничили с Таласам, на востоке граничили с гуннами, а на юге соединялись с Ферганой. Усуны-одно из древнейших племен Казахстана. Племена усун и канглы отделились от конфедерации сакских племен в III веке до нашей эры. Усуны заселили Семиречье, канлары-долины рек Сырдарья и Талас, прилегающий к ним регион Каратау и долину реки Сарысу. «Усун находится почти в 2000 ли к северо-востоку от Давана. Они являются кочевыми владельцами, мигрируют со своим скотом с одного пастбища на другое. Обычай схож с гуннами», – написал Бичурин. Далее продолжает: «князь Усунский поселится в Чшу» (II, 150, 258). Миф о происхождении усун можно назвать традиционной легендой для Востока. По легенде, после нашествия врага в айдале выжил только один маленький мальчик. Его кормит волчица. На охоте мальчика находит повелитель гуннов. Когда мальчик вырос, он командовал армией гуннов. Восхищенный мужеством и мужеством молодого полководца, гуннский правитель возвращает ему землю предков. Усуны и канлы находились на более высокой стадии общественного развития, чем их предшественники Яксарт саки. У одомашненных имущественное неравенство возникло раньше, чем у других племен. Накопление богатства в

отдельной семье изменило опору родовой организации и привело к возникновению феодальных отношений. Усунские правители и племенная аристократия присвоили себе участки оазисной земли, которые ранее принадлежали общине, превратив эти земли в заповедные пастбища (заповедники), где могли пастись только тысячи их скота. Закреплено право наследования.

Усуны были известны древним грекам под названием исседоны и небеса. Птолемей писал, что в горной Азии был значительный народ, владевший обширным регионом. Сведения о древних усунях, которые в то время были союзом племен, мигрирующих между хребтом Нань-Шань и рекой Булунцзир в провинции Ганьсу, появляются в китайских источниках с конца III века до нашей эры. Их земля примыкала к землям гуннов на востоке, граничила с Ферганой на Западе и кангалом на северо-западе. Центр усуней находился на южном берегу Иссык-Куля. Усуны, как и гунны, были племенным союзом и были разделены на две большие и малые орды. Верховный правитель назывался «кунь-би» и «гуньмо». Подчиненными гуньмо были старейшины рода и военачальники. В основе общественного строительства усуньского союза были инициативы военной демократии, в которых дифференцировалась роль военных вождей. Все вопросы решались совместно с участием представителей рода. Безопасность усуньского союза была обеспечена объединенными силами племени. Каждая семья должна была вывести на врага не менее одного бойца с верхом и оружием. В Китае числится 120 000 семей, то есть 630 000 человек. В военное время они могли производить 200 000 воинов.

Усуны сохранили независимость до середины II в. до н. э., но по мере укрепления сил гуннского союза постепенно стали терять свое прежнее значение. В середине II века до н. э. независимость усуней была разрушена войной. В одном из сражений усуней были побеждены гуннами, а гуньмы были убиты. После поражения усуней признали господствующую власть над самими гуннами. В знак подчинения гуньмо гуньман должен был отправиться в Орду Куты. Усуны вступили в Союз гуннских племен и составили основу западно-гуннского крыла. Вступление усуней в гуннский Союз носило лишь именной характер. Фактически они сохранили свое самостоятельное управление, которым управлял гуньмо. Гунны не вмешивались в их внутренние дела, а использовали усуней только как своих союзников в борьбе с врагами. В середине II века до н. э. гунны с помощью усуней изгнали юечжей из Восточного Туркестана. Благодаря своему мужеству и мужеству усуней добились бережного отношения к ним со стороны гуннов, тем самым сохранив самостоятельность и в дальнейшем. В конце II века до н. э. усуней больше не подчинялись гуннам. Во время правления Легяо-би они сыграли значительную роль в отношениях между гуннами и Китаем.

Основным занятием древних усуней было скотоводство. Как и гунны, древние усуней разводили лошадей, которые в военное время играли решающую роль.

Усунские мастера изготавливали из железа инструменты, охотничье и военное оружие, необходимые для ведения хозяйства, строительного дела, земледелия. меховые изделия, рукоятки, рукоятки холодного оружия, шкатулки, седла, жуженины украшались росписью, орнаментом, изображением зверей и птиц.

Древние усунь поклонялись огню, небу, солнцу и луне. Многие из их обрядов связаны с этой верой. При раскопках кургана в Каргале был обнаружен золотой разрез с изображением зверя. На основании таких находок и сведений из источников ученые сделали вывод, что 12-летний зверь был причастен к созданию календаря.

Известно, что в тюркском мире, особенно в Алтае, Центральной, Средней Азии и Казахстане, в общей для всех тюркских племен орхонской, Енсейской и Таласской рунической письменности, литературный язык тюркской письменности сложился в эпоху, когда господство кыпчакской общины на обширной Евразийской равнине Канлы, находившейся в то время (V-VII в.) под юрисдикцией Западно-Тюркского каганата, стало определять специфические черты и особенности языков, вошедших в «кыпчакскую общину» (X-XII в.).

В сегодняшнем процессе глобализации необходимо понимать, что борьба за сохранение национальных ценностей и сохранение своего лица, добрых традиций-это борьба за сохранение национального сознания.

Под национальным воспитанием понимается формирование национального самосознания и поведения личности на основе овладения родным языком, историей предков, самобытной культурой и национальными традициями. Отбирая и внедряя национальные ценности в процесс обучения, из духовного богатства благородного наследия нации в будущем можно будет вывести потомков, которые будут править страной, как в семье, так и в школе воспитание личностей, прививающих национальность и патриотизм, защищающих свой народ, свое государство.

Литература

- 1 Марғұлан Ә.Х., Ежелгі қазақтың тайпалары және қазақ хандығының құрылуы. – Алматы: «Көне Тараз» қоғамдық қоры, 2015. – 275 б.
- 2 Артыкбаев Ж.О. История Казахстана. – Астана, 2004. – 159 с.
- 3 Бернштам А.Н. Очерки истории гуннов. – Л., 1951.
- 4 Исмагулов О. Население Казахстана от эпохи бронзы до современности. – Алма-Ата, 1970.
- 5 Тынышпаев М. История казахского народа. (Сост. и авторы предисловия А.С. Такенов, Б. Байғалиев). – Алма-Ата, 1993.

ГРНТИ 16.21.49

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ НАЦИОНАЛЬНОГО ЯЗЫКА – ОТРАЖЕНИЕ КУЛЬТУРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ И МЕНТАЛЬНОСТИ НАРОДА

Сарсенбаева А.К.

Студент, ЕНУ им.Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан

В статье рассматриваются особенности фразеологизмов национального языка как способ репрезентации культурных стереотипов и ментальности народа.

Ключевые слова: национальная картина мира, языковая мира, фразеологизмы, ментальность, культурный стереотип, классификация фразеологизмов.

Данная статья выполнена в рамках дипломного исследования по теме «Образ мужчины и женщины в русских и казахских фразеологизмах» и посвящена рассмотрению особенностей фразеологизмов национального языка как способ репрезентации культурных стереотипов и ментальности народа. Перед статьей поставлена цель: сделать обзор классификаций фразеологизмов для выбора метода исследования в дипломной работе.

У разных народов имеются расхождения в языковых картинах мира, в восприятии окружающего мира. Ценностных принципах и ценностных ориентациях. Поэтому понимание и правильная интерпретация фразеологизмов дают хорошую базу для успешной межкультурной коммуникации.

Напомним, что фразеологизмы – это устойчивое сочетание слов с целостным обобщенно-переносным значением, возникшим на основе образного переосмысления (семантической трансформации) словесного комплекса. (Солодуб). Шахматов считает, что фразеологический оборот – это семантически неделимый оборот, значение которого совершенно не выводимо из суммы значений составляющих его компонентов, их семантическая самостоятельность утрачена полностью. Например, «содом и гоморра» – «суматоха, шум». При дословном переводе фразеологических сращений иностранец обычно не может понять их общее значение: в каз. Пятки сверкают – *табаны жарқырады* – «обвинить в трусости» [1, с. 34].

Значимым трудом в исследовании лингвистики стал труд Балли Ш. Французская стилистика. Он один из основоположников современной функциональной стилистики, заложивший основы изучения разговорной речи,

фразеологических оборотов. В данной работе, ставшей уже классической, Балли показал, что основными задачами стилистики является исследование языка в его функционировании.

При работе над фразеологическими оборотами мы не можем игнорировать концепцию фразеологических единиц (фр. *unité phraséologique*) как устойчивого словосочетания, смысл которого не выводим из значений составляющих его слов, впервые была сформулирована швейцарским лингвистом Шарлем Балли [2, с. 23]. в работе «*Précis de stylistique*», где он противопоставил их другому типу словосочетаний – фразеологическим группам (фр. *séries phraséologiques*) с вариативным сочетанием компонентов. В дальнейшем В.В. Виноградов выделил четыре основных вида фразеологизмов:

- Фразеологические сращения (идиомы).
- Фразеологические единства.
- Фразеологические сочетания (*коллокации*).
- Фразеологические выражения [3].

Продолжим обзор теоретических исследований относительно особенностей фразеологии. Известна работа Баранова А.Н., Добровольского Д.О. Аспекты теории фразеологии. В их книге рассматриваются фундаментальные проблемы фразеологии: категория идиоматичности и идиомы, специфика фразеологизмов как особый части лексикона, типологий фразеологизмов, особенности семантики фразеологизмов и понятие модели значений, связь актуального значения фразеологизма с внутренней формой, способы экспликации носителями.

Большой вклад в изучение фразеологизмов внесла работа Ю.Д. Апресян Избранные труды. Том 1. Лексическая семантика (синонимические средства языка). В его монографии предлагаются элементы семантического языка для описания смысла слоя естественного языка. На этой основе выполнено описание синонимически средств языка (словообразования, регулярной фразеологии).

В.Н. Телия Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты Книга была посвящена описанию единиц фразеологического состава языка – денотативному и коннотативным аспектам их значения – оценочному, образно мотивирующему, эмотивному и стилистическому, впервые рассматриваемым в когнитивной парадигме. Разработанная в книге модель значения фразеологизмов позволяет увидеть ментальность народа, особенности его мировосприятия, мироощущения.

Автор статьи не может оставить без внимания такую особенность фразеологии – образность. Изучение речевой фразеологии вводит нас в лабораторию отдельного народа – языкотворца, и не случайно с таким вниманием изучают ее писатели, которые видят в фразеологическом фонде великолепные примеры: образного выражения явлений действительности. Картинность и образность речи действует поэтическими фразеологизмами на воображение слушающего, заставляя его переживать сказанное сильнее, чем

если бы, обратился к нему говорящий с речью безобразной, чисто логической речью [4, с. 306]. Мы же используем его как инструмент лингвострановедения.

Напомним, что фразеологизм (фразеологическая единица, идиома), выполняет функцию отдельного слова, устойчивое словосочетание, значение которого не выводится из значений составляющих его компонентов, по этой причине мы наряду с единицей на русском языке, давали перевод на казахском языке и обратно, сопровождали лингвистическим комментарием.

В фразеологизмах нашли отражение культурные стереотипы и ментальности народа. Русский и казахский народ не стали исключением. Стереотипы характеризуют мужчин и женщин с помощью определенных личностных качеств и социально-психологических свойств, в которых отражены представления о поведении, характерах мужчин и женщин. В стереотипах закрепились определенные социальные роли в семейной, профессиональной, бытовой и др. сферах. Стереотипы представляют собой эталоны поведения мужчин и женщин, которым, как ожидается, они должны следовать, и благодаря которым моделируется тип нравственных взаимоотношений между мужчинами и женщинами, характерный для данной культуры [5].

В филологической науке известны множество классификаций фразеологизмов. Самую первую классификацию В.В. Виноградова автор дипломного исследования привел в 1 главе 1 подразделе. Одной из фундаментальных работ по фразологии стала работа В.П. Жукова Русская фразеология пособие для вузов, в которой приводятся сведения из истории изучения фразологии в отечественном языкознании, излагаются различные пути систематизации фразеологических единиц, освещается уровневое положение фразеологизмов в языковой системе, указываются способы их образования, дана семантическая и морфолого-синтаксическая характеристика фразеологических оборотов. В.П. Жуковым составлена классификация фразеологизмов в отношении синонимии и антонимии. В.П. Жуков под фразеологическими синонимами понимает «фразеологизмы с предельно близким значением, как правило, соотносительные с одной и той же частью речи, обладающие частично совпадающей или (реже) одинаковой лексико-фразеологической сочетаемостью, но отличающиеся друг от друга оттенками значения, стилистической окраской, а иногда тем и другим одновременно» [6, с. 178]. В изучаемой группе «Словарем фразеологических синонимов русского языка» отмечено 37 рядов фразеологических синонимов-фразеологизмов. Необходимо отметить, что «в силу полисемии отдельные фразеологизмы способны в каждом новом значении обновлять свои синонимические связи» [6, с. 185]. Например, прибирать к рукам – 1. *кого*. Подчинять себе, заставлять повиноваться (в поступках, действиях и т.п.). 2. *что*. Присваивать, захватывать что-либо, завладеть чем-либо. Синоним: накладывать лапу (в первом значении присваивать, захватывать что-либо, завладеть чем-либо). Несколько рядов фразеологизмов-синонимов имеют в своем составе более 15 ФЕ, другие состоят из двух-четырех ФЕ.

В.П. Жуков утверждает, что «фразеологическая антонимия ФЕ строится на полной противопоставленности, расхождении смыслоразличительных семантических признаков» [7, с. 189]. Изучение работы В.П. Жукова для написания дипломной работы дает основание сделать следующие выводы:

1. Большинство фразеологизмов изучаемой группы по своей семантике обозначают манеру поведения человека (270 ФЕ).

2. Категориальное значение большей части фразеологических оборотов равно глаголу (280 ФЕ).

3. Подавляющая часть фразеологизмов исследуемой семантики однозначна (260 ФЕ).

4. Фразеологические единицы рассматриваемой группы вступают в отношения синонимии и антонимии; образуют 37 рядов фразеологизмов – синонимов и 1 ряд фразеологизмов-антонимов.

Современным российским исследователем Т.И. Егоровой из Горно-Алтайского университета предложена своя классификация фразеологизмов с точки зрения семантической характеристики. Если в классификации В.П.Жукова значение фразеологизмов равно глаголу, то в этой классификации значение фразеологической единицы основывается как на глаголе, так и на значении наречия. Т.И. Егорова пишет: «Категориальное значение фразеологических оборотов, вошедших в эту группу, различно: одни (их большинство) равны по значению глаголу, например: задать перцу(кому) – »распекать, бранить, наказывать, обычно давая почувствовать свою силу, власть»; другие (их всего пятнадцать) по своему грамматическому значению соответствуют наречию, например: сидеть, стоять, как пень – «неподвижно, бессмысленно, безучастно» [8.]. Ею выдвинута идея, «что категориальная полисемия может развиваться независимо от явления многозначности в собственном смысле. В тех случаях, когда одно из категориальных значений фразеологизма является грамматическим значением глагола, мы рассматриваем их в составе анализируемых ФЕ (ходить по струнке, по ниточке (у кого); держать язык за зубами; держать язык на привязи; петь с чужого голоса)». Т.И.Егорова считает, что ФЕ с общей семантикой «качественная оценка действий и манеры поведения человека» можно сгруппировать в более узкие в смысловом отношении подгруппы:

1. Фразеологизмы, характеризующие действия человека на основе его взаимоотношений и взаимосвязей с окружающей средой, коллективом:

2. Фразеологизмы, характеризующие речевое общение:

3. Фразеологизмы, характеризующие отношение человека к работе, делу, профессии:

4. Фразеологизмы, характеризующие психическое состояние, которое проявляется внешне, в его манере поведения:

5. Фразеологизмы, характеризующие манеру осуществлять зрительное или слуховое восприятие.

Автор дипломного исследования считает, что в своей дипломной работе по теме «Образ мужчины и женщины в русских и казахских фразеологизмах»

будет придерживаться именно этой классификации, но применительно к мужчине и женщине для исследования национальной специфики, поиска стереотипов поведения и ментальности русского и казахского народов.

Литература

- 1 Гумбольд В. Избранные труды по языкознанию. – М., Прогресс, 2 издание 2012.
- 2 Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов. – М., 1995.
- 3 Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. – М.: Флинта, 2013.
- 4 Темиргазина З.К. Оценочные высказывания в русском языке. Павлодар, 2002. –184 с.
- 5 Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. – М.: изд-во «Институт социологии РАН», 1999, – 189 с.
- 6 Темиргазина З.К. Гендерная лингвистика. Коллективная монография. – Павлодар, 2013. – 584 с.
- 7 Жуков В.П. Русская фразеология. – М.: Высшая школа, 1986.
- 8 Егорова Т.И. Фразеологизмы русского языка. // Вестник ОмГУ. 1998. №2.

ГРНТИ 02.01.45

ТЕХНИКАЛЫҚ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ФИЛОСОФИЯНЫ ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Саяжанова А.Ж.

Студент, Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды қ.

Мақала техникалық жоғарғы оқу орындарында гуманитарлық пәндерді, соның ішінде философияны оқытудың инновациялық технологиялары тақырыбын қозғайды. Елімізде қабылданған стратегияларды негізге ала отырып, инновациялық оқыту терминін ашады. Шығармашылықтың дамуының бастауы дәл осы философия пәнін дұрыс меңгеруден алатынын дәлелдейді.

Техникалық оқу орындарында гуманитарлық пәндерді оқыту барысы бойынша негізгі сипаттамаларды көрсетеді. Дәстүрлі білім беру мен инновациялық білім беру тәсілдерін ішінара салыстырады.

Түйін сөздер: философия, техникалық оқу орны, университет, гуманитарлық пән, инновациялық технологиялар, білім беру технологиясы, шығармашылық.

Университеттік техникалық білім беруде дәстүрлі білім беру технологияларынан инновациялық білім беруге көшу ең алдымен білім беру процесінің шығармашылық аспектісін күшейтуге ықпал ететін, білімді өз бетінше іздеу мүмкіндігін қамтамасыз ететін оқыту әдістері мен формаларын іздестіруді көздейді. Техникалық ЖОО-да философияны оқытудың мақсаты – жалпы мәдени құзыреттілікті қалыптастыру, оның мазмұны тек түсініктік аппаратты және әлемнің философиялық түсінігінің ерекшеліктерін білу ғана емес, сонымен қатар, ең алдымен, шығармашылық ойлауға, стандартты емес жағдайларды жүйелі талдауға қабілеттілік, сондай-ақ таңдалған мінез-құлық стратегияларын негіздеу үшін алынған білімді пайдалана білу. Демек, философияны оқытуда қолданылатын жаңа білім беру технологиялары философиялық білімнің шығармашылық игерілуін, ақиқатты еркін іздеуді, философиялық пікірталас барысында сыни көз-қарасын дәлелдеуді ұйымдастыруды қамтамасыз етуі тиіс [1].

Тұңғыш Президентіміздің берген бұйрығымен білім беру саласына инновациялық технологияларды енгізе бастады. Н. Назарбаев «Қазіргі заман талабы – оқытудың жаңа технологияларын меңгеру» деп атап кеткен [2]. Сонымен қатар өзінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында: «Біз тарих, саясаттану, әлеуметтану, философия, психология, мәдениеттану және филология ғылымдары бойынша студенттерге толыққанды білім беруге қажетті барлық жағдайды жасауға тиіспіз. Бізге инженерлер мен дәрігерлер ғана емес, қазіргі заманды және болашақты терең түсіне алатын білімді адамдар да ауадай қажет» деп жазған [3, 10 б]. Қазіргі уақытта барлық білім ордаларында мультимедиялық, ақпараттық қондырғылар орналастырылған және олар интернет желісіне толық қосылған. Сөйтіп, білім алушылар мен оқытушыларға жаңа мүмкіндіктер есігі ашылды. Дегенмен, инновациялық технологиялар тек ақпараттық қондырғыларды қамтып қана қоймайды, сонымен қатар жаңа оқыту әдістерінде біріктіреді. Оған мысал, «Қазақстан-2050» атты стратегиясында кәсіптік және техникалық білім берудің мазмұнын толық жаңарту ниеті негіз бола алады. Жалпы «Инновация» ұғымы білім беру, тәрбиелеу жұмысына жаңалықты енгізу, яғни жаңа әдіс – тәсілдерді, амалдарды, құралдарды, жаңа концепцияларды жасап, оларды қолдану дегенді білдіреді.

Педагогикалық ғылым ұсынатын білім беру технологияларының көптүрлілігіне қарамастан, техникалық жоғары оқу орындарында гуманитарлық пәндерді (атап айтқанда, философияны) оқытудың қолда бар тәжірибесін

жинақтау оқу сабақтарын технологиялық процесс ретінде ұйымдастыруды қамтамасыз ететін, білім беру стратегиясын анықтауға мүмкіндік беретін екі негізгі принцип бар, олар: түсіндірмелі-иллюстративті және проблемалық-шығармашылық. Біріншісі оқу құралдарындағы дайын білімді меңгеруге және түсіндіруге бағытталған технологияларға, гуманитарлық білім классиктерінің жұмыстарында, баспасөз материалдарында негізделеді [4]. Сабақ өткізу бұл жағдайда студенттердің тақырып глоссариін құрастырумен, белгілі бір сұрақтарға жауап іздеумен, рефераттар мен т.б. дайындаумен байланысты тапсырмаларды орындауын көздейді.

Екінші стратегия аясында оқытушы проблеманы шешу нұсқаларын (гипотезаларды) іздеу процесі ретінде тұжырымдайтын білім беру технологияларын қолданады және бұл процеске барлық студенттерді тартады. Бұл ретте сабақ «адамдардың ойлауы» арқылы жүзеге асады және педагогтың ойлау әрекеті ізденіске қатысушыларды эмоционалды және интеллектуалды еліктейді, өз пікірін белсенді түрде көрсетуге қызығушылық пен ықылас тудырады. Бұл жол білім алушының жеке тұлға ретінде қалыптасуына әсер етеді: оның ойлауын қалыптастыруға, интеллектуалдық әлеуетіне, ерік сапаларына, дербестік, бастамашылдық, ұйымшылдық, дәйектілік, батылдық сияқты ерекшеліктерін дамытуға жол ашады; студенттер мәселені қою, тұжырымдау және шешуге байланысты шығармашылық ізденіске қосылады [5]. Сонымен қатар, проблемалық-шығармашылық білім беру технологиялары түсіндірмелі-иллюстрациялық технологиялардан оқшауланбайды, кейбір мағынада олармен бірге негізделеді және бірінің кеңістігіне кіреді.

Шығармашылықтың дербес дамуын қамтамасыз ететін құзыреттілікті қалыптастыруға бағытталған әдістемелік инновациялар бірқатар қиындықтарды қамтиды. Әлеуметтік-психологиялық және психологиялық-педагогикалық қиындықтарды атап өткен жөн. Мысалы, стандартты емес ойлайтын адамдар мен стереотипті ойлауға үйренген адамдар қарым-қатынасында үлкен проблема туындауы мүмкін. Сондықтан гуманитарлық пәндер оқытушысының мойнындағы міндет – шығармашылықпен ойлайтын маманды ғана емес, сонымен қатар заманауи ғылымның мәліметтеріне сүйене отырып, өз пікірін білдіре алатын және оны қорғай алатын адамды да қалыптастыру.

Инновациялық әдістемелер инновациялық оқытушыны талап етеді, ол алдыңғы жылдары жинақталған көптеген әдістемелік тәсілдерден, ең алдымен, авторитаризм мен догматизмнен, философия классиктерінің идеяларының жойылмайтындығына негізделген нанымдардан бас тартуы тиіс. Оқытушының жеке төзімділігі де үлкен мәнге ие болады, мәселелерді шешудің әртүрлі нұсқаларына, бөтен пікірлерге қатысты төзімділік, «екі пікір бар – менікі және қате(жалған)» деген стереотиптен бас тарту. Гуманитарлық пәндерді оқытудағы жаңа тәсілдер қойылған сұрақтарға баламасыз жауап беруге үйренген және оқытушыдан бір мәнді түсіндіруді талап ететін студенттер тарапынан да бірқатар күш-жігерді талап етеді. Оқытушының міндеті – студенттерге гуманитарлық білімнің ерекшелігін шығармашылық форма ретінде көрсету, шындықты еркін іздеу, өз ойын сыни тұрғыдан бекіту.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Аскарова К.И., Далибаева А.Н. Гуманитарлық пәндерді оқытуда инновациялық әдістерді тиімді пайдалану. [Электронды ресурс]: <http://bilimdar.kz/kz/pedagogika-kazaxstana/stati/gumanitarlyiq-panderdi-oqytuda-innovacziyalıq-әdisterdi-tiimdi-pajdalanu.html>.

2 Ахметов Н.А. Арнайы пәндерді оқытуда жаңа технологияларды пайдаланудың тиімділігі, 2019. [Электронды ресурс]: https://ust.kz/word/bayandama_taqyryby_arnaiy_panderdi_oqytyda_janga_tehnologiyalardy_paidalanydyng_tiimdiligi-158215.html.

3 Инновационные технологии преподавания в высших учебных заведениях Республики Казахстан / Шалбаева Ш.Е., Кадирбергенова А.Ж.// М. Рыскулбеков атындағы Кыргыз экономикалық университетинин кабарлары – 2016.

4 В Казахстанское образование введут инновационные методы обучения. [Электронды ресурс]: <https://www.zakon.kz/4511946-v-kazakhstanskoe-obrazovanie-vvedut.html>.

5 Инновационная технология в вузе как эффективная система подготовки специалистов в образовательной системе Республики Казахстан/ Даутбаева Д.К. 2013. [Электронды ресурс]: <https://articlekz.com/article/6358>

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ
ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ
NATURAL SCIENCE

ҒТАМР 34.29.01

СЫРДАРИЯЛЫҚ ҚАРАТАУДА КЕЗДЕСЕТІН СИРЕК, ЭНДЕМ COUSINIA MINDSCHELKENSIS В. FEDTSCH ТҮРІНІҢ ЦЕНОПОПУЛЯЦИЯСЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ

Кенесбай А.Х.

PhD-докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ.

Курмантаева А.А.

*Б.ғ.к., бас ғылыми қызметкер, Ботаника және фитоинтродукция институты,
Алматы қ.*

Мақалада *Cousinia mindschelkensis* В. Fedtsch түрінің популяциясының қазіргі жағдайы көрсетілген. 2020 жылы далалық зерттеу жұмыстары жүргізілді. Зерттеу жұмыстары Сырдариялық Қаратауда, «Қаратау қорығында» экспедициялық сапар ұйымдастырылып, алға қойылған мақсат міндеттерге сәйкес комплексті зерттеу жұмыстары жүргізілді. Жұмыстың зерттеу әдістеріне келетін болсақ популяцияның жастық, сандық құрамын зерттеу, Работнов Т.А., Уранов А.А., Быков Б.А., Заугольнова әдістері бойынша жүргізілді. Бірінші популяция Түркістан облысы, Созақ ауданы, Қаратау тауы, Қарақуыс шатқалынан 1046 м. биіктікте, солтүстік шатқалдан табылды. Осы жерлерден бірінші және екінші ценопопуляцияларына зерттеу жүргіздік.

Түйін сөздер: ценопопуляция, *Cousinia mindschelkensis* В. Fedtsch, флора, шатқал, сирек түр.

Қаратау жүйесі Қазақстандағы ең көне, жасы бойынша ескі және өсімдік жамылғысының әртүрлілігімен ерекшеленетін таулы жүйе болып табылады және әртүрлі сирек, эндем өсімдік түрлерінің көптігімен ерекшеленеді. Қызық және бай түрлердің бірі *Cousinia* туысы болып табылады. СССР флорасында көбенқұйрықтың 272 түрі кездеседі, олар 41 секцияға, 6 подсекцияға бөлінген [1].

Қазақстан флорасында көбенқұйрықтың 55 түрі, ал Сырдариялық Қаратауда 35 түрі, соның ішінде 3 түрі эндем болып табылады [2].

Cousinia mindschelkensis В. Fedtsch – күрделігүлділер тұқымдасына, *Lopholepis* Tschern. секциясына жататын сирек, эндем түр. Бұл секцияларға *Cousinia mindschelkensis* В. Fedtsch., *Cousinia rigida* Kult., *Cousinia Gomolitzkii* Juz. түрлері жатады. *Cousinia mindschelkensis* В. Fedtsch Қазақстанның «Қызыл кітабына» сирек түр ретінде енгізілген [3].

Сырдариялық Қаратаудың орталық бөлігінде, Мыңжылқы алқабында кездеседі. Сондықтан бұл жұмыстың өзектілігі *Cousinia mindschelkensis* V.Fedtsch популяцияларының қазіргі жағдайын зерттеу және бағалау болып табылады.

Сырдариялық Қаратау флорасын тануда маңызды кезең жан – жақты зерттеу болып табылады. Зерттеліп отырған аймақтың флорасына тән өсімдіктер топтарының қатарына *Cousinia mindschelkensis* V. Fedtsch жатады. Осыған байланысты оның флористикалық құрамын, жастық құрылымын, химиялық құрамын және генетикалық құрылымын егжей-тегжейлі зерттеу қажет.

Жұмыстың зерттеу әдістеріне келетін болсақ популяцияның жастық, сандық құрамын зерттеу Работнов Т.А., Уранов А.А., Быков Б.А., Заугольнова әдістері бойынша жүргізілетін болады, яғни *Cousinia mindshelkensis* V. Fedtsch өсімдігінің жастық құрамын нақты анықтау үшін шілде-тамыз айларында гүлдену кезеңі басталатын уақытта далалық зерттеу жұмыстарын бастаймыз. Қыркүйек айында жеміс беру кезеңінде тағы далалық зерттеу жұмыстары жүргізілетін болады. Себебі шілде-тамыз айларында, өсімдік генеративтік кезеңнен өтеді. Қыркүйек айларында генеративті период жалғасады. Сандық құрамын анықтау үшін Комаров шкаласы, Друде шкаласы, Хульта шкаласы бойынша анықталатын болады.

2020 жылы далалық зерттеу жұмыстары жүргізілді. Зерттеу жұмыстары Сырдариялық Қаратауда, «Қаратау қорығында» экспедициялық сапар ұйымдастырылып, алға қойылған мақсат міндеттерге сәйкес комплексті зерттеу жұмыстары жүргізілді. Құрамында *Cousinia mindschelkensis* V. Fedtsch өсімдігі кездесетін өсімдік қауымдастықтарына геоботаникалық сипаттама жүргізілді. Әр популяциядан екі ценопопуляция, барлығы 4 ценопопуляция зерттелді.

Бірінші популяция Түркістан облысы, Созақ ауданы, Қаратау тауы, Қарақуыс шатқалынан 1046 м биіктікте, солтүстік шатқалдан табылды. Осы жерлерден бірінші және екінші ценопопуляцияларына зерттеу жүргіздік.

Бірінші ценопопуляция – Созақ ауданы, Қаратау тауының Кіші қарақуыс шатқалының солтүстік беткейінен табылды. GPS координаттары: N 43° 50'54", E 68° 31'55". Бұл жердегі өсімдік жабыны ағашты бұталы қауымдастығынан (*Cerasus erythrocarpa*, *Atraphaxis karataviensis*, *Crataegus songarica*, *Ephedra*

equisetina, Pyrus regelii, Malus sieversii, Artemisia, Acer semenovii, Spirea hypericifolia, Ferula tenuisecta, Crataegus turkestanica). Ауданның 70 % үлкен тастар алып жатыр. Өсімдіктердің жалпы проекциялық жабыны 50-60 % қамтиды. Ценопопуляцияның флоралық құрамы ағашты – бұталы, мұнда 8 тұқымдасқа, жататын 25 түр анықталды.

Екінші ценопопуляция – бірінші ценопопуляцияға жақын, ірі тасты беткейлі келеді. Кіші қарақуыс шатқалынан, солтүстік беткейден табылды. GPS координаттары: N 43° 50'50", E 68° 31'37". Теңіз деңгейінен биіктігі 1141 м. Бұл жерде өсімдіктер жамылғысы әр түрлі болып келеді, эфедра өте жақсы өсіп тұр. Мыңжылқы көбенқұйрығының қатысуымен өсіп тұрған түрлер (Dianthus, гүлдеп тұр, Artemisia, Cerasus erythrocarpa, Tulipa, Ferula, Atraphaxis, Ephedra, Veronica). Өсімдіктердің басым көпшілігі генеративтік, сенильдік фазадан өту кезеңінде болғандықтан, жалпы проекциялық жабыны 50-60 % құрап жатыр. Ценопопуляцияның флоралық құрамы ағашты – бұталы, мұнда 9 тұқымдасқа жататын 20 түр анықталды.

Cousinia mindschelkensis В. Fedtsch. өсімдігі ценопопуляцияларының құрылымдық ерекшеліктерін анықтау үшін жастық құрамы зерттелді.

Жалпы үлгі алаңдарында Мыңжылқы көбенқұйрығының 31 дарағы анықталды. Бірінші ценопопуляцияда 10 дарақ, екінші ценопопуляцияда 6 дарақ, үшінші ценопопуляцияда 8 дарақ, төртінші ценопопуляцияда 7 дарақ анықталды.

Онтогенетикалық күйі	ЦП1	ЦП2	ЦП3	ЦП4
p				
j				
im				
v				
g1				
g2	2±0,2	1±0,1	3±0,3	2±0,2
g3	3±0,3	2±0,2	2±0,2	2±0,2
ss	2±0,2	2±0,2	3±0,3	1±0,1
s	2±0,2	1±0,1	0	2±0,2
sc	1	0	0	

Үлгі алаңшарларындағы әртүрлі жастық күйлердегі Cousinia mindschelkensis дарақтарының орташа саны.

Зерттелген ценопопуляциялардағы дарақтардың жағдайы жақсы, бірақ зерттеу жұмыстары өсімдіктің ювенильдік, сенильдік, жас генеративтік кезеңдерінен өтіп кеткен кезеңде зерттелгендіктен сол күйіндегі дарақтар болмады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Введенский А.И. Определитель растений Средней Азии. Том 10. – Ташкент: Фан, 1993. – С.85.
- 2 Флора Казахстана. – Алма-Ата, 1956-1966. Тт. 1-9.
- 3 Красная книга Казахстана. Изд. 2-е, переработанное и дополненное. – Том 2: Растения (колл. авторов). – Астана, ТОО «АртPrintXXI», 2014. – С. 290.
- 4 Камелин Р.В. Флора Сырдарьинского Каратау, 1990. – С. 9-50.
- 5 Афанасьев Ю.Г., Губанов Б.А. Каратауский заповедник. Новые заповедники Казахстана, 1988. – С.20-33.+
- 6 Кудабаева Г.М., Курмантаева А.А. Эндемичные виды *Cousinia* Cass. Сырдарьинского Каратау. Известия НАН РК. Серия биологическая и медицинская. №3. 2005, – С. 21-26.

ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАР ЖӘНЕ ЭКОНОМИКА
СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ И ЭКОНОМИКА
SOCIAL SCIENCES AND ECONOMICS

ҒТАМР 06.71.57

ТАРБАҒАТАЙ ТАУЫ – ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТУРИЗМДІ ДАМУДЫҢ ЖОЛЫ РЕТІНДЕ

Тірібосынов Д.Қ.

Студент, Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан қ.

Гиззатжанова А.Г.

*Ғылыми жетекші, Халықаралық туризм және меймандостық университеті,
Түркістан қ.*

Әлемде саябақтар көп, олардың алғашқылары Швейцарияда Граубюнден кантонында 1914 жылы құрылған. Олар өздерінің ерекшелігімен көзге түседі және қазіргі туристерді шын мәнінде қызықтыратын орындар болып табылады. Осындай керемет жерлер біздің елімізді де баршылық. Соның бірегейі – Тарбағатай таулары. Тарбағатай таулары өзінің оқшауланған және қол жетпес биік тауларының тізбектерімен, мазар қорғандар секілді скифтік «әулие жерлерімен» ерекшелінеді. Тарбағатай тауының Ақберлі биігінде әлемдік мәдени қазына қатарына қосуға болатын жанды суреттер сақталған. Бұл биіктегі тастағы суреттер аумағы жүздеген гектарларды алып жатыр. Жаз айларында тау басын қардың басуына байланысты оған атпен ғана шығуға болады. Тастағы суреттер түрлі тақырыптарды қамтиды. Олай болса осы керемет мұрамызды сақтау керек және оны елге таныту керек. Мақала осы тақырыпты қамтиды.

Түйін сөздер: Экотуризм, Тарбағатай тауы, ЕҚТА, табиғи ресурстар, ландшафттар, табиғи мұра.

Қазақстанның табиғаты нағыз жәннат жер, бірақ біз сондай таңғажайып табиғатты өз мүддемізге орынды пайдалану мәселесін қарастыруға болады. Жалпы туризм – экономиканың негізгі қозғаушы күші, әлемдік экономикада бұл салада еңбек ететіндердің саны 75 миллионнан асқанын статистика нақтылап отыр. Тікелей және жанамалай әсер ете отырып, осы саламен байланысты жұмыс істейді. Қазіргі таңда жер бетіндегі әрбір 12 адам туризм саласында қызмет етеді. 2017 жылы халықаралық туристердің саны 1 миллиард 700 мың адамға жетіп, рекордтық көрсеткіш жүзеге асты. Туризмнің кейіннен белең алып даму жолына түскен бағыты экологиялық туризм деуімізге болады. Ал соның ішінде ұлттық саябақтар ерекше сұранысқа ие. Әлем бойынша аса танымал бірнеше ұлттық парктер бар екені белгілі, мысалы, алғашқы ұлттық саябақ тек 19-шы ғасырдың аяғында, АҚШ-та ашылды. Гейзерлер мен ыстық минералды қайнарларға бай, 1872 жылы Йеллоустоун ұлттық саябағы ашылған

Йеллоустоун үстірті. 1916 жылы АҚШ-та Ұлттық саябақтар қызметі ашылды. Бұндай АҚШтың Гранд-Каньон, Джаспер, Олимпик және тағы басқа ұлттық саябақтары қазіргі уақытта Солтүстік Американың шегінен тысқары жерлерде де жақсы танымал [1].

Сол кезден бастап барлық континенттерде көп саябақтар ашылды. Еуропадағы алғашқы саябақ 1914 жылы Швейцариядағы Граубюнден кантонында құрылған болатын. Одан кейін 1922 жылы Италиядағы Гран-Парадизо ұлттық саябағы ашылды. Франциядағы алғашқы ұлттық саябақ 1963 жылы құрылған Вануаз. Ол 14 километр бойында италиялық Гран-Парадизомен шектеседі. Барлығы Францияда жеті ұлттық саябақ бар, олардың үшеуі Франциядан бастап Австрияға дейінгі альпілік жарты айда орналасқан. Альпілік жарты айда сонымен бірге басқа да ұлттық саябақтар орналасқан: Германиядағы Берхтесгаден, Австриядағы Биік Тауэрн, Италиядағы Стельвио және Словениядағы Триглав [2].

Арикок ұлттық саябағы – туристердің көп баратын саябақтардың бірі. Арикок ұлттық саябағы Арубаның аралдың ішкі аймағының көпшілік бөлігін және солтүстік жағалаудың ұзақ бөлігін қоса 18 % көлемін алады. Саябақ аумағында Яманота адыры – аралдың ең жоғары нүктесі (188 м.), сонымен қатар, Арикок (176 м) белесі орналасқан. Арикоктың аумағы үш геологиялық жыныстарды өзіне қосады: кварцтық және әктастық жыныстар. Олар бірегей флора мен фаунаны және аралдағы адамдар өмір салтын қолдауға қатты әсер етті. Мысалға, әктастық жыныстар ауыл шаруашылығында қолданылатын ауыз судың үлкен көлемін үдеткен. Микроклиматтық шарттар сонымен қатар, солтүстік-шығыс желдерінен табиғи кедергі болатын Яманота и Арикок адырларының арқасында сақталып қалуда [3].

1983 жылдан бастап Мачу-Пикчу Юнесконың мұра ескерткіштері қатарына, ал 2007 жылдан – Жаңа Әлем Кереметтері қатарына енеді. Жыл сайын жарты миллионнан астам туристер Мачу-Пикчуға келеді. Саяхатшылар жақын орналасқан Куско қалашығында түней алады. Инктердің ежелгі қаласының ұлықтылығы мен әдемілігін толық көлемде тамашалау үшін неғұрлым аз көп адамды бағдарларды таңдаған жөн. Себебі, ауа-райының қолайсыздығынан табиғи апттарға ұшырау қауіпі бар [4].

Әлемнің жаңа жеті кереметінің бірі болып табылатын Перудегі Макчу-Пикчу тауы қазіргі кезде көптеген туристердің саяхат мекеніне айналды. Бұл таудың ерекшелігі біздің заманымызға дейінгі халықтың тұрмысын, өмір-сүруін көрсететін таңбалы тастарының болуы. Дәл осындай мол байлық ескерткішпен Қазақстанның Шығысында Тарбағатай тауы орналасқан. Бұл таудың игерілмей тұрғандығы болмаса, Макчу-Пикчуден еш кемшілігі жоқ.

Тарбағатай таулары өзінің оқшауланған және қол жетпес биік тауларының тізбектерімен, мазар қорғандар секілді скифтік «әулие жерлерімен» ерекшелінеді. Ақсуат пен Ақжарда бітетін тек қана екі жол тау етегіне барады. Үржар Аяғөз-Достық А356/357 жолында Алакөл көлінен солтүстікке шамамен 80 км қашықтықта тізбектерінің оңтүстік-шығыс шетінде орналасқан. Қасында 400 гектарға жуық қорғалатын далалар жайластырылған.

Тарбағатай тауының бүгінгі Үржар ауылы тұсындағы Ақберлі биігінде (теңіз деңгейінен үш мың метр) әлемдік мәдени қазына қатарына қосуға лайықты қаншама жанды сурет сақталып тұр. Бұл биіктегі тастағы суреттер аумағы жүздеген гектарларды алып жатыр. Жаз айларында тау басын қардың басуына байланысты оған атпен ғана шығуға болады. Тастағы суреттер түрлі тақырыптарды қамтиды, мысалы аңдар мен құстар, мініс аттары, аң аулаушылар және т.б. [5].

Жалпы алғанда, аймақтың туристік және рекреациялық жер ретінде дамыту үшін оның бедерінің бағалауға назар аудару керек. Бағалауда рельеф, көлбеу және сипаттағы бөлшектенген аймақтың тығыздығы және тереңдігі қарастырылады (1 кесте).

Кесте 1. Туристік-рекреациялық қолданыста Тарбағатай тауы ресурстары негізінде қолдану типтері.

Туристік және рекреациялық пайдалану түрі	Табиғи шарттар және келісімдер			
	Гипсометриялы, м	Ландшафтты (аудан)	Табиғаты	Дамыту шарттары
Спорттық-сауықтыру туризмі	<3000	Орманды-жазық	Таудың 80%-ауыл шаруашылығына пайдаланады	Спорттық мақсатта жүретін маршрут жолын жөндеу
Таулы альпинисті туристік	3000	Орманды, шабындық	Жері өте ылғалды	Тауға арнайы шығу үшін жаяу жүргіншілерге канатты жол жасау
Альпинистік жоғары дәрежелі қиындылық	>2000	Жоғары мұзды	Жоғарғы шалғынды ерлерінде түрлі өсімдіктерге бай	Шығуға арналған жабдықтармен қамту
<i>Ескерту.</i> Мәліметтер [6] негізінде автормен бағаланды.				

Тарбағатай территориясының қазіргі жағдайы мен туризмнің даму дәрежесін зерттей отырып рекреациялық туризмнің дамуының күшті және әлсіз жақтары, мүмкіншіліктері мен туризмнің дамуын тежейтін қауіп-қатерлері талданды. Оны 2-кестеден көруге болады.

Кесте 2. Тарбағатай туристік инфрақұрылымына SWOT-талдау.

Күшті жақтары ІШКІ	Әлсіз жақтар СЫРТҚЫ
Экологиялық таза аумақ Тарихқа бай аймақ	Шектеулі қаржылық мүмкіндіктер Аймақтың ластануы
Туристерді тарту үшін тарихи және табиғи-мәдени мұра құндылықтардың байлығы	Қиын табиғи-географиялық жағдай
Спорттық туризмді дамытуға тиімді туристік ресурстардың болуы	Тау территориясында орналасқан ауылды мекендердің қараусыз қалуы
Экономикалық-территориялық тиімді орналасуы (Қытай Халық Республикасы)	Білікті мамандардың жетіспеушілігі
Табиғи ерекшеліктердің, өсімдіктер мен жануарлар әлемінің бай қоры	Рекреациялық объектілері тарапынан ұсынылатын қызметтер сапасының біркелкі еместігі
Мүмкіндіктер	Қауіп-қатерлер
Тарбағатай тауының мүмкіндіктерін пайдалану арқылы табиғатта қорғайтын бақылау мекемесін ашу	Қаражаттың болмауы Климаттық географиялық жағдай есебінен болатын табиғи апаттар
Ақпараттық-коммуникациялық жүйені дамыту арқылы туристер ағымын көбейту	Мемлекет тарапынан қолдауға ие болмауы
Ғылыми-техникалық базаны жетілдіру арқылы табиғатқа кері әсерді төмендету	Тарихи және табиғи-мәдени мұраларды сақтау, табиғатты қорғау туризмнің дамуының әсерінен екінші ретті қызметке айналуы
Халықаралық туроператорлармен серіктестік келісімдер орнату	Мемлекет тарапынан көңіл бөлмеу нәтижесінде аумақтың туристік потенциалының нашарлауы
Аймақтық, ұлттық, халықаралық көрмелерге қатысу арқылы саябақтар имиджін қалыптастыру	
<i>Ескерту:</i> Автор құрастырған.	

SWOT-талдау негізінде аймақтың мүмкіндіктері басым. Ұлттық мәдени құндылықтарымызды сақтап қалу мақсатында ұсыныстардың мемлекет тарапынан қолдауы, бұл өлкедегі туризмнің жан-жақты салаларын дамуына үлесі қосылары анық. Тарбағатай аймағындағы табиғи-мәдени мұралар мен көптеген табиғи ескерткіштер, орманды-таулы ландшафты территориялар танымдық туризмді қалаушы туристердің қызығушылықтарын тудыратын негізгі факторлар болып табылады. Туристік ресурстарының бай туристік әлеуетіне қарамастан аумақтың туристік-рекреациялық инфрақұрылымының деңгейі дамудың жағымсыз тенденциясымен сипатталады, сондықтан да

жоғарыда сөз болған жетілдіру тетіктерін қолданып, инфрақұрылымды дамыту жолдарын қолға алған абзал.

Аймақтың туристік-рекреациялық инфрақұрылымын дамыту үрдісінен күтілетін нәтижелер:

- аумақтың туристік әлеуетін арттыру мен имиджін қалыптастыру;
- тау территориясындағы туристік әлеуетінің мүмкіндіктерін тиімді қолдану (табиғи ресурстар, бірегей тарихи-архитектуралық, мәдени ескерткіштер);
- ішкі және кіру туризміне қолайлы жағдайларды қалыптастыру;
- қосымша жұмыс орындарын қалыптастыру.

Қажетті инфрақұрылымды қалыптастыру мен аумақтың бай туристік ресурстарын рационалды түрде сауатты игеру Қазақстан Республикасында Тарбағатай сынды тағы бір жана әрі ауқымды экономикалық пайда келтіретін туристік-рекреациялық демалыс орталығын тудыруға әрі оны болашақта жандандыруға кең көлемді мүмкіндіктер бермек. Ұлттық саябақтардың туристік ресурстарының жоғары әлеуетін тиімді пайдалану мен ресурстарды рационалды игерудің жолдарын іздестіру барысында инфрақұрылым мәселесінің өзекті жақтарын назарға алып, оны дамыту барысында Ерекше қорғалатын табиғи аумақты Қазақстандағы рекреациялық туризмнің дамуының негізгі аумағына айналдыруға болады. Олай болса, Тарбағатайды Ұлттық саябақ ретінде іске асыру үшін келесі іс-шаралар жасалуы керек:

- ерекше қорғалатын табиғи аймақта жергілікті мәні бар рекреациялық туризмді дамыту және ұйымдастыру;
- жергілікті тұрғындардың қолдауымен ақпараттық жұмыстар жүргізу;
- туристік іс-әрекетті іске асыру үшін, жергілікті тұрғындардың қызмет көрсетулеріне қолдау көрсету;
- жеке кәсіпкерлер мен шағын бизнеске қолдау көрсету;
- туристерді тасымалдау және орналастыру.

Тарбағатай мемлекеттік ұлттық табиғи саябақтарды жобалау ауданы әкімшілік Шығыс Қазақстан облысындағы Үржар ауданында орналасқан. Болжанатын табиғи ұлттық саябақтарітің алып жатқан аумағы 143550,5 га соның ішінде 7183 га мемлекеттік орман табиғи резерваты «Семей орманы» ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды қамтиды. Жобаланып отырған ерекше қорғалатын аймақ қатарына: Үржар табиғи қорықтары, «Атлет» табиғи мекені», «Жауынгер шелі» кіреді. Ұлттық саябақтар аумағына Үржар ауданының 1-37 кварталды табиғи бөлігі 7183 га аумақпен енгізіледі.

Тарбағатай мемлекеттік ұлттық табиғи саябағын құру үшін ғылым зерттеу жобасы бойынша, МҰТП бірнеше учаскіден тұрады:

1. «Тарбағатай тау учаскесі» 117384 га жерді қамтитын Батыс Тарбағатай жотасы МҰТП негізгі орталығы болып табылады.
2. «Қарабас тау учаскесі 8475,2 га жерді Қарабұта ауылынан 10 км жерде Қытай шекарасы жанында Қарабас тауының маңы.

3. «Арқалы тау учаскесі» оңтүстік-батыс учаскесі – Бахты ауылынан 8 шақырым жерде «Қарабас» тауының маңында 15634,2 га жерді алып жатыр.

4. «Үржар өзені аңғары» бөлімі- Елтай ауылынан 5 км жерде Үржар өзені маңында, 447 га жерді алып жатқан алқабы.

5. «Қатынсу өзені аңғары» бөлімі Мақаншы ауылынан 3 км жерде Қатынсу өзені маңында 960 га жерді қамтиды.

6. «Еміл өзені аңғары» Шағантоғай өзенінің оңтүстік-шығысында орналасқан алқап. Алып жатқан ауданы 650 га.

Тарбағатай мемлекеттік ұлттық саябақтары осы территорияны қамтитын болады [7].

Біздің ұсынысымыз «Тарбағатай» аумағында ерекше қорғалатын Ұлттық саябақтар құру. Аймақта ерекше қорғалатын Ұлттық саябақтарды құру туризмді дамытудың жаңа бағытына айналады. Тарбағатай территориясында ерекше қорғалатын Ұлттық саябақтар құру үшін табиғи жағдайлар жасалмаған. Мәдени мұралар табиғаттың қорғау органдарында, ғылыми зерттеушілер назарында мүлдем болмаған. Бұл проблемаларды шешу арқылы аймақта ұлттық саябақтар құру, мәдени құндылықтарды сақтап қалуға, сонымен қатар бұл бірегей сұлулықты бүкіл әлемге танымал етуге үлкен себеп болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 National Geographic Guide to the National Parks of the United States, 5th Ed. Paperback – February 21, 2006.

2 Yellowstone National Park. UNESCO World Heritage Centre. Retrieved 2012-03-24.

3 History & Culture. General Grant National Memorial. National Park Service. July 25, 2006.

4 Historic Sanctuary of Machu Picchu. UNESCO World Heritage Centre. Retrieved 2012-05-06.

5 Исин А. Тарбағатайдың таңбалы тастары / XI халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары, 2016. – 47-54 б.

6 Веденин Ю.А., Мирошниченко Н.Н. Оценка природных условий для организации отдыха // Известия АН СССР. Сер. Географическая. 1969. № 4. – С. 51-58.

7 Проект о созданий Национального парка/ «Дидар». – ВКО, 2016. – С.5.

ҒТАМР 06.71.57

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАЛАР ТУРИЗМІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Қапалбаева А.Д.

Студент, Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан қ.

Мақалада Қазақстандағы балалар туризмінің қалыптасуы мен оның әлеуеті қарастырылып, қазіргі осы салада қызмет атқарушы «Жас туристер станциясы» кәсіпорын қызметі талданды. Балалар туризмін дамыту үшін негіздеме жасалды. Балалар туризмін дамыту мектеп арқылы жүргізу ұсынылды және мектеп туризмін дамытуда туындайтын мәселелер талқыланды. Бұл саладағы баға саясатының жоғары болуы, оның тұтынушыларының санының азаюына әкеліп соғады.

Түйін сөздер: балалар, туризм, даму тарихы, мектеп туризмі, Жас туристер станциясы.

Туризм – әлем экономикасындағы жоғары табыс көздерінің бірі, және барлық аймақтардың экономикасының дамуына әсер етеді. Қазақстан – туристік нарықта орны бар мемлекет. Бірақ туризмді әрі қарай дамыту үшін өскелең ұрпақты, қазіргі уақыттан бастап ойын дамытып, құлақпен естіп емес көзбен көріп кеңестігін кеңейту керек, әрине, оның шешімі балаларға үлгі ретінде, балалар-жасөспірімдер туризмін қарқынды дамыту керек.

Балалар туризмінің тарихы Батыс Еуропада буржуазиялық қатынастың пайда болуы өсіп келе жатқан ұрпақтың тәрбиесіне жаңа талаптар тудырды. Ең бірінші туристік жорықтарды тәрбиелік және білім беру мақсатында пайдалануға әрекет жасаған «Ойын үйінде» («в Доме игр») ұйымы болды – мектепте, 1425 жылы Мантуедегі (Солтүстік Италия) Витторино да Фельтре ашылды. Сол жердің тәрбиеленушілері Альпі тау бөктеріне бір күндік және көп күндік жорыққа шықты. Туристік жорықтарды физикалық тұрғыдан тәрбие беру мен білім беру мақсатында пайдалануды қолданған белсенділер: И.Меркуриалис, Э. Роттердамский, Х.Л. Вивес, Т. Мор, Ф. Рабле, М. Монтень және т.б. деуге болады [1]. XVII ғасырдың аяғы XVIII ғасырдың басында Ұлыбритания, Франция, Германия, Аустрия, Швейцария және т.б. елдердің мектептерінде мұғалімдер жеке пәндерді оқытуда жаяу серуендеу мен өңірлерге баруды қолданды. Сонымен қатар, оқушының зерттеу қабілетін дамыту қажеттілігін көптеген танымал педагогтар мойындады. Я.А. Коменский, Ж-Ж. Руссо, И.Г. Песталоцци, А. Дистервег өз жұмыстарында білім беру үрдісінде көрнекілік, зерттеу әдістерінің маңыздылығын бірнеше рет сызып

көрсетті. Жаңа типтес мектептерде – қатысушылар аптасына бір рет рекреациялық (бос күн), негізінен танымдық мақсатта серуендеуге және жорыққа шығуға мүмкіндік берген. Я.А. Коменский көпшілік орта мектептердің бағдарламасын өңдеп, жетілдіруді ұсына отырып: «... оқу жылы соңында екі немесе үш жыл саяхаттауға қалады» деген ой айтты. ХІХ ғасырда Батыс Еуропа елдері, сонымен қатар, Ресейде «креативті» ойлар (идеялар) мектептерде үлкен атқа ие болды, осы ойлар балалардың шығармашылық қабілетінің дамуы, сонымен қатар, оқудың табысты болуының кепілі болды.

Қазақстандағы балалар мен жасөспірімдер туризмінің тарихы сонау кеңестік өкіметтің алғашқы декреттерінен бастау алып, олардың орындалуы үшін тұңғыш мектептен тыс мекемелер ашылған болатын. 1918 жылдың желтоқсанында елдегі күйзелістерге, ашаршылыққа, жалғасып жатқан азамат соғысына қарамастан, Н.К. Крупскаяның ұсынысы бойынша оқушылардың дұрыс демалуы үшін және көмек есебінде Ресей Федерациясы Халық ағарту комиссариаты мектеп экскурсияларының орталық бюросын ұйымдастырды. Осы кезеңде жас туристердің, натуралистер мен техниктердің станциялары жұмыс істей бастады [1]. Қазақстанның мектептері мен мектептен тыс мекемелеріндегі өлкетану және экскурсиялық-туристік жұмыстары түрлі сипат алып, өрісін кеңейтті. Мектеп жұмыстарына сабақта пайдаланылатын материалдарды экскурсияларда жинау ісі енгізіле бастады. Ауылдардың немесе қалалардың маңайына жорықтар мен экскурсиялар жасалды.

Балалар-жастар туризмінің берер пайдасы зор. Балаларға тек демалыс күндері емес, сабақтың кезінде тақырыпқа сай мекемелерге, мәдени ескерткіштерге, тарихи орындарға, тауға апарған жөн, ол ойды жинақтауға, көптеген мәліметтерді көзбен көріп оны есте қалдыруға үлкен әсер етеді. Балалар-жастар туризмі өсіп келе жатқан ұрпақты отаншылдыққа және рухани баюға тәрбиелейтін таптырмас құрал екендігі белгілі, шынымен де мұғалімнің әңгімесі, бейнефильмдер жанды саяхаттың орнын баса алмайды. Өйткені сезіну, энергия алу, бөлек әңгіме. «Рухани жаңғыру» бағдарламасы арқылы балалар-жастар туризмін дамытуға бірден-бір күш салсақ көп нәрседен ұтамыз. Елбасымыз айтқандай, «бәрі де туған жерге, өскен өлке мен қалаға деген құрметтен, соған деген шынайы сезімнен басталады» [2].

Балалар туризмінің объектісі ретінде біздің республикамыз үлкен әлеуетке ие, себебі Орталық Азияның өзінде қарқынды дамып келе жатқан мемлекет болып табылады. Бүгін Қазақстан іс жүзінде барлық туризм түрлерін – танымдық, ойын-сауық, этникалық, экологиялық және т.б. береді. Туристер үшін Қазақстанның бүкіл аумағы бойынша саяхат маршруттарының көп саны ұсынылады. Мысалы, Оңтүстік Қазақстан. Оңтүстік даланың құнарлы оазисі, көшпелі және отырықшы өркениеттер тоғысындағы әлемнің ежелгі қалалары болды. Осы жерде Қытайдан Таяу Шығыс пен Еуропа елдеріне апаратын ежелгі керуен жолдары ғасырлар бойы жүйе өтті. Отырар, Сайрам, Сығанақ, Сауран, Созақ, Түркістан ғылыми және мәдени орталықтар болып саналады.

Қазіргі уақытта туризм ең дамып келе жатқан экономикалық қызмет салаларының бірі. Сонымен қатар, туризмді ұлттық экономиканың ірі дербес

саласына айналдыру – халықтың ерекше қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған сала. Қазақстандағы туризмнің дамуы тарих және құқықтану қызметімен, халық дәстүрлерін, қолөнерін, фольклорды зерттеумен тығыз байланысты. Мәдени орталықтар түріндегі материалдық базаны құру Қазақстанның туристік бизнесінде өзіндік ерекшелігін және бірегейлігін енгізуге бағытталған, оны әлеуетті тұтынушылар үшін тартымды етеді. Сонымен қатар, Қазақстанда балалар мен жасөспірімдер туризмін дамытуда балалар-жастар туризм орталықтары, жас туристер станциясы жүйесі түрінде, спорт мектептері жанындағы спорттық туризм секцияларын құрудың мемлекеттік негізі бар.

Туризммен айналысу балалардың қозғалыс белсенділігін арттырады, ерік қасиеттерін тәрбиелейді. Балалар өмірлік маңызды білім алады, іскерліктер мен дағдылар, табиғатпен үйлесімде өмір сүруді үйренеді және ол арқылы кедергілерден өту, тануды үйренеді. Жастардың туристік-өлкетану үйірмелеріне қатысу оларға практикалық өлкетану қызметіне қатысу барысында қоршаған орта туралы білімді едәуір кеңейту мүмкіндігін, туристік түрлі пәндерді қолдану дағдыларын үйретеді.

Елордада, облыстарда «Жас туристер станциясы» жұмыс істейді, мақсаты туристік-өлкетанушылық қызмет үдерісінде жеке тұлғаны тәрбиелеу, туған өлкені, қоршаған ортаны, тарих және мәдениет ескерткіштерін тану, сондай-ақ оқушыларды салауатты өмір салтына баулу және оның негізгі міндеті – Елордада жаппай балалар-жасөспірімдер туризмін дамыту. Станцияда 640-тан астам жаяу туризм, жартасқа өрмелеу, альпинизм, спелеотуризм, археологтар, «Жас велотуристер», «Жас туризм нұсқаушылары», «Жас экскурсоводтар» «Жас туристер-өлкетанушылар», «Географтар-өлкетанушылар», «Кіші туризм», «Изотуризм» бағыттары бойынша оқитын орыс және қазақ балалар тобы бар [3].

Дегенмен Елбасы алға қойған мектеп туризмін дамытуда бірқатар шешілмеген мәселелердің бар екендігін де жасыруға болмайды:

- материалдық базасын мекемелердің нығайту керек, жабдықталмаған мекемелердің көпшілігі жалға алынған немесе үлкен жөндеуді қажет етеді;
- орталықтар өте аз және жеткіншіктерді тасымалдайтын автобустарды толықтай жанарту керек; арнайы туристік жабдықтарды да жетіспейді;
- арнаулы туристік өкілдер спектрінің шектеулі болуы;
- балалар-жастар туризмі инфрақұрылымының дамымауы;
- заңдық база жетіспеушілігі және балалар туризмін дамытудағы бірыңғай стандарттар қызметінің жеткіліксіздігі [4].

Аталған факторлардан басқа да факторлардың көптігі, осы балалар-жастар туризмінен табыс таппай қалам деген қорқыныш тудырады. Негізінен бұл саладағы баға саясатының жоғары болуы, оның тұтынушыларының санының азаюына әкеліп соғады, ал осы жағдай табыс табу қиын деген ойды туындатады.

Жалпы балалар-жастар туризмін белсенді туризмге жатқызуға болады. Болашақ жастардың қолында, туризмнің жанашыры ретінде балалар-жастар

туризмін, біріншіден, туристік жабдықтармен қамтамасыз ету. Тек қала ғана емес, аудан, облыс орталықтар ашып, жеткіншіктерге қолайлы жағдай жасау. Белсенді спорт түрлерін: шаңғы, коньки тебу, түрлі лагерь, фестивальдар ұйымдастыру арқылы жеткіншіктерді қызықтыру, тек бір өлкеде ғана емес, Қазақстанның басқа қалаларына саяхатқа шығу баланың өрісін кеңейтуге апаратын еді. Балаларды шабыттандыру есебінде ағылшын тілінен белгілі бір деңгейге дейін сөйлей алатын балаларды, шет елге кемінде 10 баладан апаратын марафон ұйымдастыру керек. Мұндай танымдық бағдарламаларды барлық мүдделі ұйымдарға тиімді болатындай етіп ұйымдастырған жөн.

Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің мәліметтері бойынша, 2020 жылдың басында 14-28 жас аралығындағы жастардың саны елдің жалпы тұрғындарының 20,2 %-ын немесе 3 765 383 адамды құрады. Жастардың 2 125 065 адамы (56,4%) қалалық жерлерде, 1 640 318 адам (43,6 %) ауылдық жерлерде тұрады [5].

Қазақстандағы балалар-жастар туризмінің қажеттілігін айтсақ, біріншіден елімізде осы туризм түрінің дамуы үлкен жетістік болады. Екіншіден, сол елдің азамат пен азаматшаларының көкжиегі кеңейтіледі ,және жағдайы төмен балаларға бұл туризм түрінің пайдасы зор. Біз жан-жақты ойлауымыз қажет, өйткені қазір барлық мүмкіндіктер жасалынған, тек іске көшу керек. Ең өкініштісі әлі ешкім бұл туризм түрін қолға алынған жоқ. Бірақ сұхбаттарды оқи келе, болашақта қолға алынады деген болжам бар.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Балалар туризмінің даму тарихы. [Электронды ресурс]: https://kopilkaurokov.ru/prochee/prochee/balalar_turizminin_damu_tarikhy
- 2 Хобби. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың ресми сайты [Электронды ресурс]: <https://elbasy.kz/kk/khobbi>
- 3 Станция юных туристов [Электронды ресурс]: <https://nursultan3d.kz/travel/tour/gu-stancija-yunyh-turistov-uo-g-a-stany.html>
- 4 Балалар туризмін дамытудағы проблемалар қандай. [Электронды ресурс]: inform.kz/kz/balalar-turizmin-damytudagy-problemalar-kanday_a3452751
- 5 Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы [Электронды ресурс]: www.stat.gov.kz

ГРНТИ 72.75.39

ПРИМЕНЕНИЕ БОЛЬШИХ ДАННЫХ В ИНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГЕ

Конурбаева Ж.Т.

*Доцент, Восточно-Казахстанский технический университет им. Д. Серикбаева,
г. Усть-Каменогорск*

Охотенко И.А.

*Магистрант, Восточно-Казахстанский технический университет им. Д. Серикбаева,
г. Усть-Каменогорск*

Большие данные играют важную роль в интернет-маркетинге. С каждым днем объем информации, увеличивается геометрической прогрессии. В нашу цифровую эпоху данные – это незаменимый инструмент для каждой организации и бизнеса в разработке маркетинговых стратегий. С помощью больших данных маркетологи могут анализировать каждое действие потребителя. Они обеспечивают лучшее понимание целевой аудитории и помогает маркетологам разрабатывать более точные и продвинутое маркетинговые компании.

Ключевые слова: SMM, аналитика социальных сетей, анализ данных, интернет-маркетинг, большие данные.

Мы значительную часть своей жизни проводим в интернете: по работе, учебе, развлечения. По данным исследовательской компании We Are Social на сегодняшний день интернетом пользуются свыше 4.5 млрд человек или около 60% населения планеты. Среднестатистический пользователь интернета в возрасте от 16 до 64 лет проводит онлайн 6 часов 43 минуты ежедневно.

А так как наша жизнь переходит в интернет, то и бизнес уходит в онлайн. Благодаря тому что с помощью интернета мы можем связываться с разными уголками мира, то и конкуренция возросла во множество раз. Если раньше чтобы что-то купить нам надо было идти в локальный магазин, то сейчас можно купить онлайн из любого места и по более привлекательной цене.

Таким образом маркетинг в его нынешнем виде – это умение понимать потребителей. Огромные суммы денег вкладываются в программное обеспечение для управления взаимоотношениями с клиентами и инструменты автоматизации маркетинга, которые используют передовые технологии, такие как искусственный интеллект, чтобы попытаться предсказать желание и поведение клиента. Для этого организации собирают, хранят и анализируют

огромные объемы данных, которые известны как большие данные (BigData). С помощью больших данных маркетологи могут анализировать каждое действие потребителя. Они обеспечивают лучшее маркетинговое понимание и помогают маркетологам разрабатывать более точные и продвинутые маркетинговые стратегии.

Что же такое большие данные?

Большие данные – это термин, который описывает большой объем данных как структурированных, так и неструктурированных, которые генерируются изо дня в день.

Известно, что впервые термин BigData упоминается в статье Клифорда Линча в спецвыпуске журнала «Nature» от 3 сентября 2008 года.

Основа, которая легла в описательную модель больших данных, была придумана еще ранее Дугом Лейни из Meta Group в 2001 году и называется 3V:

- Volume (Объем) – размер этих данных (гб, тб, пб и т.д.);
- Velocity (Скорость) – скорость обработки этих данных;
- Variety (Разнообразие) – типы данных (фото, видео, звук, текст и т.д.).

В последствии добавилась четвертая V: Veracity (Достоверность) – это относится к неопределенности данных. Правдивость – это качество, точность и достоверность данных.

Таким образом, получается, что работа с большими данными состоит в том, чтобы имея на входе большой массив разнотипных данных, необходимо оперативно построить между ними связи и на выходе выдать данные, доступные для структурированного или полуструктурированного анализа.

Но откуда берутся эти большие данные? Основными источниками являются три категории:

1. Интернет – социальные сети, сайты, СМИ, форумы и cookie файлы;
2. Корпоративная информация – базы данных, транзакции;
3. Показания считывающих устройств – метеорологические зонды, вышки сотовой связи и др.

Какие возможности предоставляют большие данные для цифрового маркетинга:

- Информация о клиентах в режиме реального времени;
- Персонализированный таргетинг;
- Увеличение продаж;
- Повышает эффективность маркетинговой кампании;
- Оптимизация бюджета;
- Более точное измерение результатов кампании.

Информация о клиентах в режиме реального времени. С помощью анализа больших данных маркетологи могут очень хорошо понять свою целевую аудиторию. В эпоху жесткой конкуренции понимание целевой аудитории очень важно для компаний, чтобы оставаться впереди всех. Привлечь клиентов в нужный момент с правильным сообщением – самая

большая проблема для маркетологов. Большие данные помогают маркетологам создавать целевые и персонализированные кампании.

Персонализированный маркетинг – это создание и доставка сообщений отдельным лицам или группам аудитории посредством анализа данных с помощью данных потребителя, таких как геолокация, история просмотров, поведение в потоке кликов и история покупок. Также с помощью анализа больших данных компании могут больше узнать о своих клиентах, например о том, что они покупают? как часто они покупают определенный товар? И какой способ оплаты они предпочитают? Это поможет сделать правильное предложение в нужное время, что приведет к увеличению продаж.

Одна из проблем интернет маркетологов это – оптимизация бюджета. Клиенты редко когда переходят по рекламе на сайт и совершают покупку. Прежде чем принять решение о покупке человек проведет собственное исследование: прочитает отзывы тех кто уже приобрел продукт, ознакомится с текстовыми или видео обзорами, рассмотрит альтернативы в этом же сегменте. Маркетологи используют различные каналы связи со своими клиентами, такие как собственные блоги и ведение социальных сетей, взаимодействия с лидерами мнений, e-mail рассылки, партнерские сети и контекстная реклама. Им необходимо определить, какой канал или точка взаимодействия в значительной степени способствует конверсии, доходу, рентабельности инвестиций и какие каналы создают больше возможностей для продаж. Это поможет маркетологам грамотно управлять своим бюджетом, и это возможно с помощью модели атрибуции. С помощью модели атрибуции можно понять, что побуждает клиентов покупать и как покупатели взаимодействуют с разными каналами на протяжении всего пути к покупке. Так вы сможете лучше инвестировать в каналы с высоким коэффициентом конверсии.

Аналитика больших данных также может использоваться для измерения эффективности кампании и эффективности каждой кампании. Точные результаты кампании помогают маркетологам в разработке будущих стратегий кампании.

Однако у использования больших данных есть и отрицательные стороны. Хранение больших объемов информации требует специальных условий, и это вопрос пространства и возможностей требующий колоссальных финансовых вложений.

Проблема неоднородности и неструктурированности возникает по причине разрозненности источников, форматов и качества. Чтобы объединить данные и эффективно их обрабатывать, требуется не только работа по приведению их в пригодный для работы вид, но и определенные аналитические инструменты. Подбор данных для обработки и алгоритм анализа может стать не меньшей проблемой, так как отсутствует понимание, какие данные следует собирать и хранить, а какие можно игнорировать.

Еще одной проблемой использования больших данных является законность используемой информации. В последнее время забота о сохранении своей конфиденциальной информации заботит большинство людей, а скандал

связанный с Facebook и Cambridge Analytica связанный с президентскими выборами 2016 года в США только усилило недоверие общественности к крупным IT-компаниям. Так, информация, сохраняемая в поисковых системах Google и Яндекс, позволяет им постоянно дорабатывать свои сервисы, делать их удобными для пользователей и создавать новые интерактивные программы. Поисковики записывают каждый клик пользователя в Интернете, им известен его IP-адрес, геолокация, интересы, онлайн-покупки, личные данные, почтовые сообщения и прочее, что, к примеру, позволяет демонстрировать контекстную рекламу в соответствии с поведением пользователя в Интернете. При этом согласия на это не спрашивается, а возможности выбора, какие сведения о себе предоставлять, не дается.

Из этого вытекает другая проблема – обеспечение безопасности хранения и использования данных. Например, сведения о возможных покупателях и их история переходов на сайтах интернет-магазинов однозначно применимы для решения многих бизнес-задач. Но безопасна ли аналитическая платформа, которой потребители в автоматическом режиме (просто потому, что зашли на сайт) передают свои данные, – это вызывает множество споров.

Большие данные могут помочь интернет-маркетологам сосредоточиться на потребителе или конкретном сегменте покупателей и продавать им продукты, которые им интересны и которые будут иметь большой успех. Это означает, что влияние больших данных огромно. Все эти годы количество людей, общающихся с брендами в социальных сетях, растет. Поэтому компаниям действительно нужно разбираться в данных, чтобы оставаться непобедимыми в конкурентной среде. Также большие данные обладают дополнительным преимуществом, поскольку они позволяют интернет-маркетологам узнавать о будущих тенденциях и подстраиваться под них.

Литература

- 1 Lynch C. Community cleverness required. / Lynch. C. // Nature. – 2008, №455. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.nature.com/articles/455001a>
- 2 Laney D. Application Delivery Strategies – 2001 [Электронный ресурс] – URL: <https://blogs.gartner.com/doug-laney/files/2012/01/ad949-3D-Data-Management-Controlling-Data-Volume-Velocity-and-Variety.pdf>
- 3 Stelzner M.A. (2012). Social media marketing industry report. URL: <https://www.socialmediaexaminer.com/social-media-marketing-industry-report-2010/>
- 4 Thomas, J.J., Cook K.A. (2006). A visual analytics agenda. IEEE Computer Graphics and Applications, 26 (1).
- 5 Благи́рев А. Big data простым языком / А. Благи́рев – М.: АСТ, 2019. – 250 с.
- 6 Ермолова Н. Продвижение бизнеса в социальных сетях Facebook, Twitter, Google+ / Н. Ермолова. – М.: Альпина Паблицер, 2017. – 358 с.

7 Силе Д., Мейсман А., Мохамед А. Основы Data Science и BigData. / Д. Силе, А. Мейсман, А. Мохамед – Питер, 2018. – 336 с.

8 Халилов Д. Маркетинг в социальных сетях / Д. Халилов. – М.: МИиФ, 2015. – 280 с.

ҒТАМР 06.03.15

ЦИФРЛАНДЫРУ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ДАМУ ҮРДІСІ РЕТІНДЕ

Пайызхан Д.Е.

Магистрант, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан қ.

Мақалада алғаш рет отандық экономикалық әдебиеттерде экономиканың барлық салаларын цифрландыру процесінің сипаттамасы мен талдауы ұсынылған, «цифрлық экономиканың» өсу әлеуеті толықтай ашып көрсетілген. «Цифрлық экономиканың» шекаралары мен қайшылықтары анықталды. Автор цифрлық технологияларды енгізу мәселелерін тұжырымдап, оларды шешу жолдарын ашып көрсетті. Мәселелердің барлық таңдалған топтарын шешу елімізде цифрлық экономиканы енгізуге және дамытуға ықпал етеді.

Түйін сөздер: цифрландыру, цифрлық экономика, Цифрлы Қазақстан, 4-ші өнеркәсіптік-технологиялық революция, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар.

«Цифрландыру» ұғымы – «цифр» зат есімінің немесе «цифрлық» (digital) сын есімінің туындысы. Осылайша, бұл термин қоғамның барлық салаларына және экономикаға цифрлық технологиялардың, деректер ағындарының, сондай-ақ цифрлық тарату құрылғыларының (компьютерлер, смартфондар, планшеттер, Теледидарлар, смарт-сағаттар және т.б.) енгізілуіне байланысты.

«Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының мақсаттары орта мерзімді перспективада Қазақстан Республикасы экономикасының даму қарқынын жеделдету және цифрлық технологияларды пайдалану есебінен халықтың өмір сүру сапасын жақсарту, сондай-ақ ұзақ мерзімді перспективада Қазақстанның экономикасын болашақтың цифрлық экономикасын құруды

қамтамасыз ететін түбегейлі жаңа даму траекториясына көшіруге жағдай жасау болып табылады.

«Қазіргі экономиканы цифрландыру» – нақты сектордағы нақты жобалардан тұратын прагматикалық бастауды қамтамасыз ету, экономиканың қазіргі салаларын, мемлекеттік құрылымдарды цифрландыру және оларды технологиялық қайта жабдықтау жобаларын іске қосу және цифрлық инфрақұрылымды дамыту [12].

4-ші өнеркәсіптік-технологиялық революцияның соңғы төрт онжылдығынан астам уақыт ішінде оның барлық деңгейлеріндегі қазіргі заманғы экономика (нано, микро, мезо, макро, мега, жаһандық экономика) технологиялық, сандық және тіпті бұлтты бола бастады. Оны Ю.М. Осипов «технономика» деп атайды. XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басындағы электрондық-есеп төңкерісінің және технологиялық серпілістердің нәтижесі, бүкіл шаруашылық пен бүкіл адам өмірін технизация, цифрландыру феномені өзінің қауіп-қатерлерімен [1, 163 б.]. Жаңа технологиялар, соның ішінде АКТ виртуалды және кеңейтілген шындықты жасайды. Өндірісті автоматтандырудың, роботтандырудың жаңа кезеңдері айқындалады.

Экономиканы цифрландыруды сөздің тар және кең мағынасында Т.Н.Юдина мен И. М. Тушканов анықтайды:

– тар мағынада: экономиканың әртүрлі деңгейлерінде (жаһандық, мега, макро-, мезо-, микро-, нано-) түрлі шаруашылық міндеттерді, оның ішінде стратегиялық міндеттерді шешуге мүмкіндік беретін ақпараттық-цифрлық платформалар мен операторлар құру: медицинаны, ғылымды, білім беруді, көлікті, жаңа индустрияландыруды дамыту, экономиканы мемлекеттік реттеу және жоспарлау және т. б.;

– кең мағынада: өндірістік немесе экономикалық қатынастар табиғатының өзгеруі, олардың субъектілік-Объектілік бағдарлануының өзгеруі. Алгоритмдерді қолдана отырып, машина – машина (М2М) сияқты қатынастар пайда болады, онда адам бұдан былай субъект бола алмайды. Қоғамның өндірістік күштері және /немесе өндіріс факторлары да өзгереді. Сонымен, Заттар интернеті және тіпті «барлығы» интернеті пайда болады [2, 197 б.]. Заттар интернеті, барлығы интернеті (IoT, Internet of Things) деп адамның қатысуынсыз, қашықтан бақылау және автоматтандырылған режимде басқару мүмкіндігімен деректерді жинауға және алмасуға арналған кіріктірілген датчиктері мен бағдарламалық қамтамасыз етуі (БҚ) бар біріктірілген Компьютерлік желілер мен қосылған физикалық объектілер (заттар) жүйесін түсіну әдетке айналған [11].

Цифрландыру процесі шаруашылық үдерістердің: жаппай тұтыну игіліктері (тауарлары мен қызметтері) өндірісін роботтандырудан бастап жаңа өндірістерге, әрбір тұтынушы үшін жеке сипаттамалары бар игіліктер жасауға, мысалы, инновациялық цифрлық технологияларды пайдалану арқылы, мысалы, 3D-басып шығару және прототиптеу, цифрлық капиталды ұлғайту арқылы трансформациясымен сүйемелденеді. Сандық экономика саласындағы сарапшылар мен сарапшылардың бағалауына сәйкес, алдағы онжылдықта

(шамамен 2020 жылға қарай) тұтыну және инвестициялық нарықтардағы тауарлар мен қызметтердің жартысына жуығы мүлдем немесе салыстырмалы түрде «жаңа ақылды» болады («Ақылды қала», «ақылды үй», «ақылды жол», «ақылды машина», «ақылды киім» және т.б.) [3, б. 246-247].

Цифрлық модельдеу әдістерінің көмегімен прототиптерді өсіреді және ұсақ зергерлік бұйымдардан, адам маталарынан бастап ірі инфрақұрылымдық құрылыстарға дейін нақты объектілерді жасайды. Кеше цифрлық экономиканың осындай ұстанымының жарқын практикалық мысалы-көпірлер салу үшін 3D принтерлер құру (Амстердам, Нидерланды), Швецияда Мотоциклдер өндірісі, тұрғын үйлер (Қытай, БАӘ) және басқалар.

Қазіргі заманғы құрылыс индустриясы бүгінде ғимараттардың сандық модельдерін құруға, жобаларды мүмкіндігінше тез және икемді түрде өзгертуге, ғимараттар мен құрылыстардың құрылысы мен жұмысын басқаруға мүмкіндік беретін ақпараттық-коммуникациялық технологиялармен қаруланған (BIM технологиялары-құрылыстағы ақпараттық модельдеу технологиялары): сәулетшінің ойы мен толқынынан бастап, құрылыс сметаларын есептеуден бастап, қаржылық құжаттарды жабуға дейін, одан әрі физикалық амортизациямен пайдалануға беру және оны бухгалтериядағы тиісті есепке алу [4, 393 б.].

Сандық тәсіл кез-келген өнімнің толық өмірлік циклін (PLM – «өмірлік циклді басқару») идеядан, оны құрудан және пайдаланудан жоюға дейін «басқаруға» мүмкіндік береді. Бұл жеке тұрмыстық заттарға ғана емес, сонымен қатар күрделі жүйелерге де қатысты.

Қазіргі заманғы үйде инженерлік инфрақұрылымды: электр, жарық, жылу, газ және т.б. басқаруға мүмкіндік беретін цифрлық технологиялар бұрыннан белсенді түрде енгізілуде. Бұдан басқа, киберфизикалық құрылғылар жүйесі жеке үйлердің инфрақұрылымын ғана емес, сондай-ақ тұтас кварталдардың, шағын аудандардың, қалалар мен мегаполистердің – «Ақылды қала» (Smart City) жүйесін де тиімді басқаруға мүмкіндік береді. Осылайша, шамамен жеті жыл бойы Оңтүстік Кореяда «болашақтың қаласы» Сонгдо құрылысы жалғасуда [5]. Бұл соңғы жылдардағы 4-өнеркәсіптік-технологиялық революцияның нәтижесі ретінде әлемдегі ең ауқымды және жарқын инновациялық цифрлық жобалардың бірі. Болашақ Сонгдо қаласы Сеулден шамамен 60 км қашықтықта жасанды аралда тұрғызылған және ақылды интеллектуалды қала болады [5]. Онда Заттар интернеті мен «барлығы» интернетінің көмегімен адамдар мен объектілер – цифрлық экономиканың агенттері өзара байланысты болады.

Сервистер қызметіндегі «цифр». Ұйымдастырушылық-технологиялық цифрлық платформаларды сәтті құрудың жарқын мысалы-UBER, Airbnb, Alibaba, Facebook және т.б. сияқты заманауи қызметтер.

Біздің өмірлік экономикалық кеңістігімізді, оның ішінде Uber сияқты компаниялардың көмегімен цифрландыру, әрине, қазіргі заманғы мегатренд болып табылады. Uber бизнес-моделінің екіұштылығына қарамастан (мысалы, компанияның қаржылық тұрақтылығына қатысты), үлкен деректермен

алмасудың жаңа технологиялардың арқасында бизнесті жүргізудің жаңа модельдерін жасайды, ал ескіргендері жоғалады [6].

Ресейде сандық бұлтты технологиялар Сбербанкте белсенді қолданылады. Цифрлық қаржылық технологиялар (финтех, ағылш. – fintech). Материалдық емес (білім беру) игіліктерін және, мысалы, банк қызметтерін өндіру материалдық базаның қысқару жағдайында жүзеге асырылуы мүмкін. Егер ХХ ғасырда. және тіпті ХХІ ғасырда. көптеген кеңсе қызметкерлері бар офиссіз банк жұмыс істемесе, қазір банк қызметтері ұйымдары материалдық әлемге деген қажеттілігін азайтты, бұл көптеген кеңселер мен қызметкерлерсіз банк мекемелерін құруға мүмкіндік береді. Мысалы, Ресейдегі «Тинкофф» Банкінің бірде-бір клиенттік кеңсесі жоқ, бұл ретте банк карталарын беру қарқыны бойынша «Сбербанк» ЖАҚ көшбасшысынан кейін елдегі екінші болып табылады.

Шынында да, сандық капиталдың өсуіне байланысты сандық емес экономиканы цифрлық экономикаға айналдыру кезінде материалдық өндірістің жекелеген элементтерінің (ғимараттар, құрылыстар, банк жабдықтары) саны мен көлемі азаяды: үлкен мәліметтер базасы, клиентпен байланыс арналары, Алгоритмдер, бағдарламалық қамтамасыз ету және т.б.

Цифрлық жоғары технологиялық медицина жаңа технологиялық бағыттағы экономиканың бір саласы ретінде адам мен адамзат өмірінің маңызды салаларының бірі болып табылады, онда жедел ғылыми және технологиялық дамудың сандық нәтижелері айқын. Мәселен, Ресей Федерациясы Үкіметінің деректері бойынша соңғы тоғыз жылда Ресей Федерациясындағы жоғары технологиялық операциялардың саны жылына 60 мыңнан 1 миллионға дейін өсті. Соңғы онжылдықтарда жасалған инновациялық биологиялық препараттар денеге, оның басқа бөліктеріне зиян келтірместен белгілі бір органды дәл бағытталған емдеуді жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Алайда, бұл әсер ұзақ мерзімді перспективада расталуы керек. Емдеудің стандартталған әдістері әрбір нақты науқастың генетикалық сипаттамаларын ескере отырып, дәрілік инновациялық құралдарды жеке таңдау жүйесіне айналады. Қазіргі заманғы инновациялық медицина адам туылғанға дейін генетикалық ауытқуларды түзетуге немесе бірнеше инъекция арқылы бұрын емделмейтін ауруларды емдеуге мүмкіндік беретін сандық генетикалық технологияларды дамытуда [7]. Жобаларда «телемедицинаны» кеңінен дамыту көзделеді.

Регенеративті цифрлық медицина медицина, биология, гендік инженерия, сандық экономика қиылысында дамиды. Ол 3D биопрепараттарын алуды және қолдануды қамтиды, ұлшалар мен мүшелерді өсіруге және ауыстыруға мүмкіндік береді, оны ММУ-дің кейбір ресейлік ғалымдары теріс қабылдайды, мысалы, б.ғ.д. Гапочка М.Г. медицина, биология, инновациялық медициналық жабдықтар мен цифрлық, ақпараттық технологиялар саласындағы идеяларды қалыптастыру денсаулық жағдайын диагностикалау проблемаларына және науқастың емдеу процесіне әдеттегі тәсілдерді өзгертеді. үлкен деректерді ескере отырып. Атап айтқанда, тасымалды Медициналық және диагностикалық

аппаратураны пайдалану деректердің үлкен көлемін жинақтауға және оларды аурудың пәрменді алдын алу үшін, ауруды ерте диагностикалау және оны уақтылы емдеу үшін қолдануға ықпал етуі тиіс [7].

Қазіргі цифрлық медицинада зерттелген тенденциялар әлемде де, Ресейде де өзекті. Ресейлік инновациялық және инженерлік компаниялар, ғылыми-зерттеу институттары заманауи дәрі-дәрмектерді жасушалық жеткізуге бағытталған 3D биопрепараттары, жасушалық және гендік терапия, жеке медицина саласындағы әлемдік деңгейде танылған нәтижелерді көрсетеді. Ресей Федерациясының медициналық ұйымдары ақпараттық сандық медициналық жүйелерді енгізеді және телемедицинаны қолдануға бейімделеді. Медицина саласының әлеуметтік маңыздылығына және оны мемлекеттік реттеудің жоғары деңгейіне байланысты үдемелі даму үшін мемлекет тарапынан мықты қолдау қажет [7], сондай-ақ ғылыми қоғамдастықтың жоғары білікті үкімі. XX ғ. 90-шы жылдары әлеуметтік инфрақұрылымды жеткіліксіз қаржыландырумен негізделген денсаулық сақтау саласында байқалған технологиялық артта қалушылықты жою мақсатында мемлекет тарапынан қаржылық қолдау ғана емес, сонымен қатар, мысалы, бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі негізінде қаржыландырудың басқа көздерін іздеу де талап етіледі.

Білім беру жүйесінің мысалындағы цифрлық экономика. Бұл ретте цифрлық экономиканың қазіргі заманғы жағдайлары үшін мамандар даярлаудың әртүрлі білім беру жүйелерінің еңістігі әртүрлі болуы мүмкін. Сонымен, батыс елдерінде және олардың бұрынғы оңтүстік-шығыс колонияларында адамды заманауи жоғары технологиялық цифрлық жүйеге қосымша ретінде дайындайтын білім басым. Бұған, мысалы, сингапурлық білім беру жүйесі Болон жүйесінен басқа, ресейлік білім беру жүйесіне үлкен зиян келтіреді.

Білім беру дәстүрлі түрде кең және жан-жақты, барлық студенттер үшін элиталық болған Ресейде қазіргі уақытта тек кейбір жағдайларда әмбебап шығармашылық және шығармашылық мамандарды дайындайтын тұтас көзқарас сақталады.

Сандық темір жолдар. В.П. Куприяновскийдің айтуынша, цифрлық теміржол (ТЖО) әлемде, атап айтқанда Ұлыбританияда жоғары жылдамдықты темір жолдарды құру және пайдалану үшін бұрын жұмыс істеген цифрлық теміржол сигнализациясын қолдануға негізделген. Қазіргі уақытта Цифрлық теміржол дабылы 80 000 км-ден астам жоғары жылдамдықты магистральдарда (VSM) жұмыс істейді. Цифрлық теміржол сигнализациясы стандарттарының жүйесін еуропалық теміржол көлігі одағы құрды және әзірледі. Осы одақ аясында Ұлыбританияның әдеттегі темір жолдарында аналогтық сигнализация жүйесінен сандық жүйеге ауысуды кең ауқымды пилоттық басқару болды. Ұлыбританиядағы цифрлық теміржолдарға көшу идеясының авторларына сәйкес, «цифрлық теміржолдың бір басты мақсаты бар – экономиканың тұрақты өсуі» теміржолды цифрлық модернизациялауды жеделдету нәтижесінде [8, 246-247 б.]. Мақала авторлары: «бұл трансформациялық

артықшылықтар мен қиындықтарды қауіпсіздікке, көлемге, шығындарға, өнімділікке, клиенттердің ыңғайлылығына және қоршаған ортаға жағымды әсер етеді.

Бұл трансформацияның үш міндеті (мақсаты) жарияланды: көбірек пойыздар, жақсы қосылыстар, клиенттерге ыңғайлы жағдайлар» [8, 246-247 б.]. Алайда авторлар ноосфералық процестерді, күн тұтылуының нәтижесінде сандық қондырғыларды өшіру мүмкіндігін және т.б. қарастырмайды.

Ресей Федерациясында жаңа цифрлық көлік желісін дамыту экономикалық өсу мен сандық даму үшін үлкен маңызға ие. Бүгінгі күні оның даму деңгейінің жеткіліксіздігі мынадай себеппен түсіндіріледі: салалық көлік инновацияларын қаржыландыру үшін қолжетімді қаражаттың көлемін азайтатын қолда бар инфрақұрылымдық объектілерге қызмет көрсетуге елеулі инвестициялар жұмсалады. Көлік инфрақұрылымын дамыту міндеті Ресей Федерациясының экономикалық саясатында бірінші орынға қойылды. Бұл жоғары жылдамдықты теміржол магистральдарын салу жобаларымен расталады, мысалы, Мәскеу-Қазан, болашақта – Мәскеу – Пекин сандық технологиялар негізінде «бір белдеу – бір жол» мегажобасы аясында.

Ақпараттық сектор. Экономиканың жекелеген салаларында ресейлік компаниялар әлемдік деңгейдегі нәтижелерді көрсетеді, өздерінің бәсекелестік артықшылықтарына ие. Осылайша, ақпараттық технологиялар мен көлік индустриясының тоғысында отандық IT-компаниялар бар Mail.ru, Яндекс, Касперский және т.б. Батыс бәсекелестерінің жетістіктерінен кем емес және тіпті озық өнімдер жасайды.

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың (акт) эволюциясы, оларды кеңінен пайдалану адам мен адамзат өмірінің барлық салаларында институционалдық өзгерістерге, сондай-ақ жекелеген адамдар үшін жайлылық деңгейін арттыру мүмкіндігіне алып келеді. Бүгінгі таңда өмір сүрудің дәстүрлі түрлері-медициналық қызмет көрсетуден, білім беруден бастап қаржылық қызметтерге дейін-цифрлық форматқа көшуде, бұл оларды ой бойынша сапалы, ыңғайлы және кең қол жетімді етуі керек. Бірақ бірқатар ғалымдар сұрақ қояды: ЦЭ не әкеледі: Бостандық немесе сандық концлагерь [9, 61 б.]?

Бұл процесте жоғары жылдамдықты деректер желілерін дамыту және смартфондардың ену деңгейін арттыру маңызды рөл атқарады. Қолда бар болжамдарға сәйкес, 2019 жылға қарай бұл ену көрсеткіші 50 %-ға жетеді. Бұл цифрландыруды жеңілдетеді және гаджеттерді пайдаланушылардың ұтқырлығын арттыруға мүмкіндік береді. Смартфондардан басқа, киілетін мобильді құрылғылардың жаңа түрлері кеңінен қолданылады: «ақылды» сағаттар мен білезіктерден виртуалды шындық құрылғыларына дейін. Ақылды шешім қабылдау жүйелері арқылы автомобильдер («ақылды автомобильдер») осыдан жиырма жыл бұрын ғылыми фантастика саласы болған электроника басқаратын машиналар қазір шындыққа айналуда. Инфрақұрылымдық мегапроектілер көлік қозғалысының жылдамдығын арттырады және Мәскеу Ресей Федерациясында орналасқан мегаполистерде өмір сүру жайлылығының деңгейін арттырады.

M2M технологиясына сұраныстың артуы экономиканың әртүрлі салаларында, әсіресе энергетика, коммуналдық шаруашылық, өнеркәсіптік өндіріс, атап айтқанда, олар кеңінен таралған автомобиль өнеркәсібінде байқалады. Экономиканың әртүрлі салалары үшін M2M-шешімдерін әзірлеудің айқын перспективалары көбінесе қолайлы нормативтік-құқықтық базаның болуына, әріптестік экожүйелердің даму деңгейіне және бизнес-модельдің сипатына байланысты болады [10, 237 б.]. Сандық экожүйе деп мақала авторы экономикалық қызметке қатысушылардың (объектілердің де, субъектілердің де), сондай-ақ белгілі бір мақсатты бағытта (мысалы, білім беру, Құрылыс және т.б.) немесе салаға жататын ресурстардың жиынтығын түсінеді. Атап айтқанда, құрылыстағы цифрлық жобалау мен өндірістің экожүйесіне жоғары оқу орындарының оқу зертханалары мен сәулет шеберханалары, цифрлық жабдықтар (мысалы, 3D принтерлер мен зияткерлік Роботтар), компаниялар мен корпорациялардың (орындаушылар мен тапсырыс берушілердің) ресурстары кіруі мүмкін. Мұндай экожүйелердің барлық элементтері бұлтты технологиялар арқылы бір бұлтта тиімді өзара әрекеттеседі.

Шынында да, тез дамып келе жатқан технологиялық инновациялар «ақылды», мобильді, виртуалды, кеңейтілген, қарама-қайшы әлемді жасайды, мұнда сізге «жақсы» және «жағымсыз» нәрселерді өлшеу қажет. Жаңа бизнес-процестер экономиканың барлық пост-және неоиндустриялық секторларында технологиялық және жаңа экономикалық ойлауды дамытуды талап етеді. Қазіргі уақытта жаңа экономикалық-технологиялық ойлау трансформацияланатын экономиканың зияткерлік бөлігіне, ал цифрландыру 4-ші өнеркәсіптік-технологиялық революцияның нәтижесі ретінде жаһанданатын және инновацияланатын экономиканың мегатрендіне айналуға.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Юдина Т.Н. Цифровизация в контексте сопряженности Евразийского экономического союза и Экономического пояса Шелкового пути //Философия хозяйства. 2016. № 4.

2 Юдина Т.Н., Тушканов И.М. Цифровая экономика сквозь призму философии хозяйства и политической экономии // Философия хозяйства. 2017. № 1. Проблемы экономики 143

3 Тушканов И.М., Юдина Т.Н. Форсаж цифровой экономики // Системное моделирование социально-экономических процессов: труды 39-ой международной научной школы-семинара, г. Санкт-Петербург, 30 сентября – 6 октября 2016 г. / под ред. д-ра экон. наук В.Г. Гребенникова, д-ра экон. наук И.Н. Щепиной. – Воронеж: Воронежский государственный педагогический университет, 2016.

4 Юдина Т.Н. Осмысление цифровой экономики //Современность: хозяйственные алгоритмы и практики: сборник статей/под ред. Ю.М. Осипова. М.; Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2016.

5 В Южной Корее строят «умный» город
<http://www.econet.ru/articles/125848-v-yuzhnoy-koreestroyat-umnyy-gorod>

6 Уберизация всего. Как бизнес-модель Uber и Airbnb меняет традиционные индустрии и какие еще компании пошли по стопам сетевых гигантов. [Электронный источник] <http://www.therunet.com/articles/5942-uberizatsiya-vsego>.

7 Цифровизация жизненного пространства стала мегатрендом нашего времени. Интервью М.Романова [Электронный источник] <http://sk.ru/news/b/articles/archive/2015/10/27/cifrovizaciya-zhiznennogo-prostranstva-stalamegatrendom-nashego-vremeni.aspx>

8 Куприяновский В.П., Намиот Д.Е., Синягов С.А., Добрынин А.П. О работах по цифровой экономике // Современные информационные технологии и ИТ-образование. 2016. Том 12. № 1.

9 Катасонов В.Ю. Цифровые финансы. Криптовалюты и электронная экономика. Свобода или концлагерь? М.:Книжный мир, 2017.

10 Sneps-Snerpe M.A., Namiot D.E. On Open Source Smart City Platform: How to Get It? // Современные информационные технологии и ИТ-образование. 2016. Том 12. № 1.

11 Мировой опыт и перспективы развития Индустриального (Промышленного) Интернета Вещей в России. 19 сентября 2016 г. Исследование J'son & Partners Consulting [Электронный источник] http://json.tv/ict_telecom_analytics_view/mirovoy-opyt-vnedreniya-proektov-v-sfereindustrialnogo-promyshlennogo-interneta-veschey-i-perspektivy-ih-realizatsii-v-rossii-- 20160919061924

12 «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысы.

SRSTI 11.25.40

ENSURING REGIONAL SECURITY IN CENTRAL ASIA

Abizhov Yerkebulan

Deputy Head of the Department for Defense Affairs of Pavlodar Region, Pavlodar c.

This article is devoted to the analysis of ensuring regional security in Central Asia. By the end of the first decade of the XXI century in Central Asia, a new system of international relations was finally formed. The new states that emerged on the basis of the former union republics of the Soviet Union completed their integration into the world community and declared themselves as subjects of geopolitics. The new states of Central Asia have already outlined their geostrategy for the coming decades considering their national interests.

Key words: regional security, Central Asia, Kazakhstan, Afghanistan, SCO, CSTO, cooperation.

At the same time, a new subsystem of international relations is being formed in Central Eurasia, where the actors – Tajikistan, Russia, Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Afghanistan, Iran, Pakistan, India are members or observers of the SCO – a regional organization that in the future is called upon to play an important role in ensuring security in the Asian region [1]. An important place in the system of geopolitical relations is occupied by Turkmenistan – a neutral country with the richest energy resources, an important geostrategic potential for world politics. The leading global players Russia, China, the USA, the EU are the «pivotal» components of the new system of international relations, and it is these states that have a significant impact on the geopolitical processes taking place here.

The recently intensified cooperation of the most important centers of power of Eurasia – Russia, China and India in a bilateral format and within the SCO, creates a qualitatively new geopolitical reality on the Eurasian continent. At the 2006 Shanghai Jubilee Summit, for the first time, the organization announced its zone of interests and responsibilities. This testifies to the strengthened role of the SCO in the global security system – in the system of agreements to ensure stability [2]. The SCO has taken the first steps to establish cooperation with the existing global and regional security structures on the Eurasian continent, taking into account the importance of creating a mechanism for discussing key security issues of our time in the strategic continental system of the EU-SCO, SCO-OSCE, SCO-LAG, SCO-ASEAN, SCO-CIS, SCO-EurAsEC, SCO-CSTO. At the same time, considering it expedient such a mechanism for coordinating activities, for developing a common vision, and common

approaches to defining areas of interests and responsibilities, at the same time, taking into account the existing interactions with the above regional integration organizations and the SCO member states in bilateral and multilateral formats [3]. In this context, an important positive step is the signing in April 2005 of a Memorandum of Understanding between the SCO and ASEAN, the SCO and the CIS. But there are problems in solving the problems of SCO-CSTO interaction. This problem of the CSTO, which is recognized by its leadership, is an unclear division of functions in the military-political sphere between various integration organizations in the post-Soviet space, namely, the CIS itself, the CSTO and the SCO. Thus, in parallel, there is a representative office of the CIS Antiterrorist Center in Bishkek and the SCO Regional Antiterrorist Structure in Tashkent. The same issues of regional security in Central Asia are put on the CSTO and SCO agendas.

The geopolitical situation at the present stage in Central Asia is determined by the following factors: the growing economic power of Kazakhstan, the export of Kazakh capital to the Central Eurasian states and, accordingly, an increase in political weight in regional relations; complex Tajik-Uzbek relations associated with unresolved geopolitical problems; rivalry between regional and non-regional forces for energy resources of Turkmenistan; systemic crisis in Kyrgyzstan; difficult socio-economic situation in Tajikistan, demographic problem of the Fergana Valley, high rates of external migration of the working-age population, escalation of the Afghan conflict.

In the political transformation of the Central Asian states and the formation of their security systems, in addition to internal factors, external factors are largely involved [4]. An analysis of the actions of the leading powers in Central Asia at the present stage indicates that each of them has its own vision of ways and methods of realizing its national interests.

Russian national interests in Central Asia can be reduced to the following positions: ensuring stability on the basis of partnership with all states of the region; the use of their geopolitical potential in order to solve the practical and status tasks of Russia as a world and regional power; international recognition of the leading role of Russia in this region.

In this regard, Russia faces the following practical tasks: to use effectively the existing multilateral mechanisms; equip the southern borders; maintain and develop military cooperation; use the energy and natural resource potential of Central Asia, promote Russian energy companies to its market; to seek the use by the countries of the region of the Russian export structure.

Another influential actor in the Central Asian region is China, which takes a cautious pragmatic strategic approach inherent in its policies, given that its main foreign policy problems are in East Asia. In addition, for the time being, the PRC is clearly not showing its strategic interests in Central Asia. Nevertheless, China's interests in the region are clearly defined, these are: the fight against terrorism, separatism and extremism; security in border areas; maintaining stability in the region; promoting economic development; ensuring friendly relations of the countries of the region to China; preventing monopoly control over Central Asia by states

hostile to China; preventing the creation of military alliances in the region against China; ensuring the openness of the region's energy resources for China.

China is now more actively than in the 90s of the last century involved in political and economic cooperation with the Central Asian states in a bilateral format, within the SCO and always taking into account the interests of its strategic partner – Russia. If at the end of the twentieth century. Central Asia was important for China in the context of ensuring security in Xinjiang and interests here were peripheral, then the 21st century. Chinese interests in the Central Asian region are being transformed into vital ones for the realization of their energy and resource interests.

One of the leading external actors in Central Asia is the United States. A new element in the modern American strategy towards Central Asia is the project to create a centralized and US-closed supra-regional security structure in geographically reformatted and «expanded» Central Asia (the Greater Central Asia Project). The geo-concept of Greater Central Asia is needed by the United States in order to manage all economic and political processes in the region without interference from Russia and China [5]. The new geopolitical structure of Central Asia can serve to consolidate the dominant role of the United States at the regional and global levels.

The above-mentioned economic and political tasks are already trying to solve within the framework of the SCO, the member states and observers. The Greater Central Asia project, dictated by the realization of the geopolitical interests of the United States, did not find support from the Central Asian states, which are rather effectively integrated into the SCO and EurAsEC.

The strategic priorities of the European Union in relation to Central Asia can be characterized as «cautious restraint», which is largely due to the fact that the EU is now more concerned with problems and changes in Europe itself. In mid-2007, a new conceptual vision of the EU's policy in Central Asia was adopted in the form of the New Partnership Strategy for 2007-2013. The new partnership strategy is a comprehensive proposal that largely meets the interests of the Central Asian states. Promoting security support is one of the main tasks of the EU in the region. The security issue requires close cooperation between the EU and Tajikistan, taking into account its close proximity to unstable Afghanistan, Pakistan and Iran [6]. Since the adoption of the new concept of EU action in the Central Asian region, certain positive changes have been outlined in relations between the Central Asian states and the EU, both in multilateral and bilateral formats. The main attention in bilateral cooperation on the problems of maintaining regional stability was paid not only to the military-political aspects, but also to the solution of economic, social and environmental security. An important component of interaction between Central Asia and the European Union is countering existing threats, including terrorism, organized crime, uncontrolled migration, drug trafficking and the proliferation of weapons of mass destruction, etc.

At the political level in the area of security, the importance of the EU's relations with the region is determined by the fact that all the new Central Asian states are members of the OSCE. Therefore, the greatest interest at the regional level is caused by the «integration» project of the European Union, which is based on the

desire to create a single integrated space on the territory of Central Asia. To this end, concrete efforts are being made by the European Union in the form of regional projects aimed at combining the efforts of the Central Asian states in ensuring their security. The role of the European Union in the political processes in Central Eurasia is increasingly strengthening in the light of the implementation of the new European partnership strategy. To intensify cooperation with the countries of Central Asia, the EU uses the potential of partnership and cooperation agreements, programs of the European Commission and EU member states, cooperation mechanisms such as political dialogue, using various instruments of the Common Foreign and Security Policy.

If in the 90s of the last century, the integration models covered mainly the states of the post-Soviet space of the region, now there is an increasing desire to strengthen the geopolitical integrity of Central Asia, and an example of this is the SCO, which includes all the states of the region as members and observers. It is the platform of the Shanghai Cooperation Organization that allows its members and observers to bring closer positions on many international problems and soften the existing contradictions between its members and observers. It is the SCO factor that will legitimately influence the geopolitical processes in Asia in the future.

Meanwhile, at present, Central Asia has found itself under the serious influence of geopolitical factors that can impede the realization of the national interests of the states of the region. Actual problems related to water use and problems of transboundary rivers, energy supply to countries, transport and communication systems, the use of the transit potential of states, settlement of border issues in relations between neighboring states, the difference in the levels of economic development and economic relations of the states of the region, customs barriers, visa and border -passage regime, underdeveloped transport infrastructure, weak economic ties in individual countries, extreme poverty of the population, corruption, parochialism, an ever-increasing deterioration in the development of agriculture and industry, an ever-increasing outflow of the working-age population from countries, environmental and other factors threaten regional stability.

During the formation of a new model of international relations in Central Asia, «non-traditional» threats to security became actual. Cross-border phenomena such as international terrorism, religious extremism, separatism, interethnic and intra-ethnic conflicts, underground drug trafficking, illegal movement of weapons, environmental degradation, migrants equally threaten the security and stability of all states in the region.

In the context of this classification of regional security challenges, the greatest concern is caused by the conflict processes that have persisted for decades, but increasingly intensified. First of all, it is militarization and the increased conflict potential of Afghanistan. Afghanistan has long turned into a center of international terrorism, religious extremism, organized crime, drug trafficking, arms smuggling, and illegal migration. The aggravation of ethnopolitical problems gives a new impetus to the Afghan conflict.

It is also necessary to note the ethnopolitical problems in the Fergana Valley, where the interests of Tajikistan, Kyrgyzstan, Uzbekistan in the distribution of water and energy resources, issues of border settlement, the influence of the Islamic factor, aggravation of interethnic and intra-ethnic relations, drug trafficking, illegal migration, organized crime, corruption, demographic the problems are closely related. It is obvious that a number of large-scale and local permanent conflict situations are strategic here, they can acquire a decisive character as independent factors in the development of the region in the foreseeable future.

References

- 1 Buzan Barry, Ole Wever. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2013. – P. 34.
- 2 Кушкумбаев С. «ШОС: попытки структурирования геополитического пространства Центральной Азии». – А., 2003. – С.18.
- 3 Майтдинова А. Модели интеграции государств Центральной Азии: за и против // *Материалы международной конференции «Проекты сотрудничества и интеграции для Центральной Азии: сравнительный анализ, возможности и перспективы»*. – Бишкек, 2017. – С. 123.
- 4 Омаров Н. *Государства Центральной Азии в эпоху глобализации*. – Бишкек: ФФЭ, 2018. – С. 21.
- 5 Казанцев А.А. «Большая игра» с неизвестными правилами: мировая политика и Центральная Азия. – Москва: Наследие Евразии, 2018. – С. 236.
- 6 Лаумулин М.Т. *Интересы Запада в Центральной Азии в новых геополитических условиях // Сотрудничество стран Центральной Азии и США по обеспечению безопасности в регионе*. – Алматы: ИМЭП, 2005. – С.69.

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ, ӘСКЕРИ ІС ЖӘНЕ ҚАУІПСІЗДІК

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ, ВОЕННОЕ ДЕЛО И
БЕЗОПАСНОСТЬ

LAW ENFORCEMENT, MILITARY AND SECURITY

ҒТАМР 10.67.21

ҮЛЕСТІК ҚҰРЫЛЫСТАҒЫ АЛАЯҚТЫҚ ІС-ӘРЕКЕТТЕР ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН АЛУ ШАРАЛАРЫ

Дүйсек С.М.

Тұран-Астана университеті, Нұр-Сұлтан қ.

Мақалада алаяқтық іс-әрекеттердің мәні сонымен қатар, Қазақстандағы үлестік құрылыстағы алаяқтық іс-әрекеттердің орын алу себептері көрсетілген. ҚР-ның «Алаяқтық істері бойынша сот практикасы туралы» Заңына сәйкес алаяқтық іс-әрекеттерге анықтама берілді. Алаяқтық істер бойынша заң мамандарының еңбектеріне зерттеулер жүргізілді. Қазақстанда үлестік құрылыстағы алаяқтыққа байланысты қылмыстық істерге талдаулар жасалды. Құрлыс саласындағы заңгер мамандардың зерттеулерінің негізінде үлескерлердің алаяқтар құрбаны болған жағдайда жүзеге асыруы тиіс келесі іс-әрекеттер көрсетілді.

Түйін сөздер: алаяқтық, алдау, үлескер, құрлыс, заңнама, қылмыстық іс-әрекеттер, адам құқығы, заң бұзушылық.

Үлестік құрылыстағы алаяқтықты тергеу мәселелері Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 29 маусымдағы № 6 нормативтік қаулысымен бекітілген «Алаяқтық істері бойынша сот практикасы туралы (29 жылғы 2017 маусымдағы өзгерістер)» Заңы негізінде реттеледі.

Ұжымдық мүлікті (заңды тұлғалардың мүлкін) иелену мақсатында алаяқтық қолсұғушылықтар меншік иелері орналасқан немесе олардың құндылықтары сақталған жерде жасалады. Жеке тұлғалардың мүлкін иеленуге бағытталған алаяқтық қол сұғушылық затын сатып алу-сату орындарында, көшелерде, вокзалдарда, жәбірленушінің немесе қылмыскердің тұрғылықты жерінде жасалады.

Алаяқтық тақырыбы, мүліктен басқа, заңды категория ретінде біреудің мүлкіне құқық болып табылады. Ол әртүрлі құжаттарда, мысалы, өсиетте, сақтандыру полисінде, белгілі бір құндылықтарды алуға сенімхатта, бағалы қағаздардың әртүрлі түрлерінде бекітілуі мүмкін. Атаулы бағалы қағазбен куәландырылған мүлктік құқықтар талаптарды (цессияны) басқаға беру үшін белгіленген тәртіппен беріледі.

ҚР-ның «Алаяқтық істері бойынша сот практикасы туралы» Заңында «алдау»-бөтеннің мүлкін ұрлау немесе бөтеннің мүлкіне құқық алу мақсатында алаяқтық жасау тәсілі деп көрсетілген. Алдау кінәлінің меншік иесін немесе мүліктің өзге иесін жаңылыстыруға көрінеу жалған, шындыққа сәйкес

келмейтін мәліметтер енгізуінен не меншік иесіне не мүлік иесіне хабарлануға тиіс, мүлік иесінде немесе өзге адамда мүліктің кінәлі адамның және (немесе) басқа адамдардың иеленуіне өтуінің заңдылығы туралы қате түсінік туғызатын шынайы фактілерді жасыруынан тұруы мүмкін [1].

Алдау нәтижесінде мүліктің меншік иесі немесе өзге де иесі жаңылыстырылған болып, мүлікті кінәлі адамға өз еркімен береді, бұл үшін негіздер бар және ол өз мүддесі үшін әрекет етеді деп пайымдайды.

Алаяқтық әдісі ретінде сенімді теріс пайдалану-кінәлі адам өзінің және меншік иесінің немесе басқа тұлғаның арасында пайда болған сенімді басқа біреудің мүлкін немесе оған құқықты пайдакүнемдік ниетпен заңсыз алу мақсатында пайдаланады. Алаяқтық жағдайында алдау ауызша да, жазбаша түрде де көрсетілуі мүмкін.

Жалған құжаттарды ұрлау кезінде пайдалану алдаудың бір түрі болып табылады. Басқа адам жасаған жалған ресми құжатты пайдалана отырып жасалған алаяқтық құрамымен толық қамтылады және Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің (бұдан әрі – ҚК) 385-бабы бойынша қосымша саралауды талап етпейді.

Егер адам құқық беретін немесе міндеттерден босататын Ресми құжатты қолдан жасап, алаяқтық жасаса, жасалған әрекетті ҚК-нің 385-бабының бірінші бөлігінде және ҚК-нің 190-бабының тиісті бөлігінде көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы бойынша саралау керек.

Алаяқтықты азаматтық-құқықтық қатынастардан ажырату үшін алаяқтық кезінде бөтен мүлікті ұрлауға немесе алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен бөтен мүлікке құқықты иеленуге бағытталған ниет кінәлі адамда бөтен мүлікті немесе оған құқықты алуды көздейтін шарт жасасу сәтіне дейін және (немесе) сол кезде туындайтынын ескеру қажет.

Екі немесе одан да көп адамға қатысты алаяқтық жасаудан бірнеше рет алаяқтықтың біліктілік белгісін ажырату үшін, соңғысы бір уақытта бірдей қылмыстық әрекетпен жасалатынын есте ұстаған жөн (үлестік құрылысқа қатысушыларға, ақпараттық жүйені пайдаланушыларға және т.б. қатысты алдау). Бірнеше рет қайталанған жағдайда, бұл әрекет әр уақытта жасалады және мүлік әртүрлі көздерден ұрланады.

Кейбір ғалымдардың пікірінше, алдау дегеніміз-заттардың нақты жағдайын қасақана бұрмалау, контрагенттің саналы түрде жалған ақпарат беруі, оны белгілі бір факторлар, жағдайлар, оқиғалар туралы әдейі адастыру, оны өз еркімен мүлікті алаяқтыққа беруге итермелеу[2].

Бұл тұжырымдамада алаяқтық әрекеттердің басты мақсаты – жәбірленушіні өз мүлкін алаяққа беруге шақыру көрсетілген. Алайда, бұл авторлар алаяқтықты тергеу әдістемесінің теориялық ережелеріне дәлсіздік тудыруы мүмкін алдаудың кіші түрлерін тізумен шектелді. Құқықтық тұжырымдама нақтылық пен айқындықпен ерекшеленуі керек, кез-келген қылмыстық-құқықтық ұғымды бір жақты түсінуге ықпал етуі керек.

Алаяқтыққа қатысты алдау деп азаматтар мен ұйымдардың заңмен қорғалатын құқықтары мен мүдделеріне елеулі зиян келтірген пайдакүнемдік

немесе өзге де жеке мүдделіліктен жасалған мораль мен заңға қайшы сенімді қасақана пайдалану деп түсінуге болады.

Алдаудан басқа, алаяқтық кезінде ұрлау құралы сенімге қиянат жасау да болуы мүмкін, ол арқылы азаматтар мен ұйымдардың заңды құқықтары мен мүдделеріне зиян келтіру мақсатында өз құқықтары мен мүмкіндіктерін құқыққа қарсы қасақана пайдалану деп түсінуге болады [3].

Бұл қылмыскер тараптардың сеніміне негізделген азаматтық-құқықтық қатынастарды (мысалы, шарттық қатынастарды) пайдаланған кезде орын алады.

Алаяқтық кезінде алдау және сенімге қиянат жасау біреудің мүлкін немесе оған құқықты алу құралы ретінде қызмет етеді. Сондықтан алдау, сенімге қиянат жасау және мүліктік пайда алу арасында себептік байланыс болуы керек, ол алдау жәбірленушінің мүлікті алаяққа беру ниетін нығайтуға ықпал еткен кезде орнатылады.

Алайда, алаяқтықтың бұл құралдарының мәні бір нәрсе: қылмыскер сендіру немесе үнсіздік арқылы жәбірленушіде мән-жайлар туралы дұрыс емес түсінік қалыптастырады және оны мүлікті немесе мүліктік құқықты екінші Тарапқа берудің пайдалылығына сендіреді.

Қазақстанда үлестік құрылыстағы алаяқтыққа байланысты 30-ға жуық қылмыстық іс тергелуде. Ол Қазақстандықтарға 3,2 млрд теңгеден астам шығын келтірілген.

2020 жылдың қыркүйек айларында үлестік құрылысқа қатысты алаяқтық бойынша 27 қылмыстық істіке тергеу жүргізілген. Аталған қылмыстық істер бойынша 305 адам жәбірленуші болып танылған. Оларға 3,2 млрд теңгеден астам сомаға материалдық залал келтірген.

Нұр-Сұлтан қаласының тергеу полициясы департаменті екі қылмыстық істі тергеуде. «Шығыс» ТК құрылыс салушысына қатысты 24 адам жәбірленуші болып танылды, залал сомасы – 184,9 млн теңге. «Экспо Нью Лайф» ТК жағдайында екі эпизод тіркелген, шығын сомасы 2 млрд теңгеден асады.

Бұдан басқа, Маңғыстау облысында «Махаббат» ТК құрылысы бойынша қылмыстық іс тергелуде, ол бойынша 21 үлескер жәбірленуші болып танылды, залал 252 млн теңгеден асты. Үлестік құрылыс бойынша барлық қылмыстық істер ПМ бақылауында, арнайы жедел-тергеу топтары құрылған [4].

ПМ Тергеу департаментінің бастығы қаржы пирамидаларының мәселесін де қозғады:

Қылмыстық істерді тергеу тәжірибесі көрсеткендей, қаржы пирамидалары-тез байып кетуді қалайтын және жоғары табыстылыққа уәде беретін агрессиялық жарнамаға қарсы тұра алмайтын біздің азаматтарымыздың соқыр сенімінің нәтижесі.

Пирамидалардың ерекшелігі-оңай және тез ақша уәде ету. Алайда, пирамидалар рұқсат етілген қаржы ұйымдарына жатпайтынын және депозиттерді қабылдауға, банктік шоттарды ашуға және жүргізуге лицензиясы жоқ екенін есте ұстаған жөн. Кіру ерікті негізде және құқықтық сүйемелдеусіз

жүзеге асырылады, яғни салынған қаражатты қайтару үшін ешқандай кепілдік берілмейді.

Қаржы пирамидаларының түрлері:

- ұзақ мерзімді / қысқа мерзімді жобаларға инвестициялау;
- желілік маркетингті пайдалану;
- жылжымайтын мүлікті, автомобильді және басқа да қымбат мүлікті сатып алу;
- эксклюзивті клубтарға мүшелік;
- тұтыну кооперативі түрінде.

Қаржы пирамидасының белгілері:

1. ҚР Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі атынан қаржы реттеушісінің ақша қаражатын тарту жөніндегі қызметті жүзеге асыруға лицензиясының болмауы.

2. Нарықтық деңгейден бірнеше есе жоғары кірістілік туралы уәде.

3. Жаңа қатысушыларға бұрын басқа салымшылар енгізген ақша қаражатынан ақша қаражатын төлеу.

4. Меншікті негізгі құралдардың, басқа да қымбат активтердің болмауы; ұйым қызметін дәл айқындаудың болмауы және басқалары.

Қазақстанда үлестік құрылыстағы алаяқтық ісіне ұрынбау үшін тұрғын үй құрылысының аяқталу күні міндетті түрде көрсетілуі тиіс. Құрылыс салушы құрылыстың ерекшелігіне және басқа да жағдайларға байланысты оны сирек көрсетеді. Осыны ескере отырып, шарттарда көбінесе «құрылыстың аяқталуы» (мысалы: 2020 жылдың төртінші тоқсаны немесе 2020 жылдың желтоқсаны-деген тұжырымдар кездеседі.

Сондай-ақ, кепілдік мерзімі міндетті шарт болып табылады. «Тұрғын үй құрылысы туралы» ҚР Заңының 1-бабының 2-тармағында нақты тұжырым келтірілген.

Егер құрылыс салушы шартта көрсетілген күннен кешірек аяқтаса, онда азаматтық заңнама бойынша міндеттемелерді орындамағаны үшін үлескер мерзімі өткен әрбір күн үшін шарт бойынша үлескер төлеген соманың 0,1% мөлшерінде тұрақсыздық айыбын (өсімпұл) талап ете алады.

Іс жүзінде бұл тұрақсыздық айыбы сіздің араңызда жасалған шарт сомасының 10 %-нан аспауы тиіс. Егер тұрғын үй құрылысының мерзімі ұзаққа созылса және уақытша үйді жалға алу сияқты бірқатар шығындарға тап болсаңыз өз құқықтарыңызды қорғау үшін сотқа жүгіне аласыз, бірақ шартта құрылыс салушының құқықтарын айтарлықтай қорғайтын кейбір тармақтар болуы мүмкін.

Құрылыс саласындағы заңгер мамандардың зерттеулері бойынша салымшылар алаяқтардың құрбаны болған жағдайда келесі іс-әрекеттерді іске асырғаны жөн:

1. Біріншіден, сотқа жүгіну (заңды тұлғаның банкроттық рәсіміне) және компанияны осындай жағдайға әкелген құрылтайшыларды жауапқа тарту. Мұндай рәсімге құрылтайшылар жауапты болады. Шамамен айтқанда, олардың мүлкі аукционға шығарылады, аукционда сатылады және ақша несие берушілер

арасында бөлінеді. Бұл ұзақ процесс. Барлық несие берушілердің кем дегенде бір бөлігін алатындығы факт емес.

2. Екіншіден, құқық қорғау органдарына ұжымдық өтінішпен жүгіну. Қылмыстық іс жүргізу кезінде кінәлі адамдарды қылмыстық жауапкершілікке тартуға мүмкіндік бар.

3. Үшіншіден, егер сіз екі кезеңнен өткен болсаңыз, онда сіздің нысаныңызды проблемалық объектілер тізіміне енгізу үшін мемлекеттен көмек сұрау керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 «Алаяқтық туралы істер бойынша сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 29 маусымдағы № 6 нормативтік қаулысы. [Электронный ресурс]. – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P170000006S>.

2 Астафьев Д.В. Особенности первоначального этапа расследования мошенничества в сфере купли-продажи недвижимости: Дис. канд. юрид. наук: Краснодар, 2004. – 189 с. [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.lib.uar.ru.net/diss/cont/95478.html>.

3 Овчинников Е.О. «Мошенничество в сфере недвижимости и проблемы расследования данного преступления». [Электронный ресурс]. – URL: <http://sibac.info/conf/law/xix/30417>.

4 Асатов А.М., Назмышев Р.А. Мошенничество Недвижимость Потерпевший Казахстан // Вестник науки Костанайского социально-технического университета// 2016. – Костанай. [Электронный ресурс]. – URL: <https://articlekz.com/article/28326>.

ГРНТИ 10.85.51

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО НАСИЛЬСТВЕННОГО ПРЕСТУПНИКА В КАЗАХСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Әнуарбек М.Б.

*Магистрант, Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, с. Косшы, Акмолинский обл.*

В статье рассматриваются периоды становления личности будущего несовершеннолетнего преступника, совершающего насильственные преступления, с момента рождения и совершеннолетия. Главной целью данной статьи является изучение становления и развития личности несовершеннолетнего насильственного преступника в казахстанском обществе. Периоды жизни несовершеннолетнего предлагаем разделить на разный возрастной период, который называется пороговым возрастом: первый период – до 6 лет, второй – 6-10 лет, третий – 10-14 лет, четвертый – 14-16 лет, пятый период – 16-18 лет. Так под пороговым периодом мы подразумеваем становление несовершеннолетнего как личности в определенной возрастной категории, вовлечение в наше общество, внедрение в самые различные коллективы, будь детским садиком, школой, на улице.

Ключевые слова: несовершеннолетние, личность, насильственные преступления, пороговый возраст, общество.

Как мы знаем, личность насильственного преступника изучается с давних времен, поскольку категории тяжких преступлений вызывает больший резонанс. В данной статье мы изучаем личность несовершеннолетнего насильственного преступника. С появления Казахского ханства, появились первые уложения прав, такие как – «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы», «Жеті Жарғы», в которых указывался минимальный брачный возраст начинается с 13-ти лет. Исходя из этого, можно предположить, что с данного возраста начиналось совершеннолетие и юноши, и девушки были ответственны за себя и свои действия. Действовавшие в те времена Суды биев за совершение противоправного деяния малолетними лицами снижали ответственность и наказание, так как понимали, что они могут не ведать, что сделали. В новейшее время преступность несовершеннолетних также остается актуальной темой для исследования для современных ученых. В целом преступность несовершеннолетних является особым показателем страны и ее

уровнем в социальном развитии. Поэтому рост преступности несовершеннолетних связан с недостаточными социальными условиями государства. Также данная категория преступности несовершеннолетних влияет на будущее казахстанского общества. С несовершеннолетними лицами, совершившими насильственные преступления нет будущего, нет развития.

Так в современном праве Республики Казахстан под несовершеннолетними предполагаем, понимать лиц не достигших 18-ти лет. При изучении личности несовершеннолетних лиц необходимо разграничивать их по пороговому возрасту (сменяемость образа жизни, переход в непривычные социальные и жизненные условия, внедрение в разнообразный коллектив). Преступность несовершеннолетних в основном определяется личностными характеристиками преступника. Изучение становления несовершеннолетнего как личности совершающего противоправные действия всегда вызывало большой интерес у ученых, поскольку ими исследуются и оцениваются характеристики механизмов их преступного поведения, определяются конкретные причины, приводящие к преступному поведению, и возраст совершения преступления. При становлении и развитии личности несовершеннолетнего насильственного преступника предлагаем разделить данную категорию по следующему возрасту:

Пороговый возраст несовершеннолетнего:

Таблица 1.

Период	Возраст	Описание
1	До 6 лет	Рождение человека, наследственность ген от родителей и предков, воспитание, становление семейных отношений, первый коллектив в детских садах и во дворе.
2	6-10 лет	Учеба в начальной школе, знакомство с новым коллективом, интерес ко всему, осознанное знакомство с интернетом, телевидением, компьютерными играми и программами. По утверждению психологов именно этот возраст приносит малолетним лицам воспоминания, и если они отрицательны то могут всплыть через определенное время, тем самым повлиять на психику.
3	10-14 лет	Переход несовершеннолетнего в среднюю школу, изменение коллектива на более взрослых людей на улице, возможны знакомства с

		потенциальным преступным контингентом. Наступает уголовная ответственность за совершение тяжких и особо тяжких преступлений.
4	14-16 лет	Осознание несовершеннолетнего себя как уже сформировавшуюся личность взрослого. Возможность закрепления в кругу преступниками, умысел совершения первых преступлений в данных группах, распитие спиртных напитков, курение.
5	16-18 лет	Получение удостоверения личности, тем самым вступает в новое социальное измерение, имея определенные навыки, может совершить насильственные преступления. Выражение своего мнения, не прислушиваясь к родителям.

На формирование, становление и развитие личности несовершеннолетнего насильственного преступника в нашем обществе влияют самые различные факторы. С момента рождения до совершеннолетия главным фактором становления как личности является семья. В семье с большими семейными ценностями несовершеннолетний более устойчив к совершению какого-либо преступления. Основными причинами насильственной преступности несовершеннолетних являются неудовлетворительные семейно-бытовые отношения, а также ближайшее окружение состоящих из друзей и знакомых. Мы полагаем, что ключевым фактором насильственной преступности несовершеннолетних является насилие в семье и его ближайшем окружении. Л.М. Прозументов, указывает на «влияние семьи на личность может носить как позитивный, так и негативный характер. Негативное влияние семьи на личность, процесс формирования негативной социализации в семье исследователи называют семейной десоциализацией. Такое явление может быть непосредственно или опосредованно связано с формированием личности преступника» [1]. В аморальных семьях с низкими нравственными качествами, плохим микроклиматом, с возникающими спорами и драками родителей, родственники, употребляющие алкогольные напитки, наносят значительный вред в становлении и развитии несовершеннолетнего как личности. Выросшие в таких условиях несовершеннолетние склонны к жестокости по отношению к себе и окружающим, так как семья подпитывало ею личность, нередко психические травмы, которые в дальнейшем могут подтолкнуть к совершению насилия. Также отрицательным фактором в развитии личности

несовершеннолетнего является его полное или частичное отчуждение от родителей. Несоввершеннолетний с полной семьей, но без какого либо влияния родителей, способствует психологическому сиротству, не удовлетворяет потребностям несовершеннолетнего желающего любви, ласки и другой эмоциональной подпитки со стороны родителей. Не стоит снижать важность материального достатка семьи, в котором формируется несовершеннолетний. Разный материальный уровень и разграничение общества болезненно воспринимается детьми и подростками. Разрыв между реальными доходами и условием жизни, невозможность достижения последних правомерными способами обусловили интенсивное вовлечение несовершеннолетних семей в криминальную деятельность или вызвали высокую степень психологической готовности к этой деятельности. Возникают конфликты на почве социально-экономических контрастов, разрешаемые, к сожалению, зачастую криминальным путем, насилием. Таким образом, несовершеннолетние насильственные преступники – лица, совершающие тяжелые противоправные действия в раннем возрасте, и тем самым, как правило, значительно труднее поддаются исправлению и в итоге составляют основной резерв для взрослой и рецидивной преступности [2]. Мы согласны с мнением авторов работы «Психология преступника и расследование преступлений», что «отсутствие необходимых психологических контактов в семье чаще всего компенсируется в малых неформальных группах. Если последние придерживаются антиобщественных ориентации, то при стремлении к членству в них их нормы и ценности сравнительно быстро и «легко» аккумулируются личностью. Чем слабее связи несовершеннолетнего с семьей, тем прочнее они с неформальным окружением вне семьи, которое может оказывать негативное влияние на подростка, стимулировать его антиобщественное поведение. Явно недостаточны у них контакты со школой и другими учреждениями и группами, которые могли бы оказать благотворное воздействие» [3].

В заключении, различные общественные социальные структуры по-разному влияют на формирование личности несовершеннолетних. Общество оказывает наибольшее влияние на формирование личности, а семья – основная ячейка социализации детей, юношей, подростков. Особое значение семьи объясняется следующим образом:

1) Семья – одна из первых контактных групп.

2) В семье проходит самый важный жизненный цикл – детство, несовершеннолетний наиболее уязвим к внешним воздействиям. В этот период зависимость несовершеннолетнего от семьи высока.

3) По сравнению с другими социальными группами, семья может больше всего влиять на отклонение несовершеннолетнего от общепризнанного кодекса поведения и системы ценностей. Эта одна из причин изучения семья в криминологии.

Современное общество предоставляет широкий спектр возможностей для реализации личности, но в то же время отдельные социальные институты в полной мере не могут справиться с задачей воспитания несовершеннолетних,

что ведет к распространению антиобщественного поведения несовершеннолетних. Сами социальные институты имеют непоследовательность в решении данной проблемы, что затрудняет выбор несовершеннолетними правильного жизненного пути. Пока эта последовательность не будет достигнута, полиция, психологи, психиатры и учителя будут продолжать отслеживать тенденцию омоложения преступности в целом, и в частности насильственная преступность.

Литература

- 1 Прокументов Л.М., Шеслер А.В. Криминология (Общая часть). – Томск: Издательский Дом Томского государственного университета, 2017. – 284 с.
- 2 Долгова А.И., Криминология. – М., 2002. – 771 с.
- 3 Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е. Психология преступника и расследования преступлений. – М., 1996. – 57 с.

ҒТАМР 10.79.91

СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУ БАРЫСЫНДА КҮДІКТІНІҢ СУБЪЕКТИВТІ ҚҰҚЫҚТАРЫН ТЕРІС ПАЙДАЛАНУЫ

Мырзабекова Г.С.

*Полиция капитаны, магистрант, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы
жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы, Ақмола обл.*

Мақалада қылмыстық процесте «құқықты теріс пайдалану» ұғымының қалыптасуы қарастырылып, құқықтық нысаны айқындалған. Сонымен қатар тергеу тәжірибесінен алынған нақты фактілерге сүйене отырып, алдын ала тергеуде қорғау тарапынан сотқа дейінгі тергеп-тексеру амалдарын жүргізу кезінде өздерінің субъективті құқықтарын теріс пайдаланудың кең тараған түрлері сипатталған. Күдіктілер, сондай-ақ олардың қорғаушылары тарапынан

құқықты теріс пайдаланудың жолын кесу бойынша бірқатар құқықтық және ұйымдастыру шаралары ұсынылған.

Түйін сөздер: құқықты теріс пайдалану; күдікті; қорғаушы; жалған айғақ беру; жауап алу; қорғаушыдан бас тарту; қорғаушыны негізсіз алмастыру.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2021 жылдың 15-қаңтарында өткен VII шақырылымдағы Парламенттің бірінші сессиясының ашылуында сөйлеген сөзінде «Біздің басты мақсатымыздың бірі – адам құқықтарын толық қорғау» деп көрсетті. Адам құқықтарын қорғау мақсатында омбудсмен институтын жетілдіріп, омбудсмен туралы арнаулы заң қабылдауымыз керек деген болатын. Әрине, адам құқықтарын қорғау әр мемлекеттің міндеті болып табылады. Ол Конституциямызда да айқын бекітілген. Ал сот процесіне қатысушылардың құқықтары Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесілік кодексінен (әрі қарай ҚР ҚПК) кең ауқымда бекітілген. Оны қорғау құқық қорғау органдарына жүктелген. Бірақ заңнамамен берілген құқықтардың белгілі бір шеңберде жүзеге асырылуы негізделмеген. Сол себепті қылмыстық сот өндірісіне қатысушылардың заңнамада көрсетілген субъективті құқықтарын теріс пайдалануы тәжірибеде орын алып жатады.

Жалпы субъективті құқыққа анықтама беретін болсақ, бұл мемлекеттің адамдардың мүддесін қанағаттандыру мақсатында құқықтық нормалармен адамдарға берген мүмкіндіктері. Ал осы мүмкіндіктерді теріс пайдалану арқасында «субъективті құқықты теріс пайдалану» ұғымы пайда болды. Яғни бір ғасырға жуық уақыттан кейін ғана құқықты теріс пайдалану ұғымы қылмыстық процеске келді. Бұл қорғау құқығының дамуына байланысты пайда болған ұғым. Субъективті құқықты теріс пайдалану уәкілетті субъектінің заңсыз мінез-құлқының ерекше нысаны болып табылады. Субъективті құқықты теріс түрде жүзеге асыру үшінші тұлғаға, мемлекетке және құқықтың өзге де субъектілерінің құқықтарына зиян келтіреді. Күдіктінің, айыпталушының, қорғаушының құқықтарының саны мен сапасының артуы, өкінішке орай, кейде бұл құқықтарды теріс пайдалануға, яғни оларды заңды мүдделерде емес, керісінше әділеттілікке зиян келтіру үшін пайдаланады. Мысалы: қылмыстық іс материалдарымен танысу уақытын негізсіз созу, қылмыстық процесі ұзарту, оны іске қатысы жоқ мәселелерді талқылауға алып келу, азғыру, жалған айғақ беру, барынша сот процесіне кедергі жасау және т.б. Сондықтан доктрина, заңнама және сот тәжірибесі сөзсіз құқықты, оның ішінде қорғау құқығын теріс пайдалану туралы қылмыстық іс жүргізу тұжырымдамасын жасай бастады.

Көршілес Ресей Федерациясында субъективті құқықты теріс пайдалану мәселесі бойынша ғылыми зерттеу жұмыстары мен монографиялардың саны баршылық [1, 2, 3].

Сонымен қатар шетелдерде де қылмыстық іс жүргізу қағидаларында, тіпті Конституциялық-құқықтық принциптер деңгейінде құқықты теріс пайдалану ұғымын қолдай отырып, әрі қарай дамыту үстінде. Тіпті, Швейцария Конституциясының 5-бабының 3-бөлігі азаматтарға мемлекетпен қарым-

қатынаста және бір-бірімен қарым-қатынаста құқықтарды теріс пайдалануға тыйым салады [4].

Осы жалпы құқықтық тұжырымдаманы іске асыра отырып, Швейцарияның 2011 жылғы 1 қаңтардан бастап күшіне еңген жаңа қылмыстық процестік кодексі қылмыстық процестің принциптері туралы 2-тарауында құқықты теріс пайдалануға тыйым салуды бекітті. Қатаң түрде айтсақ, Кодекс ұзақ уақытқа созылған сот практикасына сәйкес келеді, онда: қанағаттандырудан бас тартылған өтініштерді қорғау жайындағы сансыз өтініш, адвокаттың сот процесін әдейі созу мақсатында істі кейінге қалдыру туралы сансыз өтініштер беруін, сот үкіміне шағымдану кезінде ғана бас тарту негіздерін көрсету тағы осы сияқты негізсіз әрекеттерді құқықты теріс пайдалану деп көрсетеді [5, 146-147 б.].

Ал Қазақстан Республикасының заңнамасында субъективті құқықты теріс пайдалану ұғымы осы уақытқа дейін қалыптаспаған. Бұл әрине бізде сотқа дейінгі тергеп тексеру барысында, сот процесі уақытында күдікті немесе қорғаушы өз субъективті құқықтарын теріс пайдаланбайды дегенді білдірмейді, оған тек уәкілетті, құзырлы органдар және сот төрағасы көз жұма қарайды. Себебі, Қазақстан Республикасы Конституциясы және бірқатар халықаралық құқықтық актілермен қоса ҚР ҚПК-де жеке тұлғаны, оның құқықтары мен бостандықтарын басты назарға алады.

Заң бойынша қылмыстық процеске қатысушыларға субъективті құқықтардың кең ауқымы берілген, оларда ерікті және ұтымды қағидаттар бар, бұл адамдардың өз мақсаттары мен мүдделері үшін әрекет ету мүмкіндігін анықтайды. Осылайша, күдікті не айыпталушы өз бостандығына қол сұғылмаушылығына, жеке және мүліктік құқықтарына, мүдделеріне нұқсан келтіруге, қылмыс жасады деп негізсіз күдікке, тиісінше заңсыз және негізсіз соттауға және жазалауға жол бермеу үшін өз күш-жігерін бағыттайды.

Сонымен қатар ҚР ҚПК-нің 12-бабында «Әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғауға құқығы бар» деп көрсеткен [6].

Әрине бұндай заңмен көрсетілген құқықтарын қорғалушы тарап өзін сот алдында ақтап шығу үшін кеңінен пайдаланады. Қай жағынан қарасақта құқық бұзушы еш уақытта өзінің кінәсін оңайлықпен мойындамайды, әсіресе ауыр қылмыс жасағаны үшін айып тағылса. Сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында күдікті өзін ақтап шығу мақсатында берілген құқықтарын теріс пайдаланып жатады. Бұндай жағдайлар күдіктіге қорғаушы тағайындалғаннан кейін айқын орын ала бастайды. Себебі, сенім білдірушіге заң көмегін көрсету үшін өздерінің білімі мен тәжірибесін пайдалана отырып, қорғаушылар көбінесе осы мақсатта құқықтық сана мен қылмыстық процеске қатысушылардың мүдделеріне сәйкес келмейтін барлық мүмкін болатын әдістер мен «кез келген құралдарды» қолданады. Мысалы: құқықты теріс пайдалануға қылмыстық сот өндірісі кезінде күдіктіден жауап алу барысына қорғаушының жүйелі араласуын жатқызуға болады. Өз клиентіне кеңес беру құқығына сілтеме жасай отырып, қорғаушылар көбінесе сенім білдірушінің сұрақтарына дербес жауап береді немесе күдікті адамның жауабын түзетеді, ол

қорғаушының ниеті бойынша өз айғақтарын дереу өзгертеді. Қорғаушының кеңестерінде тергеуші қойған сұрақтарға дәл жауап болуы мүмкін емес деп ойлаймын, себебі, ҚР ҚПК нормаларына сәйкес, қорғаушы адамның күдікке, айыптауға, қылмыстың мән-жайына қатысты субъективті пікірі мен ұстанымын өзгерту емес, тек қылмыстық процесте айыпталушының мүддесінде әрекет етуге тиіс. Қорғаушылар тарапынан мұндай теріс пайдаланушылықтың жолын кесу мақсатында аталған шектеулер регламенттелуі тиіс.

Сонымен қатар күдіктінің тағы бір субъективті құқығы ҚР ҚПК-нің 64-бабы, 9-бөлім, 8-тармақшасында күдікті айғақ беруден бас тартуға құқылы деп көрсетілген [6], мәжбүрлі түрде айғақ алу заңнамада қарастырылмаған. Әрине бұл күдіктінің субъективті құқығы, бірақ күдікті айғақ беруге келіссе қаншалықты шынайы айғақ беретіні белгісіз, себебі, күдікті көрінеу жалған айғақ бергені үшін заңға сәйкес қандайда бір жауапкершілікке тартылмайды. Сол себепті тәжірибеде күдіктінің көрінеу жалған айғақ беріп, қылмыстық іс жүргізу органдарын адастырып жататын жағдайлар көптеп кездеседі. Күдіктінің шынайы айғақ бергенін анықтау тағыда қылмыстық іс жүргізу органдарына жүктеледі.

Бұл тұрғыда ғалымдардың ойы екіге бөлінген, бір тарап күдікті көрінеу жалған айғақ беруге құқылы, ол күдіктінің өзін-өзі қорғау тактикасы десе, екінші тарап көрінеу айғақ бергені үшін күдіктіні қылмыстық жауапкершілікке тарту керек дейді.

Бірінші ұстанымның жақтаушысы И.Л. Петрухин күдіктінің жалған айғақ беруі оның қорғалу құқығынан туындайды деп санайды, ал қарама-қарсы көзқарас «үлкен қателік және тәжірибеге зиянды», өйткені ол заңды және моральдық құқықтың араласуына мүмкіндік береді: заңды тұрғыдан алғанда, күдіктіге жалған куәлік беру фактісі заңды, өйткені күдікті ешқандай заңды тыйым мен бұйрықты бұзбайды, моральдық тұрғыдан алғанда, кез-келген өтірік айыптауға лайық, өйткені ол моральдық нормаларға қайшы келеді деген пікірде. Осы пайымдауларға сүйене отырып, ол күдіктінің айғақ бермеу құқығын мойындауға және сонымен бірге жалған айғақтар беру құқығын мойындамау қисынсыз деп тұжырымдайды [7, 15-17 б.].

Тіпті немістің атақты заңгері В. Дегенер күдіктіні көрнеу жалған айғақ бергені үшін жауапкершілікке тарту барып тұрған азаптау дейді [8].

Ал, екінші тәсілдің жақтаушысы Ю. Золотов көбінесе күдікті жалған айғақ беру кезінде болған оқиғаны ертегіше түрлендіріп, тіпті ең күлкілі және фантастикалық нұсқаларын ойлап табатындығына сүйене отырып, тергеу өтірікшілер үшін ешқандай салдарсыз ашық өтіріктің барлық нұсқаларын мұқият тексеруге міндетті, бұған қосымша уақыт кететінін айтып, күдіктіге жалған айғақтар бергені үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілеуді ұсынады [9].

Г.К. Мишин бұл ұстаныммен келісіп, ол күдіктінің «өзін-өзі айыптайтын» айғақтар бермеу құқығы оның алдын-ала тергеу мен сотта жалған айғақтар үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылу міндетімен тығыз байланысты деп санайды, сондықтан оның пікірінше, айыпталушыны дилеммаға қою керек: ол

өзіне берілген құқығы бойынша үндемей, яғни айғақ беруден бас тартады немесе ол өз ісі бойынша айғақ беруді шешсе, онда тек шынайы айғақ беріп, ал көрінеу жалған айғақтар үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылуы керек. Әрі қарай, автор бұл айыпталушының өзіне берілген құқығын теріс пайдаланғаны үшін жауапкершілікті белгілеу туралы екенін айтады. Іс жүзінде мойындау айғағын өзгерте беру және оны өзгертуге өтініш бере беру тергеуді шатастырудың ең көп тараған тактикасы екенін ескере отырып, күдіктіге көрінеу жалған айғақ бергені үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілеуді ұсынады [10].

Шын мәнінде де күдікті айғақ беруден бас тарту құқығы заңмен айқындалып көрсетілсе, неге күдіктіге осы құқығын пайдаланбасқа, ал егер айғақ беруге келіссе шынайы айғақ беруді ескертіп, заңнамамен міндеттеу керек деп ойлаймын. Себебі, ҚР ҚПК-не сәйкес барлық сот ісіне қатысушылар (жәбірленуші, куәгер, сарапшы маман т.б.,) тек күдіктіден басқасы айғақтар беруден бас тартқаны және көрінеу жалған айғақтар бергені үшін заңға сәйкес қылмыстық жауаптылыққа тартылады.

Сонымен жоғарыда аталған құқықтарды теріс пайдалану қылмыстық сот ісін жүргізу принциптерін бұзады, оған қатысушылардың құқықтарын толыққанды іске асыруына кедергі жасайды. Сонымен қатар тергеп-тексеру амалдарын толыққанды жүргізуге, сот төрелігінің заңды, әділ шешім қабылдауына да кедергі жасайды. Қандай жағдай болса да қорғалушы тарап өздерінің құқықтары мен заңды мүдделерін заңға қайшы келмейтін құралдармен және тәсілдерен қорғауға тиіс. Қылмыстық іс жүргізу барысында бұндай құқықтарды теріс пайдалануға жол бермеу мақсатында сот ісін жүргізу тәжірибиесінде жүрген адамдар мен ғалымдардың күш-жігерін, ақыл-ойларын біріктіріп ұйымдастырушылық-тактикалық шешімдер мен тәсілдерді әзірлеу керек. Бұл әрине еліміздің қылмыстық процестік заңнамасын жетілдіруді қажет етеді. Әсіресе қылмыстық процеске қатысушылардың субъективті құқықтарын қолдануының шеңберін бекіту керек. Бұл әрине заңмен берілген құқықтарына шектеу қою деген сөз емес, тек сол құқықтарын тиімді қолдануды негіздеу.

Жоғарыда көрсетілген құқықты теріс пайдануға жол бермеу мақсатында қылмыстық процеске «Адалдық қағидатын» еңгізу керек. Бұл жағдайда қылмыстық процеске қатысушылардың іс жүргізу адалдығына тікелей сілтеме жасалады, оған сәйкес әркім адал және заңға сәйкес әрекет етсе, әр қатысушы құрметті және заңға бағынатын азамат болып табылады. Адамның заңға қарама қайшы жасаған әрекеті (әрекетсіздігі) тікелей оның мінез-құлқына байланысты. Сондықтан адамның мінез-құлқын бағалау үшін адалдық, адамгершілік, жақсылық пен жамандық идеясы, адалдық сияқты моральдық категорияларды қолдану қажет. Бұл адалдық қағидаты ҚР ҚПК-де көрсетілген басқа да қағидаттарға кедергі келтірмей, бір санатта орын алуы керек. Осылай моральдық котегерияларды басты назарға алсақ, ұтымды әрі әділ процестік іс жүргізуге ие болар едік.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Трубникова Т.В. Злоупотребление правом в уголовном процессе: критерии и пределы вмешательства государства // Вестник Томского государственного университета. Право. – 2015.
- 2 Андреева О.И., Желева О.В. Злоупотребление обвиняемым субъективными правами и его преодоление в ходе предварительного расследования: дис. канд. юрид. Наук, – Томск, 2019.
- 3 Малиновский А.А. Злоупотребление субъективным правом: (теоретико-правовое исследование). – М.: Юрлитинформ, 2007.
- 4 Verfassung der Schweizerischen Konföderation, 18. April 1999.
- 5 Леонид Головки. Анализ ч. 2 ст. 3 УПК Швейцарии, а также другие примеры из судебной практики см.: Piquerez G., Macaluso A. Procédure pénale suisse. Genève; Zurich; Bâle, 2011.(146–147)
- 6 Қазақстан Республикасының Қылмыстық процессуальдық Кодексі 2014 жылғы 4 шілде № 231-V ҚРЗ. //http://adilet.zan.kz/.
- 7 Петрухин И.Л. Имеют ли доказательственное значение ложные показания обвиняемого // Сов. юстиция. № 7. 1965. – с.15-17.
- 8 Degener Wilhelm § 136 a STPO und die Aussage freicheit des Beschuldigten // GA. 1992. – № 10.
9. Золотов Ю. Какой быть прокуратуре? // Законность. – 1998 г.
- 10 Мишин Г.К. О коллизиях уголовно-правовой и уголовно-процессуальной политики // Государство и право. – 2002.

ГРНТИ 10.85.51

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧЕНИЯ О ВИНЕ ПРИ КВАЛИФИКАЦИИ ВИНЫ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Байжанова К.У.

К.ю.н., ассоциированный профессор, г.Алматы

Утебасов Т.Г.

Магистрант, КазНАУ, г. Алматы

Реальные проблемы связанные с установлением вины обвиняемого и подсудимого по уголовным делам лежат, прежде всего в сфере теории и

практики доказывания вины на предварительном следствии и суде. Они возникают в результате виновности обвиняемого в совершении преступления и мотивах преступления как обстоятельствах, подлежащих доказыванию.

Ключевые слова: преступление, наказание, причинная связь, квалификации деяния, двойная форма вины, совокупность уголовных правонарушений.

В уголовно-правовом учении о вине есть нерешенные проблемы. Их позволяет выявить и разрешить психолого-правовой подход. Комплексный психолого-правовой подход к содержательному анализу понятий вины и мотива имеет значение постольку, поскольку он оптимизирует предпосылки обоснования личной ответственности и ее индивидуализации, способствует реализации принципа справедливости, а не создает простор для произвольных оценок «причастности» к преступлению игнорируя субъективную сторону последнего. Правовой и психологический аспекты в определении вины должны сочетаться, взаимодействовать, а не взаимоискажаться или противопоставляться.

Реальные проблемы связанные с установлением вины обвиняемого и подсудимого по уголовным делам лежат, прежде всего в сфере теории и практики доказывания вины на предварительном следствии и суде. Они возникают в результате виновности обвиняемого в совершении преступления и мотивах преступления как обстоятельствах, подлежащих доказыванию. Должно быть более четко определено место вины в структуре формулы обвинения.

При установлении вины по обнаруженным материальным объектам и следам поведения учитываются не материальные (физические, химические и иные) качества явлений и предметов, а их роль (в виде выбора и целевого использования) как смысловых показателей противоправного поведения лица. Выявление вины по поведенческому материалу проходит как бы два этапа: первый сводится к установлению объективных фактов, образующих внешнюю картину поведения; второй заключается в психологическом истолковании собранных объективных фактов и вычленении из них необходимой смысловой информации, чтобы понять характер деяния и содержание основных элементов его психологического механизма: мотивов, цели и средств ее достижения, образующих ядро психического отношения к содеянному.

Степень выраженности психологической стороны в преступном деянии может быть разная. Первая – достаточно очевидна для следователя и суда. Каких – либо трудностей в доказывании вины при этом обычно не возникает, так как связь сознания личности и проступка строго однозначная, например при кражах. Во втором случае психическая сторона в преступном поведении выражена недостаточно ясно или умышленно маскируется «объективными данными». При этом допускается несколько объяснений смысла преступления, каждое из которых меняет содержание вины лица и правовую оценку деяния, например при различных видах умышленных убийств. В третьем случае

содержание психической стороны происшествия, если судить только по следам поведения, вообще является непонятным. Как правило, подобная ситуация имеет место в так называемых безмотивных видах преступлений. Этим объясняется разная степень трудностей, с которыми сталкивается следователь и суд при установлении вины по различным категориям уголовных дел. Полученные поведенческие (объективные) данные о характере и содержании вины затем используются в качестве доказательственных фактов при проверке показаний обвиняемого о содержании его вины, а в необходимых случаях и для изобличения.

Следующий фактор вины связан с действием принципа презумпции невиновности. Указанный принцип действует на всех стадиях уголовного судопроизводства, включая следствие. Это значит, что с позиции следствия любой гражданин считается невиновным, пока его вина не будет установлена приговором суда. Однако между действием презумпции невиновности на следствии и в суде существует различие. На следствии (на этапе доказанности обвинения) презумпция невиновности получает лишь свое предварительное опровержение, что и является основой привлечения обвиняемого к уголовной ответственности. Соответствующее постановление следователя еще не решает вопроса о виновности обвиняемого и не обязательно для суда. Доказанность же виновного в суде означает, что презумпция невиновности в отношении него полностью прекращает свое действие. От имени государства лицо признается виновным в совершении преступления и подлежит уголовному наказанию.

Кроме того, при отсутствии доказательств признание вины обвиняемым не может быть признано. Это зафиксировано в УПК РК: «признание обвиняемым своей вины может быть положено в основу обвинительного приговора только при подтверждении признания совокупности имеющихся доказательств по делу».

Рассмотрим принцип определения вины на примере судебной практики.

Судебная коллегия по уголовным делам Верховного Суда Республики Казахстан рассмотрела в судебном заседании уголовное дело в отношении Утегенова А.М. и Дядова О.В. поступившее по кассационным жалобам осужденных и адвоката.

Приговором Мангистауского областного суда от 7 марта 1998 года Утегенов А.М., 24 июля 1978 года рождения, Дядов Олег Васильевич, 17 апреля 1978 года рождения, осуждены каждый по ст. 88 ч. 1 п. «б» УК КАЗ. ССР к 8 годам лишения свободы в исправительной колонии общего режима.

По предъявленному обвинению по ст. 179 ч.2 п. «а» УК Республики Казахстан Утегенов и Дядов оправданы. Срок наказания исчислен Утегенову и Дядову с 10 сентября 1997 года.

Судом осужденные Утегенов и Дядов признаны виновными в совершении 5 сентября 1997 года умышленного убийства Мацкевича В. из хулиганских побуждений [1].

В жалобе осужденный Утегенов, не соглашаясь с приговором суда, указывает, что инициатором конфликта был сам потерпевший, который,

находясь в состоянии алкогольного опьянения, приставал к его друзьям, затем затеял ссору с ним, предложил выйти на улицу, агрессивно вел себя, пытался первым ударить его, затем он, защищаясь, ударил потерпевшего один раз, отчего тот упал, умысла убить потерпевшего у него не было. По заключению экспертизы причину смерти потерпевшего определить невозможно, просит приговор суда отменить.

Осужденный Дядов в жалобе, не соглашаясь с приговором суда, также указывает, что инициатором конфликта являлся сам потерпевший, который в состоянии сильного алкогольного опьянения приставал к их девушкам, на замечания вести себя нормально не реагировал, затеял ссору с Утегеновым, предложил ему выйти на улицу, вел себя агрессивно, выражался нецензурной бранью, пытался провести какой-то прием из восточных единоборств, после чего Утегенов, защищаясь, ударил потерпевшего один раз и тот упал, удары ногами потерпевшему он не наносил, просит приговор суда отменить и дело производством в отношении его прекратить.

В жалобе адвокат, защищая интересы осужденного Дядова, просит приговор суда отменить и дело производством прекратить по тем основаниям, что судебно-медицинской экспертизой причина смерти потерпевшего не установлена, изложенные в приговоре выводы суда о виновности осужденных Дядова и Утегенова в умышленном убийстве потерпевшего противоречат фактическим обстоятельствам дела, и, суд признавая осужденных виновными в убийстве «из хулиганских побуждений» не учел то обстоятельство, что инициатором конфликта был сам потерпевший.

Исследовав материалы дела, коллегия установила выводы суда первой инстанции о доказанности виновности осужденных Утегенова и Дядова в совершении умышленного убийства потерпевшего Мацкевича В. является обоснованными.

Виновность осужденных, несмотря на отрицание ими своей вины в суде, в полном объеме установлена совокупностью доказательств, исследованных судом.

По делу проведены пять судебно-медицинских экспертиз (первичная, дополнительная, дважды комиссионная) и одна судебно-гистологическая экспертиза.

Актом № 39 от 3 июня 1999 года заключением № 92 от 14 августа 2000 года Центра судебно-медицинских экспертиз Республики Казахстан доводы местных экспертов о том, что причиной смерти Мацкевича явилась механическая асфиксия в результате аспирации крови в дыхательные пути в состоянии алкогольного опьянения, опровергнуты путем проведения медицинских исследований.

При судебно-медицинской экспертизе трупа Мацкевича были обнаружены:

а) закрытая черепно-мозговая травма, сопровождавшаяся множественными кровоизлияниями на внутренней поверхности кожно-мышечного лоскута головы, волосистой ее части;

- б) закрытый перелом костей носа;
- в) множественные обширные кровоподтеки на коже лица вокруг глаз, в области переносицы, в скуловых областях, кровоизлияния под слизистой губ;
- г) множественные ссадины с кровоизлиянием на передней и левой боковой поверхности шеи в средней ее части, полосчатая ссадина у угла нижней челюсти слева;
- д) кровоподтеки на коже грудной клетки в проекции тела грудины;
- е) кровоподтеки на тыльной поверхности правого запястья с лучевой стороны и передней поверхности левого плеча выше локтевой ямки;
- ж) ссадины полосчатой формы в левой подвздошной области и в правой подколенной ямке.

Общее количество телесных повреждений, обнаруженных при исследовании трупа Мацкевича В. не менее двадцати.

Все телесные повреждения прижизненного происхождения, образовались они незадолго до наступления смерти от многократного травматического воздействия тупого твердого предмета с ограниченной контактирующей поверхностью, каковым могла быть вооруженная и невооруженная рука постороннего, стопа обутой ноги и другие предметы.

В заключение этой проводившейся последней комиссионной экспертизы отмечается, что неполное, поверхностное, недостаточно квалифицированное исследование трупа Мацкевича при первичном исследовании не позволяет судебно-медицинской экспертной комиссии определить не только характер закрытой черепно-мозговой травмы, полученной потерпевшим, но и вред здоровью, обусловленный этой травмой.

Однако из материалов дела и всех предыдущих экспертиз видно, что все вопросы, поставленные судом, освещены последней комиссионной экспертизой исчерпывающим образом в пределах имевшихся у экспертов исходных данных.

Помимо этих доказательств виновность осужденных в умышленном убийстве потерпевшего Мацкевича, полностью подтверждается неоднократными признательными показаниями самих осужденных на предварительном следствии в присутствии их защитников.

Так, допрошенные в качестве подозреваемых Утегенов и Дядов показывали, что после того, как потерпевший упал от удара Утегенова, Дядов левой ногой ударил его по лицу один раз. После чего они оттащили потерпевшего в кусты ближе к зданию, где не было освещения, затем опять начали его пинать по лицу. Сначала Мацкевич защищал свое лицо руками, потом перестал оказывать какое-либо сопротивление.

Свои признательные показания осужденные подтвердили и в ходе проверки показаний на месте и по истечении после этого двух месяцев при беседе экспертами при проведении судебно-психиатрической экспертизы.

Как видно из материалов дела, труп Мацкевича обнаружен именно в том месте в кустах, где осужденные оставили избитого потерпевшего.

Телесные повреждения, установленные судебно-медицинскими экспертизами, согласуются и соответствуют признательным показаниям

осужденных о характере, целенаправленности их действий, механизму причинения телесных повреждений, их локализации, что свидетельствует о совершении ими умышленного убийства.

При таких обстоятельствах указанные в жалобах адвоката и осужденных доводы о невинности последних коллегия признала необоснованными.

Вместе с тем, как следует из показаний осужденных, как в ходе предварительного расследования, так и в судебных заседаниях, за исключением последнего, зачинщиком ссоры является сам потерпевший, который в состоянии сильного алкогольного опьянения приставал к девушкам Дядова, предложил Утегенову выйти на улицу, вел себя агрессивно, выражался нецензурной бранью, пытался первым ударить Утегенова.

Эти обстоятельства подтверждаются по делу показаниями свидетелей Тажигулова К., Каракушиковой С., Фалько А., Жуй И. и других. Поэтому судом первой инстанции осужденным неправильно вменен квалифицирующий признак убийства «из хулиганских побуждений». Действия осужденных Утегенова и Дядова коллегия посчитала необходимым переквалифицировать с п. «б» ч.1 ст.88 УК на ч.2 ст.88 УК.

При определении наказания осужденным коллегия учитывала все обстоятельства, смягчающие и отягчающие ответственность виновных, указанные в приговоре суда.

Исходя из вышеизложенного, коллегия постановила: приговор Мангистауского областного суда в отношении Утегенова А. М. и Дядова О. В. изменить, переквалифицировать их действия с п. «б» ч.1 ст. 88 УК на ч.2 ст. 88 УК и назначила им по этой статье каждому по 8 лет лишения свободы. В остальной части приговор оставила без изменения.

Таким образом, мы видим, что учитываются все нюансы при определении квалификации вины.

Рассмотрим необоснованное определение вины по осуждению за грабеж.

Приговором Семипалатинского городского суда от 15 декабря 2000 года, оставленным без изменения постановлением судебной коллегии по уголовным делам Восточно-Казахстанского областного суда от 2 февраля 2001 года Ляпин И. осужден по ст. 178 ч.2 п. «а» УК [2].

Судом Ляпин признан виновным в том, что 22 сентября 2000 года в состоянии алкогольного опьянения совершил грабеж с применением насилия, не опасного для жизни и здоровья потерпевшего Бородина, завладев его аудиокассетой.

Постановлением судебной коллегии по уголовным делам Верховного суда, состоявшиеся судебные постановления в части осуждения Ляпина за грабеж отменены по следующим основаниям.

По смыслу ст. 178 УК Республики Казахстан для признания лица виновным в грабеже – открытом хищении чужого имущества, необходимо установить не только противоправность изъятия чужого имущества, но и безвозмездность изъятия чужого имущества с корыстной целью.

По данному делу таких обстоятельств не установлено.

Как видно из показаний осужденного Ляпина аудиокассету у Бородина он забрал для прослушивания без намерений ее присвоения.

По показаниям свидетеля Шкирко, осужденный Ляпин взял аудиокассету у потерпевшего Бородина на временное пользование, а удары рукой нанес в ответ на отказ дать кассету для прослушивания.

В судебном заседании потерпевший Бородин подтвердил, что Ляпин просил кассету на временное пользование.

Из материалов дела, в частности, показаний потерпевшего Бородина на очной ставке с осужденным, показаний свидетеля Медетковой, следует, что Бородин и Ляпин почти одного возраста, разница между ними в один год, ранее знакомы и обменивались между собой аудиокассетами.

Таким образом, действия Ляпина фактически выразились в самовольном осуществлении предполагаемого права, против воли хозяина Бородина он забрал его кассету на временное пользование, исходя лишь из того, что они ранее обменивались кассетами. Однако существенного вреда от действий осужденного не наступило и в его действиях не имеется состава преступления, предусмотренного ст. 327 УК.

Имеющиеся в деле доказательства свидетельствуют о том, что самоуправное изъятие чужого имущества, хотя и было совершено осужденным Ляпиным противоправно, однако не было безвозмездным. Временное же позаимствование чужого имущества состава грабежа не образуют. В связи с чем приговор суда в части осуждения Ляпина по ст. 178 ч. 2 п. «а» УК Республики Казахстан отменен с прекращением производства по делу за отсутствием состава преступления.

Таким образом, мы видим, что мотив, цель, сознательность выбора объекта посягательства, знание его характера, наличие плана совершения преступления и принятия решения (умысла) о его совершении, подбор соучастников и т.д. являются механизмом совершения преступления. Вина сначала должна быть установлена (доказана) путем выявления конкретных субъективных обстоятельств дела. Затем эти (уже установленные) субъективные обстоятельства получают уголовно-правовую оценку в виде формы и степени вины обвиняемого. Необходимо теоретические основы доказывания вины дополнить рядом новых положений: об особенностях формирования показаний обвиняемого о его вине; о выявлении реальной структуры субъективной стороны как фактической предпосылки установления формы и степени вины обвиняемого; о побудительных, регуляционных и объяснительных функциях вины как «элементов сознания» обвиняемого; о различиях которые существуют между «признанием обвинения» и «признанием вины»; о необходимости внесения изменений и дополнений в уголовно-процессуальное законодательство по вопросам доказывания вины на предварительном следствии.

Литература

- 1 Архив Мангистауского областного суда. Уголовное дело №133-98.
- 2 Архив Семипалатинского городского суда.
- 3 Уголовный Кодекс РК. Алматы, 2021 г.

ӨНЕРТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ
ИСКУССТВОВЕДЧЕСКИЕ НАУКИ
BRANCHES OF ART CRITICISM

ГРНТИ 18.45.01

ТЕАТР КУКОЛ И ЕГО СОВРЕМЕННАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ КАК ЭФФЕКТИВНОГО ИНСТРУМЕНТА ИНОСКАЗАТЕЛЬНОСТИ

Масалимова М.А.

Доцент, магистр, КАЗНАИ им. Т.К. Жургенова, г. Алматы

Статья посвящена изучению театра кукол, как одного из эффективного инструмента иносказательности в современном театральном искусстве. В свою очередь «театральная кукла» выступает одним из средств переосмысления существующей реальности, некая модель, прототип действительности, позволяющий удвоить опыт жизненного переживания. Еще с давних времен несколько тысячелетий назад театральное искусство превратилось в объект всесторонней проверки фантазии, самого сознания и воображения. Выступая пространственно-временным видом искусства, современный театр представляет собой инструмент переосмысления традиционных пространственно-временных категорий и является сферой для моделирования качественных, новых произведений «театрального искусства» и их интерпретаций на новый лад. Эти постановки характеризуются высокой спрессованностью пространства и времени, формирующих высокую интертекстуальность, глубокий подтекст кукольных постановок в театре и на других арт-площадках.

Ключевые слова: Театральное искусство, модернизация, театральная постановка, пространственно-временное искусство, иносказательность, арт-площадка, анимация, театральная кукла, мифология, кукольный театр, спектакль, дискурс, катарсис, символичность.

Театральное искусство своими корнями уходит в далекое прошлое, кукольный театр на протяжении нескольких столетий привлекает человечество своей необыкновенной, волшебной атмосферой, красочными декорациями, яркой звуковой палитрой. Оживление актерами за ширмой неживых кукол всегда завораживала некой магией театра любую аудиторию зрителей. Иносказательность и символичность моделирования физической реальности актуализирует ассоциативное, абстрактное мышление зрителя, вовлекая его в предлагаемые обстоятельства внутреннего смысла, заложенного создателем постановки. Театр представляет собой один из наиболее сложных синтетических пространственно-временных видов искусства, направленных на

репрезентацию действительности в необычном ракурсе при помощи театральных кукол и актеров-исполнителей.

Театральная кукла – это «Материальный предмет, сделанный в подражание настоящему», так же кукла-это предмет который обладает огромным функциональным потенциалом, выступает своеобразным символическим знаком, обладающим многочисленными денотативными значениями. Театральная кукла является художественным образом, имитирующим схожесть с человеком, в сущностью которой выступает действие «оживления» в соответствии сценария и замысла режиссера. Эта схожесть с человеком дает задуматься о дуализме самого бытия, о том, что, возможно и мы люди-куклы марионетки в руках создателя. Есть ли душа у куклы? Этот вопрос давно дискутируется в современной литературе: «Что представляет собой кукла- видно всякому. А что же такое Кукольная душа – никто не знает, она под завесой тайны, и тем сильнее она к себе влечет». В каждом литературном произведении есть своя душа и у нее своя палитра настроения, так же и душа куклы, она оживает и нарастает разными качествами во время раскрытия того или иного образа, она раскрывается в зависимости от замысла и подчерка режиссера-постановщика.

Аспекты соотношения общечеловеческого и индивидуального в процессе создания куклы по сегодняшний день остаются дискуссионными. В переходные сложные исторические периоды, когда человечество нуждается в овеществлении новых сформировавшихся идей, кукольный театр и сама театральная кукла приобретают доминирующее значение для дальнейшего развития мировой культуры благодаря наличию возможностей реализации философского переосмысления. Агодаря тому, что кукольная постановка попадает в «масштабную линию» дает возможность автору постановки вести речь о важных вещах не в лоб, а с определенным смысловым «подтекстом». Человеку во все времена было свойственно стремиться к созданию собственной реальности, устраняющей существующие социальные проблемы, отражающие его индивидуальность и позволяющие удвоить опыт переживания предлагаемых событий. Создание в прообразах другой действительности позволяет человеку реализовать потребность в отражении переменчивости создаваемого мира, зафиксировать образ второй реальности. Театр для человека – это инструмент создания неограниченного числа реальностей.

Современное театральное искусство позволяет воссоздать и отражать не только пространство и время, но и передавать внутреннее эмоционально-психологическое состояние, передовать мировосприятие автора посредством представления внутреннего мира персонажей-героев, характерологии, ощущение надления душой театральных кукол, умелое оживление искусственно созданного образа. Тем не менее сама «Кукла» – какой бы идеальный пластический образ ни сделал из нее художник, остается предметом неодушевленным. Но вот в умелых руках актера, когда он берет в руки куклу и поднимает ее над линией ширмы, она неодушевленная одушевляется. Ее не живая природа приходит в движение, движения

преобретают целесобразность, которая присуща всему живому. После начинается своеобразная магия в тандеме актера с куклой. «Кукла чувствует», «действует», «мыслит» согласно режиссерскому замыслу и актерским кускам и задачам, она живет в сфере магического «Если бы», заложенной в драматургии пьесы. И с помощью данных взаимодействий в тандеме актера с куклой, в кукле мы начинаем видеть то, что К.С. Станиславский называл «Жизнью человеческого духа».

Само собой такие ощущения как «Перевоплощение», «Оживление», «Чувствительность» представляют собой не только механический процесс манипуляций с куклой, но так же сложное и тонкое актерское общение с ней, это трудоемкая работа в тандеме. На сцене куклы «повторяют» все принципиально значимые стороны человеческой жизнедеятельности, так же отображают в художественном образе субъективные свойства актера, систему его внутреннего мира, его духовно-нравственных ценностей, коммуникативных, поведенческих стереотипов принятых обществом. Разберем конкретнее: в рамках постановки «Театральная кукла» – это модель человека, а сам кукловод выступает некой надличностной силой, предлагаемыми обстоятельствами. Актерская игра, таким образом, представляет собой особый вид познания, исследования сложного комплекса взаимоотношений с Вселенной, с будущим и настоящим, сама кукла становится поводом для глубоких философских рассуждений.

Кукольный театр не может существовать без материальной основы, безусловно, сам внешний вид куклы немаловажен для реципиента, однако даже наиболее красивая театральная кукла не сможет «Ожить» без помощи актера-выполняющего роль кукловода, не получит идеологического воздействия на реципиента, потеряет способность моделировать симулякр реальности. В процессе представления актеры-кукловоды вживаются в роль кукольного героя, актер свыкается с характером кукольного персонажа, действуют от имени персонажа, интонационно воздействуя на аудиторию, тем самым создавая атмосферу и особое игровое пространство. Если опираться на концепцию автора М.И. Шилаевой под игровым пространством понимается «профессиональное мастерство кукловодов, создающих в реальности атмосферу волшебного, фантастического, виртуального мира». Направленное на эмоциональное воздействие зрителя. На реализацию катарсической функции искусства посредством контактирования и как следствие, «сплочения» актера, куклы и зрительской аудитории.

Постановки пространственно-временного искусства реализуются в реальном времени и реальном физическом пространстве, однако идеологическое воздействие спектакля, постановки не ограничивается исключительно временем представления постановки, продолжая влиять на реципиента и длительное время после завершения дискурса. Наличие возможностей влияния на зрительскую аудиторию позволяет тем самым расширять границы реального физического пространства и времени, формирует долговременную ценность для зрителей. Одной из целей воздействия на

рецепиента является моделирование, целостной пространственно временной постановки отвечает музыкальное оформление дискурса. Каждый кукольный персонаж, герой обладает собственной музыкальной темой, тем самым это обеспечивает узнавание персонажа аудиторией с первых услышанных аккордов и без визуального восприятия. Музыкальное оформление дополняет целостность пространственно-временной постановки, апеллирует к прецедентному культурологическому фону. Музыка так же является художественно-эстетическим феноменом, неким неотъемлемым компонентом стилистики кукольной постановки. У каждого персонажа пьесы, спектакля своя музыкальная тема. Эффективным инструментом создания художественного образа, апелляция к музыкальному культурологическому фону позволяет привлечь ассоциативный ряд, связанный с музыкальным фрагментом, расширит пространственно-временные рамки постановки.

За много тысячелетий «театральное искусство» переживает много видоизменений, кукольный театр так же переживает множество трансформаций, осваивает новое для себя эстетическое пространство, сохраняя свою оригинальность и приобретая качества художественно эстетической знаковой системы, которая отличает данный вид искусства от других. Например, если на экране воссоздаются реальные пространственно-временные категории, кукольный театр на современном этапе развития стремится к сохранению безусловного, жизненного факта любой эпохи, переосмысливая и смешивая пространство и реальное время. Современные кукольные постановки выходят далеко за рамки традиционного восприятия пространственно-временных категорий, синтезируя в рамках единого дискурса не только компоненты различных стилей искусства, но и категории прошлого, которые дополняются современными реалиями. Например, в некоторых постановках режиссер смешивает множество стилей: берет за основу историческое событие и реальных исторических персонажей и их художественные образы обрастают современными нотками характер, дополняется образами современности, философией постмодерна. Таким образом, амплитудное смешение прошлого и настоящего, обеспечивается приемственностью классических постановок и новаторство автора и его интерпритации.

Подобная пространственно-временная организация театрального спектакля формирует специфику восприятия спектакля как эстетического события, которое во многом обуславливается индивидуальным зрительским опытом. Визуальный ряд постановки становится поводом для внутреннего рефлексирования, позволяющего зрителю пережить чувство собственной самооценности, катарсиса. Испытывая катарсис зритель ощущает некий эффект вовлеченности, сопереживания за героев спектакля, переживая тем самым эффект соучастия зрителя с теми событиями, что происходят на сцене, а пространство спектакля проникает в эмоциональный мир зрителя, обогащает его индивидуальный зрительский опыт, оказывая влияние на формирование эмоционально-психологической сферы личности, продолжая жить на протяжении всей жизни рецепиента.

В повседневной бытовой практике поведение может быть условно подразделено на практическое и знаковое, в искусстве каждый компонент произведения искусства представляет собой полисемантический знак, процессам семантизации поддаются все элементы постановки, включая саму куклу и ее действия, мастерство актера-кукольника, декоративное, вербальное, музыкальное оформление постановки. Знаковость каждого элемента кукольного спектакля способствует расширению пространственно-временных категорий дискурса, апеллируя к накопленному индивидуальному опыту реципиента, вовлекая его в декадирование внутреннего смысла, представленного в концепте постановки средствами кукольного театра.

Таким образом, современное театральное кукольное искусство представляет собой один из наиболее сложных видов пространственновременного искусства, которое на современном этапе осваивает новое для себя эстетическое пространство, переосмысливает традиционные временные категории, создавая самобытные, уникальные дискурсы. Расширение пространства постановок осуществляется посредством моделирования особой игровой действительности на сцене, позволяющей воплотить стремление человека к творчеству, созиданию.

Целям расширения пространственно-временных категорий отвечает так же тематика, проблематика современных театральных кукольных постановок, выходящих далеко за рамки традиционных спектаклей. Кукольный театр прошлых тысячелетий апеллирует к историческим темам, ассоциативному мышлению зрительной аудитории вовлекая их в процессы интерпритации скрытых смыслов, продолжая оказывать эстетическое, идеологическое воздействие еще длительное время после просмотра спектакля. Эволюционируя вместе с человеком, кукла постепенно приобретала новые денотативные и коннотативные значения, расширяла свой ассоциативный ряд, трансформируясь в своеобразную знаковую систему. Соответственно, само появление куклы на сцене обращается к культурологическому багажу реципиента, мотивируя его к декадированию ассоциативного ряда, представленного знаком, в качестве которого выступает каждый элемент целостного дискурса, расширяя реальное пространство и время постановки. С помощью работы труппы и режиссера, зрительная аудитория окунается и переживает вместе с куклой фантазийные, реальные и придуманные события из жизни персонажей. Тем самым путешествуя во времени, через дискуссивное восприятие.

Литература

- 1 Василькова А.Н. Душа и тело куклы. Природа условности куклы в искусстве XX века: театр, кино, телевидение. – М.: Аграф, 2003.
- 2 Актер. Персонаж. Роль. Образ: Сб.науч.тр. – Л.: ЛГИТМиК, 1986.-168 с.
- 3 Цехновицер О. Театр Петрушки. – М. – Л.: Госиздат, 1927. – 186 с.

4 Шиллер Ф. Письма об эстетическом воспитании: Собр. соч.: В 7 т.- Т.6. – М., 1957. – 794 с.

5 Шелаева М.И. Театр кукол-разновидность анимационного и пространственно-временного искусства / М.И. Шелаева, Л.П. Шиповская// Сервер plus. – №1. 2013. – С. 27-39.

6 Коренберг Е.Б. Истоки театра кукол и его основных жанров // Что же такое театр кукол? // В поисках жанра. – М.: ВТО, 1980. – С. 178-189.

7 Авдеев А.Д. Происхождение театра.: Автореф. дис.канд.ист. наук. - 1954. – С 20.

8 Караманенко Т.Н. Кукольный театр. – М.: Просвещение, 1968. – С. 160.

ГРНТИ 14.29.33

СКРИПИЧНОЕ ИСКУССТВО СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНА

Личман Е.Ю.

*Профессор, доктор философии (PhD), Павлодарский педагогический университет,
г. Павлодар*

Жұмаш Д.

Магистрант, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар

В эпоху глобализации и в условиях единого мирового информационного пространства происходит интенсивное развитие музыкального образования Казахстана.

Скрипичная школа впитала в себя наилучшие традиции музыкального образования элитных учебных заведений России: Московской и Санкт-Петербургской консерваторий. Особенная глубина и тонкость игры одаренных исполнителей находит свое истолкование и в азиатской ментальности. Успехи ярких дарований засвидетельствованы на самых престижных и больших международных конкурсах. Отсчет становления и развития музыкального образования скрипачей возникает с 30-х годов XX столетия, с момента открытия музыкального техникума – первого среднего учебного заведения Казахстана.

Ключевые слова: Казахстан, скрипичное искусство, музыка, музыкальное образование Казахстана, В.С. Хесс, Нина Патрушева, А. Мусаходжаева.

Для лучшего понимания культурного наследия и формирования национально-эстетического и патриотического самосознания общества, необходимо изучение, приумножение и сохранение национального музыкального наследия, что является фундаментом для развития духовного, нравственного развития народа нашей страны.

С провозглашением независимости Казахстана открывается новый этап в развитии национальной культуры народа, связанный с возрождением его историко-культурных и духовных ценностей. Развитие культуры и искусства независимого Казахстана – это сложный процесс, в котором, с одной стороны, прослеживается эволюция ранее накопленных тенденций, а с другой, раскрываются новые проявления, во многом определившиеся всем течением современной жизни [2]. Культура и искусство Республики Казахстан вступили в новую фазу своего развития. Один из важнейших результатов процесса – это формирование национального видения с четко выраженной стилистикой, своими особенностями музыкального языка, своим кругом социально-значимых тем.

Сегодня Казахстан – состоявшееся молодое государство, страна с большим геополитическим значением, чьи достижения, также как и инициативы признаются мировым сообществом. Очень важно уделять внимание эстетическо-нравственному воспитанию молодого поколения, как одного из основополагающих факторов развития, будущего нашей страны. Имея богатое культурное наследие, долгий путь к его совершенствованию, невозможно упустить уникальность музыкальной этики и эстетики, которые традиционно передаются от поколения к поколению.

Историки музыки считают, что скрипка в своём наиболее совершенном виде возникла в XVI столетии. К тому времени все смычковые инструменты, действовавшие на протяжении Средних Веков, были уже известны. Они были расположены в определённом порядке и учёные той поры знали с большей или меньшей вероятностью всю их родословную. Количество их было огромное, и сейчас нет уже необходимости вникать в глубины этого дела.

Новейшие исследователи пришли к заключению, что скрипка, ни в какой степени не является уменьшенной «виолой да гамба». Более того, с достаточной точностью установлено, что оба эти вида инструментов в своём устройстве имеют резко отличные друг от друга черты. Все инструменты, родственные «виоле да гамба», имели плоскую спинку, плоские края, разделённый ладами гриф, головку реже в виде трилистника и чаще с изображением зверя или головы человека, вырезы на верхней поверхности инструмента в очертаниях латинской буквы «С», и наконец, настройку струн по квартам и терциям. Напротив, «виола да браччо», в качестве непосредственного предшественника современной скрипки, имела квинтовую настройку струн, выпуклую спинку, края несколько приподнятые, гриф без всяких ладов, головку в виде завитка и вырезы или «эфы», в очертании обращенных друг к другу строчных латинских *f*, исполненных курсивом.

Скрипичная школа Казахстана по праву считается одной из сильнейших в Центрально-Азиатском регионе. Она вобрала в себя лучшие традиции музыкального образования ведущих учебных заведений России –Московской и Санкт-Петербургской консерваторий.

Рассматривая, становление и развитие профессиональной скрипичной школы Казахстана, можно обозначить следующие временные этапы: Первый этап (1932–1955 гг.) – становление скрипичной школы Казахстана: появление первых музыкальных учебных заведений, первых преподавателей по классу скрипки, ссыльных переселенцев или эвакуированных во время Великой Отечественной войны.

Важнейшим событием в становлении профессионального музыкального образования Казахстана, в частности скрипичного искусства, является открытие Института Искусств в г. Алма-Ата (1944 г.). Первым ректором стал А.К.Жубанов – известный казахский композитор, получивший профессиональное образование в Московской консерватории. В годы Великой Отечественной Войны уровень образования в училищах значительно поднялся.

Причиной стал приток высококвалифицированных педагогов, выпускников Московской и Ленинградской консерваторий. В их числе скрипачи В.С. Хесс, он, представляет московско-петербургскую ветвь российской скрипичной школы, ученик Сибораи школы Ауэра, и И.Б. Коган – они по праву являются основоположниками казахстанской скрипичной школы. В.С. Хесс, педагог и музыкант первым в Казахстане начал изучение казахской инструментальной музыки. Изучить национально-специфические навыки игры на скрипке В.С. Хессу помогали его ученики – первые казахские профессиональные скрипачи А. Толганбаев и Б. Кожамкулова. В.С. Хесса можно назвать также первым, кто погрузился в исследование глубинных корней казахской инструментальной культуры, что послужило ознакомлению с новой казахстанской музыкой студентов, обучавшихся в классе скрипичного искусства под руководством В.С. Хесса [1]. Они впервые начали исполнять произведения Г. Жубановой, С. Мухамеджанова (концерты), пьесы М. Тулебаева, К.Кужамьярова, А. Жубанова, М. Сагатова, Е. Рахмадиева и других. В.С. Хесс изучает казахстанские приемы игры домбрового стиля, а также изучает и делает редакции скрипичных произведений А. Жубанова, Е. Брусиловского, М.Тулебаева, Л. Хамиди, С. Мухамеджанова, К. Мусина, К. Кужамьярова и многих других композиторов. И.Б. Коган, также как и В.С. Хесс интересовался казахским народным струнным искусством, он проникал в дух произведения. Войти в дух произведения для И.Б. Когана считалось как прохождение пути в результате наблюдения и изучения произведения. Музыкальный материал его изданных учебных пособий имеет черты казахских народных кюев и песен.

Второй этап (1955–1985 гг.) характерен появлением первых национальных кадров среди исполнителей и педагогов скрипачей, а также слиянием двух традиций – европейской и национальной.

Третий этап (1985 – по настоящее время) представляет собой полностью сформировавшуюся национальную скрипичную школу, которая функционирует на трех ступенях образования.

Основы скрипичного искусства Казахстана были заложены в 30-е годы XX века, когда было открыто несколько учебных заведений. В том числе Первое музыкальное среднее специальное учебное заведение – Алма-Атинский музыкально-театральный техникум (1932), который в 1938 был переименован в Алма-Атинское музыкальное училище имени П.И. Чайковского. В 1934 году был открыт Казахский государственный академический театр оперы и балета имени Абая, Казахская государственная филармония (1935). Эти события стали существенным стимулом развития скрипичного искусства Казахстана, так как для оркестров театра и филармонии требовались скрипачи.

Второй этап развития характерен началом распространения сложившихся педагогических традиций на территории всего Казахстана. Во вновь открывающихся учебных заведениях начинают свою деятельность первые воспитанники основоположников, первые казахские скрипачи-педагоги. Последователем великого педагога В.С. Хесса является педагог-музыкант Нина Михайловна Патрушева.

Педагог Нина Михайловна Патрушева воспитала целую плеяду скрипачей, которые являются гордостью музыкальной культуры Республики Казахстан – музыканты с мировыми именами, лауреаты и дипломанты престижных международных конкурсов скрипачей. Большинство учеников профессора Н.М.Патрушевой сегодня занимают ведущие позиции в музыкальной культуре республики. Многие стали известными педагогами и исполнителями, ведут активную концертную деятельность на родине и за рубежом [4].

Нина Михайловна Патрушева – профессор, заслуженный деятель РК, заслуженный учитель РК, была награждена орденом «Достык», кавалер Ордена Курмет РК, Почетный профессор Казахской национальной консерватории имени Курмангазы, Отличник образования Республики Казахстана, обладатель независимой премии «Тарлан» (2001 год).

Педагог Нина Михайловна Патрушева воспитала целую плеяду скрипачей, которые являются гордостью музыкальной культуры Республики Казахстан – музыканты с мировыми именами, которые по сей день продолжают работу и вносят неоценимый вклад в развитии скрипичной школы Казахстана. Некоторые из них: А.Мусаходжаева – ректор Казахского национального университета искусств, Г.Мурзабекова – заведующая струнным факультетом в Казахской национальной консерватории имени Курмангазы, а также является руководителем «Камераты Казахстана», М. Бисенгалиев – заслуженный деятель РК.

Как отмечают воспитанники именитого педагога, это было музыкальное образование очень высокого уровня. Нина Патрушева была ученицей Вениамина Соломоновича Хесса, который в свою очередь был последователем одного из корифеев скрипичной педагогики Леопольда Ауэра.

У Нины Михайловны более 100 учеников, из которых она воспитала 65 лауреатов международных и республиканских конкурсов. Более 60-ти лет являлась педагогом по классу скрипки в Республиканской средней специализированной музыкальной школе для одарённых детей им. К.Байсейитовой, где более 40 лет возглавляла отделение скрипки и альты. Её ученики продолжали обучение в Московской и Петербургской консерваториях, работают в лучших музыкальных коллективах. Н.М. Патрушева делилась педагогическим опытом с коллегами, проводила мастер-классы, являлась членом и председателем жюри международных и республиканских конкурсов. Её дело продолжают ученики – заслуженные деятели и профессора: Анвар Акбаров, Раиса Мусаходжаева, Алма Абатова, педагоги: Дарига Джапарова, Джамия Ишкаева, Занифа Бельгибаева, Куралай Ахметова.

Нина Михайловна воспитала целую плеяду казахстанских исполнителей. Это Гаухар Мурзабекова, Алма Абатова, Аида Аюпова, Марат Бисенгалиев, Ержан Кулибаев, Айдар Токталиев, Меруерт Туякбаева и другие.

Первые педагоги по классу скрипки, стоящие у истоков становления музыкального образования Казахстана, заложили глубокие и основательные традиции формирования уникальной скрипичной школы, имеющей неповторимые особенности национальной идентичности в опоре на лучшие образцы мировой музыкальной культуры.

В настоящее время скрипичная школа Казахстана представляет собой полностью сформировавшуюся национальную скрипичную школу, которая функционирует на трех ступенях образования.

К сожалению, хрестоматий по казахской скрипичной музыке практически нет. А тех, что имеются, – единицы, они пришли в негодность, потому что их бесконечно копируют. Казахская музыка – обязательный репертуар скрипача – казахстанца, а нот, специальных сборников – именно казахской музыки для скрипки – всегда очень не хватает.

Каждая из трех частей пособия «Хрестоматии казахской скрипичной музыки» представляет собой две нотные тетради – партии для скрипки и клавира. В учебник вошли уникальные произведения казахских композиторов Евгения Брусиловского, Мукана Тулебаева, Нагима Мендыгалиева, Курмангазы Сагырбайулы, Газизы Жубановой, Алмаса Серкебаева.

Переиздание выпущено тиражом в 300 экземпляров и распространяется бесплатно. Прежде всего – в музыкальные учебные заведения, а также за рубеж.

На сегодняшний день существует уже три части сборников. Первая предназначена для учащихся младших и старших классов музыкальных школ, вторая – для среднего звена и третья – содержит в себе концертный репертуар студентов вузов и солистов современности. В третий сборник вошли также произведения современных молодых композиторов Казахстана.

Мастерство исполнителей республики проявляли и проявляют видимое влияние на процесс композиторского творчества в инструментальной области. В особенности ярко это выражается при прямом контакте композитора и музыканта интерпретатора во время создания произведения, в котором

олицетворяются и отдельные его личные качества, спектр выразительных средств, звуковое мастерство, национально свойственные способы игры. Появление ярких сочинений композиторов Казахстана было связано с ростом исполнительской культуры [3]. Трехступенчатая система образования Казахской национальной академии музыки включает в себя школу, колледж, ВУЗ в единой структуре, синтезирующим фактором которой есть взаимозависимость уровней обучения. Известно, что музыкальные заведения с непрерывной системой образования имеются во многих странах мира. Идея создания такого учебного заведения принадлежит народной артистке РК, лауреату Государственной премии РК, «Юнеско: Артист за мир», академику Международной академии творчества, профессору, ректору КазНАМ Айман Кожабековне Мусаходжаевой.

В истории человечества можно встретить немало примеров, когда в самое непростое время большой груз ответственности ложился на хрупкие женские плечи. Не исключением стала выдающаяся казахская скрипачка, народная артистка Республики Казахстан, профессор Айман Кожабековна Мусаходжаева.

Будущая знаменитость родилась 15 марта 1958 года в Казахской ССР. Свой творческий путь она начала в Республиканской специальной музыкальной школе им. К.Ж. Байсеитовой в классе знаменитого педагога, скрипачки Н.М. Патрушевой. В 1983 году Айман окончила Московскую государственную консерваторию им. П.И. Чайковского, где училась в классе народного артиста РСФСР, профессора В.А. Климова. За годы учебы она становится дипломантом и лауреатом многих международных конкурсов скрипачей в Финляндии (конкурс им. Я. Сибелиуса), Италии (конкурс им. Н.Паганини), и СССР (VIII Международный конкурс им. П.И. Чайковского), Японии, Югославии. С 1983 года А. Мусаходжаева – солистка Казахской государственной филармонии им. Жамбыла. Спустя семь лет начинается ее педагогическая деятельность в должности доцента Алма-Атинской государственной консерватории им. Курмангазы.

Айман Мусаходжаева, первая скрипка Казахстана, народная артистка РК снискала заслуженную славу не только у себя на родине, но и во многих странах мира. Она не только блестяще выступает на концертах, но и успешно выполняет ответственную роль ректора Казахского национального университета искусств. Первая скрипка Казахстана выступает не только на лучших сценических площадках мира со своими концертами, но и дает концерты в своей родной стране.

В 1992 году известная в стране и мире скрипачка организует Государственный камерный оркестр «Академия солистов». За активную деятельность и воспитание молодого поколения профессиональных музыкантов она получает звание профессора Казахской национальной консерватории им. Курмангазы. С 1993 года ее приглашают в состав жюри таких крупных конкурсов, как Международный конкурс им. П.И. Чайковского, Международный конкурс скрипачей им. М. Аббадо, Международный конкурс

скрипачей им.А.Ямпольского и др. Помимо этого А. Мусаходжаева гастролирует по странам Европы, Азии и Америки. В первое десятилетие независимости Казахстана молодому развивающемуся государству потребовалось создать почву для становления современной национальной и культурной элиты страны. Идейным вдохновителем выступила А. Мусаходжаева, предложив реализовать современную программу последовательного воспитания музыкантов с первых шагов в музыке и до полного овладения профессиональным мастерством.

В ее основу положена политика интеграции лучших отечественных традиций с современными достижениями мирового образовательного процесса. Идею поддержал Елбасы Н.А. Назарбаев, и уже в 1998 году состоялось открытие Казахской национальной академии музыки в Астане, ректором которой стала профессор А. Мусаходжаева. Миссия этого учебного заведения заключается в поддержке, всестороннем образовании и воспитании одаренных детей со всей республики, особенно из ее отдаленных уголков. При академии были открыты музыкальная школа и колледж. Навысшей ступени образования действуют шесть факультетов: музыки; традиционного искусства; театра, кино и телевидения; хореографии; художественный; социально-гуманитарный [5].

Студенты не только получают теоретическую базу, но имеют возможность пройти практику в исполнительских коллективах Астаны – симфонический и эстрадный оркестры Государственные филармонии, Хоровая капелла, Национальный театр оперы и балета им. К. Байсеитовой, Русский драматический театр им. М. Горького и Казахский музыкально-драматический театр им. Куанышбаева, а также музыкальные школы и другие творческие коллективы столицы. Министерство образования и науки обеспечивает программу академической мобильности учащихся и привлекают ведущих зарубежных специалистов для внедрения инновационных образовательных технологий. Воспитанники могут воспользоваться программой академических обменов при наличии сертификатов на знание языка и владения высоким уровнем исполнительского мастерства, и получить право на продолжение обучения в лучших европейских высших учебных заведениях. Они активно выезжают на международные научно-практические конференции за пределы страны, обучаются в высших школах музыки Германии, Голландии, Италии, Великобритании.

Будучи успешным концертирующим исполнителем, А. Мусаходжаева предоставляет возможность подрастающему поколению шагнуть на концертную сцену уже в родных стенах учебного заведения. В университете регулярно проходят музыкальные конкурсы международного уровня.

Многие люди ошибочно понимают под талантом нечто удивительное и выдающееся, которое по мгновению палочки засверкает и заискрится. На самом деле любые способности не проявляются вдруг сами по себе, их нужно развивать, прикладывая при этом значительные усилия и время. Крайне неразумно ожидать, что ребенок самостоятельно научится играть на музыкальном инструменте. Те музыканты, которые прошли музыкальные

школы, затем учились в консерваториях, например, в Москве, участвовали в конкурсах Чайковского, Сибелиуса никогда не станут таперами, они становятся известными музыкантами. И когда А. Мусаходжаева училась в Москве, их постоянно готовили к большой игре, с такими выдающимися мастерами как Илья Калер, Максим Федотов. Они вместе ездили на международные конкурсы и занимали призовые места.

Соблюдение принципов непрерывности и преемственности в методике обучения игре на скрипке является одним из существенных факторов обновления музыкального образования. Благодаря высочайшему авторитету, большой инициативности, организаторским способностям профессор А.Мусаходжаева за девять лет деятельности ВУЗа сумела сформировать сплоченный профессорско-преподавательский состав. Вместе с Айман Кожобековной в Казахской национальной академии музыки трудятся опытные преподаватели из Казахской национальной консерватории имени Курмангазы и Республиканской средней специализированной музыкальной школы для одаренных детей имени К. Байсеитовой [6]. Для упрочения кадровой базы КазНАМ, проведения мастер-классов и сольных концертов систематически приглашаются выдающиеся музыкальные деятели из Австрии, Италии, Франции, США, России, Украины, Кыргызстана, Узбекистана и прочих стран. За девятилетний период в стенах Казахской национальной академии музыки сложились свои уникальные педагогические традиции, которые не только развивают опыт отечественного профессионального музыкального образования, но и обогащаются теоретическими и практическими методами организации учебного процесса западных стран. В исследованиях истории музыкальной культуры Казахстана осталось много «белых пятен», связанных с недостаточной информацией о жизни и творчестве тех людей, которые отдали свой труд развитию отечественной музыкальной культуры. К числу таких имен можно причислить В.С. Хесса воспитанника школы П.С. Столярского, выпускника Московской консерватории по классу Заслуженного деятеля искусств СССР Б.О.Сибора. Но эта тема отдельного научного исследования.

Литература

- 1 Афонин Г. А. Скрипка, судьба моя... // Новое поколение. – 2015. – 23 апр. – С. 16.
- 2 Казахская национальная консерватория им. Курмангазы / под общ.ред. Ж.Я. Аубакировой. – Алматы, 2004. – С. 167-175.
- 3 Кожамкулова Б.С. Хрестоматия казахской скрипичной музыки. Часть 1. – Алматы: Дайк Пресс, 2015. – 100 с.
- 4 Курпякова Н. Учительница первая моя // Казахстанская правда. – 2007. – 20 марта. – С. 4.
- 5 Мусаходжаева С.К., Жубанов А.К. Основатели скрипичной школы Казахстана (В.С. Хесс). // Материалы Республиканской научно-теоретической

конференции «Ахмет Жубанов и искусствоведение Казахстана». – Алматы: 2016. – С.132-140.

6 Шашкова Л. Торжество скрипки. – Казахстанская правда, 30 октября, 2015.

ГРНТИ 18.11

PACKAGING DESIGN COLOR AS AN EFFECTIVE MARKETING TOOL

Нурхайдарова А.Е.

Магистрант, Казахского национального университета им. аль-Фараби, г. Алматы

Package design has a lot of marketing power. The purpose of this article is an overview analysis and color features in packaging design. The main research method is analytical work with the scientific literature available today and with historical facts. The article also demonstrates the main design functions of packaging. The practical meaning of using color of use implies an understanding of the correct understanding.

Key words: design, packaging, color, benchmarking, marketing, consumption, review.

Today the packaging of any product plays an important role in marketing.

The packaging is the only communicator with the consumer at the time of making a purchase. Packaging has several aspects affecting the consumer that must be taken into account when creating a package. The main aspects of packaging design include shape, texture and color.

Color sells the product. Color helps transform and interpret meaningful messages, and can evoke an emotional response regardless of the size, shape or type of product. Color is more ancient than text. It does not need translation into other languages. Color is perceived by a person instantly, causing certain associations and affecting the imagination. The color scheme of the packaging significantly influences the choice of the consumer from the point of view of graphic design, the direct packaging evokes the first and most lasting associations with the product. Today, the color of the package is spoken of as a specific language that conveys information about the product to us at a non-verbal level. The color of the package has two

functions: firstly, it attracts the attention of buyers, and secondly, it forms the image of the product. Color can inform the consumer about the type of product in the package, or it can affect the consumer's perception of the quality, value, environmental friendliness or sterility of the product. The colors used for packaging are an important marketing communication tool. Regardless of the distance, the package starts to «work» the moment it is noticed. Thanks to our color memory, the speed of product recognition increases, as well as the demonstration of their qualities.

Based on research by Arabi A. [1, p. 167-168], a good and professionally thought-out product packaging design must meet four aspects. The first of them is transportation; the packaging must first of all protect the product from damage during transportation and on the store shelves from dirt, dust, and the like. The second aspect is the design decision of the package image, or rather an elementary picture, this aspect has one of the most powerful effects of influencing the buyer, the image is able to influence psychological, image, social, religious preferences and is also capable of albeit slightly, but visually changing the shape of the package. The third aspect is the design of the package, its shape and material from which it is made, referring to existing research, the shape and texture of the material can affect the perception of the weight of a food product, the perception of usefulness. Unusual, modern, not familiar to the eye, the form is able to distinguish the packaging from the crowd of competitors, which is a plus when choosing. These days, due to the relevance of a healthy lifestyle, recycling of materials, packaging made in a natural style, for example, wood, paper or imitating natural materials, is very popular [2, p. 50-52]. And last but not least, information, labels on the packaging. Given the current lifestyle, when people are always in a rush, in most cases, buyers do not study the composition, and other important information written in small print, based on this, it is very important to select the most important information about the product and demonstrate it in the design, making it noticeable in the foreground. All of the above aspects are equally important to successful packaging design implementations, and each of them is still poorly understood. Based on the findings of a study by Singh, S. in 2006 [3, p. 785-787], it becomes clear that people classify products based on color and packaging material.

Color is one of the most effective tools in any design [4, p. 100-101]. However, the choice of color in design decisions may not be the same in all cases. It is important to consider the religious, gender, age, demographic, sociological, and physical and taste factors of each person [5]. As an example, since ancient times, the Kazakhs, who are Muslims, perceive white as the color of Allah, for them it is positioned as a sign of faith, prosperity, and black means death and darkness, but they also interpreted black as the fertility of the earth [6, p. 44-47]. Research claims that red in America means love, aggression in Russia, and life in India. Yellow in America is interpreted as prosperity, and in Syria as mourning. White in China is perceived as a danger or meanness, in Europe youth, and in America, purity and peace. Color is able to influence the perception of a person, through color it is possible to perceive the price, the usefulness of the product, it is also possible to determine whether a certain product is for children or not [7, p. 92-102].

According to the strength of the memorability, the colors can be arranged in the following order: yellow, red, orange, purple, blue, green. There are certain patterns of influence of color on a person in order to attract his attention.

1. When forming the desired image of a product, it is necessary to take into account the associative influence of color on various age and social groups.

2. Preference should be given to pure colors.

3. Need to consider the lighting conditions: in natural light, warm colors appear more expressive than cold colors. Cold shades look better under fluorescent lighting.

4. Light shades visually enlarge objects and make them visually lighter, dark colors visually reduce and «heavier» objects.

5. Colors such as yellow, red, green and white are easier to identify, and blue and violet are the most difficult to identify.

6. From a psychological point of view, the most effective colors are ruby (dark red), yellow, blue-violet and turquoise colors.

7. The psychological effect of any color also depends on saturation, hue, density and texture. The more intense the color, the more upsurge or excitement it evokes regardless of the shade. For almost all adults, the color density differential plays a huge role in preference for a color combination, the higher the contrast, the more pleasant the combination is for the eyes. The higher the differential color density, the higher the kinetic energy of the composition.

8. When developing the color of industrial products, in addition to the optical properties of color, synesthesia parameters are taken into account: weight, temperature, humidity, taste and sound. Based on these parameters, the primary colors can be characterized as follows:

Lemon yellow color is light, warm, dry, sour, piercing;

Red color – heavy, warm, dry, from candy-sweet to ketchup-spicy, loud;

Blue is heavy, warm, dry, moist, inedible, quiet.

Taste associations of color are especially important for the sale of food products and for the design of their packaging. In general, yellows and yellow-greens have a low level of palatability, while orange, red, white and pink are associated with sweet tastes and are preferred by customers.

Pink ice cream seems to be sweeter than white ice cream. Customers perceive red and orange juices as sweeter than juices of other colors. If food coloring or color enhancers are added to the juice, the juices are considered sweeter regardless of their actual taste. When experimenting with wine labels, it was found that wines with white and pink labels were perceived to be sweeter by consumers than wines with yellow, brown or purple labels, regardless of the true taste of the wine. Food products that do not meet the established beliefs are usually rejected. For example, any natural food that is tinted with an «unnatural» color will be rejected by most buyers. Buyers rarely choose pure white or discolored packaging, as such products are not associated with «healthy» and useful. Also, care should be taken in the design of food packaging to belong to the blue-green family of flowers, as they are often associated with mold and spoilage. In nature, there are practically no edible products that are bright blue, light blue or unsaturated blue-green. Therefore, most consumers consider these colors

unnatural for food, as they cause strong negative reactions like appetite suppressants. Perhaps the instinct of self-preservation inherent in our genes is triggered here, since poisonous berries often have blue and bluish-purple colors.

Colors located next to each other can strengthen or weaken each other. For example, cigarettes in a brown package seem stronger than in a brown-white one, and they «acquire» a more refined taste in a brown-blue one. Packaging colors often code for specific product categories. The color «cadmium yellow» is associated with «tasty», «bread», «egg». For baked goods, bread, cereals, nuts, buyers consider a golden brown shade of average intensity to be the most pleasant. The color red in packaging is usually used for packaging coffee and chocolate. Green and blue are called «May morning colors». Cool shades of green and blue are commonly used to convey freshness. The color blue is traditionally used in seafood packaging. For dairy products, a combination of white with blue or green is used. Green suggests the naturalness and natural purity of the product. It has been observed that when given a choice, consumers prefer milk in white and blue packaging, as it appears fresher than milk in white and green packaging. Green and yellow correspond to vegetables. red colors. The green-orange canopy over the vegetables reminds of nature, sun and dawn. Products that symbolize tranquility and relaxation – coffee, tea, cookies and cakes – are usually decorated in yellow-brown tones with the addition of red. These colors suggest home comfort, tranquility, and the warm fire of a candle or fireplace.

Color and certain color combinations significantly affect the perception of product quality.

The colors of the premium segment (expensive luxury items or high-end products) should be associated with confidence and solidity. The specificity of such products is better emphasized by the combination of black with red or gold, as well as purple. The black color allows you to effectively highlight the logo (for example, made in gold) or the image of the product itself. In this case, the goal is achieved to focus the viewer's attention not on the packaging, but on the product itself, to show its significance and prestige. Respectability and solidity will be emphasized by the combination of burgundy with gold, gray with burgundy, dark blue with gold or silver. Light gray or silver-gray packaging gives the impression of elegance, sophistication and culture.

Consumers correlate certain groups of goods and services with color stereotypes. This must be taken into account in order to recognize the product. Inaccurate color «hit» due to printing errors on packaging can change the color perception, for example, from pleasant «edible» to chemical «inedible». Most people remember color with great accuracy. If the color of the packaging associated with a particular item changes even slightly, this can cause completely different associations. When a new firm appears or a large company plans to launch a new product, brand color is one of the most critical marketing decisions. It is those companies that manage to influence the customer with the help of color, and achieve success in the market. In advertising policy, it is very important to be consistent. A sudden change in the color scheme of the packaging or logo can lead to a decrease in

brand awareness. A once-chosen color can for many years become an integral part of the advertising image of a product, its business card.

The main three important aspects in packaging design are: color, shape and material of the package. It is color that has the power to bring all aspects of packaging design together. Color can catch the eye of the buyer and influence his choice for the better or worse.

References

- 1 Arabi A. Influence Of Colors On Consumer Behavior «Conceptual And Theoretical Approaches» Annals – Economy Series, Constantin Brancusi University, Faculty of Economics, vol. 3, 2017. p. 163-170.
- 2 Ravi C., Juan C.L., Carlos A.A. The influence of Color and Shape of Package Design on Consumer Preference: The case of Orange Juice, International Journal of Innovation and Economic Development, vol. 5, issue 2, 2019. p. 42-56.
- 3 Singh, S., Impact of colour on Marketing. Management Decision, vol. 44(6), 2006. pp. 783–789.
- 4 Ampuero, O., & Vila, N., Consumer perceptions of product packaging. Journal of Consumer Marketing, vol. 23(2), 2006. p. 100-112.
- 5 By L.M., Jan S. How Do Packaging Material, Colour and Environmental Claim Influence Package, Brand and Product Evaluations?, Published online in Wiley Online Library (wileyonlinelibrary.com), 2017.
- 6 Ravi C., Juan C.L., Carlos A.A. The influence of Color and Shape of Package Design on Consumer Preference: The case of Orange Juice, International Journal of Innovation and Economic Development, vol. 5, issue 2, 2019. p. 42-56.
- 7 Mohebbi B., The art of packaging: An investigation into the role of colour in packaging, Marketing and branding. International Journal of Organizational Leadership, vol. 3(2), 2014. p. 92-102.

ГРНТИ 18.91

СКРИПИЧНОЕ ИСКУССТВО КАЗАХСТАНА В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

Личман Е.Ю.

*Профессор, доктор философии (PhD), Павлодарский педагогический университет,
г. Павлодар*

Жұмаш Д.

Магистрант, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар

Эвакуация в СССР во время Второй мировой войны проводилась в начальный период войны из зоны, которая была уязвимая к ударам противника в восточные регионы страны. Под эвакуацию попали не только население, но и промышленные предприятия, культурные и научные учреждения, запасы продовольствия, сырье и другие минеральные ресурсы. Эвакуация позволила сохранить основную экономическую базу страны и стала одним из факторов, которые обеспечили общую победу.

Ключевые слова: Казахстан, скрипичное искусство, музыка, музыкальное образование Казахстана, В.С. Хесс, А.А. Пикайзен.

Организацией эвакуации руководил Совет по эвакуации при СНК СССР, который был создан по приказу Сталина на третий день войны. Согласно постановлению ЦК ВКП (б) и СНК СССР новый орган проводил свои решения через бюро и комитеты по эвакуации при наркоматах, ведомствах и через уполномоченных на местах.

В 1941-1942 годах разнообразным транспортом было эвакуировано около 17 млн человек. Около 70% из них были размещены на Урале, в Западной Сибири, Средней Азии и Казахстане, остальные – на Поволжье и Восточной Сибири.

Казахстан как тыловой район стал одной из дорог жизни, принимая эвакуированных. Но была у республики и еще одна функция: Казахстан выступал как плацдарм для переселенцев и ссыльных людей. В суровое военное время в Алма-Ату, тогда столицу Казахстана, эвакуировали большую группу работников искусств из различных городов Советского Союза. Это были композиторы и исполнители – скрипачи, виолончелисты, пианисты, а также музыковеды и артисты театров и кино. Здесь творили композиторы С.Прокофьев и Г. Попов, С. Туликов и О. Строк, режиссеры М. Эйзенштейн и Ю. Завадский, артисты Г. Уланова, Н. Мордвинов, Б. Бабочкин, Н. Крючков, М. Жаров, виолончелист Г. Пеккер, педагоги-пианисты Ю. Гуз, Б. Нахутин и

многие другие. Созидательный процесс в те труднейшие годы был не только индивидуальной творческой акцией, но и делом государственной важности. В тех условиях подчеркнем факт почти невероятный: в 1944 году была открыта Алма-Атинская государственная консерватория, получившая имя Курмангазы.

Среди музыкантов, эвакуированных в Алма-Ату в военные годы, были и скрипачи: известные исполнители и педагоги, среди которых и ранее нами упомянутые. Перечислим знаковые для Казахстана фигуры: В.С. Хесс, И.Б. Коган, К.Г. Брюкнер, А.А. Пикайзен и другие [1, с. 114].

Эвакуированные деятели культуры из разных регионов бывшего СССР оказались не просто свидетелями, а прямыми участниками формирования казахстанской скрипичной школы.

Первым ректором Алма-Атинской консерватории имени Курмангазы является выпускник Петербургской консерватории И.В. Круглыхин (1944-1945).

И. Коган писал: «В Алма-Ате в настоящее время работает один из крупнейших скрипачей Карл Густавович Брюкнер... Его техника игры не знает трудностей и замечательна по своей легкости» [1, с. 206]. В его огромном репертуаре были «Крейцера соната» Бетховена, Концерт Чайковского, «Хаванез» Сен-Санса, «Полет шмеля» Римского-Корсакова (в обработке Хартмана), Ноктюрн Ф. Шопена (в обработке Вильгельми) и многое другое. Вальс № 6 Шопена он играл в собственной транскрипции, с блеском исполнял *staccato* с присущей только ему особой манерой. Его игру отличали удивительная изысканность штрихов, динамическое, агогическое разнообразие в широчайшем диапазоне оттенков и красок, притом всегда преподносимых с большим художественным вкусом. Так, перед концертом, состоявшимся 12 июня 1943 года, Ю.А. Завадский отмечал в своем вступительном слове «поразительную виртуозность, легкость и непринужденность, с помощью которых скрипач преодолевал все головокружительные технические сложности программы, а также выделил масштабность исполнительского замысла» [2, с. 95].

В классе К.Г. Брюкнера в течение трех лет (1941-1943) учился Е. Серкебаев, который в пятнадцатилетнем возрасте поступил в Музыкально-хореографический комбинат и «не знал нотной грамоты» [2, с. 17].

В 1941-1943 годах учился в Алматинском музыкальном училище по классу скрипки. В 1951 году окончил Алматинскую консерваторию по классу вокала; ученик А.М. Курганова. Дебютировал на сцене еще студентом, выступив в роли Абая (опера Жубанова и Хамиди «Абай»). С 1947 г. – солист Казахского театра оперы и балета имени Абая. По оценкам оперных критиков, имеет мягкий голос бархатного тембра, для него характерны богатство красок и декламационная выразительность. За многолетнюю практику исполнил много оперных партий, среди которых: Абай («Абай» Жубанова и Хамиди), Амангельды («Амангельды» Тулебаева), Тулеген («Тулеген Тохтаров» Жубанова и Хамиди), Артем («Дударь» Брусилковского), Алпамыс («Алпамыс» Рахмадиева), Мазепа («Мазепа» Чайковского), Евгений

Онегин («Евгений Онегин» Чайковского), Елецкий («Пиковая дама» Чайковского), Роберт («Иоланта» Чайковского), Дон Жуан («Дон Жуан» Моцарта), Фигаро («Свадьба Фигаро» Моцарта), Януш («Галька» Монюшко), Петруччо («Укрощение строптивой» Шекспира), Олег Кошевой («Молодая гвардия» Мейтуса), Владимир Ульянов («Братья Ульяновы» Мейтуса). При выполнении последних двух партий был в 1972 г. награжден Государственной премией Казахской ССР. Выступал также как камерный и эстрадный певец. Снимался в кино: «Наш дорогой доктор» (1958), «Песня зовет» (1961), «Ангел в тубетейке» (1969) и другие.

В сентябре 1942 года в Алма-Ату эвакуировалась семья заслуженного артиста Республики Казахстан Иосифа Бенедиктовича (Бенционовича) Когана, для которой Республика Казахстан стала второй Родиной. С 1942 по 1954 год Коган работал солистом – скрипачем в Казахской государственной филармонии имени Джамбула. А. Толганбаев, ученик скрипача, с сердечной теплотой вспоминал, как «любил, ценил, уважал Иосифа Когана, отличного музыканта, опытного педагога, умного человека. Когда из Казахстана и других республик СССР хлынул в Израиль поток еврейских беженцев, Иосиф сказал: «Нет, никуда не уеду с этой земли. В Казахстане жил в трудные годы Великой Отечественной войны, здесь работал, заслужил почет и уважение. Это моя Родина» [3, с. 84].

Сведения о работе в Казахстане А.А. Пикайзена пока не достаточны и требуют дальнейших научных изысканий. Известно лишь, что Александр Абрамович Пикайзен (профессор Киевской консерватории, заслуженный артист УССР) вместе с сыном Виктором Пикайзеном, впоследствии учеником Д.Ф. Ойстраха, народным артистом СССР, был среди эвакуированных из Киева. В 1941-1944 годах А.А. Пикайзен вел в Музыкально-хореографическом комбинате не только класс скрипки, но и дирижировал студенческим симфоническим оркестром.

В военные годы в Алма-Ате в целях экономии средств были объединены три учебных заведения: музыкальное училище, детская музыкальная школа и хореографическое училище, преобразованные в Музыкально-хореографический комбинат.

Народный артист СССР В. Пикайзен вспоминает: «В военные годы в Алма-Ату было эвакуировано очень много выдающихся мастеров культуры. В то время работали Театр имени Моссовета, великая балерина Г. Уланова танцевала на спектаклях в ГАТОБ имени Абая чуть ли не два раза в неделю. Казалось, воздух в городе был насыщен искусством. Мы всегда ощущали очень теплое, сердечное отношение окружающих людей. Концерт для скрипки № 2 Г.Венявского я исполнял в девятилетнем возрасте в сопровождении Государственного симфонического оркестра под управлением Н. Рахлина, который находился на гастролях. На Казахском радио часто звучал Концерт Мендельсона в моей интерпретации, разучил Концерт Чайковского и «Фауст» Венявского – и все это будучи учеником Музыкально-театрального техникума. Класс скрипки вели И.А. Лесман, Е.П. Антопольский и мой отец, который

параллельно работал концертмейстером оркестра Государственного академического театра оперы и балета им. Абая. У него начинал учиться игре на скрипке известный певец Е. Серкебаев. Помню, он играл Сонаты для скрипки и фортепиано Генделя. В Алма-Ате мы находились с 1941 по 1944 год и до сих пор у моей семьи сохранились самые теплые воспоминания о Казахстане» [2, с. 28].

Итак, мы показали, как деятели культуры из разных регионов бывшего СССР оказались непосредственными участниками становления казахской скрипичной школы. Многие из них во время Великой Отечественной войны, а также в первые послевоенные десятилетия были эвакуированы в Казахстан и, несмотря на повседневные трудности, музыканты, в том числе скрипачи, продолжали учиться и преподавать. Они оказали республике настоящую профессиональную помощь, которая гостеприимно распахнула для них двери школ и колледжей, консерватории и филармонии.

Литература

1 Акпарова Г.Т. Становление и развитие камерно-инструментального жанра в Казахстане (1930-1990) // Музыкальное искусство: наука и образование: сборник научных трудов. – Астана: КазНАМ, 2004. – с. 39-58.

2 Ахметова Д.Е. Роль исполнительского искусства в культурном и инновационном развитии Казахстана // Актуальные проблемы, опыт и перспективы развития традиционной и современной музыки: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 70-летию КНК им. Курмангазы. – Алматы: КНК им. Курмангазы, 2014. – 2 т. – с. 66-70.

3 Вызго-Иванова И. Симфоническое творчество композиторов Средней Азии и Казахстана (1917-1967). Исследование / И. Вызго-Иванова. – Л.–М.: Сов. композитор, 1974. – с. 160.

4 Жумабекова Д.Ж. Деятельность музыкантов-скрипачей в Казахстане (1941-1945) // Музыкальная академия: журнал – Астана: КазНАМ, 2015. – 2 т. – с. 25-28.

ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯЛАР
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ И ОТРАСЛЬ ТЕХНОЛОГИИ
TECHNICAL SCIENCES AND TECHNOLOGIES OF THE
INDUSTRY

ҒТАМР 50.05.13

ТАБИҒИ ТІЛ МӘТІНДЕРІНЕН БІЛІМ АЛУДЫҢ МОДЕЛІ

Серік Б.М.

Магистрант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ.

Табиғи мәтіндерден білім алатын жүйелердің алғашқы қолданылуы on-line мәтіндеріндегі фактілерді табу болды. Алынған фактілер оқиғалардың құрылымдық сипаттамасы болды және талданған мәтіндерде сипатталған құбылыстар, белгілі бір тақырыптық фокуста болды. Мұндай жүйелерге үлкен қызығушылық американдық арнайы қызметтерде көрсетті, содан кейін алынған фактілердің ең көп таралған тақырыптары планетаның ыстық нүктелерінде болған террорлық шабуылдар, жазатайым оқиғалар мен тәртіпсіздіктер болды. Веб-мазмұнды бақылаудан басқа, электрондық поштаны жақындаған қылмыстарды анықтау және алдын-алу үшін осылай өңдеуге болады. Алынған фактілер құрылымдық элементтерден тұрды, мысалы, іс-шараға қатысушыларды, олардың мақсаттары мен құралдары мен орналасуын сипаттайды, мысалы, оқиғалар, оның себептері мен салдары. Әдетте мәліметтер базасына фактілер енгізілді деректер, оларды талдау оқиғалар арасындағы заңдылықтарды анықтады, сол типтегі іс-шараларға қатысушылардың тізімдері, мақсаттар тізімдері толықтырылды.

Түйін сөздер: модельдік теориялық әдістер, фреймдер, тексттік сегменттер, семантика тұжырымдамалардың анықтамалары, білім алу.

Мақала табиғи тіл мәтіндерінен білім арудың теориялық және модельдік әдістерін, атап айтқанда берілген пән саласының негізгі ұғымдарының мағынасы туралы білімді дамытуға арналған. Белгілі бір контекстке қатысты толық тұжырымдамалардың анықтамаларын алу әдістері жасалуда. Тұжырымдаманың осы анықтамасының салыстырмалы толықтығын анықтаудың әртүрлі әдістері зерттелді. Ұғымдардың мағынасы туралы білім табиғи тілде жазылған мәтіндер жиынтығынан алынады. Ол үшін алгебралық жүйелердің атомдық диаграммаларының соңғы фрагменттерінің жиынтығы түрінде мәтіндерден алынған білімді ұсынудың бұрын жасалған әдістері, атомдық диаграммаларын біріктіру әдістері және бұрын нақты тұжырымдалмаған жаңа онтологиялық білімді қалыптастыру әдісі қолданылады. Қазіргі уақытта көптеген жұмыстар онтологиямен жұмыс істеу үшін логикалық тұжырымды қолдануға арналған [1].

Жүйедегі қақтығыстарды анықтау үшін негіз ретінде логикалық тұжырымды қолданады [2]. Онтологияны қолданатын дағдарысты басқару және әрекет ету тәсілін ұсынады, ол үшін OWL DL тілінде және ойлау тізбегін құруға арналған логикалық шығыс машинасы қолданылады. Геномды салыстыру және талдау алгоритмдерін жасауда қолданылатын онтология ұсынылған.

Ақпаратты жинау мен сақтаудың танымал заманауи құралдарының бірі Wiki-жүйелер [3]. Wiki-жүйелер негізінде құрылысқа арналған бағдарламалық жүйелер әзірленді, олар жоғары деңгейлі онтология (general-purpose ontology), дербес онтология, өңдеуге арналған табиғи тілде интерфейсті қамтамасыз ететін бағдарламалық жүйелер онтология. Wiki жүйелері онтологияны дамыту үшін орта ретінде қолданылады, сондай-ақ белгілі бір пәндік аймақтың онтологиясын құру үшін мәтіндер корпусын құру үшін де қолданады. Бұл тәсілдің кемшіліктерінің ішінде ақпараттың құрылымдық тұтастығын оның семантикалық сәйкестігін тексерместен қамтамасыз етуді атап өткен жөн. Сонымен қатар, пайдаланылған онтологиялардың экспрессивтілігі өте төмен.

Зерттеудің маңызды бағыттарының бірі – табиғи тілде жазылған мәтіндерден онтологияның құрылысын автоматтандыру. Бұл ретте лексика-синтаксистік үлгілерге негізделген тәсілдер, өнім жүйелеріне негізделген тәсілдер, статистикалық ақпарат негізіндегі тәсілдер.

Бірқатар жұмыстар онтологиялық білім үлгілерімен жұмыс істеу үшін сипаттама логикасын (Description Logics, DL) және логикалық шығару құралдарын пайдалануға арналған. Логикалық қорытынды интернетте берілген мәтіндердегі семантикалық қателерді анықтау үшін және логикалық тұжырым онтологиялық модельде қайшылықтардың болуын тексеру үшін қолданылады.

Фреймдер – білім алу тапсырмаларында ұсынудың ең көп таралған тәсілі [4]. Олар элементтермен – слоттармен аталған, жақтау құрылымы ретінде қарастырылады. Фреймдер мен слоттарға олар қолданылатын пәндік аймаққа байланысты семантика беріледі. Пәндік сала туралы білімнің декларативті бөлігі екіге бөлінеді топтар: аксиомалық және нақты. Жақтауға арналған аксиоматика көріністер оның схемасын белгілейді, яғни әр кадрдың құрамын, слоттардың мағыналарын анықтайды. Жақтау көрінісінің даналарын түрдің алгебралық моделі түрінде ұсынуға болады.

$$FM = \langle F_e, S_e, T, R_{FST} \rangle \quad (1)$$

Мұндағы F_e -фреймдердің көптеген даналары; S_e -фреймдер даналарының көптеген слоттары; T -слот мәндерінің жиынтығы; $R_{FST} \subset F_e \times S_e \times T$ – кадр данасымен нақты ұяшықты және оның мәнін байланыстыру қатынасы.

FM кадрларының даналары, мәндер деп санайды, яғни T слоттары табиғи тілдік мәтіндер сөздерінің реттілігі түрінде ұсынады. Осылайша, білім алу міндеті талданған мәтінде f_e жақтауының кейбір даналарын анықтауға және оның ұяшықтарын мәтіннен үзінділермен $\{se\}$ мағынасын анықтауға дейін

азаяды. Шығару нәтижесі үштік болып табылады $(fe, se, te) \subset R_{FST}$, мұндағы te – бастапқы мәтінде көрсетілген мәтіндік сегменттермен ұсынылған кадр ұясының мәні.

Тапсырма үшін мәтінді келесі сегменттер тізбегі түрінде ұсыну қажет. Сегменттің минималды элементтері бұл табиғи тіл алфавитінің таңбалар тізбегін білдіретін сөздер, сондай-ақ тыныс белгілері. Бұл мәтін моделі алгебралық жүйе түрінде берілген:

$$TM = \langle T, W, t\emptyset, \bullet \rangle \quad (2)$$

мұндағы t – мәтіндік сегменттер жиынтығы, w – сөздер жиынтығы, $t\emptyset$ – бос мәтін сегменті, \bullet – t -де ілінісу әрекеті келесі қасиеттер:

1. $\forall w \subset w \Rightarrow w \subset t$ -әр сөз мәтіндік сегмент болып табылады.
2. $\forall T \subset T_1 \wedge \forall T \subset T_2 \exists ! T = T_1 * T_2$

T – ілінісу әрекеті мәтін сегменттерінің еркін жұбынан жаңа мәтін құруға мүмкіндік береді сегмент.

3. $t\emptyset \in T \wedge \forall t \in T \Rightarrow t = t\emptyset * t \wedge t = t * t\emptyset$ – бос мәтін сегменті ілінісу операциясына қатысты бейтарап элемент.

4. $t_1, t_2 \in T \wedge t_1 \neq t\emptyset \wedge t_2 \neq t\emptyset \Rightarrow t_1 \bullet t_2 \neq t_2 \bullet t_1$ – операцияның коммутативтілігі ілінісуі.

Білім алудың модел алгебралық жүйесі ретінде анықталады:

$$EM = \langle V, P, R, p\emptyset, o, \langle v \rangle \rangle \quad (3)$$

мұндағы V – алу ережелерінің жиынтығы, P – мәтіндік үлгілердің жиынтығы, R – үлгілер элементтерінің жиынтығы, $p\emptyset$ – бос үлгісі, o – ілінісу үлгісі операциясы, $\langle v \rangle$ – v ережесі мәтіндегі тәртіптің қатынасы. Бұл компоненттер келесі қасиеттерге ие.

1. $\forall p_1 \in P \wedge \forall p_2 \in P \exists p = p_1 o p_2$ – үлгілерді ұстау операциясы қолданыстағы үлгілер негізінде жаңа үлгілерді қалыптастыруға мүмкіндік береді.

2. $p\emptyset \in P \wedge \forall p \in P \Rightarrow p = p\emptyset o p \wedge p = p o p\emptyset$ – бос үлгі ілінісу операциясына қатысты бейтарап болып табылады.

3. $\forall r \Rightarrow R \Rightarrow r \in P$ – үлгінің әр элементі өзі үлгі болып табылады. TM моделінің сөздеріне ұқсас, үлгі элементтері минималды қолайлы үлгілер болып табылады, олар бөлінбейді басқа бос емес үлгілердің ілінісі түрінде ұсынылуы мүмкін.

4. $\forall v_1 \in V \Rightarrow v = p b o r s o r a$ – білім алудың ережелері үш үлгінің ілінуі болып табылады: префикс, экстракция және постфикс.

Бұл жұмыста табиғи тіл мәтіндерден ұғымдардың мағынасы туралы білім алу мәселесі шешіледі. Тұжырымдамалардың толықтығы бекітілген мәтінмен зерттелді. Табиғи тіл мәтіндерінен ұғымдардың салыстырмалы толық

анықтамаларын алу алгоритмдері жасалды. Бірінші ретті предикаттық логика кванттық емес сөйлемдерді, атап айтқанда атомдық диаграммаларының фрагменттерін көрсету алгоритмдері жасалды. Осының арқасында бағдарламалық жасақтама жүйесі онтологияны бірізділікке тексеруге мүмкіндік береді, сонымен қатар логикалық тұжырымдардың автоматты құралдарын қолдану арқылы жаңа білімнің пайда болуын жүзеге асырады. Атап айтқанда, бұл онтологияны жаңа аксиомалармен автоматты түрде толтыру мүмкіндік береді. Шешімдерді қолдау жүйесін құру кезінде дамыған бағдарламалық жүйені қолдануға болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Turmo J., Ageno A., Catala N. Adaptive information extraction. ACM Computing Surveys, Vol. 38, No. 2.
- 2 Califf M., Moony R.J. Bottom-Up Relational Learning of Matching Rules for Information Extraction, Journal of Machine Learning Research 4, 2003.
- 3 Sakurai S., Suyama A. Rule Discovery from Textural Data based on Key Phrase Patterns, ACM, 2004.
- 4 Rigau G., Atserias J., Agirre E., Combining unsupervised lexical knowledge methods for word sense disambiguation, ACM, 1996.
- 5 Claveaue V., Sebillot P. Learning semantic lexicons from a part-of-speech and semantically tagged corpus using inductive logic programming. Journal of Machine Learning Research 4, 2003.
- 6 Kim J.T., Moldovan D.I. PALKA: a system for lexical knowledge acquisition. ACM'1993.

FTAMP 50.41.01

C++ BUILDER ОРТАСЫНЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Касымбекова Н.С.

*Оқытушы, М. Өтебаев атындағы жоғары жаңа технологиялар колледжі,
Шымкент қ.*

Сабыр А.Е.

*Студент, М. Өтебаев атындағы жоғары жаңа технологиялар колледжі,
Шымкент қ.*

C тілі өткен ғасырдың 70-жылдары басында АҚШ-та Bell Telephone Laboratories компаниясының қызметкері Дэннис Ритчидің бастауымен дүниеге келді. Бұл тілде жазылған программаны компьютерде орындау кезінде ол алдымен трансляция сатысынан өтіп (машина тіліне аударылып), объектілік программа түріне ауысады да, сонан кейін барып орындалады. Осы сәтте компьютерде программаның екі нұсқасы болады, оның біріншісі – C тіліндегі алғашқы нұсқасы, ал екіншісі – объектілік кодтағы машина тілінде жазылған программа.

Түйін сөздер: C++, C++Builder, C тілі, ADO технологиясы, программалау.

C++Builder ортасы.

C++ тілі – тасмалданатын тіл. Бұл ортада жазылған қолданбалы программалар бір компьютерден екінші компьютерге оңай тасмалданады. Сонымен қатар тіл – оңай компиляцияланатын тіл болып табылады. Ол жүйелік программаларда пайдаланылады.

Программалауды объектілік тұрғыда жүргізу XX ғасырдың 80-шы жылдарының ортасынан бастап 90-шы жылдардың соңына дейінгі уақытты қамтиды. Объектіге бейімделген программалау программаны объектілер жиынтығы түрінде көрсетуге негізделген күрделі программалық қамсыздандыруды жасаудың технологиясы ретінде анықталады. Мұнда әрбір объект белгілі бір тип, яғни класс данасы болып табылады. Ал, кластар қасиеттердің мұрагерлікке байланысты иерархиялықты құрайды. Мұндай жүйедегі программалық объектілердің өзара әрекеті хабарлама жіберу көмегімен орындалады. Программаның объектілік құрылымы ең алғаш күрделі жүйелерді иметациялық модульдеудің simula (XX ғасыр 60-шы жылдар) қолданған болатын. Объектілік тұрғыда программалаудың Delphi, C++ Builder, Visual C++ құралдары кеңінен таралған.

C++ Builder программалау ортасында негізгі келесі элементтер бар (терезелер):

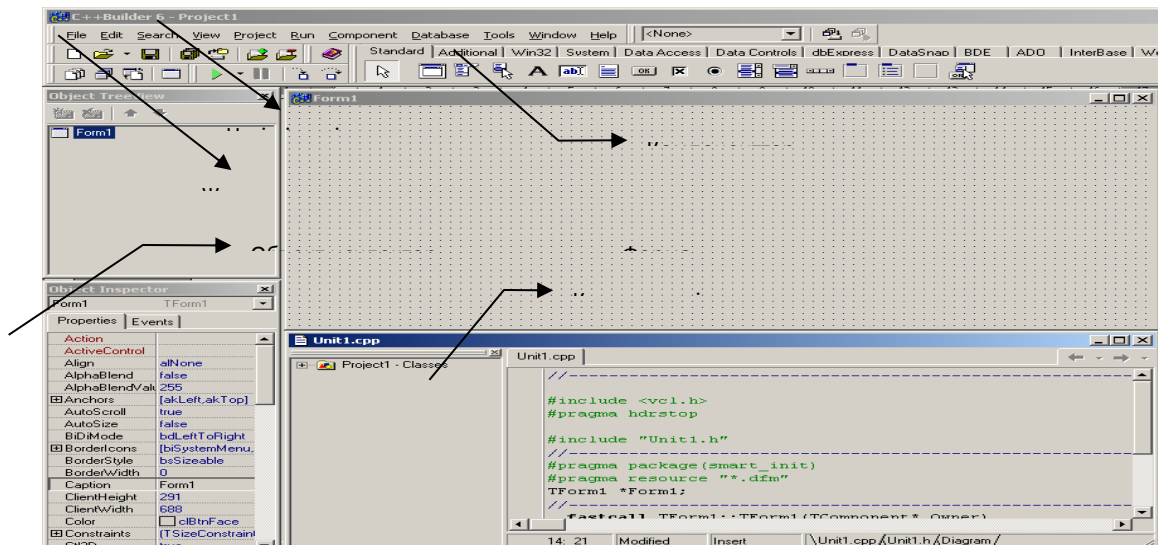
1. негізгі терезе (көк жолағы бар);

2. объектілер инспекторы терезесі (қасиеттер, оқиғалар);
3. форма терезесі;
4. программа коды терезесі (Unit1.cpp);
5. объектілер ағашы терезесі (Object Tree View).

Терезелердің арасында көшу F12 пернесін басумен жүзеге асырылады. Негізгі терезеде құрылатын табаны басқарудың негізгі функциялары бар. Бұл терезеде негізгі меню, пиктографикалық батырмалардың жиыны және компоненттер палитрасы орналасқан.

Форма терезесінде болашақ жобаның жалпы кескіні жасалады. Объектілер инспекторы терезесінде формаға орналастырылған барлық компоненттер, әртүрлі параметрлер жиынымен негізделеді: күйі, мөлшері, түсі т.б. Бұл терезесінің 2 беті бар: `properties`(қасиеті) және `events`(оқиғалар). Программа коды терезесінде қосымша мәтінін редакциялау және жазу үшін арналған. Объектілер ағашы терезесінде формаға орналастырылған визуальды және визуальды емес компоненттердің құрылымын бейнелейді.

Программаны компиляциялау бірнеше әдістермен жүзеге асырылады. Run командасының көмегімен немесе F9 батырмасы көмегімен жүзеге асыруға болады. Компиляциялаудың 2-ші әдісін Project/Compile project немесе Ctrl+F9 пернелерінің көмегімен жасауға болады.

Сурет 1. C++ Builder интегралдық ортасының негізгі визуальды құралдары

Анимациялық, мультимедиялық мүмкіндіктері.

AnimateWindow функциясы арқылы форманы анимациямен пайда болуын және анимациямен жабылуын ұйымдастыруға болады.

Жалпы жазылу үлгісі:

function Animate Window (hwnd: HWND, dwTime: DWord, dwFlags: DWord);

Функция үш мәнді қамтиды:

- hwnd – анимация орындалатын форманы көрсету;
- dwTime– анимацияның болу ұзықтығын миллисекундпен көрсету;
- dwFlags– анимацияның типі.

Мысалы: `Animate Window(Form1->Handle,2000,AW_VER_NEGATIVE);`

Қабылдайтын параметрлері:

`AW_SLIDE` – Слайдтық анимация.

`AW_ACTIVATE` – терезені белсенді ету. `AW_HIDE` мәнімен бірге қолдануға болмайды.

`AW_BLEND` – мөлдірден форманың жай пайда болуы.

`AW_HIDE` – форманы жасыру.

`AW_CENTER` – форманың ортасынан бастап пайда болуы. `AW_HIDE` мәнімен бірге қолдануға болмайды.

`AW_HOR_POSITIVE` – форманың солдан оңға қарай анимациямен пайда болуы.

`AW_HOR_NEGATIVE` – форманың оңнан солға қарай анимациямен пайда болуы.

`AW_VER_POSITIVE` – форманың жоғарыдан төменге қарай анимациямен пайда болуы.

`AW_VER_NEGATIVE` – форманың төменнен жоғарыға қарай анимациямен пайда болуы.

Мысалдар қарастыру:

Форманың `Create` оқиғасына келесі программа кодын жазамыз:

```
void __fastcall TForm1::FormCreate(TObject *Sender)
```

```
{
```

```
AnimateWindow(Form1->Handle,500,AW_VER_NEGATIVE);
```

```
}
```

Форманың `Close` оқиғасына келесі программа кодын жазамыз:

```
//-----
```

```
void __fastcall TForm1::FormClose(TObject *Sender, TCloseAction &Action)
```

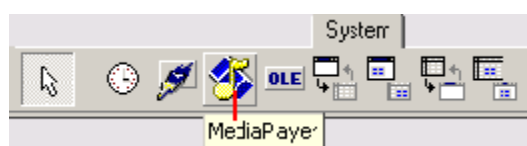
```
{
```

```
AnimateWindow(Form1->Handle,500,AW_BLEND);
```

```
}
```

Mediaplayer компоненті

Mediaplayer компоненті аудио және видео файлдарды (*.wav, *.avi, *.mid) жүктеуге арналған визуалды компонент. Mediaplayer компоненті System жапсырмасында орналасқан.

Сурет 2. Mediaplayer компоненті.

Кесте 1. MediaPlayer компоненті төмендегі батырмаларды қамтиды:

Батырмалар	Атауы	Қызметі
	btPlay	Іске қосу
	btPause	Кідіріс жасау
	btStop	Тоқтату
	btNext	Келесі трекке өту
	btPrev	Алдыңғы трекке өту
	btStep	Алға қарай өткізіп жіберу
	btBack	Артқа қарай өткізіп жіберу
	btRecord	Жазуды бастау
	btEject	Дискжетектен CD дискті шығару

Мәліметтер қоры

Мәліметтерді сақтаудың көп тараған әдісі компьютерде берілгендер қоры түрінде сақтау. Мәліметтер қоры – құрылымы берілген тәсіл бойынша ұйымдастырылған арнайы форматтағы файл. Берілгендер қоры сақталатын берілгендер кесте түрінде дайындалады.

Берілгендер қорын құру және олармен жұмыс істеуді басқару үшін көптеген программалар дайындалған: DBASE, FoxPro, FoxBase, MS Access және т.б. Оларды берілгендер қорын басқару жүйелері (БҚБЖ) деп атайды.

Кесте – берілгендер қорының негізгі объектісі болып табылады. Ол бағандар мен өрістерден тұрады.

C++ Builder ортасында берілгендер қорын құру және олармен жұмыс жасауға арналған бірнеше технологиялар бар:

1. BDE технологиясы. Мұнда берілгендер қоры программаның ішіне кірістірілген утилита (DataBaseDesktop, BDE Administrator) бойынша құрылады;
2. ADO технологиясы. Мұнда берілгендер қоры MS Access қолданбалы бағдарламасында құрылып, Builder ортасына байланыстырылады;
3. InterBase технологиясы.

BDE технологиясы бойынша БҚ құру компоненттері

Table компоненті

Table (Кесте) компоненті BDE жапсырмасында орналасқан. Оның мақсаты кез-келген БҚ кестесіне қол жеткізу.

Компонент қасиеттері:

DatabaseName – кесте сақталған берілгендер қоры атауы (алиасы). Қасиет мәні мәндер тізімдерінен (▼) таңдалуы тиіс.

TableName – кесте атауы. Кесте атауы алиас орнатылғаннан соң тізімдерінен (▼) таңдалуы тиіс.

Active – кестені белсенді ету (True) және етпей (False).

Программа бойынша кестені жабудың баламалы екі әдісі бар:

1) Table1->Active = False;

2) Table1->Close;

мұндағы Active – қасиет, Close – әдіс.

Кестені ашу әдісі: Table1.Active= True;

DataSource компоненті.

DataSource (берілгендер көзі) компоненті Data Access жапсырмасында орналасқан. DataSet (Берілгендер жиынтығы) қасиеті арқылы нақты кестемен байланыс орнату;

DataSource1 компоненті өзінің DataSet (Берілгендер жиынтығы) қасиеті арқылы нақты кестемен байланысады. Ол – Table1 және DBGrid1 компоненттерін келістіруші де. Builder–де TDataSet класы берілгендер қоры объектілерінің негізгілерінің бірі. Ол кестені ашуға пайдаланылады, яғни, Table компоненті – TDataSet класының мұрагері. DataSet DataSource компонентінің қасиеті ретінде пайдаланылуы да мүмкін.

DBGrid компоненті.

DBGrid (Берілгендер кестесі) компоненті Data Controls жапсырмасында орналасқан. Оның міндеті берілгендерді форма бетіне кесте түрінде шығару. DBGrid1 компонентінің DataSource (Берілгендер көзі) қасиетіне DataSource1 мәні меншіктелген кезде, Table1 объектісінің Active қасиетіне True мәні меншіктелуіне байланысты, DBGrid компоненті терезесінің ішіне таңдалған кесте енгізіліп қойылады.

Форманың DBGrid компоненті терезесіне енгізілген кестені сақтау үшін Builder–дің негізгі терезесінен File–Save As командасын беру керек. Сақталған кестені форманың DBGrid терезесіне шығару әдеттегідей. DBGrid компоненті терезесіне енгізілген кестені алып тастау (терезені тазалау) үшін Table1 компонентінің Active қасиетіне False мәнін меншіктесе болғаны.

Компонент қасиеттері:

Name – компонент аты.

DataSource – кестеде көрінетін мәліметтер көзі (DataSource1).

Options – компоненттің күйге келтіру қасиеттерін анықтайды.

Columns – бағандар тізімі.

Columns қасиетін шерткенде экран бетіне келесі терезе шығады. Бағандар 0–ден бастап нөмірленеді.

Add New (Insert) батырмасы арқылы жаңа баған қосуға болады.

Delete Selected (Delete)батырмасы арқылы ерекшеленіп тұрған бағанда өшіруге болады.

Columns объектісінің қасиеттері:

FieldName – баған аты.

Width – баған ені.

Font – ұяшықтарға енгізілетін мәлімет шрифті.

Color – бағанның түсі.

Alignment – мәтіннің ұяшықтарында орналасу тәсілі: taLeftJustify – сол жиек бойынша түзеу, taRightJustify – оң жиек бойынша түзеу, taCenter – ортасына түзеу.

Title.Caption – баған атында меншіктелген мән көрінетін баған мәні.

Title.Alignment – баған тақырыптарының орналасу тәсілдері: taLeftJustify – сол жиек бойынша түзеу, taRightJustify – оң жиек бойынша түзеу, taCenter – ортасына түзеу.

Title.Color – баған тақырыбының түсі.

Title.Font – баған тақырыбының шрифті.

ADOConnection компоненті

ADOConnection компоненті ADO жапсырмасында орналасқан. Ол берілгендер қорымен байланысты орнатады.

Компонент қасиеттері:

ConnectionString – байланысу қатары. Берілгендер қорына байланысу мәліметін қамтиды.

LoginPrompt – Берілгендер қорына қосылу кезінде пайдаланушы атын және парольді сұрауды ұйымдастыру. Егер мәні False болса онда пароль сұралмайды.

Mode – байланысу тәсілі. Берілгендер қорымен байланысудың келесідей тәсілдері бар: тек қана оқу үшін (cmRead), жазу үшін (cmWrite) және оқу/жазу үшін (cmReadWrite).

Connected – байланыс дұрыс орнатылғандығының белгісі.

ADOTable компоненті

ADOTable компоненті ADO жапсырмасында орналасқан. Компоненттің қызметі белгілі бір БҚ–ның кестесіне қол жеткізу.

Компонент қасиеттері:

Connection – берілгендер көзімен баланысуды ұйымдастыратын ADOConnection1 компонентіне сілтеме.

ConnectionString – байланысу қатары. Негізі кесте болып табылатын БҚ–на байланысу мәліметтерін қамтиды.

TableName – БҚ кестесі атауы.

Filter – кестедегі мәліметтерді шартқа сай фильтрлеу (сүзгілеу). Шарт бойынша іріктеу нәтижесінде көптеген мәліметтерді жасыру.

Filtered – Филтрацияның белгісі. Егер қасиет мәні True болса, онда шартты қанағаттандырмайтын мәліметтер көрінбейді.

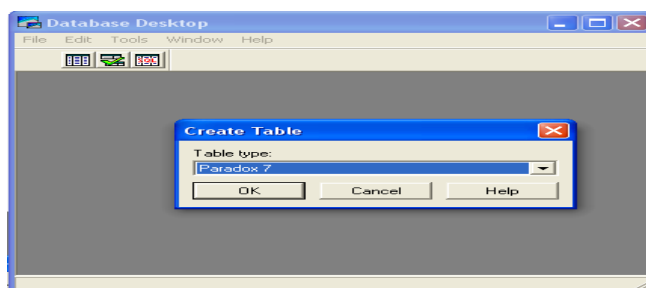
ReadOnly – Берілгендер қоры мәліметтерін өзгертуге (True) және өзгерттірмеуге (False) мүмкіндік береді.

Active – Кестені белсенді ету.

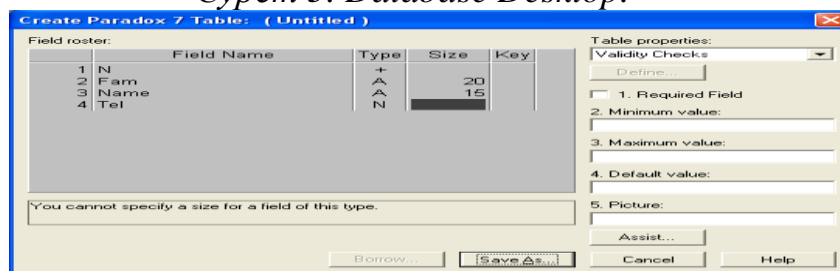
VDE технологиясы бойынша БҚ кестесін құру

Ең алдымен Tools – Database Desktop командасын орындау керек.

File – New – Table командасын орындаймыз.

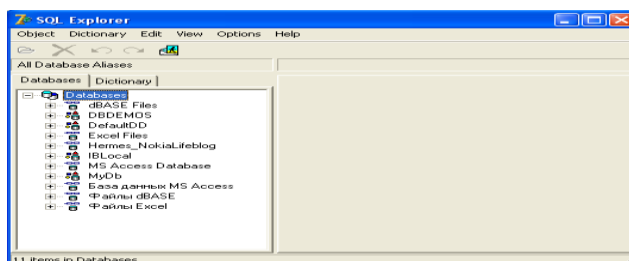

Сурет 3. Database Desktop.

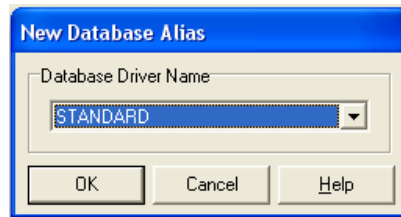
Сурет 4. Өріс типтері.

Кестені толтырып, сақтаймыз. Біз кестені Vaza.db деп атадық. Кейін алиас құру үшін Database – SQL Explorer командасын орындаймыз.

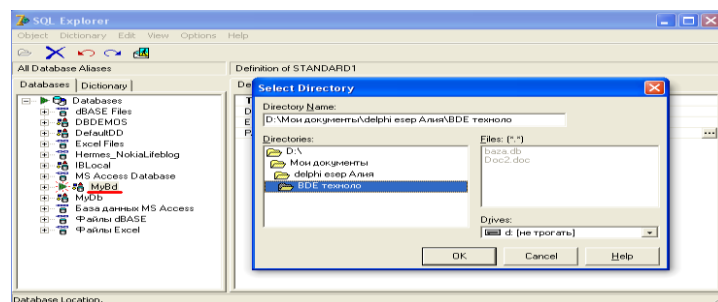
Сурет 5. SQL Explorer командасы.

Ашылған терезеде Object – New... командасы арқылы жаңа алиас құрамыз.

6-сурет. Алиас құру.

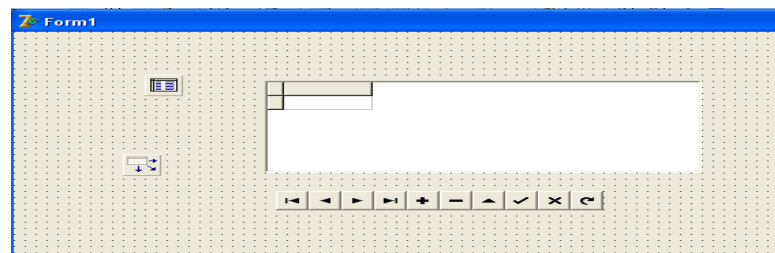
Біздің жағдайда MyVd. Кейін сол терезенің оң жағында PATH өрісіне бізге керек (жұмыс жасап отырған) буманың адресін көрсетеміз.

Сурет 7. PATH өрісін буманы көрсету.

VDE технологиясы бойынша берілгендер қорын құру

Формаға компоненттері орналастырамыз. VDE жапсырмасынан Table компонентін, Data Access жапсырмасынан Data Source компонентін, Data Controls жапсырмасынан DbGrid және DbNavigator компоненттерін форма бетіне орналастырамыз.

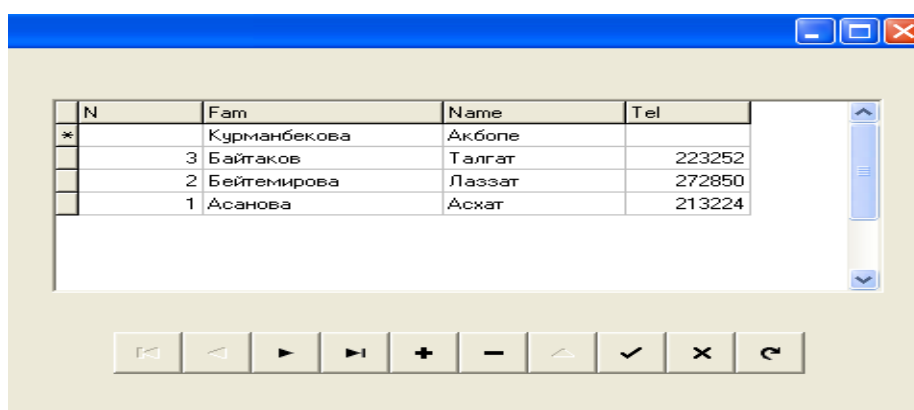
Сурет 8. Форма беті.

Компоненттерді орналастырып болған соң, оның қасиеттерін тағайындаймыз.

Кесте 2. Мәндерді меншіктеу.

Компонент	Қасиеті	Мәні
Table	DataBaseName	MyBd (алиас аты)
	TableName	baza.db (кесте аты)
	Active	True
Data Source	DataSet	Table1
DbGrid	DataSource	DataSource1
DbNavigator	DataSource	DataSource1

Енді программаны іске қоссақ болады.

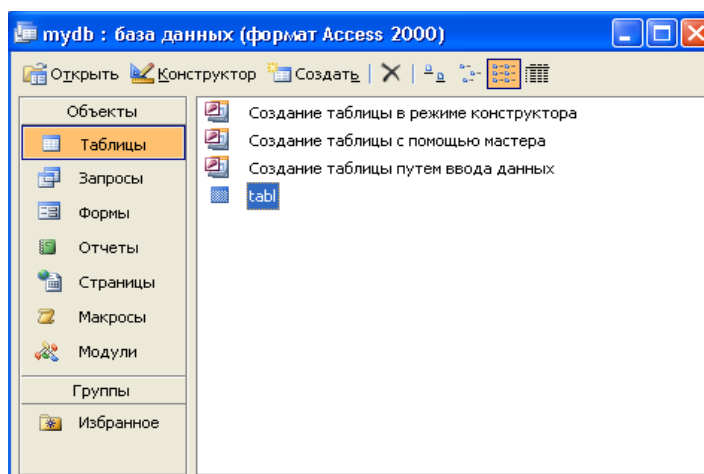

Сурет 9. Нәтиже.

ADO технологиясы бойынша берілгендер қорын құру

Builder программалау ортасында ADO технологиясы бойынша БҚ құру үшін MS Access қолданбалы программасында алдын-ала берілгендер қорын құру қажет.

MS Access қолданбалы программасында берілгендер қорын және бірнеше кесте құрып аламыз.

Сурет 10. Кестені таңдау.

Біздің жағдайда mydb атты берілгендер қоры мен tabl атты кестесін құрамыз.

Енді Builder программалау ортасында жаңа форма құрамыз. Форма бетіне төмендегі компоненттерді орналастырамыз:

Data Access жапсырмасындағы Data Source компоненті;
ADO жапсырмасындағы ADO Connection компоненті;
ADO жапсырмасындағы ADO Table компоненті;
Data Control жапсырмасындағы DBGrid компоненті;
Data Control жапсырмасындағы DBNavigator компоненті;
Data Control жапсырмасындағы DBEdit компоненті;
Data Control жапсырмасындағы DBImage компоненті.

Қорытынды. Қазіргі таңда жоғары оқу орындарында, колледждерде, лицейлерде бағдарламалау курсы өтуде С++ бағдарламалау тілі таңдалады.

С++ бағдарламалау тілі – кез келген дербес компьютердің ең қолайлы (ең кең тараған) бағдарламалау құралы. Си бағдарламалау тілі күрделі емес. Ол кең танымал, және барлық платформалар оған сәйкес келеді.

Қазіргі кезде жаңа технологияның кең қолданылуына байланысты, өзекті мәселелердің бірі – бағдарламалау тілдерін оқыту барысында қолданылатын әдебиеттердің, оның ішінде қазақша әдебиеттің аздығы. Әдістемелік нұсқауды оқу процесінде қолдану – оқу сапасын арттырудың, бағдарламалау мүмкіндіктерін меңгеру, уақытты үнемдеудің бірден-бір кепілі болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Нейбауэр А. Моя первая программа на С/С++ /Перев. С++ англ. – СПб: Питер, 1995.

2 Подбельский В.В., Фомин С.С. Программирование на языке СиЖ Учеб. пособие. – 2-е доп. изд. – М.: Финансы и статистика, 1999.

3 Информатика. Базовый курс. 2-е издание / Под ред. С.В. Симоновича. – СПб.: Питер, 2005.

4 Дейтел Х., Дейтел П. Как программировать на Си. – М.: Бином, 2000.

5 Мейер Б., Бодуэн К. Методы программирования. Т. 1 и 2. – М.: Мир, 1984.

ГРНТИ 70.25.17

МЕМБРАННЫЙ БИОРЕАКТОР, ТЕХНОЛОГИЯ ОЧИСТКИ И РЕКУЛЬТИВАЦИИ СТОЧНЫХ ВОД

Касенов А.Т.

Магистрант, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан

Мембранный биореактор (МБР) стал эффективной компактной технологией очистки городских и промышленных сточных вод [1-4]. Основным недостатком, препятствующим более широкому применению МБР, является обрастание мембран, что значительно снижает эксплуатационные характеристики и срок службы мембран, что приводит к значительному увеличению затрат на техническое обслуживание и эксплуатацию. Поиск устойчивых стратегий снижения загрязнения мембран в МБР был одной из главных проблем в течение последних двух десятилетий. В данной статье выделены классы загрязняющих веществ, в том числе биологические, органические и неорганические, а также факторы, влияющие на загрязнение мембран. Добавление коагулянтов и адсорбентов показывает значительное снижение загрязнения мембран, но необходимы дальнейшие исследования для установления оптимальных дозировок различных коагулянтов/адсорбентов. Аналогично, интеграция аэробной грануляции с МБР, которая нацелена на биофлоулянты и органические загрязнители, показывает выдающиеся показатели фильтрации и значительное снижение скорости обрастания, а также отличное удаление питательных веществ. Однако необходимы дальнейшие исследования по повышению долгосрочной целостности гранул. Кворум гашения также предлагает большой потенциал для борьбы с загрязнением, но пилотные испытания необходимы для изучения возможности полномасштабного применения.

Ключевые слова: аэробная грануляция, внеклеточные полимерные вещества (ВПВ), мембранный биореактор (МБР), мембранное обрастание, растворимые микробные продукты (РМП), очистка сточных вод.

Технология мембранного биореактора (МБР) стала предпочтительной технологией очистки сточных вод по сравнению с процессом активного ила, который был обычной технологией очистки городских сточных вод в течение последнего столетия. МБР является, по сути, одним из важнейших нововведений в очистке сточных вод [6-8], поскольку он преодолевает недостатки традиционного АСП, включая большие требования к пространству

для вторичных осветлителей, проблемы разделения жидкости и твердого тела, образование избыточного осадка и ограничения с удалением последних [8]. МБР используются как для очистки, так и для рекультивации городских и промышленных сточных вод. МБР – это гибрид обычной биологической системы очистки и физического разделения жидкости и твердого тела с использованием мембранной фильтрации в одной системе. Технология МБР обеспечивает следующие преимущества по сравнению с активным илом: Высокое качество сточных вод, более высокие объемные скорости загрузки, более короткое гидравлическое время удержания, более длительное время удержания твердых веществ, меньшее производство шлама и возможность одновременной нитрификации/денитрификации. Включение мембран в систему исключает необходимость во вторичных осветлителях. Устранение вторичных осветлителей и эксплуатация МБР при более коротком ЗГТ приводит к значительному снижению требований к площади завода. Однако использование технологии МБР имеет свои недостатки, включая более высокие энергозатраты, необходимость контроля проблем загрязнения мембран и потенциальные высокие затраты на периодическую замену мембран [9]. Основным недостатком МБР остается загрязнение мембран, так как оно значительно снижает эксплуатационные характеристики мембран и срок их службы, что приводит к увеличению затрат на техническое обслуживание и эксплуатацию. Мембранное загрязнение в МБР связано с взвешенными частицами (микроорганизмами и клеточным мусором), коллоидами, растворенными веществами и хлопьями осадка. Эти материалы осаждаются на поверхности мембраны и в поры мембраны, закупоривая поры и приводя к снижению проницаемости мембраны. Гетерогенная природа взвешенных веществ и активных микроорганизмов в смешанных щелочных взвешенных веществах делает загрязнение мембран неизбежной проблемой, которую трудно контролировать при длительном применении МБР. Смягчение мембранного загрязнения в МБР было одним из ключевых направлений обширных исследований с целью расширения применения технологии МБР в инженерии сточных вод. В этой статье представлен обзор основных принципов мембранного обрастания и достижений в области стратегий смягчения обрастания в МБР, основанных на недавних и соответствующих публикациях по мембранному обрастанию. Обзор охватывает справочную информацию о мембранном загрязнении, классах мембранных загрязнителей в МБР, а также обсуждение факторов, влияющих на мембранное загрязнение в МБР. Далее следует всесторонний обзор современных тенденций исследований по борьбе с обрастанием мембран в МБР.

Классификация загрязняющих веществ.

Мембранные фулланты в МБР можно сгруппировать в биофулланты, органические фулланты и неорганические фулланты в зависимости от их биологических и химических характеристик [10].

Биофоулянты.

Биофоулянты относятся к бактериям или хлопьям, осаждение, рост и метаболизм которых на мембране приводит к загрязнению. Для начала одна бактериальная клетка может прикрепиться к поверхности мембраны или внутри ее пор, и через некоторое время клетка размножается в скопление клеток, что приводит к образованию биокейка и, следовательно, снижению проницаемости. Бактерии (биофоулянты) и продукты их метаболизма способствуют загрязнению. По сути, биообрастание мембраны-это двухэтапный процесс, начинающийся с раннего прикрепления бактерий, за которым следует размножение бактерий на поверхности мембраны. Некоторые публикации расширяют определение биопоглощающих веществ, включая продукты метаболизма этих кластеров бактериальных клеток. Однако в данной работе органические вещества, продуцируемые микроорганизмами, рассматриваются как органические загрязнители с целью исследования стратегий их смягчения. Мембранное биообрастание является одной из важнейших эксплуатационных проблем мембранных систем [11].

Органические загрязнители.

Органические загрязнители в МБР относятся к биополимерам, например, полисахаридам и белкам, осаждение которых на мембране приводит к снижению проницаемости мембраны. Эти загрязнители содержатся в продуктах метаболизма бактерий, которые в совокупности называются ЭПС. По сравнению с крупными частицами, такими как хлопья осадка, осаждение органических загрязнений на поверхности мембраны удалить труднее [12]. В дополнение к ЭПС исследования показали, что осадок МБР также содержит пул крупногабаритных свободных органических растворенных веществ, называемых биополимерными кластерами (БПК). БПК образуются в результате кластеризации рыхлых ЭПС и растворимых микробных продуктов (СМП) в осадке осадка. БПК намного крупнее СМП и состоят в основном из биополимеров и с небольшим количеством микроорганизмов. Немногочисленные микроорганизмы в БПК делают их отличными от бактериальных флоксов. Из-за большего размера БПК они удерживаются мембраной в МБР и, таким образом, не обнаруживаются в стоках МБР. Большая поверхность мембраны в МБР обеспечивает благоприятную среду для образования и роста БПК, а образование и накопление БПК в МБР вызывает серьезное загрязнение мембраны. В эксперименте по изучению склонности к обрастанию осадка МБР Sun et al. сообщалось, что увеличение концентрации БПК на 20% и 60% примерно с 3,5 мг/л в смешанном иловом растворе заметно повысило скорость обрастания на 120% и 300% соответственно. Это указывает на то, что БПК в суспензии МБР оказывают значительное влияние на потенциал обрастания осадка. Кроме того, были проведены исследования, направленные на поиск способов смягчения загрязнения мембран из-за БПК. Было сообщено, что озонирование БПК может уменьшить негативную роль БПК в обрастании мембран. В этом эксперименте 0,03 мг О₃/мг общего органического углерода (ТОС) БПК уменьшили средний размер БПК с 38 до 27

мкм, а увеличение дозы до 0,3 мг ОЗ/мг ТОС БПК еще больше уменьшило размер до 12 мкм. Далее сообщалось, что озонирование также изменяет поверхностные свойства БПК, приводя к увеличению фильтруемой фракции и снижению вязкости смешанного щелока.

Неорганические загрязнители.

Неорганические загрязнители-это группа неорганических веществ, которые осаждаются на поверхности мембраны или в порах мембраны, что приводит к загрязнению мембраны. Примеры таких веществ включают катионы и анионы, такие как Ca^{2+} , Mg^{2+} , Fe^{3+} , Al^{3+} , SO_4^{2-} , PO_4^{3-} , CO_3^{2-} , OH^- и т. д.. Эти виды осаждаются на поверхности мембраны в результате гидролиза, который приводит к изменению pH и окислению. По существу, неорганическое загрязнение образуется в результате химического осаждения неорганических видов и/или биологического осаждения неорганическо-органических комплексов. В то время как умеренные количества ионов металлов, таких как Ca^{2+} (до 280 мг/л), могут быть полезны для контроля и улучшения биообрастания за счет связывания и наведения мостиков EPS (следовательно, усиленной биофлокуляции), высокие концентрации (выше 800 мг/л), как было показано, значительно увеличивают неорганическое загрязнение из-за высокого содержания неорганических осадков в смешанном щелоке МБР. Неорганическое обрастание также называют «минеральной чешуей», чтобы отличить его от биообрастания и органического обрастания. Кристаллизация и обрастание частицами являются двумя ключевыми механизмами, которые играют решающую роль при неорганическом обрастании мембран в МБР. При кристаллизации осаждение ионов является путем осаждения на поверхности мембраны; в то время как загрязнение частицами является осаждением после конвективного переноса коллоидных частиц в растворе на поверхность мембраны. Для удаления неорганических осадков с поверхности мембраны обычно применяется химическая очистка, так как она более эффективна, чем физическая очистка [13].

Обрастание в МБР происходит в различных формах, а именно: сужение пор, закупорка пор и образование торта. Засорение пор относится к блокированию микропор мембраны загрязнителями. Засорение пор в значительной степени зависит от размера частиц и размера пор мембраны. Прикреплению материалов в порах способствуют липкие вещества в растворе. С другой стороны, образование Кека происходит в результате непрерывного накопления кластеров бактерий, биополимеров и неорганических веществ, которые образуют слой (биокек) на мембране [22]. Слой торта увеличивает сопротивление мембранной фильтрации. Механизмы обрастания мембран в МБР схематически проиллюстрированы на рис. 1.

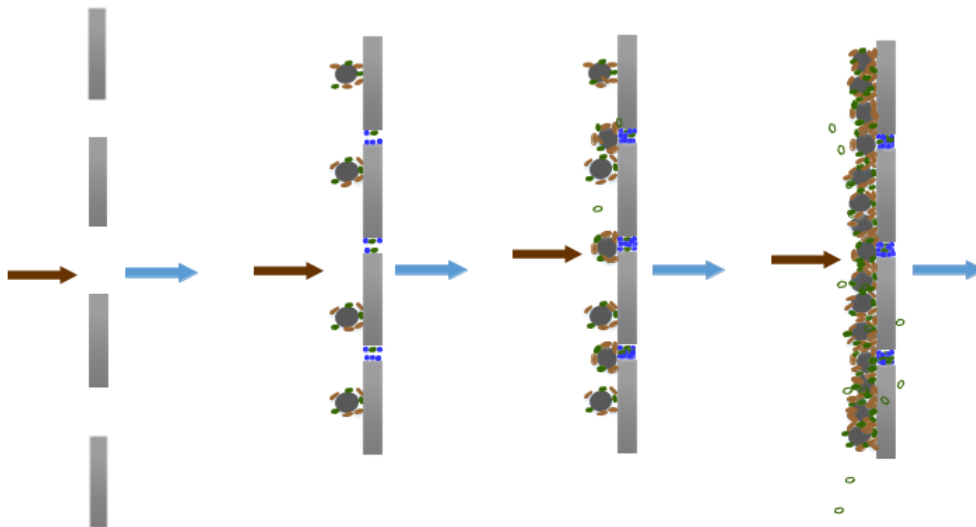

Рис. 1. Механизмы обрастания мембран в мембранных биореакторах (МБР).

Различные факторы влияют на обрастание мембран в МБР. Эти факторы можно сгруппировать в три категории, а именно: характеристики мембран, условия эксплуатации и характеристики корма и биомассы.

Характеристики мембраны

Материал, из которого изготовлена мембрана, оказывает влияние на ее склонность к обрастанию в МБР. В зависимости от материала мембраны их можно разделить на керамические мембраны, полимерные мембраны и композитные мембраны. Керамические мембраны обладают хорошими фильтрационными характеристиками благодаря своей высокой химической стойкости, целостности, инертности и легкости очистки, что приводит к низким эксплуатационным затратам. Керамические мембраны также обладают высокой гидрофильностью, что делает их более устойчивыми к загрязнению. Однако их высокая стоимость изготовления и хрупкая природа делают их экономически нецелесообразными для использования в приложениях МБР. Полимерные мембраны являются наиболее распространенными типами мембран. Полимерные мембраны обладают хорошей физической и химической стойкостью, но в основном гидрофобны. Примеры полимерных мембранных материалов включают поливинилиденфторид (PVDF), полиэфирсульфон (PES), полиакрилонитрил (PAN), полисульфон (PS), полиэтилен (PE), поливинилбутираль (PVB), ацетат целлюлозы (CA), полипропилен (PP), политетрафторэтилен (PTFE) и др. Из-за своей гидрофобной природы полимерные мембраны, как правило, легко загрязняются, но в настоящее время они, как правило, широко используются из-за простоты изготовления размеров пор. Композитные мембраны-это мембраны, изготовленные из двух или более материалов для объединения прочных составляющих материалов в конечном продукте. Как правило, один материал образует активную поверхность, а другой-опорный слой [13]. В композитной мембраны приложений, гидрофобные

мембраны с покрытием из гидрофильного полимера, чтобы преодолеть недостаток обрастания. Отсюда следует, что свойства мембран могут быть изменены в качестве меры борьбы с загрязнением. Поэтому недавние исследования были сосредоточены на модификации мембранных материалов для уменьшения загрязнения в МБР. Ю. и соавт. модифицировал поверхность мембраны PP с помощью воздушно-плазменной обработки и использовал модифицированную мембрану для исследования противообрастающих характеристик в погруженном МБР. Полученные результаты показали, что восстановление потока после очистки водой и каустиком было на 35% выше, чем у немодифицированной мембраны. Еще одно исследование было проведено по модификации ультрафильтрационных мембран PES (UF) с использованием различных форм наносеребра. Результаты этого исследования показали, что модифицированные мембраны загрязнялись меньше, чем контрольные. Еще одной инновационной модификацией мембран для снижения загрязнения является производство фотокаталитических нанокомпозитных мембран. В этой связи Могадам и др. оценены флюсовые характеристики и противообрастающие свойства нанокомпозитных мембран PVDF-TiO₂ с УФ-облучением и без него. Авторы обнаружили, что композитные мембраны (по сравнению с немодифицированными PVDF-мембранами) очень быстро достигают стабилизации потока как в темноте, так и в ультрафиолетовых условиях; кроме того, нанокомпозитные мембраны PVDF-TiO₂ показали наилучший коэффициент восстановления потока при сочетании фильтрации с УФ-облучением при 365 нм. Также сообщалось о более низкой частоте очистки мембран для нанокомпозитной мембраны PVDF-TiO₂ по сравнению с немодифицированной мембраной PVDF.

Однако долгосрочные эффекты модифицированных мембран нуждаются в дальнейшем исследовании, особенно для мембран, модифицированных наночастицами, поскольку эти наночастицы могут оказывать воздействие на здоровье человека и экотоксикологическое воздействие [13].

Сродство к воде.

Свойство сродства к воде (гидрофильность или гидрофобность) мембранного материала влияет на загрязнение в МБР. Поведение сродства к воде мембранного материала определяется измерением угла контакта капли воды с его поверхностью [12]. Меньшие углы указывают на гидрофильность, тогда как большие углы указывают на гидрофобность. Из-за гидрофобных взаимодействий, происходящих между мембранным материалом, микробной клеткой и растворенными веществами, мембранное загрязнение является более серьезным в гидрофобных мембранах по сравнению с гидрофильными мембранами. Это объясняется тем, что чем более гидрофильным является мембранный материал, тем меньше адсорбция макросолю-тов в сточных водах, таких как белки. Гидрофобные материалы, с другой стороны, имеют тенденцию адсорбировать гидрофобные вещества в сточных водах, что приводит к загрязнению. Для достижения равновесия композитные мембраны получают путем покрытия

гидрофобных мембран тонким слоем гидрофильного материала, сочетающего прочность первых и низкую склонность последних к обрастанию [11].

Шероховатость поверхности мембраны.

Шероховатость поверхности мембранного материала также оказывает некоторое влияние на загрязнение мембран в МБР. Мембраны с однородными поверхностями менее подвержены загрязнению, чем мембраны с неровными поверхностями. Результаты исследований показали, что мембраны с более высокой шероховатостью поверхности загрязняются быстрее. Это происходит потому, что шероховатая поверхность мембраны обеспечивает долину для накопления коллоидных частиц в сточных водах, что приводит к блокированию долин, тем самым увеличивая степень загрязнения для более грубых поверхностей мембран. Однако исследование, проведенное для изучения взаимосвязи между шероховатостью поверхности и загрязнением мембран в МБР, показало, что мембраны, имеющие более высокие выступы на их внешней поверхности, проявляют более высокие противообрастающие свойства, причем восстановление проницаемости после обратной промывки следует той же тенденции. Это объясняется накоплением загрязняющих веществ в долине между выступами. Поэтому, хотя шероховатые поверхности увеличивают склонность к загрязнению, более грубые поверхности с выступающими выступами могут задерживать загрязняющие вещества в своих долинах, все еще функционируя нормально.

Поверхностный заряд мембраны.

Поверхностный заряд мембраны является еще одним важным свойством по отношению к загрязнению мембраны, особенно если в питании присутствуют заряженные частицы. Было показано, что большинство мембранных материалов отрицательно заряжены в нормальных условиях. Это частично объясняется коллоидными частицами, которые осаждаются на поверхности мембраны. Некоторые катионы в МЛСС, такие как Ca^{2+} и Al^{3+} , вступают в реакцию с отрицательно заряженными поверхностями мембран, что приводит к неорганическому загрязнению.

Размер пор мембраны.

Как правило, мембраны, используемые при очистке сточных вод, широко группируются на две группы: пористые мембраны и непористые мембраны. Пористые мембраны используют деформирование, просеивание или исключение размера для разделения частиц, например, микрофльтрационные (МФ), ультрафльтрационные (УФ) и свободные концевые нанофльтрационные (НФ) мембраны. Непористые мембраны, с другой стороны, используют различия в диффузии или растворимости между растворителем и растворенным веществом в мембранах для разделения, как цитирует Ширази и др. Примеры непористых мембран включают мембраны с плотным концом (NF) и обратным осмосом (RO). Поскольку механизм разделения, необходимый в МБРs, – это просеивание (исключение размера), обычно используются мембраны MF и UF [5], что позволяет полностью физически удерживать бактериальные хлопья и практически все взвешенные твердые вещества внутри биореактора [1].

Размер пор мембран по отношению к размерам частиц в потоке подачи сточных вод в МБР может оказывать влияние на загрязнение мембран. Механизм блокировки пор имеет тенденцию увеличиваться с увеличением размера пор мембраны. Это происходит потому, что мелким частицам (меньшим, чем размер пор мембраны) легче проникнуть в поры мембраны и попасть в них, что приводит к блокировке пор. С меньшими порами крупные частицы быстро образуют верхний слой на мембране и собирают более мелкие частицы.

Согласно исследованию влияние различных полимерных мембранных материалов на взаимосвязь между размером пор мембраны и обрастанием в МБР с использованием мембран ацетатбутирата целлюлозы (КАБ), ПВБ и ПВДФ. Их результаты показали, что загрязнение мембран уменьшается с увеличением размера пор мембран для мембран PVDF; но мембраны САВ демонстрируют противоположную тенденцию с меньшими порами, демонстрирующими меньшую тенденцию к загрязнению, чем мембраны с большими порами. Это указывает на то, что наилучший размер пор мембраны для уменьшения обрастания мембраны в МБР отличается для разных полимерных материалов. Следовательно, рабочие параметры МБР должны быть тщательно подобраны для различных полимерных мембранных материалов.

Мембранное загрязнение в МБР.

Повторное использование сточных вод и загрязненной воды-это проблема, которая уже давно беспокоит инженеров, которые непосредственно отвечают за снабжение водой, необходимой общинам. Сегодня возможность рециркуляции сточных вод на городских и промышленных очистных сооружениях предлагает подходящий источник для различных целей, таких как сельское хозяйство и промышленность, что связано с большим количеством воды, обеспечиваемой таким образом. С помощью новых технологий загрязненная вода может быть легко переработана для сельскохозяйственного или даже бытового использования. Мембранные фильтры с наноразмерными порами могут экранировать 100% бактерий, вирусов и даже небольших белковых единиц. Краткое исследование различных усилий, предпринимаемых в мире, таких как текущие и будущие планы промышленных и исследовательских центров, показывает, что очистка является одной из областей применения нанотехнологий в водной промышленности, что позволит значительно снизить затраты на очистку воды. Гибридные биомембранные технологии максимально расширяют потенциальные возможности биологических процессов и мембранной фильтрации, исключая при этом их минусы. Мембраны используются не для удаления источников загрязнения, а для удержания биомассы в биореакторе (аэротенке). Применение микро-или ультрафильтрационных мембран на стадии биологической очистки в составе мембранных биореакторов (МБР) исключает удаление микроорганизмов из системы, создавая условия для многократного увеличения концентрации активной биомассы, автоотбора и адаптации микроорганизмов. Это позволяет отказаться от этапов отстаивания и фильтрации в существующих схемах очистки воды. Кроме того, продолжается частичная дезинфекция очищенной

воды. В результате производительность очистных сооружений может быть увеличена в 1,5-2 раза при значительном улучшении качества очищаемой воды.

Вода является одним из наиболее естественных важных человеческих ресурсов в связи с большим ростом населения в развивающихся странах, что вызвало изменения в образе жизни. Потребность в питьевой воде и для всех целей в доме, а также в сборе большого количества сточных вод из дома или промышленного объекта со временем возросла. Это вызвало большие проблемы с загрязнением водных ресурсов, когда они выбрасываются в реки, моря или подземные воды, что вызывает серьезные проблемы со здоровьем людей и животных в большинстве развивающихся стран. Одна из наиболее важных проблем, связанных с ростом населения, заключается в том, что правительство должно обеспечить всех этих людей пресной водой. Следовательно, существует потребность в инновационных новых технологиях для улучшения очистки питьевой воды и очистки сточных вод. Мембранная технология, изготовленная из нановолокон, может помочь повысить эффективность устранения загрязнений в воде. Одним из наиболее важных методов получения нановолокон различных размеров и форм биополимеров является электроспиннинг, поскольку он производит волокна с различными диаметрами и большим отношением площади поверхности к объему, что делает его пригодным для промышленного применения, такого как солнечные батареи, топливные элементы и биосенсоры, а также для медицинских целей, таких как доставка лекарств, тканевая инженерия и хирургический шов. Электроспиннинг – это простой, быстрый и экономичный процесс получения волокон длиной от 3 мм до 500 нм. В процессе электроспиннинга капля раствора полимера помещается на конец иглы шприцевым насосом с небольшим расходом [10]. Затем к раствору полимера прикладывается напряжение, создавая электрические заряды на кончике иглы для преодоления поверхностного натяжения, которые вытягиваются высоким напряжением. Затем, в конце концов, они собираются на грунтовом коллекторе к изготовленной мембране. Благодаря этому процессу размер пор мембраны очень мал, менее 1 нм, чтобы выводить частицы крупнее молекул воды. Целью исследования было изучение влияния добавок поли (3-гидроксипропаноата) (PHB), PPS и пластификатора с различными весовыми процентами на вязкость, гибкость и биодegradацию PLLA. Основной целью этого проекта было изготовление нановолоконных мембран PLLA для очистки воды и удаления всех загрязнений из сточных вод с помощью насоса для подачи воды в мембрану, поэтому механические свойства нановолоконной мембраны должны быть хорошими. Смеси были охарактеризованы методами дифференциальной сканирующей калориметрии (ДСК), термогравиметрического анализа (ТГА), сканирующей электронной микроскопии (РЭМ) и испытаний на растяжение. Пленки PLLA были подвергнуты механическим испытаниям для получения их удлинения при разрыве и прочности при напряжении [3]. Эта биомембрана делает лучшие фильтры для применения в очищенной воде, чем традиционная

нефтехимическая мембрана. Эта мембрана считается наиболее перспективной для очистки, поскольку разлагается более чем через два месяца.

Применение микрофльтрационных мембран в сочетании с биосорбционными процессами с использованием порошкообразного активированного угля (ПАК) в биосорбционном мембранном реакторе (МБР) на стадии глубокой очистки обеспечивает удаление основных и специфических органических загрязнений (нефтепродуктов, фенола, поверхностно-активных веществ и др.), а также соединений азота до уровня ПДК рыбохозяйственных водоемов [9]. Затраты на регенерацию сорбента отсутствуют, что обусловлено биологической регенерацией угля микроорганизмами, иммобилизованными на его поверхности. Биосорбционная очистка сточных вод основана на объединении в одной конструкции адсорбции загрязняющих веществ активированным углем и их биологическом окислении (биорегенерация сорбента), таким образом, МБР обеспечивает эффективное удаление из сточных вод биоразлагаемых, биорезистентных, токсичных и канцерогенных веществ, таких как: нефтепродукты, моющие средства, хлорорганические и фосфорорганические соединения и др., что недостижимо традиционными методами доочистки. В дополнение к этому удаление загрязняющих веществ может происходить на стадии после обработки, известной как третичная обработка.

Лабораторная установка работает по следующей схеме. Сточные воды сливают в резервуар, оснащенный механической мешалкой для устранения осаждения взвешенных веществ. В схеме МБР промышленные сточные воды сливаются отдельно или их смесь с городскими сточными водами, а в схеме МБР – очищенная вода, сливаемая после действующих объектов предприятия [6]. Вода из резервуара закачивается в мембранный биореактор [в реактор биосорбции], где все основные загрязняющие вещества окисляются веществами. Очищенные сточные воды отделяются от шламовых смесей на полую волокнистую мембрану и откачиваются насосом в резервуар очищенной воды. Периодически по сигналу таймера насос запускается с одновременным выключением насоса и мембрана промывается обратно для восстановления своей производительности. Вода для стирки берется из резервуара с очищенной водой. Для регулировки гидравлического режима работы мембранного аэротенка установка была оснащена системой контроля и контроля уровня воды, включающей датчик уровня и электромагнитный клапан. В реактор непрерывно подается микрокомпрессором воздух для аэрации, поддержания шлама [ПАК] во взвешенном состоянии и гидродинамической мембранной регенерации.

В заключение следует отметить, что технология МБР обеспечивает качество очищенной воды, соответствующее сбросу в рыбохозяйственный водоем соединений азота, взвешенных веществ и БПК. Гораздо более глубокое окисление происходит в нефтепродуктах МБР и поверхностно-активных веществах. Окислительная мощность МБР в 1,5-2,5 раза выше, чем в традиционных аэротенках с более высоким качеством очищенного стока [12].

Качество очищенной воды после МБР (стадия третичной очистки) соответствовало установленным нормативам сброса по всем основным показателям, кроме фосфора и нитратов азота. Кроме того, достижение фосфорного стандарта требует применения коагулянтов (реагентов железа или алюминия) на стадии биологической очистки или природных сорбентов, активных по отношению к фосфору. Превышение нормативов содержания нитратов азота обусловлено наличием остаточных концентраций органического азота в биологически очищенных сточных водах объектов, что потребует на биологической стадии очистки сточных вод предусмотреть денитрификацию нитридов.

Литература

1 Швецов В.Н. и др. Теоретические и технологические аспекты применения биомембранных технологий глубокой очистки сточных вод / В.Н. Швецов, К.М. Морозова, И.А. Нечаев, А.В. Киристаев, А.В. Киристаев // Водоснабжение и санитарная техника, 2007, № 1, ч. 1. 2.

2 Швецов В.Н. и др. Перспективные технологии биологической очистки сточных и природных вод / В.Н. Швецов, К.М. Морозова, М.Ю. Пушников, А.В. Киристаев, М.Ю. Семенов // Водоснабжение и санитарная техника, 2005, № 12, ч. 2. 3.

3 Швецов В.Н. и др. Теоретические и технологические аспекты применения биомембранных технологий глубокой очистки сточных вод / В.Н. Швецов, К.М. Морозова, И.А. Нечаев, А.В. Киристаев, А.В. Киристаев // Водоснабжение и санитарная техника, 2006, №12.

4 Heise G.R. (2002) Operation of a membrane bioreactor in a biological nutrient removal configuration.

5 Aerobic MBPs for domestic wastewater treatment: a review with cost considerations. M. Gander, B. Jefferson, S. Judd/ Sep. Purif. Technol, 2000, 18, №119(30).

6 Le-Clech P., Chen, V., Fane T.A.G. Fouling in membrane bioreactors used in wastewater treatment. J. Membr. Sci. 2006, 284, 17–53.

7 Meng F., Chae S.-R., Drews A., Kraume M., Shin H.-S., Yang F. Recent advances in membrane bioreactors (MBPs): membrane fouling and membrane material. Water Res. 2009, 43, 1489-1512.

8 Drews A. Membrane fouling in membrane bioreactors—Characterisation, contradictions, cause and cures. J. Membr. Sci. 2010, 363, 1-28.

9 Metcalf & Eddy Inc.; Tchobanoglous G., Stensel H.D., Tsuchihashi R., Burton F.L., Abu-Orf M., Bowden G., Pfang W. Wastewater Engineering: Treatment & Resource Recovery, 5th ed.; McGraw Hill: New York, NY, USA, 2014.

10 Spettmann D., Eppmann S., Flemming H.-C., Wingender J. Simultaneous visualisation of biofouling, organic and inorganic particle fouling on separation membranes. Water Sci. Technol. 2007, 55, 207-210.

11 Guo W., Ngo H.-H., Li J. A mini-review on membrane fouling. Bioresour. Technol. 2012, 122, 27-34.

12 Aerobic MBPs for domestic wastewater treatment: a review with cost considerations. M. Gander, B. Jefferson, S. Judd / Sep. Purif. Technol, 2000, 18, №119(30).

13 Aerobic MBPs for domestic wastewater treatment: a review with cost considerations. M. Gander, B. Jefferson, S. Judd/ Sep. Purif. Technol, 2000, 18, №119(30).

ҒТАМР 44.39.29

БАЛАМАЛЫ ЭНЕРГИЯ КӨЗДЕРІНЕ КӨШУДІҢ ҚАЖЕТТІЛІГІ

Жузбаев Н.К., Утепбаев А.Р., Уналов Т.Т.

Оқытушы, Қаратау құрылыс-техникалық колледжі, Қаратау қ.

Мақалада баламалы энергия көздерінің маңызы, оның болашақтағы әлеуеті қарастырылады. Алдыңғы қатарлы технологияларды пайдалану кезінде электр энергиясына мұқтаждықты қамтамасыз етуде электр энергиясын өндіруді арттыруды емес, электр энергиясын пайдаланудың тиімділігін арттырудың қажет екендігі сипатталады. Қоршаған ортаны қорғаудың жалпы мәселелерін шешу және электр энергиясы тапшылығын болдырмау мақсатында электр энергиясы көздерінің басқа да түрлерін пайдалану қажеттігі туындап отыр. Аталған мәселелерге байланысты бізге дәстүрлі емес энергия көздерін жан-жақты пайдалану қажет. Яғни, болашақта экологиялық жағынан таза және көптеген жерлерде таралғандығы бойынша бірінші кезекте Баламалы энергия көздеріне көшудің қажеттілігі мақалада кеңінен сипатталады.

Түйін сөздер: баламалы энергия көздері, жел, күн және биомасса энергиясы.

Жер бетіндегі адамзаттың тіршілігі үшін әркез жылу мен қуат қажет.

Әлемдегі қоғамның өндірістік күштері дамуының ең басты көрсеткіші – өндіріс және энергия тұтыну дәрежесі. Сонда жетекші роль атқаратын электр энергиясы – энергияның әмбебап және пайдалануға ыңғайлы түрі. Егер энергия

тұтыну дүниежүзінде 25 жылда шамамен екі есе артады десек, электр энергиясын тұтыну орта есеппен 10 жылда екі есе артады. Бұл – энергия ресурстарын жұмсаумен байланысты процестер саны үсті-үстіне электр энергиясына көшеді деген сөз. Осы қажеттілікті қамтамасыз ету үшін жылдар бойы ормандар кесіліп, жер қойнауындағы табиғи байлық пайдаланылып келді. Дегенмен, жер қойнауындағы көмір, мұнай мен газдың қоры бір күні таусылары анық. Мәселен, «World Fact» кітабы авторларының пайымдауынша, әлемдегі мұнай қоры 2052 жылы таусылса, ал 2065 жылға қарай газ қорының да түбі көрінеді. Табиғат байлығының арқасында қамсыз күн кешіп отырған адамзат сонда не істейді? Бұл сұрақ бүгінде барлық елдерді алаңдатып отыр. Сондықтан баламалы энергия көзін іздестестіріп, күннен, судан, желден қуат ала бастады. Дегенмен, әлемде күн сайын жұмсалатын энергияның басым бөлігін табиғи қорлар қамтамасыз етіп отыр. Сондықтан жер асты байлықтары, әсіресе, мұнай мен газды экспорттайтын елдердің айдарынан жел еседі.

Бірақ көмір, мұнай мен газ – энергияның жаңартылмайтын қоры болғандықтан, ол күндердің күнінде таусылады. Ал су, жел, күн сәулесі – жаңартылатын энергия көзі. Жалпы, желдің энергиясын адамзат ежелден бері пайдаланып келеді. Жел диірмендерінің орта ғасырларда кең таралғаны белгілі. Оның өндіретін қуат күші үлкен болмаса да, адамдардың қажетіне жарағаны анық. Өткен ғасырдың 40-70 жылдары тұрақты түрде тоқ беріп тұратын желілердің дамуына байланысты, жел энергиясына деген қызығушылық төмендеген. Тек 80-жылдары АҚШ-та жел энергиясы өндірушілер үшін салықтық жеңілдіктер жасалғаннан кейін өндірушілер бет бұра бастады. Бүгінде жел генераторларының түр-түрі бар. 2020 жылғы деректерге сүйенсек, әлемдегі жел генераторларының қуаттылығы 500 ГВт-тан асқан. 2018 жылдан бері жел энергетикасының қуаттылығы орташа есеппен 40-50 гигаваттқа артып отыр. Бұл АҚШ, Үндістан, Қытай, Германия елдеріндегі жел энергетикасының қарқынды дамуымен байланысты. Бұл жерде Қытай мемлекетінің 80ГВт құрайтын жеке үлесін атап өтуге болады. Себебі, бұл елде жел энергетикасына қомақты қаржы бөлініп, баламалы энергия көздерін дамытуға мемлекеттік бағдарламалар қабылданған. Бір жағынан Қытай елі географиялық сипатта өте ыңғайлы орналасқан мемлекет.

Қазіргі кезде жел генераторларының басым бөлігі Еуропада орналасса, үштен бір бөлігі Азия елдеріне тиесілі. Қазақстанның географиялық орналасуы желден энергия алуға үлкен мүмкіндік береді. Осы бағытты дамытуға Үкімет те үлкен мән беріп, бесжылдық бағдарлама қабылдаған. Соның аясында ірі-ірі жел генераторлары орнатылып жатыр. Ғалымдардың айтуынша, Қазақстанда желдің орташа жылдамдығы 6 м/с асады. Сондықтан желден алатын қуат қорын 1 триллион киловатт/сағатқа бағалап отыр.

1839 жылы ғалым Александр Эдмон Беккерель фотогальваникалық әсерді ашқан соң, күн энергиясын пайдалану зерттеле бастады. Ал 44 жылдан соң Чарльз Фриттс күн энергиясын қолданатын алғашқы құрылғыны құрастырды. Әлем тарихында 1883 жыл күн энергетикасы дәуірінің туған жылы болып есептеледі. Содан бері әлемде күн сәулесінен қуат алу қарқынды дамып келеді.

Қазақстан 2024 жылға қарай пайдаланылатын қуаттың 5 пайызын күн энергиясынан алуды жоспарлап отыр. Дамыған елдерде бұл көрсеткіш қазірдің өзінде 2-5 пайызды құрайды. Күннен энергия алу ауа-райының құбылуына тікелей байланысты. Қазақстан аумағында күннің шығуы 2200-3000 сағат деп есептелінеді. Осы уақыт аралығында өндіріс ошақтарын біршама қуат көзімен қамтамасыз етуге болады. Ал су электрстансаларынан өндірілетін қуат көзі елде пайдаланылатын энергияның 10 пайызын қамтамасыз етеді.

Дегенмен, әлем ғалымдары басқа да энергия көздерін табуға ұмтылып жатыр. Мәселен, олар үлкен мұхиттардағы толқындардан туындайтын энергияны пайдаға жаратуға болады деп тұжырымдайды. Теңіз толқынында ірі-ірі қалаларды қамтамасыз етуге жететін қуат көзі бар. Енді тек оны алудың жолын қарастыру қажет. Осы мақсатта Орегон штаты университетінің ғалымдары Анетта фон Жоанн мен Аланом Уоллес арнайы құрылғы ойлап тапқан. Фон Жоанның айтуынша, теңіз толқынынан туындайтын энергияның, өзге қуат көздеріне қарағанда артықшылығы көп. Өйткені толқынның қалай тербелетінін алдын ала болжауға болады және ондағы қуаттың тығыздығы желдікінен 50 есе жоғары көрінеді. Толқын энергиясын теңіз жағалауында орналасқан елдер тиімді пайдаланады. Мәселен, Ұлыбритания, Ирландия сынды елдерде пайдаланылатын электр тоғындағы толқыннан алынатын энергияның үлесі 5 пайызға дейін жетеді. Дегенмен, бұнда да өндірілетін қуаттың тұрақсыздығы мен қоршаған ортаға әсері мәселесі туындайды. Өйткені авторлардың өздері саяз жерлерге қойылатын толқын генераторларының судағы тіршілік иелеріне кері әсері болуы мүмкін екендігін мойындайды.

Қуат алуға болатын тағы бір қор – биомасса. Жаңартылатын энергияның тиімді көзі болып табылатын биомасса қоры барлық елдерде кездеседі. Кейбір деректер оны тиімді пайдалана алса, үлкен өндірістерге кететін энергияның 8-10 пайызын қамтамасыз етуге жететінін айтады. Өйткені жыл сайын жер бетінде 120 миллиард тонна құрғақ органикалық заттар түзіледі. Оның энергетикалық құндылығы 400 млрд. тонна мұнайға тең келеді. Қазіргі уақытта әлем бойынша жаңартылатын энергия көздерінен алынатын энергияның басым бөлігі биомассаның үлесіне тиеді.

Жоғарыда айтылған қуат көздерінен бөлек, ғалымдар бактериялар арқылы энергия алуға талпынып жүр. Ағынды суларда жиналатын бактерияларды суды тазалауға кететін қуат көзі ретінде пайдалануға болады. Пенсильвания университетінің профессоры Брюс Логанның бұл жаңалығы көптеген қолдаушыларын тапқан.

Айта кету керек, жаңартылатын энергияның құны әзірге дәстүрлі энергия көздерінен қымбат болып тұр. Алайда табиғи қорларын болашақ үшін сақтап отырған елдер баламалы энергия көздерін дамытуға үлкен мән беруде.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Международное энергетическое агентство (МЭА). «Показатели энергоэффективности: основы формирования политики». Изд. МЭА, 2014.

2 М.В.Голицын, А.М.Голицын, Н.В.Пронина. «Альтернативные энергоносители». Изд. Наука, Москва, 2004.

3 Gevorkian P. «Альтернативные источники энергии в проектировании зданий». The McGraw-Hill Companies, 2009, на англ. языке.

ҒТАМР 50.41.01

PYTHON БАҒДАРЛАМАЛАУ ОРТАСЫНДА ГРАФИКАМЕН ЖҰМЫС

Абдуллаева Г.С.

Оқытушы, М. Өтебаев атындағы жоғары жаңа технологиялар колледжі, Шымкент қ.

Ізбаев А.С.

Студент, М. Өтебаев атындағы жоғары жаңа технологиялар колледжі, Шымкент қ.

Python тілінің артықшылығы білім беруде, ғылыми модельдеуде, деректерді өңдеуде (әсіресе графикалық және мәтіндік), қолданбалы логиканы жазуда (көбіне ойындарда), үздіксіз интеграцияда (автоматтандырылған тестілеу, инфрақұрылымды орналастыруға арналған сценарийлер) қолданбалы қосымшалар жасауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Python тілі, графикамен жұмыс, Canvas, Графикалық интерфейсті құру.

Python – тұрақты және кең таралған тіл. Ол көптеген жобаларда және әртүрлі мүмкіндіктерде қолданылады: негізгі бағдарламалау тілі ретінде немесе кеңейтімдер мен қолданбалы интеграцияларды құру үшін қажет. Python-да көптеген жобалар жүзеге асырылады, сонымен қатар болашақ бағдарламалардың прототиптерін жасау үшін белсенді қолданылады. Python көптеген ірі компанияларда қолданылады.

Python-ды түсіну үшін кемінде ағылшын тілін білу қажет. Есептеу техникасы қауымдастығының зерттеуі бойынша, Python көптеген американдық колледждердің алғашқы бағдарламалау тілі ретінде жетекші орынға ие.

Америка Құрама Штаттарда 39 IT-факультетінің сауалнамасына сәйкес, ол Java-ны ауыстырып, жаңа бағдарламашылар назар аударатын алғашқы жалпыға арналған бағдарламалау тілі болды.

Тілдің өзі 23 жыл бұрын құрылған, бірақ жаңадан келгендерді бағдарламалауға үйрететін тамаша құрал ретінде ол жақында ғана ашылды. Raspberry Pi компаниясы Python-ға әсер етті, бірақ Python әлемнің жетекші компаниялары, атап айтқанда, Google, Yahoo және NASA пайдаланатындығын ұмытпау керек. Қазіргі уақытта Python 2008 жылдан бастап ең танымал бағдарламалау тілдері арасында тұрақты позицияға ие.

Неғұрлым нақты тапсырмалар үшін Python кітапхананың көптеген құралдар жиынтығымен қамтамасыз етіледі, олар сізге барлық қажет нәрсені қолдайды, тұрақты экспрессті іздеуден бастап, веб-шолуға дейін. Python кітапханасының құралдары жұмыстың көп бөлігі жасалады.

Python – бұл бағдарламалық жасақтаманың ашық көзі, сондықтан әзірлеушілер ішкі шешілмейтін тапсырмаларды қолдау үшін өздерінің жинақталған құралдарын жасай алады.

Пайдаланушының графикалық интерфейсі (GUI) бар қосымшалар тек экранда әдемі көрініп қана қоймай, сонымен бірге кез-келген әрекетті орындауы керек, осылайша пайдаланушының қажеттіліктерін ескереді. Өткен сабақтарда GUI құру туралы айтылды, осы сабақта оған функционалдылықты қалай қосу керектігі, яғни онымен белгілі бір әрекеттерді орындау мүмкіндігі қарастырылады.

Әдетте минималды сыртқы әсерлермен орындалатын консольдік қосымшаларға қарағанда, графикалық қосымша әдетте кез-келген сыртқы әсерлерді күтеді (тінтуірдің шертілуі, пернетақтадағы пернелер, виджеттердің өзгеруі), содан кейін бағдарламашы бағдарламалаған әрекетті орындайды.

Осы жұмыс принципінен біз GUI функциясының конфигурациясының келесі схемасын аламыз: бір нәрсе виджетке «әсер етеді» → кейбір функция (әрекет) орындалады. Графикалық компонентке сыртқы әсерді оқиға деп атайды. Іс-шаралар көп (біз олардың негізгі тізімін келесі сабақта қарастырамыз). Осы сабақта біз оқиғалардың тек екі түрін қолданамыз: сол жақ батырманы () және Enter () басу арқылы.

Виджетті, оқиғаны және функцияны байланыстырудың бір тәсілі (оқиғадан кейін не болуы керек) – байланыстыру әдісін қолдану. Байланыстыратын синтаксис төмендегі суретте көрсетілген.

Графикалық интерфейсті құру. Батырмалар.

Бүгінгі таңда көптеген бағдарламалар консолге қарағанда интуитивті және ыңғайлы графикалық интерфейсті қолданады. Python бағдарламалау тілінің көмегімен графикалық бағдарламаларды жасауға болады. Ол үшін Python әдепкі бойынша арнайы құралдар жиынтығын қолданады – tkinter деп аталатын компоненттер жиынтығы.

Tkinter құралдар жинағы барлық қажетті графикалық компоненттері бар батырмалар, мәтіндік өрістер және т.б. бар жеке бекітілген модуль түрінде қол жетімді.

Графикалық бағдарламаларды құрудың негізгі сәті терезе жасау болып табылады. Содан кейін терезеге Графикалық интерфейстің барлық қалған

компоненттері қосылады. Сондықтан алдымен қарапайым терезе жасаймыз. Бұл үшін келесі скриптті анықтаймыз:

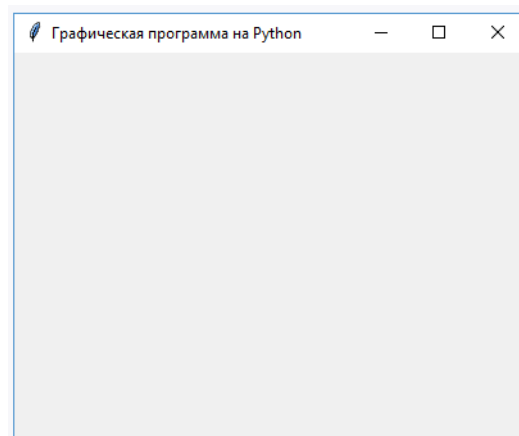
```
1 from tkinter import *
2
3 root = Tk()
4 root.title("Графическая программа на Python")
5 root.geometry("400x300")
6
7 root.mainloop()
```

Графикалық терезені құру үшін `tkinter` модулінде анықталған `Tk ()` конструкторы қолданылады. Жасалған терезе `root` айнымалысына беріледі және осы айнымалы арқылы біз терезе атрибуттарын басқара аламыз. Атап айтқанда, `title()` әдісі арқылы терезенің тақырыбын орнатуға болады.

`Geometry ()` әдісі арқылы – терезе өлшемі. Өлшемдерді `geometry()` әдісіне орнату үшін «ені x биіктік» пішіміндегі жол беріледі. Егер қолданба терезесін жасау кезінде `geometry()` әдісі шақырылмаса, терезе ішкі мазмұнды орналастыру үшін қажетті кеңістікті алады.

Терезені көрсету үшін, оны пайдаланушымен өзара іс-қимыл жасау үшін терезе оқиғаларын өңдеу циклін іске қосатын `mainloop ()` әдісін шақыру керек.

Нәтижесінде скриптті іске қосу кезінде біз осындай бос терезені көреміз:

Терезенің бастапқы орны.

Әдепкі бойынша, терезе экранның жоғарғы сол жақ бұрышына орналастырылады. Бірақ оның орнын `geometry()` әдісіне керекті мәндерді беру арқылы өзгерте аламыз:

```
1 from tkinter import *
2
3 root = Tk()
4 root.title("Графическая программа на Python")
5 root.geometry("400x300+300+250")
6
7 root.mainloop()
```

Енді `geometry` әдісіндегі жол келесі форматқа ие: «ені x Биіктігі + координат X + координат Y». Яғни, іске қосылған кезде, терезе оңға 300 пиксельде және экранның жоғарғы сол жақ бұрышынан төмен 250 пиксельде болады.

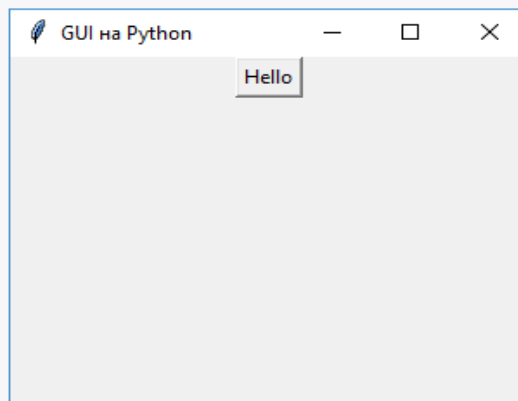
Батырмалар.

Tkinter тулкіті (құралдар жинағы) компоненттер немесе виджеттер жиынтығын қамтиды, олардың бірі батырма болып табылады. Терезеге батырманы қосыңыз:

```
1 from tkinter import *
2
3 root = Tk()
4 root.title("GUI на Python")
5 root.geometry("300x250")
6
7 btn = Button(text="Hello")
8 btn.pack()
9
10 root.mainloop()
```

Батырманы жасау үшін **Button()** конструкторы қолданылады. Осы конструкторда `text` параметрімен батырма мәтінін орнатуға болады.

Элементті көру үшін **pack()** әдісі бар. Нәтижесінде терезенің жоғарғы жағында батырма болады:

Әрбір виджет, оның ішінде батырма, оның визуализациясына әсер ететін және конструктор арқылы теңшей алатын бірқатар атрибуттар бар.

Canvas (холст) графикалық әдістерді пайдалану.

Canvas (холст) – өте күрделі кітапхана нысаны. Бұл сізге басқа заттарды өзіңізге орналастыруға мүмкіндік береді. Бұл геометриялық пішіндер, өрнектер, салынған суреттер немесе басқа виджеттер (мысалы, белгілер, түймелер, мәтіндік өрістер) болуы мүмкін. Бұл бәрі де емес. Canvas (холст)- көрсетілген нысандарды сценарийді орындау кезінде өзгертуге және жылжытуға болады (қажет болса). Барлығын ескере отырып бұл, кенептер GUI қосымшаларын tkinter көмегімен құру кезінде кең қолданылады (суреттер жасау, басқа виджеттерді жобалау, графикалық редакторлардың функцияларын орындау, бағдарламаланатын анимация және т.б.).

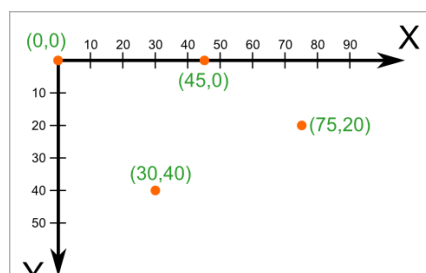
Бұл сабақта біз графикалық примитивтердің (сызық, тіктөртбұрыш, көпбұрыш, доға (сектор), эллипс) және мәтіннің кенептеріндегі жасауды қарастырамыз.

Canvas (холст) –нысанын жасау үшін сіз ткинтер модулінің сәйкес класын шақырып, кейбір қасиеттер мәндерін (опциялар) қоюыңыз керек. Мысалы:

```
canv = Canvas(root,width=500,height=500,bg=«lightblue»,
cursor=«pencil»)
```

Әрі қарай, кез-келген геометрия менеджерін пайдаланып оны негізгі терезеге қойыңыз.

Canvas (холст) – геометриялық фигураларды жасамас бұрын, қашықтықтың координаттары мен бірліктерін түсіну керек. Canvas (холст)- нысаны үшін нөлдік нүкте (0,0) сол жақ жоғарғы бұрышта орналасқан. Бөліктер – бұл пиксельдер (экран нүктелері). Canvas (холст) – «кеңістіктік бағдары» үшін төмендегі суретке назар аударыңыз. Кез келген сәтте, бірінші сан – X осі бойындағы нөлдік мәннен қашықтық, екінші – Y осі бойымен.

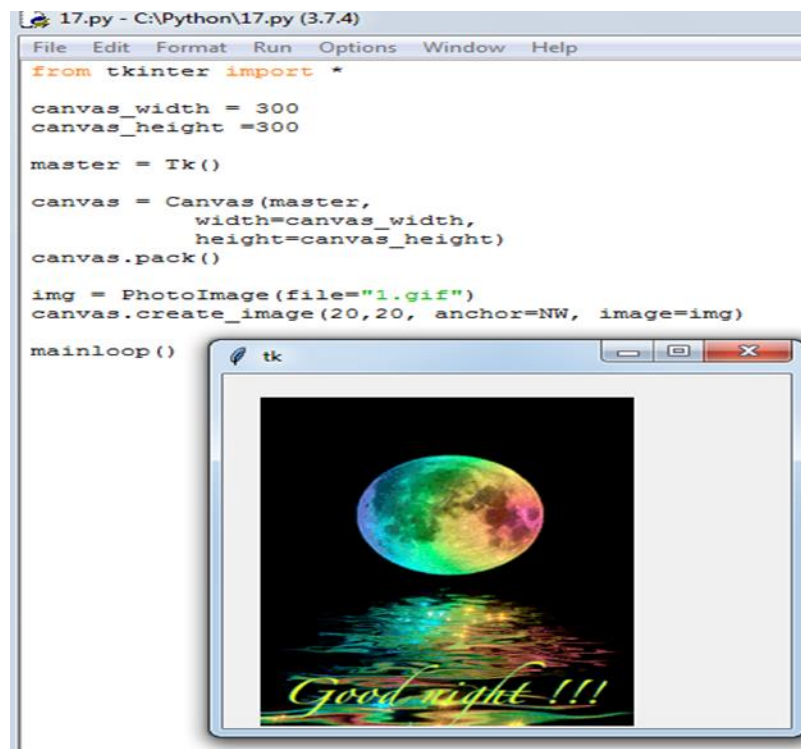


```
from math import*
from tkinter import*
f=input('f(x):')
root=Tk()
canv=Canvas(root,width=1000,height=1000,bg=«lightblue», cursor=«pencil»)
canv.create_line(500,1000,500,0,width=2, arrow=LAST)
canv.create_line(0,500,1000,500,width=2, arrow=LAST)
```

```
canvas.pack()  
root.mainloop()
```

Экранға суретті шығару үшін қолданылатын PhotoImage әдісін қолданып, суретті шығару.

```
from tkinter import*  
canvas_width=300  
canvas_height=300  
master=Tk()  
canvas=Canvas(master,  
width=canvas_width,  
height=canvas_height)  
canvas.pack()  
img=PhotoImage(file=«graf.jpg»)  
canvas.create_image(20,20,anchor=NW,image=img)  
mainloop()
```


Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Самоучитель Питон. Д. Мусин. 07.09.2015. версия 02.
- 2 Практикум по алгоритмизации и программированию на языке Python Хахаев И.А. Москва изд. Альт Линукс 2011.
- 3 Шапошникова С. Основы программирования на Python. Учебник. Вводный курс. – версия 2. – 2011.

4 http://knowledge.allbest.ru/programming/2c0b65bc79a5c27_0.html.

5 http://www.ibm.com/developerworks/ru/library/l-python_part_1/index.html.

SRSTI 34.57.21

PREPARATION OF SILVER SUPPORTING NANOCOMPOSITES FOR WOUND DRESSING MATERIALS

Baltabayeva B.K.

Master's student, al-Farabi Kazakh National University, Almaty

Ospanova A.K.

Research supervisor, a.p. of chemical sciences, professor, al-Farabi Kazakh National University, Almaty

Diatomite and kaolin are acting as a cost-effective natural source of silicon has been used in several utilizations from wastewater treatment to biotechnology sectors. Impregnation of silver nanoparticles into silica matrix can prevent the agglomeration of mobile ions; thereby preserve the antibacterial activity of the compound. A method for the direct synthesis of nanocomposites Ag₀/Diatomite and Ag₀/Kaolin was developed, by which silver particles were consistently deposited on the surface of clay materials and examined against two bacteria (E.coli, S.aureus). The physico-chemical properties of nanocomposites were characterized using SEM/EDS, BET, IR-spectroscopy analysis. The current study was designed to examine the efficiency of Ag₀/Diatomite and Ag₀/Kaolin against drug-resistant bacteria. According to our results, the antibacterial activity of Ag₀/Kaolin is greater than the antibacterial activity of Ag₀/Diatomite.

Key words: clay materials, diatomite, kaolin, antibacterial activity, silver nanoparticles.

According to an analysis of the Global burden of disease study, serious injuries cause about 1 in 10 deaths and lead to the annual death of more than 5.8 million people worldwide. Additionally, 20 % of mortalities are observed in the presence of severe bleeding during the surgical procedure [1]. Drug resistance formed from fungi and pathogenic bacteria is the main cause of the mentioned casualties. Despite

increased knowledge of microbial pathogenesis and the use of modern therapies, the incidence and mortality associated with microbial infections remain high.

Despite the development of knowledge about the use of modern therapies and microbial pathogenesis, the number of morbidity and mortality associated with microbial infections remains high [2]. There are several types of antimicrobials, that able to inhibit or exclude the growth of microorganisms, such as synthesized derivatives [3], antibiotics, antimicrobial peptides [4].

Nowadays, there is an urgent need to find novel strategies and identify new antimicrobial agents from natural and inorganic substances to develop the next generation of drugs or agents to handle microbial infections. Before the widespread use of chemotherapy in the modern health care system, inorganic antimicrobials such as silver and copper have been used since ancient times to treat microbial infections [5].

Up to date, the majority of bacteria illustrate resistance towards antibiotics and the immune system, as a result of the ability to defend. Severe infectious which are formed from Gram-negative *Escherichia coli* (*E. coli*) and Gram-positive *Staphylococcus aureus* (*S. aureus*), is alarming, conventionally in a hospital environment and wound care, and may lead to the death of patients [6–8]. The importance of this study is the development of alternative silver nanoparticles which is capable of treating antibiotic-resistance due to the bactericidal properties of the Ag ion [9].

Silver (Ag) has received a resurgent interest for use in medicine, particularly in wound management [10]. Notably, Ag in wound dressings has shown promising antibacterial effects [11] and it has been shown that silver nanoparticles (Ag NPs) are highly antibacterial agents [12]. The weaker tendency of Ag to elicit bacterial resistance is due to the complex interference of Ag NPs and released silver ions (Ag^+) with bacterial cells [11].

Ag NPs after releasing on the wet surface from the clay material can form free radicals that interact with negatively charged cell membranes, and damage them [13]. In other words, Ag^+ can interact with phosphorus and sulfur-containing proteins, hindering bacterial replication, resulting in damage and inactivation [14]. Consequently, Ag-based dressings are generally preferred in the topical management of wound infections, diabetic wounds [15], and particularly in the prophylaxis and control of infections caused by antibiotic-resistant bacteria [16,17]. The interaction mechanism of silver NPs with bacteria is illustrated in picture 1.

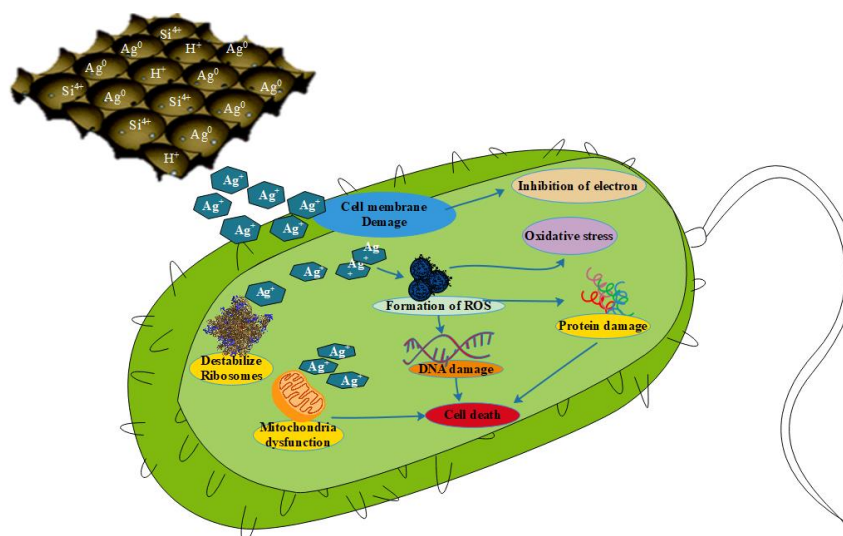

Figure 1. Mechanism of action of silver nanoparticles against bacterial growth/proliferation.

In addition, the bactericidal effect of silver nanoparticles was associated with their low content and high surface-to-volume ratio, which allows for close interaction with microbial [18].

A broad range of researches has tackled to synthesize Ag NPs with controllable size and shape [19-21]. Commonly used reducing agents are borohydride, citrate, ascorbic acid for producing silver NPs from AgNO₃ in an aqueous solution [22, 23]. Due to the fact that high reactive reductant induces the explosive nucleation process, in this study, we used ascorbic acid and hydrogen peroxide with mild reducing activity. Extensive work synthesizes Ag NPs in an alkaline medium since Ag⁺ ions exhibit a strong affinity for hydroxyl ions to form silver oxides [24].

Furthermore, Ag NPs are susceptible to aggregation, which results in the loss of their antibacterial properties [25,26]. In order to prevent the gathering of silver particles, silica particles are effectively utilized as a stabilizing matrix [17, 27]. The main problem is the increase in the thickness of the silica matrix, which can lead to a slow rate of release of Ag from the shells. Therefore, in this study, in order to maximize the benefits of Ag immobilization to protect against the antibacterial effects of wound dressings, we developed a composite of Ag NPS in combination with PVA on a silica matrix. After the Ag NPs were synthesized in the alkaline medium, they interact with the –OH groups of PVA, as silver metal has vacant d-orbitals that can accommodate non-bonding electrons available on the oxygen atom and form coordinate bonds [24].

Owing to the high percentage of SiO₂ in diatomite (80%) and kaolin, these natural clay materials were used as an excellent system to deliver antibacterial agents (Ag NPs). Previous studies have described broad-spectrum antibacterial effects for Ag–SiO₂ composites, with more efficacy against Gram-negative bacteria [28,29]. The present study, in turn, aims to investigate the prolonged antibacterial performance of

the composite against both Gram-positive and Gram-negative bacteria which is mostly recognized in wound infections (*E. coli*, *S. aureus*).

In order to obtain high-grade diatomaceous material with a minimum of about 75-90% diatomite acid and alkali leaching (HCl , HNO_3 , H_3PO_4 , H_2SO_4 , NaOH) were used [30-32]. The purification of diatomite was evaluated by acid leaching time and variable acid concentrations [33]. According to the results, the effect of increasing the acid concentration was greater than the effect of increasing the leaching time. Even if the silica is very resistant to all acids, it is well known that amorphous silica has some solubility in the hydrofluoric and phosphoric acid at high temperatures [34]. For this reason, the increase of acid concentration and leaching time may have the opposite effect to dissolve silica together with alumina in the solvent, which will cause a decrease of pure diatomaceous material. To prevent this exploitation from happening, the stoichiometric calculations for the amount of acid needed for the dissolution of all the oxides except silica have to be calculated. In the present study, sulfuric acid and phosphoric acid were used as acid leaching, followed by a comparison of two different modified surfaces.

Not only the acid leaching improves the chemical surface of diatomite and kaolin, but also thermal treatment is highly desirable. The outstanding physical properties of diatomite are well-defined porosity and high thermal stability [35]. Although heat treatment improves the compressive strength and chemical surface, further increase in temperature lead to collapsing and condensation of diatomite particles, resulting in a decrease in the surface area [32, 36]. To preserve the porous structure of diatomite and prevent the loss of ignition for further use as a drug delivery system calcination temperature should be less than 600°C .

Materials and methods.

In this study, we used natural diatomite from the Southwestern region of Kazakhstan, and kaolin from the Alekseevskoye field, Kokshetau region. Ascorbic acid (LaborPharma), sodium hydroxide (LaborPharma), polyvinyl alcohol MW – 47.00 (Sigma-Aldrich), hydrogen peroxide 35.0-37.0%, silver nitrate (LaborPharma).

SEM pictures were obtained using the scanning electron microscope (Quanta 3D 200i (FEI company)). Elemental composition was determined on electron-dispersive spectroscopy (EDS) and X-ray fluorescence (FOCUS-2M).]The antibacterial analysis was carried out by the method of serial dilution in agar.

The clay materials were initially washed with distilled water and dried in an oven at 60°C , then thermally treated at 500°C for 5 hours. The obtained materials were acid-modified 1:10 (Clay material : Acid) ratios of 10% H_3PO_4 and 3 M H_2SO_4 in the thermostat for 5-6 hours at 100°C and regularly added water to the glass to maintain a constant liquid level during the heating process.

Two types of reducing agents were used for the synthesis of Ag^0 NPS: ascorbic acid and hydrogen peroxide. For accurate results, we divided 4 flasks for each reducing agent.

Synthesis of Ag^0 NPs/Diatomite and Ag^0 NPs/Kaolin composites was carried out by the impregnation of 2 g clay materials with 1g/l (20 ml) aqueous AgNO_3 solution. According to the calculations 2 % of silver relative to the mass of clay

materials. The obtained suspensions were sonicated for 10 hours and then basified with 0.1 n NaOH to pH=9. During the exchange reaction between AgNO₃ and NaOH, silver residues oxidize to silver oxides. Further reduction of the formed Ag₂O was carried out with ascorbic acid (3 g/l) and hydrogen peroxide (30%). Figure 2 illustrates the stepwise synthesis of Ag⁰/clay composites.

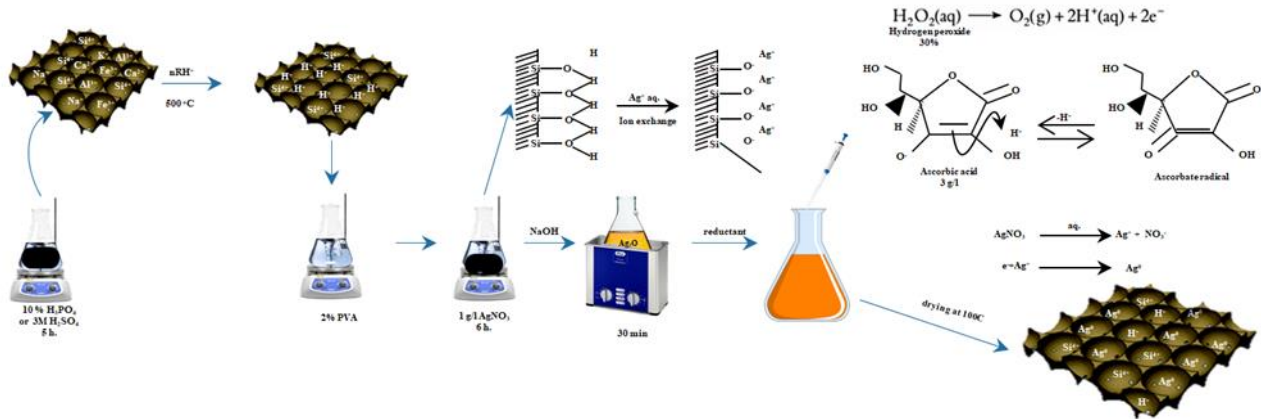

Figure 2. Stages of synthesis of silver nanoparticles on the surface of diatomite and kaolin

Results and discussion

The elemental composition of clay materials obtained by the XRF (table 1) method shows the increase of silicon content, while some aluminum and iron ions passed into the solution, and their places were fixed by hydrogen ions, which changed the structure of diatomite and kaolin gave it acidic properties. It is assumed that the crystal structure of aluminum changed from octahedral to tetrahedral coordination under the influence of heat treatment [37]. The gap between Me-O (Fe, Al) and T-O (T=Al, Si) depends on the bond strength and proton substitution of the acid. Probably, protonation occurs following the electron-donor properties of oxygen, as a result, the bond between Me-O is destroyed and the metals move to the exchange position, which leads to the destruction of the crystal lattice. The most strongly bound cations (Al, Fe) in the crystal lattice displace other metals and together with protons of the activating acid create exchange acidity on the sample surface [38].

Table 1. Elemental content of natural and modified diatomite and kaolin.

Samples	Ca,%	K,%	Fe,%	Si,%	Al,%	Ti,%
Natural diatomite	0,9	4,5	24,5	55,1	13,1	1,7
Diatomite +H ₃ PO ₄	0,2	5,6	20,1	65,1	6,4	2,4
Diatomite +H ₂ SO ₄	0,05	4,9	10,4	72,6	9,15	2,8
Natural kaolin	0,1	19,5	12,2	50,9	24,3	3,5
Kaolin +H ₃ PO ₄	0,01	10,8	3,9	54,7	27,4	2,5
Kaolin +H ₂ SO ₄	0,008	12,3	5,7	53,4	32,1	2,3

To study how acidic chemicals modify the surface of diatomite and kaolin, SEM analyses of samples were performed before and after modification.

Before cleaning, the features of diatomite frustrations are completely masked by the presence of a large number of impurities on their surface; after removing the impurities, frustrations of various shapes can be distinguished. Figure 3 shows SEM images of various deep structures present in the diatomite. Diatomite consists of a mixture of round, ellipsoid, elongated, and square fragments. After the modification of H_3PO_4 , many elongated parts disappeared and disc-shaped shapes appeared. The surface was observed to be more rough and uneven, and the pore size was ~ 335 nm (Figure 3B). After modification with sulfuric acid, you can notice the appearance of small pores in small particles, cracks, and defects. In figure 3C clear and clean pores with an average size of ~ 480 nm were noticed.

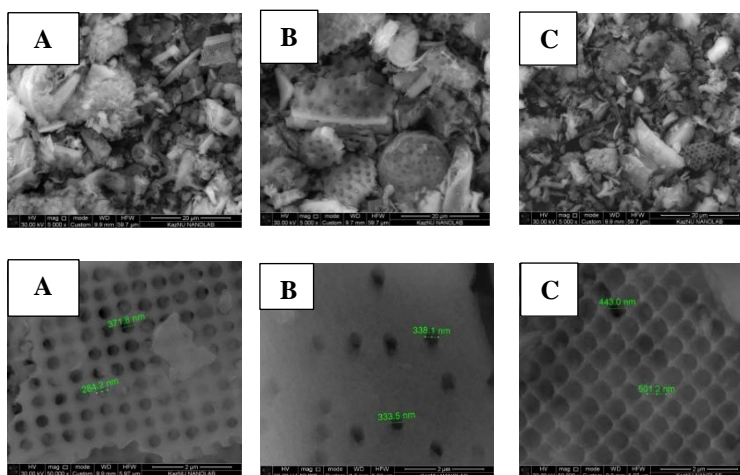

Figure 3. SEM images of natural (A), modified with phosphoric acid (B) and sulfuric acid (C) diatomite.

Kaolin is a layered structure consisting of a tetrahedral sheet (SiO_4) and an octahedral sheet (AlO_6). In Figure 4A, flat plate particles with a thickness of about 1 micron are visible, where flat sheets of pseudo-hexagonal shape are stacked on top of each other. There are individual fragments of flakes with rough-sharp edges. After modification with phosphoric acid, the morphology and structure become smooth (Figure 4B). Flake fragments are less common, and an ordered stack of SiO_4 and AlO_6 sheets are present, but to a lesser extent. This may be due to the fact that phosphoric acid is a weak acid that does not destroy the structure of the clay mineral, but at the same time can remove impurities from some metals. When diatomite is modified with sulfuric acid, the morphology and structure become more uniform compared to modification with phosphoric acid, and the average thickness of the sheets is about 68-200 nm (figure 4C).

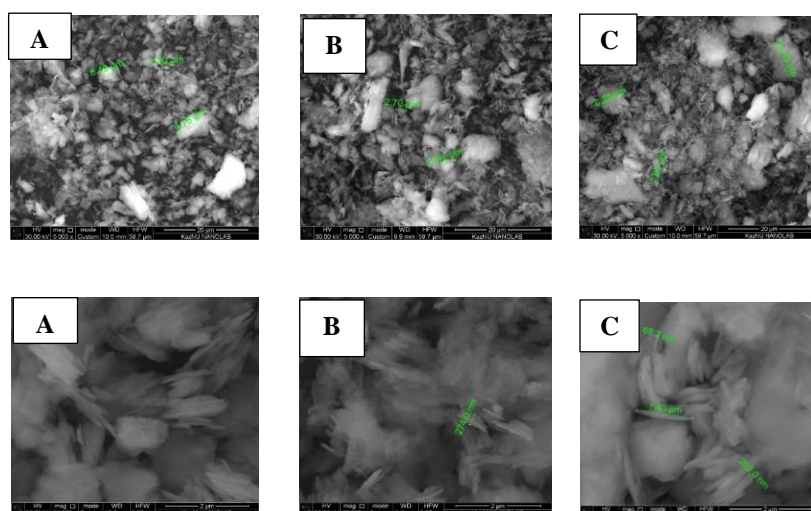

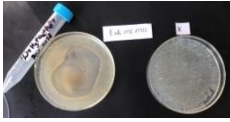
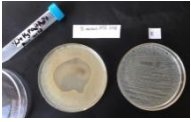
Figure 4. SEM images of natural (A), modified with phosphoric acid (B) and sulfuric acid (C) kaolin.

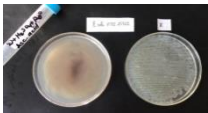
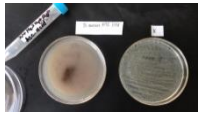
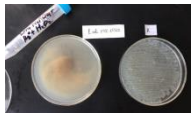
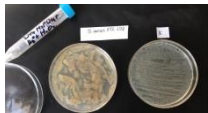
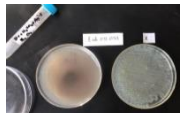
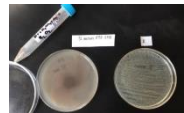
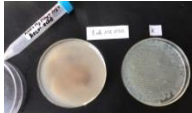
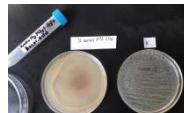
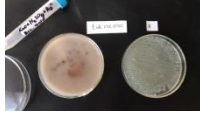
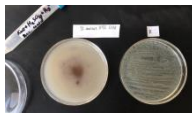
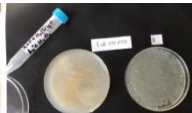
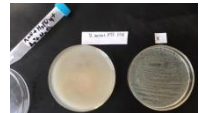

According to the results of the antibacterial activity (table 2) of the composites based on silver-containing diatomite, it indicates that a gram-negative bacterium is more vulnerable to this drug with a small concentration of the antibacterial component of 1-1,6% (Ag). It is assumed that the neutral silver metal is oxidized and ionized during the transition to the solution, inhibiting the negatively charged bacterium.

Antibacterial activity of silver-containing kaolin, it can be noted that the growth of gram (-) bacteria does not appear in all samples, while the growth of gram (+) bacteria is present in samples №5 and №8.

In conclusion, I would like to note that layered kaolin as a carrier of an antibacterial agent shows more favorable results than porous diatomite. This assumption is based on the percentage of silver in the carriers and its activity. Even though the amount of silver is less on the surface of kaolin, kaolin-based drugs still show 90-99,9 % activity against the selected bacteria.

Table 2. Antibacterial activity of nanosilver-composites.

Samples	wt %, Ag SEM/EDS	m antibiotic, g	% Ratio of inhibition	
			E.coli	S.aureus
№1 Diatomite+H ₃ PO ₄ +Ag ⁰ +PVA+ Ascorbic acid	1,39	0,02g (0,278 mg Ag)	 75-80%	 60-65%

№2 Diatomite+H ₂ SO ₄ +Ag ⁰ +PVA+ Ascorbic acid	1,30	0,0165g (0,2145 mg Ag)	 99,9%	 99,9%
№3 Diatomite+H ₃ PO ₄ +Ag ⁰ +PVA+H ₂ O ₂	1,03	0,0195g (0,2009 mg Ag)	 99,9%	 88-94%
№4 Diatomite+H ₂ SO ₄ +Ag ⁰ +PVA+H ₂ O ₂	1,49	0,016g (0,2384 mg Ag)	 99,9%	 99,9 %
№5 Kaolin+H ₃ PO ₄ + Ag ⁰ +PVA+ Ascorbic acid	1,22	0,012g (0,1464 mg Ag)	 99,9%	 85-88%
№6 Kaolin+H ₂ SO ₄ + Ag ⁰ + PVA+ Ascorbic acid	0,92	0,0175g (0,161 mg Ag)	 99,9%	 99,9%
№7 Kaolin+H ₃ PO ₄ + Ag ⁰ + PVA+H ₂ O ₂	1,30	0,0325g (0,4225 mg Ag)	 99,9%	 88-94%
№8 Kaolin+H ₂ SO ₄ + Ag ⁰ + PVA+H ₂ O ₂	1,31	0,0295 g (0,3864 mg Ag)	 99,9%	 88-92%

Conclusion.

During the synthesis of silver nanoparticles on the surface of clay materials, it is necessary to take into account their chemical nature to select a convenient method of treatment for each clay material. Sulfuric acid demonstrated outstanding ability to remove impurities and increase the surface area of materials. Although the content of silver relatively low on the composites, the antibacterial activity showed almost complete death of both bacteria gram (+) and gram (-).

References

- 1 Metrics G.H. Global , regional , and national age-sex specific mortality for 264 causes of death , 1980 – 2016 : a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2016. 2017. P. 1980–2016.
- 2 Kolář M., Urbánek K., Látal T. Antibiotic selective pressure and development of bacterial resistance // *Int. J. Antimicrob. Agents*. 2001. Vol. 17, № 5. P. 357–363.
- 3 Seiple I.B. et al. HHS Public Access. 2019. Vol. 533, № Ccdc. P. 338–345.
- 4 Jenssen H., Hamill P., Hancock R.E.W. Peptide antimicrobial agents // *Clin. Microbiol. Rev.* 2006. Vol. 19, № 3. P. 491–511.
- 5 Emerich D.F. Nanomedicine – Prospective therapeutic and diagnostic applications // *Expert Opin. Biol. Ther.* 2005. Vol. 5, № 1. P. 1–5.
- 6 Church D. et al. Burn wound infections // *Clin. Microbiol. Rev.* 2006. Vol. 19, № 2. P. 403–434.
- 7 Strohal R. et al. Nanocrystalline silver dressings as an efficient anti-MRSA barrier: A new solution to an increasing problem // *J. Hosp. Infect.* 2005. Vol. 60, № 3. P. 226–230.
- 8 Percival S.L. et al. A review of the scientific evidence for biofilms in wounds // *Wound Repair Regen.* 2012. Vol. 20, № 5. P. 647–657.
- 9 Atiyeh B.S. et al. Effect of silver on burn wound infection control and healing: Review of the literature // *Burns*. 2007. Vol. 33, № 2. P. 139–148.
- 10 Da M., Papini R., Pe P. Negative-pressure wound therapy : a snapshot of the evidence The management of deep sternal wound infections using vacuum assisted closure TM (V.A.C.Ò) therapy Die Behandlung tief reichender sternaler Wundinfektionen und der Einsatz einer. 2006. Vol. 3, № 4. P. 261–271.
- 11 Engineered Nanomaterials for Infection Control and Healing Acute and Chronic Wounds. 2016.
- 12 Nguyen V.H. et al. The Journal of Supercritical Fluids Preparation and antibacterial activity of silver nanoparticles-decorated graphene composites // *J. Supercrit. Fluids*. Elsevier B.V., 2012. Vol. 72. P. 28–35.
- 13 SonDI I., Salopek-sondi B. Silver nanoparticles as antimicrobial agent : a case study on E . coli as a model for Gram-negative bacteria. 2004. Vol. 275. P. 177–182.
- 14 Feng Q.L. et al. A mechanistic study of the antibacterial effect of silver ions on Escherichia coli and Staphylococcus aureus. 2000.
- 15 Qiu H. et al. Hydrogel-based artificial enzyme for combating bacteria and accelerating wound healing // *Nano Res.* 2020. Vol. 12, № 1. P. 1–7.
- 16 Kim J.S. et al. Antimicrobial effects of silver nanoparticles. 2007. Vol. 3. P. 95–101.
- 17 Mosselhy D.A. et al. Nanosilver–silica composite: Prolonged antibacterial effects and bacterial interaction mechanisms for wound dressings // *Nanomaterials*. MDPI AG, 2017. Vol. 7, № 9.
- 18 Ruparelia J.P., Kumar A., Duttgupta S.P. Strain specificity in antimicrobial

activity of silver and copper nanoparticles. 2008. Vol. 4. P. 707–716.

19 Lu L. et al. Silver nanoplates with special shapes: Controlled synthesis and their surface plasmon resonance and surface-enhanced Raman scattering properties // *Chem. Mater.* 2006. Vol. 18, № 20. P. 4894–4901.

20 Wiley B.J. et al. Maneuvering the surface plasmon resonance of silver nanostructures through shape-controlled synthesis // *J. Phys. Chem. B.* 2006. Vol. 110, № 32. P. 15666–15675.

21 Li R. et al. Localized surface plasmon resonance of single silver nano-hemisphere // *Adv. Mater. Res.* 2013. Vol. 818. P. 137–140.

22 Pillai Z.S., Kamat P. V. What factors control the size and shape of silver nanoparticles in the citrate ion reduction method? // *J. Phys. Chem. B.* 2004. Vol. 108, № 3. P. 945–951.

23 Sondi I., Goia D. V., Matijević E. Preparation of highly concentrated stable dispersions of uniform silver nanoparticles // *J. Colloid Interface Sci.* 2003. Vol. 260, № 1. P. 75–81.

24 Pandey S. et al. Ag/PVA nanocomposites: Optical and thermal dimensions // *J. Mater. Chem.* 2011. Vol. 21, № 43. P. 17154–17159.

25 Ho C.L.Æ.C. et al. Silver nanoparticles : partial oxidation and antibacterial activities. 2007. P. 527–534.

26 Lv B.M. et al. Long-Term Antimicrobial Effect of Silicon Nanowires Decorated with Silver Nanoparticles. 2010. P. 5463–5467.

27 Dong R.H. et al. In situ deposition of a personalized nanofibrous dressing via a handy electrospinning device for skin wound care // *Nanoscale.* 2016. Vol. 8, № 6. P. 3482–3488.

28 Rastogi S.K. et al. Ag colloids and Ag clusters over EDAPTMS-coated silica nanoparticles : synthesis , characterization , and antibacterial activity against *Escherichia coli* // *Nanomedicine Nanotechnology, Biol. Med. Elsevier Inc.*, 2011. Vol. 7, № 3. P. 305–314.

29 Article O. Synthesis and characterization of Silver nanoparticles from *Cinnamomum tamala* leaf extract and its antibacterial potential. 2020. Vol. 11, № 1. P. 88–98.

30 Abdellaoui I. et al. Impurities removal process for high-purity silica production from diatomite // *Hydrometallurgy. Elsevier*, 2018. Vol. 179, № June. P. 207–214.

31 Şan O., Gören R., Özgür C. Purification of diatomite powder by acid leaching for use in fabrication of porous ceramics // *Int. J. Miner. Process.* 2009. Vol. 93, № 1. P. 6–10.

32 Wang S. et al. Chemical activation of porous diatomite ceramic filter for the adsorption of TMA, H₂S, CH₃COOH and NH₃: Isotherm and kinetic studies // *J. Environ. Chem. Eng. Elsevier B.V.*, 2019. Vol. 7, № 6. P. 103481.

33 Zhu J. et al. Adsorption of Pb²⁺ ions on diatomite modified by polypropylene acetamide and barium chloride in aqueous solution. 2012. Vol. 7, № 24. P. 3614–3620.

34 Istratov A.A. et al. Control of metal impurities in «dirty» multicrystalline

silicon for solar cells // *Mater. Sci. Eng. B. Elsevier*, 2006. Vol. 134, № 2–3. P. 282–286.

35 Xia Y. et al. Interface actions between TiO₂ and porous diatomite on the structure and photocatalytic activity of TiO₂-diatomite // *Appl. Surf. Sci. Elsevier B.V.*, 2014. Vol. 303. P. 290–296.

36 Akhtar F., Vasiliev P.O., Bergström L. Hierarchically porous ceramics from diatomite powders by pulsed current processing // *J. Am. Ceram. Soc.* 2009. Vol. 92, № 2. P. 338–343.

37 Kato Y. et al. Quantification of aluminium coordinations in alumina and silica alumina by Al K-edge XANES // *Phys. Chem. Chem. Phys.* 2001. Vol. 3, № 10. P. 1925–1929.

38 Максатова А. et al. С. С Учетом Этого, Модификация.

ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ САЛАЛАРЫ

СФЕРЫ УСЛУГ

SERVICE SECTOR

ҒТАМР 73.29.81

АВТОМАТТАНДЫРЫЛҒАН ТАСЫМАЛДАУДЫ БАСҚАРУ ОРТАЛЫҒЫНЫҢ ДИСПЕЧЕРЛІК ПЕРСОНАЛЫНЫҢ БӨЛУ ФУНКЦИЯЛАРЫ

Сырғабек С.А.

Студент, А.Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Қасымжанова Қ.С.

Т.ғ.к., доцент, ғылыми жетекші, А.Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Мақалада қазіргі таңдағы ғылыми техникалық даму процесінің өндіріс орындарындағы жұмыстарды пайдалану шығындарын жеңілдетуді қарастыру.

Түйін сөздер: диспетчер, техника, сигнал, пойыз, коэффициент, локомотив.

Қазіргі ғылыми техниканың дамуы тасымалдау процесінде өндіріс орындарындағы жұмыстарды, пайдалану шығындарын жеңілдетіп отыр. Тасымалдау процесіне шұғыл басшылықты ауысымдық кезекшілікпен жұмыс істейтін диспетчерлік аппарат атқарады.

Темір жолда жиілік диспетчерлік бақылау жүйесі түйіспесіз аппаратураға негізделген, оның беріктігі жоғары. Ісінің жылдамдығына байланысты ол жоғары жылдамдықпен жүретін жолда қолданылады. Аралықтағы бақыланатын объектілердің жағдайы туралы мәлімет арнайы берілген сым желісі арқылы диспетчерлік орталыққа жеткізіледі.

Диспетчерлік орталықтандыру аралықтардағы автоматты блокировка мен электрлік орталықтандыруынан тұрады. Ол бір жерден бірқатар телім бағыттамалыры мен сигналдарын және аралықтағы басқаруды; аралықтардың, шектес блокаралықтарының бос немесе бос емес қалпын, сондай-ақ кірерлік, бағдарлық және шығарлық бағдаршамдардың сигналдарын қайталауды; пойыздарды қабылдауға, жөнелтуге және маневр жасауға бағыттамалар мен сигналдарды қосымша басқаруға немесе бағыттамаларды маневр жасауға жергілікті басқаруға беру мүмкіндігін; пойыздардың жүрген графигін автоматты түрде жазуды; электрлік орталықтандыруға және автоматты блокировкаға қойылған талапты орындауды қамтамасыз етеді [1].

Пойыздар жүрісі мен жол бойындағы бөлімшелердің жұмысын басқару үшін әр түрлі: телефон, телеграф және радио байланыс жүйелері қолданылады.

Пойыздардың жүрісін басқару жүйесі пайдалану жұмысын техникалық тұрғыда және шұғыл жоспарлауды, тасымалдауды және тасымалдау

құралдарын реттеуді, пойыздардың жүрісіне шұғыл басшылық жасауды және орындалған жұмысты талқылауды қамтиды.

Аз шығынмен тасымалдау жоспарын орындау үшін темір жолдың барлық бөлімдерін вагондар мен локомотивтердің керекті мөлшерімен тағайындау керек. Осы мақсатқа техникалық мөлшерлеу жеткізеді. Ол әр жолдың және оның бөлімдерінің пайдалану жұмысының техникалық мөлшерін жасайды: бұларға көлемдік тапсырмалар, көрсеткіштер сапасы, жұмыс, вагон паркі мен пайдаланудағы локомотив паркінің мөлшері жатады.

Көлемдік тапсырмалар: тиеу және түсіру мөлшері, босатылған вагондарды тапсыру саны (реттестіру тапсырмасы), шектес бекеттерден өткізілген пойыз бен вагон саны және т.б.

Сапа көрсеткіштері: вагонның айналымы және сапары, бос жүріс коэффициенті, локомотив пен вагонның өнімділігі, пойыздар жүрісінің жылдамдығы және басқалар.

Шұғыл жоспарлау жүйесі белгілі кезеңге жүк тасымалының және осыған керекті пайдаланудағы локомотивтер паркінің мөлшерін, пойыз бен жүк жұмысының тәуліктік жоспарын, ал жол бөлімдеріне ауысымдық жоспарын жасауды көздейді [2].

Жол бөлімдерінде пойыздардың жүрісін пойыз диспетчерлері басқарады. Олар басқаратын жол телімдерін диспетчерлер өрісі дейді. Бұл өрістердің шектеріне, әдетте, телімдік және сұрыптау стансалары жатады. Диспетчерлер ауысымын бөлім кезекшісі басқарады, ол пойыз және локомотив диспетчерлерінің, ал электрлендірілген телімдерде энергия диспетчерлерінің жұмысын біріктіреді. Өзінің кезекті жұмысында диспетчер өз телміндегі пойыздар жұмысын жеке өзі ғана басқарады. Оның шешетін негізгі мәселесі – пойыздарды графикпен жүргізуді қамтамасыз ету, ал егер ол бұзылса, бұл пойыздарды графикке енгізуді шешу. Осы мақсатпен ол реттестіру шараларын қолданады. Оларға пойыздардың бөлім бекеттерінде зая тұруын қысқарту, пойыздарды қос жолда теріс бағытты жолмен жөнелту, пойыздардың кездесу ретін және озба бекеттерін өзгерту және т.б. жатады.

Қазіргі автоматты диспетчерлік басқаруды жаңа технологияландыру жаңа ақпараттар алуға, тасымалдау жұмысының қарқынды дамуын қамтамасыз етеді.

Автоматтандырылған диспетчерлік басқару орталығының техникалық құралдарымен және тасымалдауды автоматтандырылған жедел басқару жүйесімен, вагон паркінің орналасуын автоматтандырылған есептеу жүйесімен және т.б. басқару объектілерімен қамтамасызданған диспетчерлік орталық мынадай оперативті функцияларды орындауға міндетті:

- бөлімшедегі пайдалану жұмысын жоспарлау және жобалау;
- тораптағы, бағыттағы, телімдегі пойыз қозғалысын басқару;
- аудан және толық жолда жергілікті жұмысты басқару;
- бригада, локомотив, пойыздарды қабылдау, жөнелту, тексеруді басқару;
- пайдаланылған жұмыстың анализі мен есебі [3].

Басты диспетчерге электрификация, байланыс, орталықтандыру, блокировка, информатика және байланыс, жол, локомотив, вагон диспетчерлері бағынады.

Тасымалдау бөлімшесінің басты ауысымдық диспетчерінің міндетіне бөлімшедегі ауысымдық және тәуліктік пойыз және жүк жұмысының жоспары, тиеу-түсіру, жоғарылық түйіспелер арасында пойыз және вагонды тасымалдау, реттеуіш және басты тапсырмаларды орындау, бөлімшедегі тасымалдау жұмысының сапалы көрсеткіштерін орындау жатады [4].

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Бекжанов З.С., Кобдиқов М.А. Диспетчерское руководство движением поездов и работой локомотивного парка. Учебное пособие. КазАТК, – Алматы. 2005. – 50 с.

2 Бекжанов З.С., Кобдиқов М.А. разработка технических норм работы дороги и ее отделений. Учебное пособие. КазАТК, – Алматы. 2005. – 62 с.

3 Бекжанов З.С., Кобдиқов М.А. Тасымалдауды ұйымдастыру және қозғалысты басқару. Оқулық. – Алматы: КазАТК. 2006. – 170 б.

4 Правила технической эксплуатации железных дорог Республики Казахстан. – Алматы. 2006. – 239 с.

5 Бекжанов З.С., Кобдиқов М.А. Мустапаева А.Ж. Системы управления движением поездов. Учебник. КазАТК, – Алматы. – 294 с.

ҒТАМР 73.31.17

ЖОЛ-КӨЛІК ОҚИҒАЛАРЫ

Кенжебай Н.Е.

Студент, А.Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Қасымжанова Қ.С.

Т.ғ.к., доцент, ғылыми жетекші, А.Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Мақалада автомобиль көлігіндегі апаттылық жол-көлік инфрақұрылымының қоғам мен мемлекеттің қажеттіліктеріне сәйкес келмеуіне, жол қозғалысы қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесінің жұмыс істеу тиімділігінің жеткіліксіздігіне және жол қозғалысына қатысушылардың

мәдениеті мен тәртібінің тым төмен болуы қарастырылған.

Түйін сөздер: инфрақұрылым, жол-көлік оқиғалары, автомобиль, техникалық құралдар, жаяу жүргінші.

Соңғы онжылдықта автомобиль көлігіндегі апаттылық жол-көлік инфрақұрылымының қоғам мен мемлекеттің қажеттіліктеріне сәйкес келмеуіне, жол қозғалысы қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесінің жұмыс істеу тиімділігінің жеткіліксіздігіне және жол қозғалысына қатысушылардың мәдениеті мен тәртібінің тым төмен болуына байланысты неғұрлым кең ауқымға ие болуда.

2019 жылы 199 431 жол-көлік оқиғасы орын алып, 25 467 адам қаза тауып, 250 685 адам жарақат алды. Соңғы он жыл ішінде жол-көлік оқиғаларының салдарынан 313,9 мың адам қаза тапты, олардың төрттен бірінен астамы – еңбекке қабілетті белсенді жастағы адамдар (26-40 жас.).

Адамдардың қаза табуы мен жарақаттануына, материалдық құндылықтардың жоғалуына әкелетін жол-көлік оқиғалары (ЖКО) елеулі әлеуметтік-экономикалық залал келтіреді. Шетелдік мамандардың бағалауы бойынша бұл шығындар мемлекеттің жалпы ішкі өнімінің 5 %-ын құрауы мүмкін.

Жазатайым оқиғалардан болатын шығындардың құнын бағалау және осы ақпаратты халыққа жеткізу күшті әлеуметтік-психологиялық әсерге ие: бұл ақпарат адамдарға олардың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретіні туралы ескертеді, іс-шаралардың маңыздылығын түсінуге және оларды жүзеге асыру үшін қоғамдық қолдауды қалыптастыруға ықпал етеді.

Қарама-қарсы қозғалыс жолағына шығу салдарынан жол-көлік оқиғаларының 13%-ға жуығы тіркеледі. Әрбір сегізінші жол-көлік оқиғасын мас күйінде болған жүргізуші, әрбір жетінші жол-көлік құралын жүргізуге құқығы жоқ жүргізуші жасады.

Тақырыптың өзектілігі апаттың себептері туралы ең маңызды сұраққа жауап беруге арналған: ол ережелерді сақтамау, жүргізушінің жағдайы немесе жағдайлардың жиынтығы, жазатайым оқиға. Сарапшы шешім қабылдап, істің барлық жағдайларын зерттейді, ерекше даулы мәселелерді бөліп көрсетеді және логикалық тұжырымдар, тәжірибе мен инженерлік шешімдер негізінде үкім шығарады, оқиғалардың барысына әсер етуі мүмкін ерекше жағдайларды, мысалы, жолдың немесе климаттық катаклизмдердің жағдайын анықтайды, жазатайым оқиғаларды тудырған барлық жағдайлар ескеріледі.

Жол-көлік оқиғаларының пайда болу себептері бойынша мыналарды бөлуге болады:

– адамдардың (жүргізушілердің, жолаушылардың, көлік құралдары мен жолдардың техникалық жай-күйіне жауапты адамдардың және басқалардың) кінәсінен туындаған оқиғалар);

– табиғаттың еңсерілмейтін күшімен (су тасқыны, опырылу, жер сілкінісі және т.б.), сондай-ақ кездейсоқ жағдайлар жиынтығымен туындаған оқиғалар.

ЖКО жағдайларының басым көпшілігі жүргізушілердің, жаяу жүргіншілердің, жолаушылардың, велосипедшілердің жол қозғалысы ережелерін бұзуы, сондай-ақ көлік шаруашылығы қызметкерлерінің техникалық пайдалану ережелерін өрескел бұзуы және жолдардың жай-күйін нашар бақылау және көше қозғалысын реттеуді ұйымдастыру салдарынан туындайды.

Жүргізушілер тарапынан жол қозғалысы ережелерін бұзу көбінесе: маневрлер кезінде қауіпсіз жылдамдықты асырудан (бұрылу, басып озу, соқтығысудан немесе соқтығысудан жалтару, жолдың кедергісін немесе кедір-бұдырлығын айналып өту қажеттілігі), нашар сипаттамалары бар жол учаскесіне түсуден; жол жағдайының шиеленісуінен; жол қиылыстарынан өту кезектілігін сақтамаудан; ескерту сигналын бермеуден немесе дұрыс бермеуден; қозғалыстың әртүрлі жылдамдықтары және жол жабынының жай-күйі кезінде ең төменгі аялдама жолын дұрыс есептемеуден; белгілері, жол белгілері мен көрсеткіштері, жол таңбалары талаптарының бұзылуы; қауіпсіз қашықтықты сақтамау; өзінің қозғалыс қатарынан күтпеген жерден шығу және фаралардың жарығымен соқыр болып көріну; жүріс бөлігінде жарықсыз тұру; жолаушыларды тасымалдау ережелерін бұзу; жүргізушінің мас күйі, одан кейін шаршау басталатын жол берілетін шектерден асатын уақыт бойынша оның жұмысы; және басқалар.

Жаяу жүргіншілер тарапынан жол жүрісі қағидаларын бұзу, әдетте: кедергіден жаяу жүргіншінің күтпеген жерден пайда болуынан (мысалы, аялдамада тұрған автобустың, тротуардың немесе жол жиегінің жанында тұрған автомобильдің); жолшыбай немесе қарсы бағытта келе жатқан көлік құралының салдарынан кенеттен шығуынан; жүргізуші жаяу жүргіншімен өзара қарым-қатынасқа қате сенімді болатын жаяу жүргіншінің болжап болмайтын мінез-құлқынан (мысалы, автомашинаның өтуін анық күтіп отырған жаяу жүргінші кенеттен кесіп өтіп кетеді); тыйым салынған жерде жүріс бөлігіне; және басқа да.

Көлік құралдарының техникалық жай-күйіне немесе пайдаланылуына жауапты адамның көрінеу техникалық ақаулы Көлік құралдарын (мысалы, тежеу жүйесінің, жүріс бөлігінің және жарық беру аспаптарының ақауы бар) пайдалануға шығаруы, егер бұл қылмыстық заңда көзделген салдарлардың басталуына әкеп соқса, қылмыстық-құқықтық жауаптылыққа әкеп соғады.

Жол-көлік оқиғасында үш фазаны бөліп көрсетуге болады:

- 1) Бастапқы;
- 2) шарықтау шегі;
- 3) соңғы.

Олардың әрқайсысы алдыңғы нұсқаның логикалық жалғасы болып табылады және өз кезегінде кейінгі дамуды анықтайды.

Жол-көлік оқиғасының бастапқы фазасы үшін қауіпті жағдай туындағанға дейін қалыптасқан көлік құралы мен жаяу жүргіншілердің қозғалыс жағдайлары тән, бұл кезде қозғалысқа қатысушылар жол-көлік оқиғасының алдын алу және оның салдарының ауырлығын төмендету үшін өздерінің

иелігіндегі барлық шараларды дереу қабылдауы тиіс. Бұл шаралардың қабылданбауы немесе олардың тиімділігінің жеткіліксіздігі көлік құралдары мен жаяу жүргіншілерді жақындастыру процесінде қозғалысқа қатысушылардың жол-көлік оқиғасын болдырмаудың техникалық мүмкіндігі болмаған кезде қауіпті жағдайдан авариялық жағдайға көшуге алып келеді және ол болмай қоймайтын болады.

Жол-көлік оқиғасының шарықтау фазасы неғұрлым ауыр зардаптарға (автомобильдердің зақымдануы, жаяу жүргіншілердің, жолаушылардың, жүргізушілердің жарақаттары) әкелетін Оқиғалармен сипатталады. Бұл фаза қысқа қашықтықтағы жол учаскесінде тез дамиды (әдетте бірнеше секунд).

Шарықтау шегінен кейінгі жол-көлік оқиғасының соңғы кезеңі көбінесе көлік құралының тоқтауымен сәйкес келеді. Кейде (мысалы, автомобильде өрт болған кезде) соңғы фаза тоқтағаннан кейін де жалғасады.

Жол-көлік оқиғасының механизмін білу криминалистік маңызды белгілердің шеңберін анықтауға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде объективті шындықты анықтауға ықпал етеді.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының статистикасы бойынша ЖКО-да жыл сайын 1.2 миллионға дейін адам қайтыс болады. 15 миллионнан астам адам дене жарақатын алады.

Қорытындылай келе, статистикалық талдау көрсеткендей, жол-көлік оқиғаларының басым көпшілігінің негізгі себебі жүргізушілердің де, жаяу жүргіншілердің де жол ережелерін саналы түрде бұзуы болып табылады. Бұл жолдардағы мінез-құлықтың өте төмен мәдениетін, жауапсыздық пен құқықтық нигилизмді көрсетеді.

Бұл жерде автомобильдендірудің теріс салдарын еңсеру үшін мемлекет пен қоғамның мүмкіндіктерін барынша пайдалануға мүмкіндік беретін экономикалық, құқықтық, ұйымдастырушылық, техникалық, медициналық сипаттағы шаралар жүйесін әзірлеу және іске асыру шешуші мәнге ие болады.

Автокөлік қылмыстарының алдын-алу мақсатында келесі шаралар ұсынылады:

Біріншіден, жол көлік оқиғасы орын алғаннан кейін туындаған зиянды салдарды болдырмау мақсатында, ҚК шын өкінуіне байланысты жазасын белгілі бір дәрежеде төмендету – қылмыстық оқиғадан кейін жәбірленушілерге көмек көрсетуін міндетті түрде ескеру, жүргізушілер ЖКО салдарының алдын алып, зардап шегушілерді орында қалдырмай, зиянды салдарды жоюға шара қабылдауға тірек болады.

Екіншіден, республикадағы жолдардың сапасын көтеру, дер кезінде жөндеу, тазалау жұмыстарын жүргізу. Республика ішіндегі көшелерінің құрылысын қарастыру, әсіресе көшелердің «тарлығын» қайта қарастыру, кей жағдайда форс-мажор әрекеттері мен маневр жасаудың соңы аталған көшелерді адам өліміне әкелетін жағдайды құрайды.

Үшіншіден, жолдарды қарау-бақылау техникалық құралдарымен қамтамасыздандыру, көшелерді жарықтандыру мен жол белгілерінің айқындығын қадағалауды, жоғары қауіп көзін құрайтын көліктерде

жылдамдықты тежейтін аппаратты орнатылуын қолға алу. Жаяу жүргіншілердің жолда көрінуін қамтамасыз ету мақсатында арнайы дыбыстар мен лазерлі жарықтандыру қондырғыларын қою.

Біздің ойымызша, көлікті жүргізу, басқару, жолда жүру ережесін, жолдың жағдайын бағалауды, саралауды үйренуді мектеп қабырғасында оқытып, арнайы емтихан тапсыруды енгізген жөн деп санаймыз.

Қолданған әдебиеттер тізімі

1 Б.Т.Копенов, А.Г.Акчурин, Т.Ж.Копенов Көлік техникасын техникалық пайдалану негіздері. Оқу құралы. – Алматы: ҚазККА, 2009. – 95 б.

2 Бекмағамбетов М.М. Қазақстанның автомобиль көлігі қалыптасу және даму кезеңдері. – Алматы: Көлік және коммуникация ғылыми-зерттеу институты 2005 – 15 б.

3 Амбарцумян В.В. Проблемы обеспечения безопасности дорожного движения: дис. докт. техн. наук / Ереван. гос. ун-т. – Ереван, 2000. – 386 б.

4 Веретехин Н.В. Совместное решение проблем безопасности дорожного движения // Автомобильный транспорт. – 2009. – №3. – 20-25.б.

5 Волгин В.В. Если в ДТП виновата дорога. М: Изд: ДНК, 2009. – 242 с.

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ
ПЕДАГОГИКА И ОБРАЗОВАНИЕ
FIELD OF PEDAGOGY AND EDUCATION

ҒТАМР 27.01.45

АКТ АРҚЫЛЫ АЛГЕБРА САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Тұрмағанбетова Ә.Т.

Магистрант, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ.

Сейтмуратов А.Ж.

Ғылыми жетекші, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ.

АКТ арқылы оқушылардың танымдық қызығушылығын қалыптастыру және оқушылардың танымдық қызығушылығының дамуын, оқушылардың алгебра бойынша білім сапасын бақылауды жүзеге асыру. Алгебраны оқытуда компьютерлік-ақпараттық технологияларды қолдану оқушылардың танымдық қызығушылығын арттыру, олардың шығармашылық қабілеттерін дамыту жолдары мен құралдарын іздеу мәселесін шешу қажеттілігімен түсіндіріледі. Компьютерлік құралдарды қолдана отырып, оқу процесінің ерекшелігі-оқушы өзінің жеке қабілеттеріне сүйене отырып, таным процесін құратын қызмет орталығына айналады. АКТ көмегімен алгебра сабақтарында оқушылардың танымдық қызығушылығын дамытудың тиімді моделін құру.

Түйін сөздер: танымдық қызығушылық, АКТ, оқыту, оқытудың мақсаты, оқытудың міндеті.

Сабақтағы компьютер – бұл өзін-өзі оқытудың жеке ерекшеліктерін жақсы білуге мүмкіндік беретін құрал. Алгебраны оқытуда компьютерлік технологияларды қолдану сабақтардағы оқу іс-әрекетін саралауға, оқушылардың танымдық қызығушылығын белсендіруге, олардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға, ақыл-ой белсенділігін ынталандыруға, зерттеу қызметін ынталандыруға мүмкіндік береді. Мұндай оқыту жүйесінде іс-әрекеттің екі түрі бар – оқыту және оқыту. Біріншісі оқушылардың компьютермен өзара әрекеттесуімен сипатталады. Компьютер оқушының тапсырмасын анықтайды, дұрыстығын бағалайды және қажетті көмек көрсетеді. Екінші түрі компьютер мұғалімге оқу процесін басқаруға көмектеседі, оқушылардың бақылау тапсырмаларын орындау нәтижелерін береді, компьютер әр түрлі оқушылардың көрсеткіштерін бірдей тапсырмаларды шешуге салыстыра алады, студенттерге нақты оқу әсерін қолдану бойынша ұсыныстар бере алады. Алгебраны оқытуда компьютерді

сабақтың барлық кезеңдерінде, жаңа материалды түсіндіруде, бекітуде, қайталауда, бақылауда қолдануға болады.

Негізгі мақсаты— ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану арқылы алгебра сабақтарында оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру.

Мақсатқа жетуге ықпал ететін негізгі міндеттер:

1. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану арқылы оқушылардың танымдық белсенділігін арттырудың психологиялық-педагогикалық жағдайларының жиынтығын анықтау;

2. Алгебра сабақтарында оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру құралы ретінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолданудың жетекші принциптерін анықтау;

3. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар құралдарын білім беру процесіне енгізудің тиімді тәсілдері мен тәсілдерін іріктеуді жүзеге асыру;

4. Оқу процесіне ақпараттық-коммуникациялық технологиялар құралдарын қосу арқылы оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға бағытталған педагогикалық өзара іс-қимыл алгоритмін әзірлеу және іске асыру;

5. Алгебра сабақтарында оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру құралы ретінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолданудың оң динамикасына қол жеткізу үшін көрсеткіштер жиынтығын анықтаңыз;

6. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану негізінде алгебрадан оқу сабақтарының модельдерін әзірлеу

Алгебра сабақтарында компьютерлік құралдарды пайдалану шарттары:

– оқытушының АКТ-ны пайдалануға дайындығы, оның осы мәселедегі құзыреттілігі;

– оқушылардың компьютермен жұмыс істеуге дайындығы;

– зерттелетін тақырыпқа сәйкес бағдарламалық қамтамасыз етудің болуы;

– компьютерлендірілген жұмыс орындарының саны;

– оқушының компьютерлік технологияны сыныптан тыс пайдалану мүмкіндігі.

Күтілетін нәтижелер:

– оқушылардың үлгерімі мен оқу деңгейін арттыру, пәнді оқуға ынталандыру;

– акт қолданумен сыныптан тыс іс-шаралар сценарийлерін, жұмыс бағдарламаларын әзірлеу;

– ашық сабақтарды әзірлеу және өткізу.

Бұл процестерді дамытудың қажетті шарты-оқушылардың оқу-танымдық іс-әрекетін жандандыру. Танымдық қызығушылықтың арқасында бала білімді жақсы игереді, екінші жағынан, танымдық қызығушылық негізінен білім негізінде дамиды. Бұл өте маңызды: зерттелетін материалдың көлемі студенттерге қосымша жүктеме есебінен емес, формалар мен әдістерді

жетілдіру арқылы артуы керек. Жаңа ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы және оларды біздің өмірімізге енгізу қазіргі баланың жеке басының дамуына өз ізін қалдырды. Балалардың оқуға деген қызығушылығын ояту өте қиын болды, бірақ мүмкін. Көптеген балалар материалды «қиын» немесе «оңай» қағидаты бойынша ғана емес, «қызықты» немесе «қызықсыз» деп қабылдайды. Олар оқиды, ойлайды, сұрақтарға жауап береді, дәптерде жұмыс істейді, бірақ бұл жұмыс оларға әсер етпейді, олар скучно және қызықтырмайды. Олар бір нәрсені үйренеді, бірақ пассивті қабылдау мен ассимиляция берік білім бермейді. Осыған сүйене отырып, білім беру сапасын арттыруға ықпал ететін тиімді оқыту технологияларының бірі қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды пайдалану болып табылады.

АКТ қолдану аясы өте алуан түрлі. АКТ-ны қолдану мұғалімге алгебра сабақтарында максималды көрнекілікті көрсетуге, оқуға деген ынтаны арттыруға, сабақтың тиімділігін арттыру үшін сабақта әртүрлі формалар мен әдістерді қолдануға, студенттерді белгілі бір іс-әрекетке тартуға, жедел тексерумен және орындалған жұмыс үшін белгі қою арқылы тест бағдарламаларын қолдануға мүмкіндік береді.

Мен өзім үшін алгебра сабақтарында АКТ қолданудың бірнеше түрін анықтадым:

- оқу құралы ретінде;
- ақпарат көзі;
- оқушылардың оқу мүмкіндіктерін диагностикалау тәсілі (тест);
- жобалық қызметті ұйымдастыру.

Сабақта АКТ нысандары мен пайдалану орны:

- ауызша есеп жүргізу кезінде;
- жаңа материалды үйрену кезінде;
- фронтальды өзіндік жұмыстарды тексеру кезінде;
- оқыту сипатындағы міндеттерді шешу кезінде.

Пәнге деген қызығушылықты арттыру, оқушылардың танымдық белсенділігін оларды қызықтыратын құралдармен дамыту үшін мен компьютерлік сауаттылығымды үнемі жетілдіріп отыру керек. Қазір бүкіл әлемде білім беру саласында желілік қауымдастықтарға қызығушылық артып келеді. АКТ-ны қолданумен байланысты білім берудегі қазіргі тенденциялар Мұғалімге жаңа талаптар қояды. Мұғалімнің ақпараттық мәдениеті оның жалпы педагогикалық мәдениетінің бір бөлігіне айналады. Мұғалімнің кәсібилігінің құрамдас бөліктерінің бірі-компьютерлік құзіреттілік, ол мұғалімнің теориялық, практикалық және шығармашылық деңгейде оқу процесінде АКТ-ны қолдануға дайындығымен сипатталады.

Алгебра мұғалімінің компьютерлік құзіреттілігінің практикалық компонентінің негізгі компоненттері:

- мектеп құжаттарын енгізу үшін заманауи АКТ-ны қолдана білу;
- презентацияларды қолдана отырып, сабақтың әртүрлі кезеңдерінде алгебраны оқыту процесін ұйымдастыра білу;

– алгебраны оқытуда график құру үшін алгебралық пакеттер мен бағдарламаларды қолдана білу;

– динамикалық геометрия ортасында оқыту модельдерін құру дағдылары және осы модельдерді алгебра сабақтарында қолданудың әдістемелік дағдылары;

– алгебралық білімді, білік пен дағдыны бақылау және диагностиканы ұйымдастыру үшін дайын тест қабықтарын қолдана білу.

Көп жағдайда ақпараттық технологиялар мұғалімдер жұмысының қарқындылығына және мектеп оқушыларын оқытудың тиімділігіне оң әсер етеді. Алгебра мұғалімінің қалыптасуы оның жеке дамуымен тығыз байланысты, ол шығармашылық оқу, кәсіби, ғылыми – зерттеу процесінде жүреді. Оқушыларды қоғамдық өмірге дайындау мұғалімге байланысты. Ал жас ұрпақты алгебралық даярлаудың сапасы – қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуға, ғылыми техникалық идеяларды қабылдауға, жаңа технологияларды игеру мен енгізудегі ұтқырлыққа дайындығының индикаторы.

Алгебра сабақтарында АКТ-ны енгізуге кедергі келтіретін мәселелер мен қиындықтар: оқушылардың компьютерлерінің болмауы, Интернетке қосылу; мұғалім көп уақытты өзінің дидактикалық материалын, пән бойынша бағдарламалық жасақтаманы және т.б. құруға жұмсайды. Мектептегі, қаладағы әріптестерімен Интернет желісіндегі іс-шаралармен тәжірибе алмасу осы проблемаларды шешуге көмектеседі. Оқушылар үшін компьютерлік сыныптарда жұмыс кестесін жасаңыз. Оқушыларды ГИА – ға дайындау үшін интернет-ресурстар банкі және оқушылардың презентациялар банкі құру.

АКТ енгізу перспективасы. Оны тек алгебра мұғалімдері ғана емес, сонымен қатар студенттерді ГИА – ға дайындауда, ғылыми-зерттеу жұмыстарын жазуда, оқушылардың танымдық қызығушылығын дамыту және оқушылардың білім сапасын жақсарту үшін басқа пәндердің мұғалімдері де қолдана алады.

Сабақтарда және сабақтан тыс уақытта ақпараттық – коммуникациялық технологияларды қолдану мұғалімнің де, оқушылардың да шығармашылық мүмкіндіктерін кеңейтеді, пәнге деген қызығушылықты арттырады, алынған материалдың сапасын жақсартады, оқу процесін жекелендіреді, оқушылардың алгебрада өте маңызды тақырыптарды игеруін ынталандырады, бұл оқу процесінің қарқындылығына әкеледі. АКТ-ны қолдану оқушылардың танымдық қызығушылығы мен өзіндік ақыл-ой белсенділігінің дамуына ықпал етеді, сабақта алған білімнің, дағдылардың көлемі мен беріктігін арттырады, оқушылардың зияткерлік, шығармашылық және адамгершілік дамуының міндетті шарты болып табылады деп санаймын.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Котова С.А. Роль интерактивной доски в обучении детей дошкольного возраста // Наука и перспективы. 2015. – № 2. [Электронный ресурс] URL:

nip.esrae.ru/2-24.

2 Далингер В.А. Компьютерная компетентность- основа профессионализма современного учителя математики.// Материалы международного конгресса конференций «Информационные технологии в образовании» (ИТО-2003). <http://www.ict.edu.ru/vconf/index.p>

3 Зимняя И.А. Концепция компетентностного подхода к оценке профессиональной деятельности педагога. – М.: Просвещение, 2009. – 324 с.

ҒТАМР 18.85.09

АҚПАРАТТЫҚ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ МЕН ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ОҚУШЫЛАРДЫҢ АҚПАРАТТЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМЫТУДАҒЫ РӨЛІ

Баяхмет Д.А.

Студент, А.Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Қасымжанова Қ.С.

*Т.ғ.к., доцент, ғылыми жетекші, А.Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті,
Көкшетау қ.*

Мақалада қазіргі таңдағы ақпараттық ресурстарды қалыптастыру және тиімді пайдалану негізінде мемлекеттік басқару органдары мен азаматтардың ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыруға қолайлы жағдай құру қарастырылған.

Түйін сөздер: Ақпарат, компьютер, алгоритім, ғылыми – техникалық, бақылау.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және азаматтық құндылықтар мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желіге шығу» – делінген [1].

Осыған орай бүгінгі ұстаздардың алдында оқушыға білім, білік, дағдыларын игертіп қана қоймай, қабылдауын, ойлауын, қиялын, сезімдерін,

яғни жан-жақты, азат, шығармашыл, өз бетімен жұмыс жасай білетін, бәсекеге қабілетті жеке тұлғаны дамыту міндеттері тұр.

Жалпы білім берудің мақсаты – терең білімнің, кәсіби дағдылардың негізінде еркін бағдарлай білуге, өзін-өзі дамытудағы адамгершілік тұрғысынан жауапты шешімдерді қабылдауға қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру, ақпаратты технологияны терең меңгерген, жылдам өзгеріп жататын бүгінгі заманға лайықты, жаңашыл тұлғаны қалыптастыру.

Ақпараттандыру – бұл ақпараттық ресурстарды қалыптастыру және тиімді пайдалану негізінде мемлекеттік басқару органдары мен азаматтардың ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыруға қолайлы жағдай құру. Ақпараттық технологиялардың даму қарқындылығы соншалықты жылдам, тіпті кез-келген жаңа нәрсе мен жаңалық пайда болып үлгермей, әрбір үйге жетіп жатады. Білім беру мекемелерін компьютерлік техникалармен жабдықтау мәселесі соңына дейін толық шешілген жоқ, күн тәртібінде қазіргі уақытта басқа мәселе тұр – ол компьютерлік техниканы қалай дұрыс пайдалану керек деген мәселе. Бүгінгі таңда біздің мемлекетіміздің негізгі тұжырымдамасы өркениет дамуының жаңа тарихи фазасынан құрылған ақпараттық қоғам құру курсы қолға алынды. Оның негізі – ақпарат және білім.

Оқытуды компьютерлендірудің негізін әлеуметтік үдеріс ретіндегі екі бағыт құрайды: білім беру ісін компьютерлендіру және оқыту ісін компьютерлендіру. Оқыту ісін компьютерлендіру компьютерді қолданудың тікелей оқыту ісімен байланысты саласын ғана қамтиды. Бұл жағдайда компьютерді пайдалану кеңістігі аса көлемді оқыту сабақтары, оқушыларды тестілеу, біліміне бақылау жасау, ойын сабақтарын және т.б. қамтиды.

Қазіргі кезде оқытуды компьютерлендіруде атқарылатын міндеттері, компьютерге берілетін іс-әрекеттер тұрғысынан қарастыру сипаты нақты көрініс таба бастады [2]. Оқу үдерісінде компьютер зерттеп, танып-білу нысаны да, оқыту нысаны да бола алады, яғни оқытуды компьютерлендірудің екі бағыты болуы мүмкін. Бірінші жағдайда, білімді, шеберлікті және дағдыны меңгеру компьютердің мүмкіндіктерін танып-білуге, сонымен бірге оны әртүрлі мәселелерді шешуге пайдалануға, басқа сөзбен айтқанда, компьютерлік сауаттылыққа қол жеткізуге мүмкіндік береді. Ал екінші жағдайда, компьютер оқытудың пәрменділігін арттырудың күшті құралы болып табылады [3].

Оқу қызметін басқару міндетін атқаруда – компьютерді пайдалану оқыту құралы ретінде өзіндік мәнге ие болып саналады. Компьютерді меңгертудің екі түрін ерекше атап көрсетуге болады. Біріншіден, оқушылардың компьютермен тікелей қарым-қатынас жасауы аса маңызды. Бұл жағдайда компьютер білім алушының оған жүктейтін тапсырмаларын мүлтіксіз орындайды, оның дұрыс жүзеге асырылуын бағалайды және қажет болған кезде, тиісті көмек көрсете алады. Мұнда меңгеру ісі мұғалімнің көмегінсіз жүреді, компьютерді меңгерту бағдарламаларының жетілдірілмеуі салдарынан берілген тапсырмаларды дұрыс орындауға мүмкіндігі болмай қалған жағдайда ғана оқушы ұстаздың көмегіне жүгінеді.

Ал екінші жағдайда меңгерту ісі компьютермен оқушының емес, педагогтің қарым-қатынас жасауы арқылы жүзеге асырылады. Компьютер оқушыға оқу үдерісін басқаруға көмектеседі, мысалы, оқушы орындаған тапсырмаларда жіберілген қателерді және оған жұмсалған уақытты ескере отырып, бақылау тапсырмаларының орындалу нәтижелерін шығарып береді. Мұндай мәліметтер барынша жинақталып, бірдей тапсырмаларды әртүрлі оқушылардың қалай орындағанын немесе бір оқушының белгілі бір уақыт аралығындағы нәтижелерін салыстыра отырып, анықтап бере алады.

Көптеген мамандар компьютерді оқыту технологиясына елеулі түрде өзгерістер енгізуге мүмкіндік беретін оқытудың аса қуатты құралы деп қарастырады, атап айтқанда:

- ол оқу ақпараттарын ұсыну мүмкіндіктерін анағұрлым кеңейтеді. Қызметтің нақты жағдайы мультимедиа құралдарын: түр мен түсті, сызба-графиканы, видеобейнені, анимацияны, дыбысты пайдалану нәтижесінде қайта жасалуы мүмкін;

- ол білімді меңгеруге түрткі болатын себептерін күшейтуге мүмкіндік береді. Оқыту себептеріне компьютермен жұмыс істеудің жаңашылдығы, оқытудың әсерлілігі, оқу тапсырмаларын олардың күрделілігі бойынша реттеп отыруға мүмкіндік беру, тапсырмаларды шешу үдерісіне көмек беру пайдалы түрде әсер етеді;

- ол оқушыларды оқу үдерісіне белсене қатысуға тарта түседі. Қалыптасқан дәстүрлі оқыту үдерісінде көп жағдайда барлық оқушылардың оқу үдерісіне белсенді түрде қатыстырылуы қамтамасыз етілмейді;

- қолданылатын оқу жаттығуларының жинағы анағұрлым кеңейе түседі; көп жағдайда тапсырмаларды орындау, жаттығуларды шешу үдерісін басқаруға қолдау көрсету жақсара түседі;

- компьютер оқушылардың іс-әрекеттеріне жасалатын бақылаудың сапасын түбірімен өзгертуге мүмкіндік береді, бұл орайда, оқыту үдерісін басқаруды икемді жүргізуді қамтамасыз етеді;

- ол оқушылардың бойында өз іс-әрекеттеріне бақылау жасап отыру дағдысын қалыптастыруға мүмкіндік береді, компьютер оқушылардың өз жұмысының нәтижелерін нақты көрнектіліктер түрінде көруіне жағдай жасайды.

Бұл жөнінде А.П. Ершов өз еңбегінде [4] дербес компьютердің мынадай педагогикалық мүмкіндіктерін атап көрсетті:

- компьютер оқу үдерісін нәтижелі жүргізуге мүмкіндік беретін барынша дәл техникалық құрал-жабдық болып табылады;

- компьютер өзі көрсететін көмек пен оған тапсырма беру шарттарын белсенді түрде ұштастыра білген сенімді әріптес бола отырып, оқушының белсенділігін арттырып, оны барынша ынталандыра түседі;

- компьютер – оқу үдерісінің жаттығу кезеңін бақылау үшін керемет құрал болып табылады;

- компьютер жұмысының ішкі орнықтылығы «ойын ережелерін» сақтаудағы тұрақтылығы, осы қасиеттерінің аталған ережелерді танып-білудегі

қағидамен ұштасып жатуы оқу үдерісінің танымдық сипатын арттыра түседі, оның интеллектуалдық және логикалық дәрежесін күшейтуге септігін тигізеді;

– компьютердің визуалдық және басқа да күрделі бейнелерді құруға мүмкіндігінің көп болуы оқу үдерісінің ақпараттық арналарының өткізгіштік қасиетін елеулі түрде жақсартта түседі;

– компьютер оқу үдерісіне елеулі түрдегі жаңа танымдық құралдарды енгізуге мүмкіндік береді, атап айтқанда, сараптама жүйелерінің көмегімен есептеу эксперименттерін жүргізуге, есептерді шешуге, алгоритмдерді құрастыруға және білім-таным қорларын толықтыруға жол ашады;

– ғылыми-техникалық төңкерістің жетекші және жалпы бұқаралық құралына айнала отырып, компьютер оқу үдерісіне енуінің өзімен-ақ білім беру саласының нақты, шынайы өмірмен тығыз жақындастыра түседі;

– ақыр аяғында, әмбебаптылығы мен бағдарламалана алатын қасиеттері, оның көптеген мақсаттарда пайдалануға болатындығы көп жағдайларда оқытудың техникалық құрал-жабдықтарының құнын қысқартуға көмектеседі, яғни заттарды пайдалану арқылы сынақтар жасау, зертханалық жұмыстар жүргізу сияқты іс-шараларға шығын жұмсауды болдырмайды және компьютерді бір рет қана емес, бірнеше рет қолдана отырып, арзан бағдарламалық қондырғылар жасауды қамтамасыз етеді.

Кез-келген құрал-жабдықтар сияқты, компьютердің көмегімен оқыту ісінің артықшылықтарымен бірге кемшіліктері де бар. Бұл орайда, белгілі бір компьютерлік оқыту жүйелерін жасаушылардың тәжірибесіздігінен туындайтын кемшіліктерді нақты ажырата алуға тиіспіз. Мұндай кемшіліктерге компьютерлік оқыту бағдарламаларының дидактикалық қағидаларды ескермей жасалуы, компьютердің күш-қуаттық мүмкіндіктерінің толығымен пайдаланылмауы, сондай-ақ, компьютердің техникалық жүйе ретіндегі өзіндік табиғатынан туындайтын олқылықтарды жатқызуға болады.

Сол себепті компьютерді меңгерту үдерісінде пайдалану ісіне қарсылық білдіріліп, белгілі бір оқыту бағдарламаларының пайдасы немесе пәрменділігі аз екені туралы сөз болған жағдайда, мәселе компьютердің техникалық құрал ретіндегі өзіндік қызметінде емес, сол арқылы қолданылатын оқыту бағдарламаларының талапқа сай еместігіне байланысты болып жатады. Қолда бар көптеген оқыту бағдарламаларының тиімсіз болып шығуын оларды жасап, құрастырудың алғашқы ойлағандағыға қарағанда, анағұрлым күрделі жұмыс болып шыққандығымен түсіндіруге болады. Бұл үдеріс көптеген психологиялық-педагогикалық өзекті мәселелерді шешу ісімен тығыз байланысты. Ал компьютерлік оқыту бағдарламаларын жасаушы мамандардың көпшілігі оқыту бағдарламасын құрастыру барысында аса қажет болып табылатын психологиялық-педагогикалық дайындықтан өтпеген болып шығады, олардың басым көпшілігі оқыту бағдарламалары қалай сынақтан өткізілетінінен, олардың пайдалылығы мен пәрменділігі қалай бағаланатынынан бейхабар болады.

Дегенмен, анағұрлым пәрменді оқыту бағдарламалы қолданылған жағдайда да компьютердің мүмкіндіктері үнемі және жан-жақты, толық

пайдаланыла бермейді. Әсіресе, оқушының берген жауабына нақты, дәл талдау жасай білуге, оның жіберген қателеріне сараптама жасап беруге шамасы келмейтін бағдарламалар орнатылған компьютер мен оқушының өзара қарым-қатынастық байланыс жасауға мүмкіндігі болмауына орай көптеген кемшіліктерге жол беріліп, оқушылар мен мұғалімдер тарапынан сын-ескертулер айтылып жатады. Мұндай компьютерлерді пайдалануда жіберілетін осыған ұқсас олқылықтар оқыту бағдарламасын жасаушылар тарапынан компьютер мен оқушылардың өзара қарым-қатынасына байланысты педагогикалық және психологиялық қағидаларды көп жағдайда ескере бермеуінен туындайды.

Компьютерді оқыту үдерісінде пайдалану идеясы оқыту бағдарламалау тұжырымдамасы аясында пайда болды. Б.Ф. Скиннер жасап шығарған оқытуды бағдарламалау тұжырымдамасының ең басты тұжырымы – дидактикалық машинаның немесе бағдарламаланған оқулықтың көмегімен берілетін тапсырмалардың жүйелі бірізділіктегі бағдарламасы болып табылаты. Оқытудың сипатына және берілуге тиісті жауаптардың мазмұнына қарай бағдарламалар тікелей, тармақталған, аралас бағдарламалар болып ерекшеленеді [5].

Қазіргі заманғы мектептердің алдында тұрған оқушылардың қабілеттерін дамытуға бағытталған негізгі міндеттермен бірге балама бағдарламалардың, дидактикалық құралдардың, әртүрлі сипаттағы білім беру мекемелерінің болуы жобалау ісі педагогикалық қызметтің қажетті компоненті болуы қажеттігін талап етеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Ильина Е.В. Раскрытие личностных потенциалов – важная сторона профессиональной подготовки студентов // журнал Педагогика және психология. №4, 2010. 22-27 с.

2 Метаева В.А. Рефлексия как метакомпетентность. – М.: Педагогика №3. 2006, с. 59.

3 Архангельский С.И. Введение в теорию обучения высшей школы. Некоторые признаки и особенности развития науки и их влияние на учебный процесс высшей школы. – М.: Знание, 1971.– 120 с.

4. Атутов П.Р. Политехническое образование школьников: сближение общеобразовательной и профессиональной школы. – М., 1986.

5. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – Москва: Педагогика. 1989, – 192 с.

ГРНТИ 14.15.01

ВВЕДЕНИЕ НОВЫХ ПОДХОДОВ В ПРЕПОДАВАНИЯ И ОБУЧЕНИЯ

Мустафина Р.С.

Преподаватель, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар

Жумажанова Г.И.

Старший преподаватель, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар

В данной статье даются новые подходы к преподаванию, понятия мотивации и его инструменты. Рассмотрены методы познавательной деятельности учащихся.

Ключевые слова: Мотивация, обучение, методы обучения, мышление, новые подходы.

В настоящее время современное общество предъявляет новые требования к системе образования. Современная школа должна подготовить личность, думающего и чувствующего, которая не только получает знания, но и сумеет использовать эти знания в любых жизненных ситуациях, который умеет общаться в социуме с другими людьми и обладает высокой культурой. Цель не в том, чтобы ученик знал, как можно больше, а в том, чтобы он умел рационально действовать и решать свои проблемы в жизни.

В процессе обучения ученик должен научиться:

- адаптироваться к постоянно меняющимся жизненным ситуациям, при этом самостоятельно изучая нужные знания и умело применять их;
- творчески мыслить и оценивать свои возможности и способности;
- четко изучать факты, анализировать и оценивать их, уметь делать выводы, выдвигать свои гипотезы решения проблемы, устанавливать закономерности, четко формулировать свои мысли;
- быть коммуникабельным;
- постоянно самообразовываться, читать литературу.

Для выполнение этих задач, поставленные обществом, учитель должен совершенствовать свои профессиональные качества. Такие как компетентность, целеустремлённость, умение критически мыслить и внутренняя мотивация на успешную педагогическую деятельность. Только в работе с такими учителями ученики могут получить необходимые ему навыки, для выживание в современном мире. С целью повышения профессионализма учителей в нашей республике была создана уникальная «Программа курсов повышения квалификации педагогических работников Республики Казахстан»,

направленная на подготовку учителя, являющегося «стержневой фигурой в совершенствовании деятельности школ и обеспечении успешного обучения учеников» (Руководство для учителя, с.110). Государственный стандарт РК определил цель образования – общекультурное, личностное и познавательное развитие учащихся, обеспечивающее такую компетенцию, как умение учиться. Появилась необходимость в подготовке учителей нового формата.

Цель обучения должно дать учителю умение действовать, а знания должны стать средством обучения. Сегодня не многие учителя могут, как прежде с уверенностью сказать, что постарались на уроке понятно объяснить ученикам необходимый материал. Для это необходимо изменения в сознании, относительно обучения детей, требуется изменение содержания образования и усовершенствование профессионализма учителя. Любое новшество, как известно, не встречает на своем пути поддержку, одобрение или сопротивление. Ведь очень трудно перестроится, поломать стереотип своего сознания и принять совершенно новый подход в обучении детей. Поэтому необходимо поддержать и понять это новое начинание в образовании. Сейчас можно с уверенностью сказать, что педагогическое кредо – не просто научить, а чтоб ученик сам себя обучал и учился обучаться. Обучение обучению – есть обдумывание самостоятельного обучения и сознательного применения результатов такого обдумывания в процессе последующего обучения. Поэтому проблема образования в современном мире не в том, чтобы все наглядно и доступно поднести знания, а организовать и подготовить работу так, чтобы детям было интересно решать эту проблему, осмыслить ее и творчески подойти к ней.

Начнем с мотивации учащихся и определим понятия мотивации и его инструменты. «Все замыслы, поиски и построения урока учителя превращаются в прах, если у ученика нет желания учиться», так в свое время говорил педагог В.А. Сухомлинский. Учебная мотивация помогает не только принимать полученные знания, применять полученные навыки и умения, но и является важным условием формирования личности ребенка. Принимайте ребенка таким, какой он есть на самом деле, с его индивидуальными и возрастными особенностями. Поддерживайте его, верьте в него, слушайте и старайтесь понять ребенка. Разговаривайте, задавайте вопросы, обсуждайте, анализируйте.

Мотивация учения – одна из самых первых проблем обучения. В том случаях, если ребенок не желает посещать школу, испытывает тревогу и страх, испытывает сложности в усвоении нового материала и закреплении навыков и умений, полученных в школе, перед родителями появляется несколько важных задач:

- выяснить у ребенка, почему он не хочет учиться;
- понять, какие стороны мотивации сформированы, а какие нет;
- почему ребенок не желает учиться.

Но самая главная задача – это подумать, когда преподаватели, родители не научили ребенка самоорганизации и организации собственного поведения таким образом, чтобы учебная мотивация появилась.

Мотивация учения – уникальный процесс, направленный на побуждение, направление и организацию поведения учащегося, который придает важность и индивидуальные способности учебной деятельности. Многие исследования ведущих ученых, например, таких как Л.И. Божович, Е.П. Ильин, А.К. Маркова всесторонне исследуют проблему мотивации учения. Существуют множество подходов к классификации мотивации учения. Большое место отводится изучению мотивации достижения успеха (Э. Скиннер, Н.В. Афанасьева и другие), как основного показателя, который влияет на успехи ученика, а так же связи его с вербальной памятью (Тихомирова Г.И.). То есть ребенок должен быть уверен в том, что достигнет высоких результатов в обучении, с помощью доступных средств и важности усилий. Ключевым фактором является не только его вера в достижение успеха, или надежда на успех, или интерес цели, а вера в то, что человек способен использовать деятельность, которая может привести к желаемому результату.

В процессе такого обучения дети учатся мыслить логично, научно, творчески. Найденные ими знания превращаются в собственные убеждения, они испытывают чувство глубокого удовлетворения, уверенности в своих возможностях. Самостоятельно добытые знания более прочные и долговременные. Важной частью такого процесса обучения, которая является обратной связью между учеником и учителем, считается оценочная деятельность. Главное внимание здесь сосредотачивается на создании условий, в которых результат учебной деятельности каждый ученик видит сам и сам его оценивает, в сравнении с собой прошлым. Это дает возможность ребенку продемонстрировать успех в обучении, обеспечить эмоциональный комфорт [5].

Какие изменения происходят в ходе применения новых подходов обучения тому, как учиться:

- между учеником и учителем установились доверительные отношения;
- учитель может анализировать свою и деятельность детей;
- учитель отрабатывают навыки консультирования;
- ученики убеждаются в ценности взаимопомощи;
- ученики не боятся ошибаться;
- интерес к учебному процессу;
- самооцениванию;
- самообучение.

Изучая педагогическую деятельность учителей, не возможно не согласиться со следующим выражением: «Мы лишаем детей будущего, если продолжаем учить сегодня так, как учили этому вчера» – Джон Дью. Поэтому нужно идти дальше, не останавливаясь на достигнутом.

Опираясь на опыт прошлых исследований и практику современности, можно говорить об условиях, соблюдение которых способствует формированию, развитию и укреплению познавательного интереса учащихся.

Первое условие – это максимальная помощь на активную мыслительную деятельность учащихся. Мышление является ведущим среди всех познавательных и психических процессов. Для системы работы учителя по улучшению познавательной деятельности учащихся в обучении очень важно иметь в виду, что в мыслительной работе можно выделить три уровня: уровень понимания, уровень логического мышления и уровень творческого мышления.

Второе условие совершенствование познавательных интересов учащихся и личностных качеств в целом, состоит в том, чтобы вести учебный процесс на оптимальном уровне развития учащихся. Именно это условие и обеспечивает укрепление и углубление познавательного интереса на основе того, что обучение систематически и оптимально улучшает деятельность познания, её способов, её умений.

Эмоциональная среда обучения, положительный эмоциональный тонус учебного процесса это третье важное условие.

Четвертое условие благоприятное общение учеников в учебном образовательном процессе. Эта группа условий отношения «ученик учитель», «ученик родители и близкие», «ученик класс». Диалог в классе может способствовать интеллектуальному развитию учеников и их результативности в обучении.

Модель обучения Выготского состоит в том, что в основном знания приобретаются в результате вовлечения ученика в диалог. Ученикам легче обучаются тогда, когда есть возможность диалога с другими, более знающим одноклассники и учителя.

Рассмотрим развитие диалогической беседы в классе. Диалоговое обучение – это вид обучения, обеспечивающий творческое получение знаний учеником через диалог, специально организованный учителем. Главное отличие диалогического стиля обучения от традиционной передачи знаний заключается в том, что ученик сразу не получает ответ, а добывает его во взаимопомощи и при поддержке взрослого или более знающего ученика [4]. Таким образом, ребенок учится самостоятельно искать ответы, учится искать разные решения в взаимодействии с соратниками.

Также происходит общение, обмен мыслями и идеями через диалог с учениками и происходит исследовательская работа. Диалог может быть, если работать в группе. Работа в группах это новая технология где ученики могут свободно осмыслить данную проблему и выслушать каждого. В групповой работе ученики не смогут отлынивать, остаться не замеченными, им приходится внести каждому какой то вклад и само выразится. В такой работе ученики не могут бояться, что совершили ошибку, они вместе находят правильное решение. Цель такой технологии – создать условия для развития познавательных навыков учащихся, их коммуникативных умений и интеллектуальных способностей посредством взаимодействия в процессе

выполнения группового задания для самостоятельной работы. Групповая форма работы описана у педагогов А.Г. Ривина, В.К. Дьяченко, Н. Гузик, И. Первина, В. Фирсова, А. Гин и др.

В наше время существует много доказательств, которые указывают на то, что диалоговое обучение учащихся в группе приносит огромную пользу, потому что:

- допускает учащимся выражать свое понимание темы;
- приводит учащихся к пониманию, что у людей могут быть иные мысли;
- помогают добывать свои идеи;
- помогает учителям понять, на какой стадии обучения находятся их ученики.

Учитель руководит темой разговора, целесообразностью и верностью того, что говорят ученики и тем, когда и как ученики могут говорить и обсуждать.

Беседа отображает собой яркий инструмент, с помощью которого учитель может поддерживать и одобрять обучение детей. С помощью диалога, учителя могут иметь огромное положительное влияние на качество образования учеников. Искренняя попытка учеников получить знания и мыслить, приведет их к более активному участию в обучении. Следуя этому направлению мышления, диалогический подход в обучении имеет потенциал для повышения качества обучения детей.

Диалог—это исключительная среда, в которой ученики чувствуют себя раскрепощено и комфортно. В доброжелательной, легкой атмосфере ученики обогащают друг друга новыми идеями, раскрывают свой внутренний потенциал, личностно развиваются, учатся креативно мыслить, толерантности и взаимопомощи. Соответственно исследованию психолога и профессора Н. Мерсера, беседа является основной частью получения знаний учеников. Он различает три типа беседы, в которые привлечены ученики.

Беседа-дебаты:

- имеет большое разногласие во мнениях и каждый приходит к своему собственному решению;
- совершается небольшое число попыток объединить ресурсы;
- отношения осуществляются по типу «Да, это так!» – «Нет, не так!»;
- создается коллаборативная среда;
- атмосфера скорее соревновательная, чем партнерские.

Кумулятивная беседа:

- учащиеся выслушивают и принимают то мнение, которое предложил руководитель;
- беседа нужна для выслушивания знаний, но участники беседы толерантны к высказыванию других идей.

Исследовательская беседа:

- каждый ученик может продемонстрировать свои знания;
- идеи каждого принимают, но проходят тщательную оценку;
- участники задают интересные вопросы;

- участники принимают мнение других и оценивают его;
- участники анализируют, проводят исследования и все вместе приходят к единому мнению, главное прийти к соглашению.

Согласно исследованиям профессора Н. Мерсера, именно исследовательский тип беседы является наиболее качественным в групповой работе, для достижения цели обучения. Привлечение учеников в исследовательскую беседу, как правило, используется групповая технология обучения, в которых участники имеют общую проблему, обмениваются мыслями и решениями, анализируют и оценивают, творчески мыслят, создают коллективное знание и понимание [1]. То есть ученики учатся мыслить в коллективе. Но подобный тип беседы для учащихся не привычный и не много стесняет их действия, нужно постепенно учить учеников работать в группах и помочь им понять ценность совместной работы и взаимопомощи.

«Обучение тому, как учиться или обучаться» относится к процессу «саморегулирования», в котором ученики развивают способности к пониманию, контролю и отслеживанию опыта обучения путем процесса метапознания. Развитие данных навыков саморегулирования, самообразование и метапознания является главным показателем формирования образованной, грамотной личности, полезного обществу гражданина.

Понятие «метапознание» применяется к многим процессам, которые влияют на осознание своих собственных знаний и мышления.

Метапознание может определяться как знание, понимание и корректирование когнитивных процессов, включая возможность распознавать ошибки и регулировать мышление.

В своей работе американский психолог Джон Флейвелл, специализирующийся на детской когнитивной психологии, определил основу для анализа и мониторинга детского метапознания, описав три его компонента (измерения):

- изучения себя в качестве ученика;
- знание, понимание и оценка целей и заданий;
- знание и мониторинг стратегий, необходимых для решения заданий [6].

Общение с учащимися вопросов новых подходов в преподавании и обучения способствует развитию самообразования. Осуществление контроля над своим обучением, способность к рассуждению и чувство уверенности в том, что есть возможности усовершенствовать свое обучение, является положительным результатом общения с учениками по всем вопросам.

Вопрос повышения мотивации обучения требует от учителя разработки более совершенных организационных форм и методических приемов обучения. Проблеме включения учеников к обучению посвящены исследования ученых, педагогов, психологов, дидактов и методистов. Среди которых находятся работы Ю.К. Бабанского, П.Я. Гальперина, В.В. Давыдова, М.А. Данилова, Ф.Ф. Королева, И.Я. Лернера, А.К. Марковой, М.Н. Скаткина, И.И. Тихонова, И.Ф. Харламова, Т.И. Шамовой, Г.И. Щукиной и других. Однако эта проблема без преувеличения крайне актуальна и нужна в наше время.

Процесс формирования познавательного процесса учащихся к предмету происходит под влиянием многих факторов: содержание предмета, методы обучения, деятельность учащихся и личность учителя. Решающее значение оказывает именно сочетание всех видов деятельности с учетом равномерно усложняющегося уровня познавательной самостоятельности [5].

Проанализируем некоторые методы, которые наиболее активно применяют в образовании. Первый метод это активные методы обучения методы, позволяющие активизировать учебный процесс, побудить обучаемого к творческому участию в нем. Задачей активных методов обучения является обеспечение саморазвития личности обучаемого на основе раскрытия его индивидуальных особенностей и выявление способностей.

Интерактивные методы можно рассматривать как наиболее современную форму методов обучения. На данный момент лидирующим в образовании, становится конструктивистское преподавание на основе Кембриджского университета, которое будет проявляться в интеграции имеющихся знаний с новыми, добытыми самостоятельно из различных источников, с преобладанием диалога в обучении.

Глобальные перемены в нашем обществе предъявляют новые требования к педагогическому процессу, профессиональной подготовке учителя, который должен быть востребован на рынке образовательных услуг как конкурентоспособный и квалифицированный специалист, владеющий новейшими методами и технологиями обучения, рефлексией своей педагогической профессиональной деятельности, творчески мыслящий, осознающий социальную значимость своей деятельности. Такой учитель способен обеспечить результативное обучение учащихся в школе. Согласно решения данной проблемы возникает потребность использования новых подходов в профессиональной подготовке будущих педагогов.

Новый подход в преподавании и обучении, его использование в педагогическом процессе вуза дает возможность развивать учебно-познавательную, воспитательную активность и самостоятельность студентов, творческую и исследовательскую сферы, ориентироваться в потоке научной информации путем приобщения к рефлексии, определить перспективы для дальнейшего профессионального развития.

Овладение студентами новыми инструментами, методами и приемам позволит в будущей педагогической деятельности добиться прогресса учащихся в ходе их обучения, повысить уровень знаний с учетом международных стандартов и современных требований к качеству образования.

Литература

1 Образовательная программа профессионального развития педагогических кадров в общеобразовательных школах «Рефлексия в практике». Руководство для учителя. Центр педагогического мастерства «Назарбаев интеллектуальные школы» 2016.

2 Раздаточный материал. «Назарбаев интеллектуальные школы». 2016.

3 Будник С.В. Новые подходы в преподавании и обучении // Международный каталог для учителей, преподавателей и студентов «Конспекты уроков».

4 Внедрение семи моделей программы Кембриджского университета в преподавание. <http://ppt4web.ru/pedagogika/osnovnye-idei-kembridzhskogo-rodkhoda-v-obuchenii>.

5 Одинцова С.А., Абильдина С.К., Бейсенбаева А.М. Новые подходы в обучении: оценивание для обучения // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 5-1. – С. 118-120;

6 Дж. Флавел // Психология: Биографический библиографический словарь / Под ред. Н. Шихи, Э. Дж. Чепмана, У. А. Конроя. СПб.: Евразия, 1999.

7 Кругликов В.Н., Платонов Е.В., Шаранов Ю.А. Методы активизации познавательной деятельности. СПб.: Знание, 2006. – 190 с.

ГРНТИ 14.23.05

ГЕНДЕРНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ И ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ РАННЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ И МОДЕРНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Садвакасова А.А.

Студент, Павлодарского педагогического университета, г. Павлодар

В статье рассматриваются результаты педагогического эксперимента в детском саду «Балдаурен» на предмет владения педагогами и родителями особенностей гендерного воспитания дошкольников.

Ключевые слова: дошкольное воспитание, гендерное развитие, привитие ценностей, личностное и психическое развитие детей, социализация детей, гендерная устойчивость.

В условиях изменений в социокультурной жизни общества наблюдается общая тенденция трансформации культурных стереотипов мужественности и

женственности, доступности цифровых технологий и интернет ресурсов центром ценностных ориентиров которых становится индивидуальность человека, свобода выбора им путей самореализации вне зависимости от половой принадлежности. Многочисленные исследования ученых показывают, что высокая феминность у женщин и маскулинность у мужчин в современном обществе не являются гарантией их социального и психического благополучия. Образование как педагогическое явление, неразрывно связанное с культурой социума, нуждается в переосмыслении, корректировке своих позиций в вопросах гендерной социализации детей раннего дошкольного возраста.

Актуальность исследования на социально-педагогическом уровне определяется тем, что социальная стратегия государства, направленная на создание условий для устойчивого развития Казахстана на основе использования и совершенствования человеческого потенциала, предполагает включение гендерного компонента во все области общественной жизни: в политику, экономику, культуру, образование. По определению Организации Объединенных Наций, именно гендерные отношения (социальные отношения между полами) являются одной из главных проблем XXI века. Под гендерной социализацией понимается процесс усвоения в соответствии с полом социальной роли мужчины и женщины, формирование потребностей, интересов, ценностных ориентаций и определенных способов поведения, характерных для того или другого пола. Становление гендера продолжается на протяжении всего периода онтогенеза. Но одним из сенситивных и, следовательно, наиболее благоприятных периодов для формирования гендерной структуры личности является дошкольный период детства.

Дошкольное детство является важным периодом в личностном и психическом развитии ребенка. В отечественной педагогике и психологии принято выделять младший, средний и старший дошкольный возраст. К младшему дошкольному возрасту относятся дети 3-4 лет. Каждый возрастной период связан не только с дальнейшим развитием, но и с существенной перестройкой познавательной деятельности и личности ребенка, необходимой для его успешного перехода к следующему новому социальному статусу – статусу школьника. После 5-6 лет воспитательные воздействия на отдельные стороны гендерной социализации гораздо менее эффективны, поэтому данная тематика является актуальной проблемой нашей эпохи.

Основная цель исследования заключается в теоретическом обосновании и апробации психолого-педагогических условий гендерного развития детей дошкольного возраста в детском дошкольном учреждении.

Оптимальному процессу гендерного развития детей дошкольного возраста в сельском детском саду будет способствовать совокупность следующих психолого-педагогических условий:

- создание ситуаций выполнения гендерных ролей детьми дошкольного возраста;
- организация предметно-развивающей среды, ориентированной на гендерное самопознание детей дошкольного возраста;

– подготовка воспитателей к решению задач гендерной социализации детей дошкольного возраста.

Следует отметить, что специальная работа по гендерному воспитанию детей младшего дошкольного возраста в большинстве казахстанских дошкольных учреждениях не ведется.

Для того чтобы в дошкольной образовательной организации воспитание детей осуществлялось с учетом их гендерных особенностей, у специалистов и воспитателей должна быть сформирована гендерная компетентность, которая позволит им нейтрализовать негативные последствия процесса феминизации дошкольного образования.

В настоящее время в процессе профессиональной подготовки воспитатели не получают специальных знаний по проведению этой работы с детьми. Поэтому первоочередной задачей, является повышение их квалификации на тему гендерного обучения и воспитания детей младшего дошкольного возраста».

Особенности обучения, методы и формы работы с детьми, применяемые в детском саду, чаще всего рассчитаны на девочек. Воспитывают девочек и мальчиков чаще всего женщины: дома – бабушка или мама, а в детском саду – женщины-воспитатели. В результате для многих мальчиков гендерная устойчивость формируется без участия мужчин.

Женщины, по мнению ученых, правильно воспитывать мальчиков не могут, только по одной простой причине: у них другой тип мозга и другой тип мышления. Кроме того, педагог-женщина, естественно, не располагает детским опытом переживаний, с которыми сталкиваются мальчики младшего дошкольного возраста при общении со взрослыми и детьми. Поэтому при общении с мальчиками многие воспитатели руководствуются лишь представлениями о том, что если это мальчик, то, следовательно, он является воплощением силы, воли, выносливости. В результате этого совсем не мужественные, слабые физически и очень ранимые мальчики систематически подвергаются со стороны воспитателей травмирующему их воздействию.

Например, когда на занятии воспитатель обращается с вопросом к детям, то первыми всегда поднимают руку девочки. При ответе на вопрос они стараются, чтобы ответ был полным, смотрят в глаза педагогу. Мальчики не торопятся с ответом, потому что более тщательно обдумывают его. Речь у мальчиков развита хуже, чем у девочек, поэтому они вынуждены потратить большее количество времени для того, чтобы подобрать нужные слова и высказать их. В результате всего этого, в глазах воспитателя девочки выглядят более знающими и умеющими и получают больше положительных оценок и похвал. У мальчиков на фоне этого формируется низкая самооценка, они теряют уверенность в себе и своих возможностях.

В связи с этим первоочередной задачей является обучение воспитателей осуществлению дифференцированного подхода к девочкам и мальчикам, как при общении с ними, так и при организации и руководстве различными видами деятельности на занятиях и в повседневной жизни.

Особого внимания со стороны педагогов требуют проблемы, связанные с организацией предметно-пространственной среды. Общеизвестно, что среда является одним из основных средств развития личности ребенка, источником его индивидуальных знаний и социального опыта. Предметно-пространственная среда не только обеспечивает разные виды активности младших дошкольников (игровой, физической, умственной), но и является основой его самостоятельной деятельности с учетом гендерных особенностей.

Роль взрослого в данном случае состоит в том, чтобы открыть перед мальчиками и девочками весь спектр возможностей среды и направить их усилия на использование отдельных элементов ее с учетом гендерных и индивидуальных особенностей и потребностей каждого ребенка.

В психологических особенностях воспитания детей укоренен дисбаланс предметной среды в сторону преобладания «девичьих» материалов и пособий, так как они ближе женщине-воспитателю, к тому же создают ощущение безопасности, в отличие от игрушек, которые предпочли бы мальчики.

Следующее условие – подготовка воспитателей к решению задач гендерного воспитания детей младшего дошкольного возраста. Изучение опыта работы воспитателей дошкольных образовательных организаций показывают, что у начинающих воспитателей, и у воспитателей с большим педагогическим стажем вызывают затруднения вопросы организации воспитания мальчиков и девочек в изменившихся социокультурных условиях. Анализ практики работы дошкольной образовательной организации показывает, что воспитание мальчиков и девочек сегодня отстает от реальных потребностей практики воспитания младших дошкольников и современных требований общества.

Предпринимаемые попытки воспитания мальчиков и девочек в дошкольных образовательных учреждениях недостаточно эффективны, т.к. накопленный ценный опыт полового воспитания игнорируется, упрощается или не учитывает реалии жизни, современный социальный контекст; детям не даются представления о вариативности гендерного поведения, не формируются навыки овладения мужскими и женскими ролями, способами гендерной саморегуляции.

Первичная диагностика гендерного воспитания младших дошкольников проводилась в дошкольном учреждении «Балдаурен» Павлодарской области. В исследовании принимали участие дети 3-4 лет (списочный состав 25 детей). В группе воспитываются 10 девочек и 15 мальчиков. Также в исследовании принимали участие 30 родителей и 2 воспитателей (педагогов).

По результатам опроса выявлено, что число опрошенных родителей, занимающихся воспитанием ребенка в семье, составляет: 55% – мама; 45% – мама и папа. Данные о большей привязанности ребенка составляют: к матери – 50%; к отцу – 15%; к обоим родителям – 35% .

Результаты показывают, что в семьях доминирует «фемининное» воспитание, т.е. воспитанием детей исследуемой нами группы занимаются в основном мамы. Большее число родители считают, что слишком рано в дошкольном возрасте, обсуждать с ребенком поведенческие, внешние,

анатомические различия мальчиков и девочек 60% родителей делают это только тогда, когда инициатива вопроса исходит от ребенка, и лишь единицы родителей (15%) читают детям различную научно-популярную литературу, освещающую вопросы различия мальчиков и девочек.

Среди родителей (20%) из общего числа опрошенных выделялись и те, кто считает очень важным процесс гендерного воспитания детей именно на этапе дошкольного детства, родители озабочены проблемами, связанными с индивидуальными особенностями развития мальчиков и девочек.

Из 100% опрошенных родителей группы число тех, для которых пол ребенка при рождении не имел значения, по данным анкетирования составляет 20%.

Хотели мальчика, а родилась девочка – 10%. Хотели мальчика, и родился мальчик – 30%. Хотели девочку, и родилась девочка – 40%.

В результате проведения диагностической методики «Рисунок человека» сформирован вывод, что:

1. Ярко выражена половая идентичность у 5 человек.

На рисунках таких детей представлены признаки пола «Я – мальчик», «Я – девочка», которые проявляются достаточно четко. В образе мужчины и женщины прорисованы как основные признаки пола, так и дополнительные признаки мужественности и женственности.

2. Слабая выраженность выявлена у 10 человек, исследуемой группы.

В их рисунках проявлялись половые признаки, но недостаточно четко. Например, при изображении человека женского пола прорисовывалось платье в виде треугольника, длинные волосы представляли собой обычные вертикальные штрихи, дополнительные детали, аксессуары не изображались.

3. Половая идентичность не выражена у 10 человек.

Дети рисовали контур человека. Образ мужчины или женщины в рисунках не выражен. Человек нарисован из палочек, кругов или прямоугольников, что говорит о недостаточной половой идентичности, т.е. недостаточно четкого и однозначного восприятия своего пола.

Анкетирование воспитателей дошкольного учреждения преследовало цель выявить, ведется ли работа воспитателями по гендерному воспитанию детей младшего дошкольного возраста. Проанализировав ответы анкет для педагогов, результаты показали осведомленность педагогов в вопросах гендерного воспитания, но систематической, целенаправленной работы не проводится, периодически педагоги акцентируют внимание мальчиков, что необходимо помогать и защищать девочек, а девочки должны заботиться о внешнем облике мальчиков. В основном внимание полу ребенка уделяется на музыкальных занятиях при исполнении танцевальных движений.

Результаты диагностики и исследования позволили сделать вывод о том, что половая идентичность не выражена или слабо выражена у большинства детей исследуемой группы, также выявлены у 18 детей исследуемой группы, что представления детей о роли мужчины и женщины в семье и обществе, о поведенческих, внешних, анатомических различиях мальчиков и девочек

недостаточно развиты. Следовательно, рекомендуется целенаправленная работа по гендерному воспитанию путем применения системного и комплексного подхода в обучении и воспитании в большинстве казахстанских дошкольных учреждениях.

Литература

- 1 Абраменкова В.В. Половая дифференциация и межличностные отношения в детской группе // Вопросы психологии. – 1987. – № 5. – С. 70–78.
- 2 Абубакирова Н.И. Что такое гендер? // Общественные науки и современность. – 1996. – №6. – С. 123-125.
- 3 Александрова Н.В. Гендерные стратегии в Европейском образовании: Германия и Франция/ Н.В. Александрова// Гуманитарное образование и социальный контекст: гендерные проблемы: Материалы Международной научной конференции.– СПб 25-28 июня 2007 г., 2007.
- 4 Андреева Г.М. Социальная психология: Учебник для высших учебных заведений. – М.: Аспект Пресс, 2003. – 364 с.
- 5 Бендас Т.В. Гендерная психология.– СПб.: Питер, 2007.

ҒТАМР 16.01.11

ӘН ШЕТ ТІЛІ САБАҒЫНДА СӨЙЛЕУ ӘРЕКЕТІН БЕЛСЕНДІРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Адақ Таңнұр

Студент, Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты, Арқалық қ.

Қазіргі уақытта шет тілдерін оқыту білім берудің ажырамас бөлігі болып табылады. Шет тілдерін білу шетелде білім алу және жұмысқа орналасу мүмкіндігін айтарлықтай жеңілдетеді. Сондықтан шет тілдерін оқытуда тіл үйренуді жеңілдететін және тездететін барлық әдістер қолданылады. Олардың көпшілігі оқушыларға қарқынды эмоционалды әсер етеді. Ана тілінде сөйлейтіндер жасаған түрлі туындылар қолданылады (әдебиет, музыка, кескіндеме, кинематография). Қазіргі уақытта оқыту лингвистикалық емес, коммуникативті, мәдениаралық тәсілге негізделген, бұл мәдени тұрғыдан құнды шетелдік материалдарды пайдалануға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: ән, шет тілі сабағы, музыка, әндер шет тілінде.

Оқу процесіне әртүрлілік пен ойын-сауық сәтін енгізу үшін көптеген оқу курстары түпнұсқа немесе оқу мақсаттары үшін арнайы жасалған музыкалық және ән материалдарын пайдаланады. Алайда, шет тілін оқытуда әндер мен өлеңдермен жұмыс істеудің дәстүрлі формалары негізінен оларды тыңдауға, оқуға және аударуға, есте сақтауға және жаттауға дейін азаяды. Менің ойымша, мұндай жұмыс түрі әндердің оқушыларға әсер ету мүмкіндіктерін толық пайдалану үшін жеткіліксіз. Соңғы жылдары шынайы өлеңдер мен әндермен жұмыс істеудің жаңа тәсілдері дами бастады. Олар музыкалық шығармаларды өздерінің өмірлік тәжірибелеріне сүйене отырып, шет тілінде өз ойларын білдіруді үйрету құралы ретінде пайдаланудан тұрады. Әрине, әндер мен өлеңдер фонетикалық, лексикалық, грамматикалық дағдыларды қалыптастыру үшін бөлек қолданыла алады. Алайда, егер олар тыңдау (ән айту) ләззаты мен тілді коммуникативті қолдану арасындағы қашықтықты еңсеру үшін шығармашылықпен қолданылса, әндердің мәні бірнеше есе артуы мүмкін.

Ғалымдар мен психологтардың пікірінше, оқытудың практикалық, білім беру, тәрбиелік және дамытушылық міндеттерін кешенді шешу тек оқушылардың санасына ғана емес, олардың эмоционалды саласына да әсер еткен жағдайда мүмкін болады. В. Левидің айтуынша, ең күшті психологиялық ынталандыру болып табылатын Музыка ежелден бері белгілі оқушылардың сезімдері мен эмоцияларына әсер етудің тиімді әдістерінің бірі болып табылады. Сонымен, Ежелгі Грецияның мектептерінде мәтіндер ән айтуды үйренді, ал Үндістанның бастауыш мектептерінде алфавит пен арифметика қазір ән айтуды үйренді. Кейбір елдерде оқу үшін арнайы әндер шығарылады, содан кейін түсініктемелер мен түсіну тапсырмалары беріледі.

Ағылшын тілі сабақтарында әндерді қолданудың әдістемелік әдістері.

Қазіргі кезеңде, өсіп келе жатқан адамның тұлғасы барлық білім беру және тәрбие іс-әрекетінің орталығында болған кезде, оқытудың тиімді әдістері мен әдістерін іздеу міндеті өзекті болады. Бұл мәселені шешу оқушылардың санасына ғана емес, сонымен бірге олардың эмоционалды саласына ену жағдайында ғана мүмкін болады.

Оқушылардың сезімдері мен эмоцияларына әсер етудің ең тиімді әдістерінің бірі-бұл сананың терең тереңдігіне енетін күшті психологиялық ынталандыру болып табылатын музыка. Я.А. Комениус музыканы білмейтін адам сауаттылықты білмейтін адамға ұқсайды деп жазды. Музыка мен ән айту бірнеше себептерге байланысты ағылшын тілін үйренуде баға жетпес көмек көрсетеді:

1. Әндер сөйлеу қарым-қатынасының бір түрі ретінде лексикалық қорды неғұрлым берік игеру және кеңейту құралы болып табылады, өйткені олар жаңа сөздер мен сөз тіркестерін қамтиды. Оларда бұрыннан таныс лексика жаңа контекстік ортада кездеседі, бұл оны белсендіруге көмектеседі. Әндерде көбінесе тиісті атаулар, географиялық атаулар, зерттелетін тіл елінің

шындықтары, поэтикалық сөздер кездеседі. Бұл мектеп оқушыларының тіл сезімін дамытуға, оның стилистикалық ерекшеліктерін білуге ықпал етеді. Әндер монологиялық және диалогтық мәлімдемелерді ынталандырады, оқушылардың сөйлеу-ойлау әрекетін дамытуға негіз болады, дайындалған және дайын емес сөйлеуді дамытуға ықпал етеді.

2. Әндерде грамматикалық құрылымдар жақсы игеріліп, белсендіріледі. Жаңа грамматикалық материалды енгізген кезде оқушылар алдын-ала енгізілген грамматикалық құрылымдарды оңай таниды, бұл жаңа материалды бекітуді айтарлықтай жеңілдетеді. Мысалы, жаңадан бастаушыларға арналған әліпбиді үйрену кезінде ән оқушыларға ең қызықты формада әріптерді алфавитте орналасқан ретпен қайталауға және есте сақтауға көмектеседі. Ән-музыкалық материалды қолдану сабақ уақытын үнемдеу кезінде бір уақытта қабылдаудың бірнеше арналарына сүйене отырып, жаңа лексикалық немесе грамматикалық бірліктерді енгізуге мүмкіндік береді. Музыканың сүйемелдеуімен Музыка мен әндерді аудиалдар жақсы қабылдайды, егер ән қозғалыстармен бірге жүрсе (және балалар әндері әрдайым дерлік және би), онда оны кинестетиктер оңай есте сақтайды. Егер оқулықта немесе сыныпта әннің сюжеті үшін суреттер болса, онда бұл материалды және визуалдарды есте сақтауда қиындықтар болмайды. Жаңа ақпараттың мұндай жан-жақты берілуі, қабылдау қиындықтарын жою проблемасынан басқа, сонымен бірге балаларда жеткіліксіз дамыған қабылдау арналарын дамытады. Көрнекі бейнелерге сүйене отырып, жақсы дамыған визуалды қабылдау арнасы бар балалар есту қабілетін дамытады, өйткені олар әрдайым осы визуалды бейнелермен бірге музыка мен шет тілінің дыбыстарын естиді. Қыздыру, би билеу немесе музыка үшін белгілі бір ойын ойнау және ағылшын сөз тіркестерінің сүйемелдеуімен кинестетика ойынға немесе әнге қажетті сөздер мен сөйлемдерді есте сақтауға дағдыланады. Әр түрлі грамматикалық және лексикалық тақырыптарға музыкаға арналған әндер мен рифмдерді қамтитын оқулықтар қазір өте көп. Шет тіліндегі сөздер мен сөз тіркестерін қайталау және орындау балаларды тез мазалайды, ал сол өлеңдер мен әндерді ән айтып, оқи алады олар шексіз дайын. Әндер мен музыканы қолдана отырып, біз осы жасқа ең табиғи жолмен ешқандай зорлық-зомбылықсыз жад көлемін кеңейте аламыз. Ұзақ мерзімді есте сақтауды дамыту мен оқытуға келетін болсақ, психологтар адамның эмоционалды түрде бастан кешкендерін ғана жақсы есте сақтайтындығын дәлелдеді. Балалар ән айтуды, би билегенді ұнатады, сондықтан олар жоғалтқан және ән айтқан кез-келген лексикалық бірлік олар арқылы өтті, жеке эмоциялармен байланысты, жеке – мағыналы болды-ол мәңгі есте қалады.

3. Әндер шет тілінде сөйлеу дағдыларын жетілдіруге, музыкалық естуді дамытуға ықпал етеді. Музыкалық есту, есту қабілеті және есту бақылауы артикуляциялық аппараттың дамуымен тығыз байланысты екендігі анықталды.

4. Әндер оқушылардың эстетикалық тәрбиесіне, ұжымды біріктіруге және әрқайсысының шығармашылық қабілеттерін толық ашуға ықпал етеді. Музыканың арқасында сабақта жағымды психологиялық ахуал қалыптасады, психологиялық жүктеме төмендейді, тілдік белсенділік белсендіріледі,

эмоционалды тонус жоғарылайды, ағылшын тілін үйренуге деген қызығушылық сақталады.

5. Әндер монологиялық және диалогтық мәлімдемелерді ынталандырады, оқушылардың сөйлеу-ойлау әрекетін дамытуға негіз болады, дайындалған және дайын емес сөйлеуді дамытуға ықпал етеді.

Қазіргі заманғы мұғалімге қазіргі Әдістемеде бар оқыту әдістері мен құралдарынан айрылу қиын емес және ол үшін ең маңызды міндет-ең тиімді, шығармашылық бағытты табу. Осындай әдістердің бірі-шет тілі сабақтарында әндерді қолдану.

Менің ойымша, әндермен жұмыс оқушылардың сөйлеу-ойлау белсенділігін арттырады, олардың Оқытылатын тіл елдерінің мәдениетіне деген қызығушылығын дамытады, көркемдік талғамын қалыптастырады, көкжиегін кеңейтеді, тіл білімін тереңдетеді, өйткені бұл сөздерді ғана емес, сонымен қатар өрнектерді, тұтас строфаларды, өлеңдерді жаттау процесі жүреді. Оқушылар ән мәтіндерін жаттап, кейіннен оларды монологиялық және диалогтық сөйлеуге енгізуге қуанышты. Осылайша мен оқушылардың сөздік қорын байытып, кеңейтемін деп санаймын. Ал ағылшын тілін үйренуде қиындықтарға тап болған білім алушылар үшін әндер ақпаратты (лексикалық және грамматикалық материалды) қолжетімді әрі қызықты түрде қабылдауға және қайта өңдеуге, сол арқылы осы қиындықтарды еңсеруге мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Мектепте шет тілдері / бас ред. Н.П. Каменецкая. № 7, 8 ғылыми-әдістемелік журнал. – М., 2005.

2 Мектепте ағылшын тілінің стандартты емес сабақтары / А.С. Любченко, С.Н. Смоленский. – Ростов н/Д.: Финикс, 2007. – 301 с.

3 Рогова Г.В. Бастауыш және орта мектепте ағылшын тілін оқыту әдістемесі: мұғалімге арналған нұсқаулық. – М.: «Ағарту», 1988. – 224 с.

4 Веренинова Ж. Б. Рөлі ән-оқыту кезінде ағылшын айтылу және алаңға.// Мектептегі шет тілдері. – 1998. – № 6, С. 65- 70.

5 Гебель С.Ф. Шет тілі сабақтарында әнді қолдану / С. Ф. Гебель / / Мектептегі шет тілдері. – 2009. – №5. – с. 28-31.

6 Дьяченко Н. П.өлеңдер, рифмалар мен әндер ағылшын тілі сабағының тиімділігін арттыру құралы ретінде./ Н.П.Дьяченко/ / педагогикалық хабаршы. – 2004. – №3. – Б. 30-33.

7 Ағылшын тілі сабақтарындағы әндер [Электрондық ресурс]. URL:<http://rudocs.exdat.com/docs/index-137017.html>.

8 Ағылшын тілін үйренудегі әндер [Электрондық ресурс]. URL: <http://ww.uchmet.ru/library/material/133970>.

9 Рерденева Л.Н. Ағылшын тілі сабақтарында оқушылардың жадын дамыту үшін әндерді қолдану [Электрондық ресурс]. URL: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-137017.html>.

ҒТАМР 14.85.25

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МЕТАПӘНДІК ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Абдигалиева М.Б.

Магистрант, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе университеті, Ақтөбе қ.

Мақалада метапәндік құзыреттілікті қалыптастырудың негізгі тәсілдері ашылады, білім берудің метапәндік мазмұны сипатталады, инновациялық технологиялар арқылы метапәндік құзыреттілікке қол жеткізудің негізгі құралдары көрсетілген. Бастауыш мектептегі білім берудің метапәндік нәтижелерін бағалау, бақылау әдістері келтірілген. Метапәндік көзқарастар белгілі бір ғылымға немесе академиялық пәнге жатса да, оқушыны шеңберден тыс бастапқы іргетастарға шығаратын жалпы мазмұнның болуын көрсетеді. Заманауи білім беруде метапәндік құзыреттілік болуының жағымды жақтарының бірі – бұл білімнің пәндерге бөлінуінен көшу мүмкіндігі, бұл кезде оқушының әлемді тұтас қабылдауы пайда болады.

Түйін сөздер: бастауыш сынып оқушылары, даму, метапәндік, оқыту нәтижелері, метапәндік құзыреттілік, инновациялық технологиялар.

Қоғамдық білім берудің мақсаттары мен оларды жүзеге асыру жолдарын қайта қарауды көздейтін мектептегі білім беру жүйесі, дамудың инновациялық жолына өтуіне байланысты қазір модернизациялауда. Қазіргі уақытта бастауыш мектеп негізгі білім беру бағдарламасын меңгерудің жеке, метасубъективті және пәндік нәтижелеріне қол жеткізуге бағытталған. Бастауыш жалпы мемлекеттік білім беру стандартында әмбебап іс-әрекеттерді (танымдық, реттеушілік, коммуникативті) қамтитын метапәндік құзыреттерге ерекше назар аударылады. Жайназаров А.В. ұсынған негізгі құзыреттердің жіктелуіне жүгінейік: құндылық-семантикалық құзыреттілік, жалпы мәдени құзыреттілік, білім беру және танымдық құзыреттілік, ақпараттық құзыреттілік, коммуникативті құзыреттілік, әлеуметтік және еңбек құзыреттілігі, жеке өзін-өзі жетілдіру құзыреттілігі.

Құзыреттілік (лат. *competere* – сәйкес келу) – білімді, шеберлікті қолдана білу, белгілі бір кеңістікте жалпы түрдегі мәселелерді шешуде практикалық тәжірибе негізінде сәтті әрекет ету [1, 45 б.]. Жеке құзыреттілік – бұл оқушының қалыптасқан жеке қасиеті (қасиеттер жиынтығы) және берілген саладағы минималды тәжірибе. Құзыреттілік – бұл іс-әрекеттегі білім.

Құзыреттілік оқу процесінде, мектепте ғана емес, сонымен бірге қоршаған ортаның әсерінен қалыптасады.

Құзыреттілікке негізделген тәсіл білім аясында өмірлік мәселелерді шешу үшін қолдану қабілеті арасындағы алшақтыққа жауап ретінде пайда болды. Негізгі құзыреттіліктерді игеру оқыту қабілетінің, олардың танымдық іс-әрекеттерін ұйымдастырудың мақсатын құрайды. Метапәндік құзыреттіліктің қалыптасуы оқушының әр түрлі қызмет түрлеріне қосылуын, оның жеке өсуіне жағдай туғызуды көздейді. Бастауыш сынып оқушыларының метапәндік құзыреттілігі оның жеке басының күрделі ресурсы ретінде түсініледі, бұл оның жан-жақты білім беру және зерттеу қызметіне мүмкіндік береді. Метапәндік оқу екі негізден тұрады: дайындық пен қабілеттілік. Дайындық интегративті білім ретінде ұзақ мерзімді оқумен байланысты, оған мотивациялық, эмоционалды-еріктік, қатынастық мінез-құлық және рефлексивтік компоненттер кіреді. Қабілет когнитивті және мінез-құлық компоненттерінен тұрады [2].

Метапәндік білім беру мазмұны интеграциялау принципі және теориялық ойлау мен іс-әрекеттің әмбебап тәсілдерін қалыптастыру негізі ретінде анықталады. Мұның бәрі адамның ойында әлемнің бірыңғай бейнесін құруды қамтамасыз етеді. Іргелі объектілерді тану процесі мен нәтижелері оқушының жеке басына, оның қабілеттеріне, даму деңгейіне, қолданылатын таным әдістеріне байланысты. Бірдей іргелі объектіні әр түрлі бастауыш сынып оқушыларының тануы өзге нәтижелерге әкеледі.

Қазіргі кезде адамнан жаңа жағдайларға тез бейімделуді талап ететін қазіргі қоғамда жылдам өзгерістер болып жатқаны ешкімге құпия емес. Ақпараттандыру саласындағы жеделдету кейбір оқушылардың мектептегі оқуға деген көзқарасына кері әсерін тигізді деген пікірлер бар. Оқушылардың кейбіреулері оқуды жалпы ұят санайды, ал екінші бөлігі керісінше, жетістікке жетуді қалайды, бірақ оған күш салғысы келмейді. Мұғалімнің алдында қиындық туындайды: оқушылардың зерттелетін материалға деген қызығушылығын қалай сақтау керек және сабақ барысында оқушыларды қалай белсенділігін арттыру керек [3]. Сондықтан мұғалімнің рөлі қажетті ақпаратты неғұрлым түсінікті және қызықты жеткізу. Сондықтан әр мұғалім үшін басты міндет – білім, білік және дағдылардың тұрақты және саналы түрде игерілуін қамтамасыз ету ғана емес, сонымен бірге оқушылардың шығармашылық қызметке баули отырып, қабілеттерін дамыту. Оқушыны түсінуге ғана емес, ойлауға да үйрету қажет. Ал бұл үшін мектеп оқушыларының ақыл-ой әрекеті түрткі болуы керек. Әрине, ақыл-ой қабілеттері адамның табиғи бейімділігіне негізделген. Бұл үшін метапәндік құзыреттілікті қалыптастыруда инновациялық технологияларды қолдану қажет. Инновациялық технологиялар дегеніміз – жүйеде бір-бірінен туындайтын, оң нәтиже алуға бағытталған бірізді әрекеттер алгоритмі. Инновациялық технологияларды қолдану мыналарды қамтиды:

– тәрбие жұмысына ынталандыру деңгейін арттыру;

– мұғалімнің белсенді қолдауымен оларды үнемі күрделендіріп отыратын іс-әрекетке қосу негізінде оқушылардың жоғары даму деңгейлерін қалыптастыру;

– білімді үнемі қайталау, жүйелеу, мұғаліммен сөйлесу.

Бұл жерде жетекші рөл – қайырымдылық атмосферасын қалыптастыру, әр оқушыға жеке қатынас жасау арқылы оқуға деген жағымды қатынасты құру. Инновациялық технологияларға мыналар жатады: модульдік технология, жоба әдісі, проблемалық оқыту технологиясы. Бүгінгі таңда проблемалық оқыту деп оқытушының басшылығымен проблемалық ситуацияларды құруды және оларды шешу үшін оқушылардың белсенді дербес әрекетін қамтитын оқу сабақтарын ұйымдастыруды түсінеміз. Оның нәтижесінде шығармашылық шеберлік, кәсіби білім, білік, дағды және ойлау қабілеттерін дамытуға болады. Проблемалық оқыту технологиясын негізінен жаңа материалды игеру, бастапқы бекіту сабақтарда кеңінен қолданылады. Бұл технология сабақта оқушылардың танымдық іс-әрекетін белсендіруге, тұрақты оқу мотивациясын қалыптастыруға, оқушылардың өзін-өзі бағалауын арттыруға мүмкіндік береді, өйткені мәселені шешу кезінде кез-келген пікірлер тыңдалады және ескеріледі.

Метапәндік құзіреттілік білім беруді тастау керек дегенді білдірмейді. Алғаш рет метапәндік бағыттарда негізінен қол жетімсіз және мүмкін емес нәрселерді игеруге мүмкіндік береді. Инновациялық технологиялар көмегімен метапәндік құзіреттілік нәтижелерін қалыптастыру оқу процесіне ықпал етеді, алайда келесі өзгерістерсіз болмады:

– әр оқушыда жүйелі білімді игеру қабілеті мен дайындығы, оларды өз бетінше толықтыру, беру және интеграциялау мүмкіндігі;

– ынтымақтастық пен қарым-қатынас жасау мүмкіндігі;

– жеке және әлеуметтік маңызды мәселелерді шеше білу және тәжірибеде табылған шешімдерді аудару мүмкіндігі;

– оқыту және дамыту үшін ақпараттық технологияларды қолдану мүмкіндігі мен дайындығы;

– өзін-өзі ұйымдастыру, өзін-өзі реттеу және рефлексия қабілетін дамытуға еріктік [4].

Сонымен қатар, қазіргі заманғы мұғалім инновациялық технологияларға негізделген метапәндік құзіреттіліктің нәтижелерін дұрыс бағалауы керек. Бұл бағалау әр түрлі процедуралар барысында жүзеге асырылуы мүмкін және оқушылардың әмбебап оқу әрекеттерін бағалауды қамтиды:

– пәндер бойынша қорытынды емтихандар;

– пәнаралық негіздегі кешенді жұмыс;

– оқушылар портфолиосы;

– мұғалімнің немесе психологтың бақылау парақтары;

– рефлексиялық тапсырмалар;

– диагностикалық міндеттер;

– метапәндік олимпиадалар мен жарыстардағы нәтижелердің сыртқы рейтингі.

Оқу іс-әрекетін бағалаудың негізгі әдістері:

- әмбебап білім дағдыларын диагностикалау;
- күрделі метапәндік сабақтарды ұйымдастыру;
- оқушылардың өзін-өзі бағалауы және рефлексиясы;
- сараптамалық бағалау: ғалымдар, оқытушылар.

Метапәндік оқытудың нәтижелері зерттелетін объектілер мен білімдердің белсенділігі негізінде жүзеге асырылатын элементтердің, бастауыш сынып оқушысының әлеуметтік тәжірибемен өзара әрекеттесуінің бірдей элементтері болып табылады. Осылайша, метапәндік құзыреттілік өзгеріп отыратын жағдайдағы субъективті (әмбебап) білім беру әрекеттерін жүзеге асыруда басты және бағыттаушы болып табылады. Оқушылардың әмбебап білім беру іс-әрекеттерін жүзеге асыруға қабілеттілігі мен дайындығын қалыптастыру бастауыш мектепте оқу-тәрбие процесінің тиімділігін арттырады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Жайназаров А.В. Бастауыш мектепте метапәндікті енгізу мүмкіндіктері. Алматы. – 2013. – 45 б.

2 Амангелді Д.А. Оқушылардың метапәндік құзыреттілік тұжырымдамасын анықтау // Ғылым мен білімнің заманауи мәселелері. – 2014. – № 6; URL: <http://www.science.kz/kz/article/view?id=26264>

3 Пляскина С.А. Формирование метапредметных компетенций у младших школьников. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2016. – № 28 (132). – С. 937-939. – URL: <https://moluch.ru/archive/132/36984>.

4 Колмакова В.И. Формы внеурочной работы, направленные на развитие метапредметных компетенций учащихся [Электронный ресурс]: URL: <http://u4eba.net/sbornikidei/formyi-vneurochnoy-raboty-napravlennyie-na-razvitiemetapredmetnyih-kompetentsiy-uchashhihsya.html>.

ГРНТИ 14.29.01

ИНТЕГРИРОВАННОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ В УСЛОВИЯХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЦЕНТРОВ РАЗВИТИЯ

Кусаинова Д.Е.

Преподаватель, м.п.н., Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар

В статье отображены характерные черты интегрированного обучения детей с ограниченными возможностями здоровья в условиях деятельности центров развития.

Психолого-педагогическое сопровождение детей с ОВЗ – это одно из направлений работы системы дополнительного образования. Описаны субъекты и принципы психолого-педагогического сопровождения в учреждениях дополнительного образования. Рассмотрены основные факторы, которые необходимо учитывать при составлении программы психолого-педагогического сопровождения для учащихся с ОВЗ.

Ключевые слова: Интегрированное обучение, дети с ОВЗ, психолого-педагогическое сопровождение, программы психолого-педагогического сопровождения детей с особыми образовательными потребностями, субъекты психолого-педагогического сопровождения, факторы, которые учитываются при составлении программы психолого-педагогического сопровождения для учащихся с ОВЗ.

Современная система образования содержит в себе подготовку и воспитание детей с ограниченными возможностями здоровья в условиях общественной интеграции, которая представляет собой интеграцию и приспособление детей с ограниченными возможностями здоровья в образовательную сферу.

Интегрированное обучение предполагает подготовку детей с ограниченными возможностями здоровья совместно со здоровыми сверстниками, а также формирует адекватную их возможностям образовательную среду, поддерживающей и стимулирующей последующее их развитие.

Основная часть. Значимость данной проблемы исследования обуславливается тем, что обучение и воспитание одновременно со здоровыми детьми позволяет детям с особыми образовательными потребностями включиться в широкую область социальных взаимосвязей, реализовать и

понять свои индивидуальные способности, почувствовать себя равноправными партнерами в обществе. Взаимосвязь со здоровыми сверстниками в различных сферах деятельности дает возможность детям с особыми образовательными потребностями обеспечивать профилактику инвалидизации их личности, а также вырабатывать более адекватную самооценку, совершенствовать компенсаторные возможности, социальную подвижность и самостоятельность.

В ходе теоретического анализа вопроса включения детей с особыми образовательными потребностями в системе дополнительного образования предположено, что социализация и формирования детей с ОВЗ будет проходить эффективнее, если интегрированное обучение будет проходить в условиях работы центров развития.

Исследование специальной литературы ряда авторов, Л.С. Выготского, Р. Дименштейн, И. Лариковой, Н.Н. Малофеева, позволило определить основные принципы, которые лежат в основе интегрированного обучения детей с особыми образовательными потребностями и выделить наиболее значимые для осуществления социальной интеграции при реализации обучения в условиях работы центров развития.

Главная цель деятельности организации с детьми с ограниченными возможностями здоровья, является формирование оптимальных условий для их социальной интеграции и самореализации. В центрах развития формируются различные направления деятельности, такие как музыка, изобразительное искусство, прикладное творчество, хореография и др. Занятия позволяют максимально реализовать возрастные и индивидуальные особенности детей с ОВЗ. Целью работы является формирование их личностных качеств в детских объединениях вместе со здоровыми детьми, а также их социализация.

Таким образом, одним из направлений работы концепции дополнительного образования это – психолого-педагогическое сопровождение детей с ОВЗ, которое ориентировано на формирование устойчивой потребности в творчестве и социализации.

В центрах развития формируются индивидуальные программы психолого-педагогического сопровождения, направленные на оказание поддержки и помощи обучающимся в имеющихся трудностях, а именно при взаимоотношении с окружающими (педагогами, сверстниками, родителями), на коррекцию нарушений эмоционально-волевой сферы и психических процессов детей.

Субъектами психолого-педагогического сопровождения в учреждениях дополнительного образования являются специалисты учреждений дополнительного образования детей – методисты, педагоги, руководители, а также учащиеся и их родители.

Психолого-педагогическое сопровождение детей осуществляется с учетом современных подходов к социальной адаптации, реабилитации, воспитанию и обучению ребенка с особыми образовательными потребностями и предполагает выявление особенностей развития и уровня потенциальных возможностей детей с ОВЗ. В основе психолого-педагогической работы с

такими детьми лежит принцип единства диагностики и коррекции развития. Основным компонентом сопровождения, которое определяет его содержание – это мониторинг динамики развития детей. На основе вышеперечисленного следует определять цель психолого-педагогического сопровождения детей с ОВЗ в условиях деятельности центров развития – формирование комплексной системы психолого-педагогических условий, которые будут способствовать реабилитации, удачной адаптации и личностному росту детей в коллективе здоровых детей, формирование у родителей навыков сотрудничества со своим ребенком, при условии полного взаимопонимания, в выработке единых требований к его воспитанию.

При разработке программы психолого-педагогического сопровождения детей с особыми образовательными потребностями в условиях дополнительного образования учитываются:

- особенности физического здоровья (соматическая ослабленность организма);
- психофизиологическая система (характер, тип ВНД, темперамент, психических процессов и др.);
- характер инвалидности (нарушение слуха, зрения, опорно-двигательного аппарата, общие и психические заболевания);
- ограниченные возможности детей, которые не позволяют участвовать в соответствующей деятельности (игровой, учебной, трудовой, коммуникативной).
- ограниченные возможности для коммуникации (условия воспитания, ограничение мобильности и независимости).

Этапы реализации психолого-педагогического сопровождения детей с ограниченными возможностями здоровья потребностями:

1) Мотивационно-целевой этап.

Данный этап предполагает выяснения мнений родителей о проблемах ребенка, создание положительной установки на совместную деятельность, определение содержания предстоящей работы, профессиональные позиции и роли взрослых касательно ребенка с ОВЗ, разделение функциональных обязанностей между участниками сопровождения.

2) Операционально-деятельностный этап.

На данном этапе необходимо реализовать программу психолого-педагогического сопровождения.

3) Оценочно-рефлексивный этап.

Осуществляется итоговая психологическая и педагогическая диагностика, анализ результатов, рефлексия, учитывается, насколько удовлетворены родители, их пожелания в дальнейшем.

Выводы. Непосредственно подведение результатов может послужить основой для будущей работы. Необходимо принимать во внимание уровень удовлетворенности отца с матерью, их пожелания на будущее. Подводятся итоги, которые служат основой для последующей работы.

Таким образом, в ходе организации коррекционно-педагогической помощи детям с особыми образовательными потребностями основной задачей специалистов центров развития становится организация внешкольной деятельности детей для их успешного обучения, социализации и развития личности. Такие специалисты службы сопровождения, как логопед и дефектолог, акцентируют свою деятельность на выработке системы мер, необходимых для совершенствования психических и физических возможностей ребенка, повышения успешности в обучении, общении и поведении.

Литература

1 Буланова О.Е., Поликашева Н.В. Проектирование системы дополнительного образования детей с ОВЗ в учреждениях различных типов и видов // Сб. науч.-метод. материалов. – М.: «Федеральный институт развития образования». 2016. – 221 с.

2 Малофеев Н.Н. Инновационные тенденции развития специального образования в Российской Федерации / Н.Н. Малофеев // Специальное образование: традиции и инновации: материалы II межд. науч.-практ. конф., Минск, 8-9 апр. 2010. /Бел. гос. пед. унт им. М. Танка. – Минск, 2016.

3 Приходько О.Г. Деятельность специалистов сопровождения при включении обучающихся с ограниченными возможностями здоровья и детей-инвалидов в образовательное пространство: методические материалы для специалистов сопровождения: учителей-логопедов, учителей-дефектологов, педагогов-психологов, тьюторов и социальных педагогов образовательных организаций (серия: «Инклюзивное образование детей-инвалидов, детей с ограниченными возможностями здоровья в общеобразовательных организациях») / О.Г. Приходько и др. – М.: ГБОУ ВПО МГПУ, 2017. – 102 с.

4 Федорова С.С. Психолого-педагогическое сопровождение детей с ограниченными возможностями в условиях реабилитационного центра как фактор их успешности в условиях рыночной экономики // Вестник Московской академии рынка труда и информационных технологий. – М.: Мартит, 2016. – № 6(28). – С. 73-80.

5 Щетинская А.И., Тавстуха О.Г., Болотова М.И. Теория и практика современного дополнительного образования детей: учеб. пособие. – Оренбург: Изд-во ОГПУ, 2006. – 404 с.

ГРНТИ 14.07.05

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПРАЗДНИКОВ В ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ УЧАЩИХСЯ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

**Культаева Б.Ж., Кенебаева Ж.О, Сатымкулова С.Н.,
Жанагулова А.О.**

КГУ «Специальная школа-интернат № 6, Карагандинской обл.

В статье раскрываются организационно-методические аспекты использования национальных праздников в духовно-нравственном воспитании учащихся с особыми образовательными потребностями, обобщен опыт работы по организации работы воспитателя в планировании и проведении народных праздников в специальной школе.

Ключевые слова: народный праздник, духовно-нравственное воспитание, учащиеся с особыми образовательными потребностями, народная педагогика, сценарий праздника.

Духовное богатство народа тесно связано с народной педагогикой. Передача подрастающему поколению социально-нравственных ценностей предшествующих поколений, прогрессивных традиций народа осуществляется через труд, созидательную деятельность, и приобщение молодёжи к своей истории и произведениям народного творчества. Народные праздники, ритуалы, эпос, легенды, сказки, пословицы и поговорки, в которых воплощена народная мудрость, особенно богаты морально-этическими наставлениями, во многом отражают бесценный педагогический опыт, направленный на приобщение к богатствам национальной, а через них – и мировой культуры, приобщение к общенациональным ценностям, следование нравственным законам жизни.

Характерной особенностью современного состояния воспитания в организациях образования Казахстана является направленность на обновление его содержания с позиции социально востребованных ценностей, традиций, поведенческого опыта. Сегодня коренным образом меняются отношения гражданина республики Казахстан с государством и обществом. Поэтому при формировании личности учащихся с особыми образовательными потребностями, необходимо сочетать гражданскую, правовую, политическую

культуру и осязаемый вклад в этот процесс должна внести именно современная специальная школа.

Формирование нравственных и этических представлений у особых учащихся осложняется их психофизическими особенностями. В связи со свойственной учащимся с особыми образовательными потребностями неразвитостью мышления, слабостью усвоения общих понятий и закономерностей, они сравнительно поздно начинают разбираться в вопросах общественного устройства, в понятиях морали и нравственности. Их представления о том, что хорошо и что плохо носят поверхностный характер. Они узнают правила морали от учителей, от родителей, но не всегда могут действовать в соответствии с этими нормами, либо воспользоваться ими. Поэтому учащиеся по неразумению, либо по неустойчивости нравственных понятий, из-за внушаемости поддаются дурным влияниям и совершают неправильные действия. В этой связи значительно возрастает роль народной педагогики в воспитании учащихся с ООП.

Опыт использования идей народной педагогики в воспитании учащихся с особыми образовательными потребностями показывает, что формирование нравственных ценностей и представлений у учащихся реализуются на основе преемственности и целенаправленной организации воспитательной деятельности, педагогической интерпретации казахских национальных традиций и обычаев. Система воспитания при этом складывается с учетом уровня психофизического развития учащихся с особыми потребностями, национально-региональных и микро социальных условий, на основе совместной деятельности взрослых и учащихся, включения старшего поколения в процесс воспитания.

В специальной школе-интернате № 6 г. Караганды в системе воспитательной работы используются различные элементы народной педагогики, включая устное народное творчество, народные игры, народные праздники. Наиболее интересными с точки зрения коррекционной направленности и социальной значимости являются национальные праздники.

Праздничная культура имеет свою специфику, несет в себе колорит народа. Недаром народные праздники называют кладезем национальной культуры, хранящим сокровища многовековой давности. При подготовке к проведению праздника или обряду учащиеся привлекаются к сбору и обработке материала, что позволяет им постигать его значимость и ценность. Главное в воспитании – раскрыть потенциал учащегося с ООП, а для этого необходимо включать его в различные виды деятельности. Только через практическое освоение народного казахского фольклора, через общение с народными мастерами, посещение выставок казахского прикладного искусства, проведение и участие в национальных праздниках возможно приобщение учащихся к национальным истокам и должный уровень их осмысления учащимися с ООП. Учитывая характер нравственного развития учащихся с ООП, принципиально важно, чтобы их приобщение к познанию своих корней, народных традиций, праздников происходило

«как в жизни», т.е. максимально естественно, без принуждения. Активные формы деятельности – игры, песни, праздники – все это должно привлечь учащихся к участию, способствовать коррекции их мышления, нравственных представлений и чувств.

Основная цель проведения праздника – приобщение учащихся с ООП к истокам казахской народной культуры, знакомство с национальными казахскими традициями.

Весь процесс воспитания посредством народных праздников осуществляется в нашей школе в три этапа: подготовка к празднику, проведение, понимание (обсуждение после праздника).

– *На этапе подготовки* определяется смысл празднования, в связи с чем составляется сценарий праздника, учитывающий задачу приобщения учащихся к тематике празднования, особенности психофизического развития. Основная тема праздника пронизывает все занятия, в которые учащийся включен, т.е. реализуются принцип интеграции содержания воспитания.

Немаловажную роль в организации праздника играет предварительная подготовка, в которой участвуют учащиеся, воспитатели, родители.

– *Проведение* – это этап действенной реализации того замысла, где каждый участник включается исходя из своего понимания происходящего. Очень важно делать «незаорганизованным» само празднование, чтобы не лишить учащихся непосредственного восприятия того красочного действия, в которое они были активно включены.

– *Понимание* – это заключительный этап, который является наиболее важным с точки зрения трех составляющих. Понимание праздника происходит через обсуждение всеми участниками того, что и как праздновалось.

Основная идея народного праздника проходит единой нитью, предусматривая работу по духовно-нравственному воспитанию

Вся работа, осуществляемая на трех этапах, взаимосвязана. Каждый этап несет в себе определенные функции и задачи. Исходя из этого, мы составили таблицу, определяющую значение каждого этапа.

Таблица 1. Народные праздники.

I этап	II этап	III этап
1.Что должны понять учащиеся о событии? 2.Как сделать, чтобы они это поняли? 3.Какие изменения надо ввести в занятия? 4.Участие всех членов воспитательного процесса.	1.Сценарий. 2.Место проведения. 3.Музыкальное сопровождение. 4.Необходимые атрибуты. 5.Участники.	На что обратить внимание учащихся? Продумать, какая форма позволит вызвать у учащихся заинтересованность к прошедшему празднику.

При разработке сценария народного праздника особое внимание уделяется подбору словесно-музыкальных, драматических, игровых и хореографических произведений обрядово-календарного фольклора. Произведения должны соответствовать содержанию праздника, психофизическим особенностям учащихся с ООП, быть высокохудожественными, интересными и доступными для учащихся.

Главным показателем успешности праздника является эмоционально окрашенность атмосферы. Эту атмосферу определяет естественность поведения учащихся, заинтересованность, радостные эмоции, рождаемые действиями персонажа. Чем больше на празднике сюрпризов, тем больше праздник соответствует главному назначению – радовать учащихся.

Насыщенность народного праздника творческими импровизациями, сюрпризными моментами стимулирует интерес учащихся, усиливает их впечатления и переживания, обогащает художественное и эстетическое восприятие. А главное, обеспечивает естественное приобщение детей к национальным традициям, утверждает в их сознании фундаментальные, духовные и эстетические ценности.

Работа воспитателя при организации и проведения национального праздника включает следующие задачи:

- создание условий для комплексной интеграции знаний учащихся с ООП через ознакомление с народными праздниками и традициями казахского народа;

- воспитание уважения и положительного к духовно-нравственным ценностям казахской народной культуры, стремление возродить традиции семейного воспитания;

- формировать чувства любви к большой и малой родине на основе изучения национальных культурных традиций;

- обогащение музыкальными впечатлениями и развитие музыкальных способностей учащихся средствами музыкального фольклора.

Эффективность использования национальных праздников в духовно-нравственном воспитании учащихся с ООП зависит не только от понимания их роли, но и от умения воспитателя использовать все ценное, что они в себе заключают в общем контексте педагогических воздействий, что требует, в свою очередь, правильной методики организации и проведения такой работы.

При разработке сценария национального праздника мы руководствуемся следующим алгоритмом:

1. Выбор, обоснование темы.
2. Формирование рабочей группы
3. Разработка композиции сценария.
4. Определение состава необходимых средств, предметов, инструментов, условий, места, времени, длительности.
5. Распределение ролей, действующих лиц.
6. Процесс подготовки.
7. Реализация сценария.

8. Подведение итогов, оценка действий.

Казахские национальные праздники позволяют решать многие задачи духовно-нравственного воспитания учащихся с ООП. Важнейшим принципом их реализации является гуманизация целей педагогической работы с учащимися. Именно через праздники происходит приобщение учащихся к национальным истокам и создает условия для его полноценного развития.

Таким образом, приобщая учащихся к истокам казахской народной культуры, мы сохраняем накопленные поколениями богатейший опыт, традиции, ценности, умения и знания, развиваем личность каждого воспитанника, формируя черты характера и национальной ментальности. Праздник помогает учащимся выразить свои эмоции в музыке, художественном слове, изобразительном искусстве, пробуждает интерес к творчеству, обогащает их новыми впечатлениями, закрепляет знания, развивает речь, художественный вкус, помогает заложить фундамент нравственности, патриотизма, формирует основы самосознания и индивидуальности.

Народный праздник не только неиссякаемый источник мудрости и красоты, но и неоценимое средство духовно-нравственного воспитания.

Литература

1 Программа «Рухани жаңғыру» 12.04.2017.

2 Карлыкова Г.У. «Проблема формирования ценностной ориентации подрастающего поколения в казахской педагогической мысли»

Мир науки, культуры, образования № 5, 2011.

3 Кусаинов А. К. «Духовно-нравственное воспитание в системе непрерывного образования республики Казахстан» 2011.

4 Нуралиева А.Ж. «Особенности эстетического воспитания школьников средствами народных культурных традиций» 2017.

ГРНТИ 14.25.05

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ФОРМ ПРИ ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ КАК УСЛОВИЕ ФОРМИРОВАНИЯ У НИХ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ

Бубич А.А.

Студент, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар

Осипова С.В.

Научный руководитель, к.п.н., доцент, профессор Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар

Научная статья посвящена проблеме выбора и использования разнообразных организационных форм обучения математике младших школьников с целью повышения уровня самостоятельности. Данная проблема является актуальной в образовании – для каждого педагога и ученика, так как именно в начальной школе закладывается фундамент важных знаний, умений и навыков, которые ребенок будет приумножать и развивать в будущем. Начальная школа уделяет особое внимание важности использования современных форм в учебном процессе, что способствует сделать занятия математики более интересными, увлекательными, расширить возможности ученика, развить личностные качества, а также повысить эффективность и качество обучения. Следовательно, степень самостоятельности школьников является реакцией на правильно подобранные формы обучения. В статье рассмотрены основные аспекты теоретического и эмпирического исследования формирования самостоятельности, благодаря интерактивным формам обучения младших школьников. Показаны критерии, показатели и уровни сформированности данного качества. Таким образом, мы сделали вывод о том, что использование всей совокупности форм выбор их с учетом содержания, учебно-воспитательных задач, методов обучения позволяет добиваться высоких результатов.

Ключевые слова: формы обучения, самостоятельность, обучение математике, начальная школа, качество, эффективность, инновации.

В современном мире стремительно происходит становление новой системы образования. В недавнем времени начальная школа представляла собой замкнутый ограниченный цикл обучения, включающий в себя элементарные практические знания, навыки и умения. Чтение, письмо, простые

арифметические операции, элементарные сведения об явлениях природы и жизни общества составляли основное содержание обучения.

Общество 21 века требует иного качества образования, при котором человек теоретически мыслит, самостоятельно ставит и решает новые задачи, руководствуясь большим потоком научной информации и умеет быстро приспособиться к постоянно меняющейся ситуации в мире. Следовательно, определяются новые условия школьному образованию, где учитель является «путеводителем», «направляющим», «организатором» получения знаний младшими школьниками. Его профессиональная подготовка выражает значительное влияние на творческие, познавательные результаты обучения учеников, вызывает большой интерес в определенной предметной области.

Школьное образование Казахстана находится на этапе нового старта. Главная образовательная задача государства – получение высококачественного образования [1].

Типовые учебные программы начального образования Республики Казахстан направлены на формирование личности ребенка, развитие его индивидуальных способностей, положительной мотивации и умений в учении, а также способности к самообучению, самоорганизации деятельности [2].

Следует отметить, что проблема выбора форм организации обучения младших школьников возникала перед педагогами всегда. В новых условиях данная проблема обострилась, необходимы такие организационные формы, которые позволяют расширить возможности учеников, развить качества личности, вовлечь их в активную учебную деятельность и сформировать полезные взаимоотношения между учителем и учеником. Следовательно, степень самостоятельности школьников является реакцией на правильно подобранные формы обучения.

Этой проблемой занимались такие педагоги и психологи, как М.Н.Скаткин, И.Я. Лернер, Ф.А. Хабиб, Г.Ф. Суворова, А.И. Попова, В.К.Дьяченк и др., но первое серьёзное научное рассмотрение было представлено Я.А. Коменским в труде «Великая дидактика».

Отдельные формы организации обучения и аспекты нашли свое отражение в работах М.И. Махмутова, Г.Д. Кирилловой, В.П. Стрезикозина, И.М. Чередова, польского дидакта В. Оконя и др. Есть интересный опыт развития новых форм обучения у педагогов-новаторов.

Очевидно, что для применения различных организационных форм на уроке, необходимо знать имеющиеся классификации, понимать их сущность, особенности разработки способов организации и осуществления.

Системное и комплексное изучение позволит каждому учителю рационально использовать и сочетать основные формы обучения. Успех и эффективность их реализации в начальной школе, по мнению учёных, во многом зависит от тщательно продуманной методики их осуществления учителем.

Большое внимание в исследованиях уделяется использованию различных форм организации обучения на уроках математики в силу специфики самого

предмета. Математика как учебный предмет, с одной стороны, даёт большие возможности для осуществления индивидуальной, группой и фронтальной работ, а с другой стороны, требует поиска новых приёмов организации форм обучения для активизации познавательной деятельности, развития самостоятельности каждого ученика в процессе овладения математическими знаниями.

Многие известные ученые такие, как В.А. Гусев, Г.В. Дорофеев, Н.Б.Истомина, Ю.М. Колягин, Л.Г. Петерсон и др., отмечают необходимость математического развития младшего школьника в учебной деятельности: «начальный курс математики способствует продвижению ученика в общем развитии, становлению нравственных позиций личности ребенка».

В Казахстане вопросами обучения математике в начальных классах посвящено также много трудов, среди авторов по данному вопросу можно отметить таких авторов, как: Г.Ш. Жакупова, Н.В. Орехова, Н.В. Лебедева, С.И.Уакбаева, А.С. Мукашева и др.

Особое значение уделяется использованию и сочетанию различных инновационных форм организации учебного процесса, их влиянию на усвоение детьми теоретических и практических умений и навыков, применяемых в математике, а также развитию у детей коммуникативности, самостоятельности и расширению кругозора.

Младший школьный возраст – это важный этап в развитии ребенка, соответствующий периоду обучения в начальной школе. Данный возраст охватывает период жизни ребенка от 6 до 11 лет и имеет специфические возрастные особенности: неустойчивое внимание, преобладание наглядно-образного мышления, повышенную двигательную активность, стремление к игровой деятельности, разнообразие познавательных интересов.

Для того чтобы поддержать в течение урока внимание детей, необходима организация активной и интересной мыслительной деятельности.

Именно в начальной школе закладывается фундамент важных знаний, умений и навыков, которые ребенок будет приумножать и развивать в будущем. В связи с этим в начальной школе большое внимание уделяется вопросам, связанным с процессом обучения математике, которая является одной из основных в учебном процессе.

Обновлённое содержание начального образования предусматривает разнообразные виды организации учебно-воспитательного процесса, но основной формой в организации обучения школы является урок.

По образному выражению Н.М. Верзилина: «урок – это солнце, вокруг которого, как планеты, вращаются все другие формы учебных занятий» [3]. Мы считаем, что действительно качество отдельных знаний выступает показателем школьной подготовленности учащегося.

Каждый урок направляется на достижение триединой цели: обучить, воспитать, развить.

В настоящее время задачи современного урока несколько изменились и состоят не только в накоплении суммы знаний, умений и навыков – позиция

«дать знания», но и в подготовке школьника как субъекта своей образовательной траектории – позиция «достичь понимания».

В своей практике учителя используют различные формы обучения: традиционные и нетрадиционные, реализующие в себе три модели обучения: пассивная, активная и интерактивная.

Традиционная форма обучения есть пассивная модель обучения, при которой педагог на уроке играет центральную роль. Здесь преобладает монологический режим общения.

В отечественной педагогике выделяют два основных подхода к пониманию нетрадиционных форм.

Первый подход нетрадиционные формы как отход от четкой структуры комбинированного подхода и сочетание разнообразных методических приёмов. Это и есть активная модель обучения, где основной формой учебного процесса является традиционный урок, но в который обязательно вносятся элементы современных технологий развития познавательных способностей учащихся (обсуждение проблем, устанавливается диалоговый режим), но роль педагога остаётся центральной. Ученики уже не являются пассивными слушателями, они могут задавать вопросы, предлагать собственные решения. На таких уроках формулирование тем и проблем происходит в форме совместного обсуждения.

Второй подход трактует нетрадиционные формы как инновационные современные формы, появившиеся в последнее время и имеющие широкое распространение в современной школе (уроки-конференции, уроки-круглые столы, уроки-аукционы, уроки-дискуссии и др.), следовательно, наиболее интересной (перспективной) является в настоящее время интерактивная модель обучения [4].

Кашлев С.С. утверждает: «Использование интерактивной модели обучения предусматривают моделирование жизненных ситуаций, использование ролевых игр, совместное решение проблем. Исключается доминирование какого-либо участника учебного процесса или какой-либо идеи. Это учит, гуманному, демократичному подходу к усвоению знаний» [5].

В научной литературе существует тенденция рассматривать нетрадиционные формы как формы интерактивного обучения или учебные занятия «в режиме интерактива».

Интерактивное обучение – это специальная форма организации познавательной деятельности, способ познания, осуществляемый в форме совместной деятельности учеников и учителя.

Сегодня, когда начальное образование является личностно-ориентированной развивающей моделью образования, на смену авторитарным методам приходят новые, где ученик активен, самостоятелен и имеет право на свою точку зрения и ошибку. Личностно-ориентированный подход в сочетании с деятельностным, развивающим подходами к обучению – методологическая основа интерактивного обучения [6].

В основе интерактивного обучения лежит диалоговое обучение. В ходе диалогового обучения учащиеся учатся критически мыслить, решать сложные

проблемы на основе анализа обстоятельств и соответствующей информации, взвешивать альтернативные мнения, принимать продуманные решения, участвовать в дискуссиях, общаться с другими людьми. Для этого на занятиях организуются парная и групповая работа, применяются исследовательские проекты, ролевые игры, идет работа с документами и различными источниками информации, используются творческие работы.

Ведущими формами интерактивного обучения являются такие диалоговые формы деятельности, как групповые дискуссии («Мозговой штурм», дебаты), учебные игры (ролевые, деловые), метод проектов, «Карусель», синквейн, интервью, «Четыре угла», инсценировка и др.

Важную роль в учебно-воспитательном процессе играют формы организации обучения или виды обучения, которые являются устойчивыми способами организации педагогического процесса.

Слово «форма» латинского происхождения, означающее «наружный вид, внешнее очертание». Следовательно, под формой обучения понимается внешняя организация образовательного процесса, в зависимости от количества обучающихся, времени и места обучения, а также порядка его проведения.

В философском смысле понятие «форма» трактуется как «строение, устройство, система организации, внутренняя структура, непрерывно связанная с определённым содержанием». Следовательно, форма обучения неразрывно связана со своей внутренней, содержательной стороной. С этой точки зрения одна и та же форма обучения может иметь различную внешнюю модификацию и структуру в зависимости от задач и методов учебной работы.

Дискуссии вокруг проблемы форм организации учебного процесса в школе не утихают на страницах педагогической литературы по сей день. Четкого определения в педагогической науке понятий «форма организации обучения», «форма обучения» или «организационные формы обучения», как и понятия «формы учебной работы» как педагогических категорий пока нет.

И.М. Чередовым был сделан вывод о том, что подавляющее большинство ученых-педагогов дают этому понятию общее определение [7].

Мы изучили данное определение, рассматриваемое в работах многих педагогов и учёных (табл. 1).

Таблица 1. Сущность понятия «форма обучения», «форма организации обучения».

Характеристика понятия «форма обучения», «форма организации обучения»	
А.М. Чередов	Форма организации обучения – это особая конструкция звена или совокупности звеньев учебного процесса.
П.И. Пидкасистый	Форму обучения надо понимать, как конструкцию отрезков, циклов процесса обучения, реализующихся в сочетании управляющей деятельности учителя и управляемой учебной деятельности учащихся по усвоению определенного содержания

	учебного материала и освоения способов деятельности.
И.П. Подласый	Формы организации обучения – это внешнее выражение согласованной деятельности учителя и учеников, «упаковка» для содержания обучения.
А.С. Воронин	Форма обучения – это ограниченная рамками времени конструкция отдельного звена процесса обучения. Это форма обучения и одновременно форма организации обучения.

Исходя из всего сказанного, мы формулируем своё рабочее определение сущности понятия «форма организации обучения», то есть наше понимание формы обучения в начальной школе.

Форма организации обучения – это операционно-действенный (процессуальный) компонент учебного процесса, отражающий и координирующий совместную деятельность учителя и учеников в определенном режиме и порядке с целью эффективного усвоения учебного материала и формирования качеств личности (самостоятельность, ответственность).

Таким образом, анализируя мнения разных учёных, сумели составить собственную формулировку понятию «форма обучения».

Учебный процесс включает в себя все основные компоненты, в том числе и формы, относящиеся к операционно-действенному (процессуальному) компоненту [8].

Существуют различные классификации организационных форм в зависимости от уровня и характера обучения. В современной дидактике они объединяются понятием «общие формы организации обучения». Они отличаются друг от друга количеством учащихся и способами организации работы. И.Я. Лернер и М.Н. Скаткин основательно изучили данные понятия.

Мы опирались на классификацию В.К. Дьяченко, который выделяет четыре основные формы обучения:

- 1) индивидуальная (самостоятельное выполнение учащимся);
- 2) парная («учитель – ученик», «ученик – ученик»);
- 3) групповая («учитель – ученики», «ученик – ученики»);
- 4) коллективная (часть учеников говорит – остальная часть слушает и работает) [9].

Таким образом, сочетание перечисленных форм, выбор наиболее оптимальных вариантов этого сочетания, определяется учителем в зависимости от решаемых учебно-воспитательных задач на уроке, специфики содержания, его объема и сложности, от особенностей класса и отдельных учеников, уровня их учебных возможностей и, конечно, от стиля отношений учителя и учащихся, учащихся между собой, от той доверительной атмосферы, которая установилась в классе. Важно рациональное сочетание, продуманный выбор той или иной формы.

Необходимо подчеркнуть, что характеристика известных форм организации деятельности учащихся вполне применима к урокам математики в

начальной школе.

Современное образование невозможно без интернета, который прочно вошел в нашу жизнь. Информационные образовательные технологии получили интенсивное развитие, а вместе с ними и новые формы взаимодействия педагогов и обучающихся.

Дистанционное обучение как новая форма обучения и, соответственно, как новая форма образования уверенно стала завоевывать свое место в образовательном процессе.

Роль дистанционного обучения в период распространения коронавирусной инфекции возросла в геометрической прогрессии во всем мире. Теперь появилась возможность реализовать основные принципы современного образования, определенные ЮНЕСКО: «образование для всех» и «обучение в течение всей жизни».

Министр образования и науки Аймагамбетов Асхат Канатович уделяет огромное внимание организации дистанционного учебного процесса в образовательных учреждениях Казахстана.

Дистанционное обучение, осуществляемое с помощью компьютерных телекоммуникаций, имеет следующие формы: чат-занятия, веб-занятия, телеконференции [10].

Существует множество данных о том, что психологические новообразования, которые формируются в начальных классах, имеют огромное значение для становления самостоятельности как качества личности каждого ребенка. Для данного исследования рассматриваемое положение имеет принципиальное значение. К таковым новообразованиям можно отнести появление чувства взрослости и собственной позиции, развитие рефлексии, критичность мышления.

Для решения главной проблемы исследования – использование и выбор форм организации обучения математике с целью формирования самостоятельности младших школьников, мы организовали и провели экспериментальное исследование в процессе осуществления учебного процесса.

Толчком послужило исследование педагогической практики в данном вопросе, которое показывает, что и традиционные, и развивающие системы обучения (Д.Б. Эльконина-В.В. Давыдова, Л.В. Занкова), не могут в полной мере научить школьников самостоятельно учиться.

Анализируя современное состояние начального образования, многие ученые отмечают «неспособность, школы научить школьников самостоятельно учиться» (А.Г. Асмолов, Г.В. Бурменская, И.А. Володарская, О.А. Карабанова, Н.Г. Салмина и С.В. Молчанов, М.Ю. Демидова, С.В. Иванов и др.).

У младших школьников самостоятельность находится на стадии формирования, поэтому развитие данного качества при использовании различных форм организации обучения должно стать одной из ведущих целей деятельности педагогов и стремлением учащихся.

Первый этап нашего исследования – констатирующий (диагностический) этап – необходим для определения исходного уровня сформированности самостоятельности младших школьников на уроках математики. Для результативности проводимой опытно-экспериментальной работы был подобран комплекс методик, направленных на диагностику у младших школьников структурных компонентов данного качества личности.

Диагностика включала в себя методы: беседа «Как ты понимаешь, что такое самостоятельность?»; тестирование из неоконченных предложений «Учащиеся о стимулах» Л.В. Жаровой, «Способность к самоутверждению»; наблюдение; анкета закрытого типа «Самостоятельная работа» Л.В. Жаровой; опросники «Оценка учащимися своей самостоятельности» А.К. Осницкого, «Выбор способа действия» Н.Б. Шумаковой; «Неоконченные предложения» М. Ньютона (модификация А.Б. Орловой); анализ результатов деятельности учащихся 3 – Б класса и 3 – В КГУ «Средней общеобразовательной школы-гимназии №9 г. Павлодара».

Так же были включены методы диагностики учителя «Диагностика параметров самостоятельной деятельности учащихся» (Л.В. Жарова) и родителей «Познавательная самостоятельность младшего школьника» (А.А. Горчинская).

Мы выделили, критерии и адекватные показатели сформированной самостоятельности как качества личности младшего школьника:

- 1) постановка цели (замысел) – умение самостоятельно определить;
- 2) внутренний мотив учения (положительное отношение к учебной деятельности);
- 3) планирование для достижения результата;
- 4) самоконтроль (самостоятельное выполнение действий без участия взрослых);
- 5) самоанализ и самооценка (сравнение задуманного и полученного).

Проведенный в рамках исследования диагностический эксперимент позволил обнаружить уровни и проблемы сформированности самостоятельности на уроках математики:

– экспериментальный класс – 35% низкий уровень, 50% средний уровень, 15% высокий формирования ответственности.

– контрольный класс – 30% низкий уровень, 45% средний уровень, 25% высокий уровень.

Второй этап нашего исследования – формирующий – направлен на использование разнообразных организационных форм с целью повышения уровня самостоятельности учащихся в процессе обучения математике. Это проведение коррекционной работы, основанной на данных, полученных на констатирующем этапе исследования: проведение серии уроков, подбор эффективных инновационных форм и приёмов [11].

Модернизация начального этапа обучения обуславливает, с одной стороны, необходимость совершенствования уже имеющихся форм обучения и организации учебно-воспитательного процесса, а с другой – целесообразность разработки новых, рационально построенных и действенных организационных форм обучения математике.

За основу мы решили взять идею коллективного способа обучения В.К. Дьяченко. Данная технология позволяет плодотворно развивать у обучаемых самостоятельность и коммуникативные умения.

Дидактическая основа, которой – сотрудничество, то есть ученики работают в парах сменного состава. Это подразумевает под собой возможность каждому ребёнку осуществить индивидуальную траектория действия и своего развития. Таким образом, учитель реализует взаимообучение и взаимоконтроль обучающихся.

При коллективных способах (КСО) одновременно сочетаются все четыре организационные формы обучения: индивидуальная, парная, групповая и коллективная.

Так как сейчас в начальной школе реализуется интерактивная модель обучения, поэтому мы выделили практические кейс-технологии. Они помогают повысить интерес учащихся к изучаемому предмету, развивают у школьников такие качества, как самостоятельность (отыскивать необходимые знания для решения ситуационной проблемы), социальная активность, коммуникативные навыки, умение слушать и грамотно излагать свои мысли (навыки самоорганизации, самооценки и взаимооценки, самоконтроля). Это можно осуществлять, как индивидуально, так и в составе группы. На уроках математики это: кейс – практическая задача, кейс – иллюстрация, кейс со структурированными вопросами, кейс-ситуация и др.

В эксперименте принимали участие 30 воспитанников КГУ «Средней общеобразовательной школы-гимназии №9 г. Павлодара».

Мы сделали вывод о том, что данный процесс сложный, длительный и многогранный, требующий от учителя высокого профессионализма и от учеников инициативность, сосредоточенность и ответственность.

Таким образом, мы добились повышения процентности учащихся высокого уровня сформированности самостоятельности, благодаря сочетанию разнообразных организационных форм на уроках математики. Использование организационных форм при обучении математике обеспечивают успешную реализацию данного качества личности каждого младшего школьника.

Многообразие инновационных форм позволяет разнообразить и усовершенствовать учебный процесс, использовать одну форму как дополнение к другой. Использование всей совокупности форм выбор их с учетом содержания, учебно-воспитательных задач, методов обучения позволяет добиваться высоких результатов.

Литература

- 1 Об особенностях учебного процесса в организациях образования Республики Казахстан в 2020-2021 учебном году: Инструктивно-методическое письмо. – Нур-Султан: Национальная академия образования им. И.Алтынсарина, 2020. – 426 с.
- 2 Государственный общеобязательный стандарт начального образования (Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 31 октября 2018 года № 604).
- 3 Верзилин Н.М., Общая методика преподавания биологии: [Учебник для студентов биол. фак. пед. ин-тов]. – 3-е изд. – Москва: Просвещение, 1976
- 4 Традиционные и нетрадиционные формы обучения и воспитания: учебное пособие / авт.-сост.: В.Г. Закирова, В.К. Власова, Л.Р. Каюмова, Э.Г. Сабирова. – Казань: Казан.ун-т., 2018. –109 с.
- 5 Кашлев С.С. Интерактивные методы обучения. – Минск: ТетраСистемс, 2013, 224 с.
- 6 Филиппова Г.Н., Горюнова В.А. Особенности интерактивного обучения в начальной школе // Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2016. – Т. 46. – С. 399–404.
- 7 Формы учебной работы в средней школе: книга для учителя / И.М.Чередов. – Москва: Просвещение, 1988. – 157 с.
- 8 Педагогика начальной школы: учебн.для студ.пед.училищ и колледжей / И.П. Подласый. – М.: Гуманитар. изд. Центр ВЛАДОС, 2004. – 399 с.
- 9 Дьяченко В.К. Общие формы организации процесса обучения: актуальные проблемы теории и практики обучения. Красноярск: Изд-во Красноярского университета, 1984. – 185 с.
- 10 Исимбаев Е.Т., Акишева А.К. Состояние и развитие системы образования взрослых в республике Казахстан // Вестник Академии Педагогических Наук Казахстана. 2017. № 5 (79). С. 68-74.
- 11 Акпаева А.Б., Лебедева Л.А., Мынжасарова М.Ж., Лихобабенко Т.В. Учебник «Математика», 3 класс, часть 3, «Алматыкітап» баспасы, 2019.

ГРНТИ 14.07.01

К ВОПРОСУ О ДИАЛОГОВОМ ОБУЧЕНИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

Чехлова Е.А.

Магистрант, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар

Данная статья посвящена современным педагогическим технологиям, а именно технологии диалогового обучения и её применению на уроках математики младших школьников. В данной работе автором предложено рабочее понятие «педагогическая технология» на основании анализа научной литературы.

Ключевые слова: педагогическая технология, диалоговое обучение, коммуникативные компетенции.

Сегодня в условиях обновленного содержания образования в Республике Казахстан ведущей является концепция от «человека знающего», т.е. вооруженного системой знаний, умений и навыков, к «человеку, подготовленному к жизнедеятельности», что означает человек, способный активно и творчески мыслить, и действовать, саморазвиваться интеллектуально, нравственно и физически [1].

Поэтому система образования должна формировать и развивать такие личностные качества у младших школьников как коммуникабельность, самостоятельность, инициативность, умение адаптироваться под постоянно меняющиеся условия жизни. Для того чтобы развивать данные качества, актуальным становится внедрение в процесс обучения современных педагогических технологий.

А могут ли педагогические технологии, а именно технология диалогового обучения являться эффективным средством повышения коммуникативной компетенции младших школьников? При каких условиях? В этом и заключается проблема исследования. Исходя из этой проблемы, можно определить цель исследования – рассмотреть теоретические основы технологии диалогового обучения и определить условия их влияния на формирование коммуникативной компетенции младших школьников.

Применение технологий способствует повышению эффективности учебного процесса, помогают достигать лучшего результата в обучении математике, повышают коммуникативную компетенцию у младших школьников при изучении предмета. Таким образом, объектом исследования будет служить учебная деятельность младших школьников, предметом,

которого становится процесс формирования коммуникативной компетенции у младших школьников на уроках математики.

В настоящее время «педагогическая технология» имеет множество трактовок. Данный термин был изучен и предложен разными учеными, работающими в области совершенствования педагогического процесса на всех уровнях образования. Трактровка термина представлена в виде таблицы 1 ниже.

Таблица 1. Определение понятия «педагогическая технология».

Авторы	Определение педагогической технологии	Элементы педагогической технологии
Б.Т. Лихачев	Совокупность психолого-педагогических установок, определяющих специальный набор и компоновку форм, методов, способов, приемов обучения, воспитательных средств.	формы, методы, способы, приемы, средства
Н.Е. Щуркова	Естественный набор различных приемов педагогического воздействия как естественного и гармоничного поведения преподавателя в контексте современной культуры.	набор, приемы, воздействия, культура, поведение
В.П. Беспалько	Содержательная техника реализации учебного процесса.	техника
Ю.П. Азаров	Способность учителя создавать условия для саморазвития индивида.	Условия, саморазвитие, индивид
В.М. Шепель	Искусство, мастерство, совокупность методов изменения состояния.	Методы, искусство, мастерство

Примечание: использованы данные работы [2].

Анализируя различные определения, приведенные в таблице 1, можно дать свое рабочее определение: педагогическая технология – это определенный комплекс методического инструментария, системно используемого в образовательном процессе.

На сегодняшний день не существует общепринятой классификации педагогических технологий. Исследуя педагогическую литературу, ознакомились с различными классификациями педагогических технологий, разработанные такими учеными как Г.К. Селевко, Т.И. Шамова, Т.М. Давыденко, В.П. Беспалько, В.Т. Фоменко и др.

Один из вариантов классификация современных педагогических технологий представлен ниже (рис. 2).

Рис. 2. Современные педагогические технологии.

Представленные в классификации технологии на рисунке 2, соответствуют требованиям образования и используются в широком спектре предметов. Данным технологиям уделяется много внимания в процессе обучения, так как они ставят в центр – личность ребенка, его индивидуальные потребности и уровень подготовки.

Технология диалогового обучения на уроках математики создает условия для формирования коммуникативной компетенции учащихся путем коллективной и парной работы. Диалог, полученный как в парной работе, так и в групповой работе, проходит между всеми учащимися в группе, учащиеся – обучающие друг друга посредством ведения диалога, а учитель – регуляторы этих знаний, ориентир.

В случае активного вовлечения учащихся в диалог и аргументацию, обсуждение, их обучение будет более эффективным и с более высокими интеллектуальными достижениями. В результате диалога каждый ученик овладевает комплексом математических знаний, умений и навыков, в процессе обучения математике, которые будут необходимы в повседневной жизни [3]. То

есть, учащиеся могут отработать базовые знания, повысив интерес посредством обмена мнениями для достижения определенного результата, и овладеть навыками общения на математическом языке с взаимным обсуждением выполнения заданных заданий.

Например, объяснение учащимся при изучении нумерации в пределах сотни, какие числа называются однозначными и двузначными:

– Покажите на карточках печатные цифры. Назовите, какие числа они обозначают. Цифра – это знак. Этими знаками обозначают числа. Обозначьте цифрами следующие числа, записанные словами, располагая цифры на наборном полотне столбцами:

ДВА	2	ДВЕНАДЦАТЬ	12
ТРИ	3	ТРИДЦАТЬ ДВА	32
ПЯТЬ	5	СОРОК ЧЕТЫРЕ	44
ШЕСТЬ	6	ПЯТЬДЕСЯТ	50

– Сколько цифр потребовалось, чтобы написать число 2? (1).

– Сколько цифр потребовалось, чтобы написать число 12? (2).

– Какие числа обозначаются одной цифрой-одним знаком? (2,3,5,6).

– Числа, которые обозначаются одной цифрой, называются однозначными. Назовите больше однозначных чисел. (Ноль, один, восемь).

– Назовите числа, которые обозначаются двумя цифрами-двумя символами. (Двенадцать, тридцать два, сорок четыре, пятьдесят).

– Числа, которые обозначаются двумя цифрами, называются двузначными числами. Назовите еще двузначные числа. (Пятнадцать, двадцать пять, сорок).

Учитель показывает несколько цифр, написанных на доске, и просит учеников сказать, является ли данное им число однозначным или двузначным.

– Перепишите ряд чисел и подчеркните каждую однозначную цифру одной строкой, каждую двузначную цифру двумя строками. (Цифры написаны на доске: 13, 8, 24, 1, 86, 10, 7, 9, 16, 0, 33, 20). (В этом случае учитель ведет от наблюдения математических фактов к обобщениям, сообщает соответствующие понятия, заставляет учащихся правильно их использовать и различает эти цифры по количеству цифр, используемых для их обозначения).

Успех диалогового обучения зависит от того, насколько умело учитель ставит ряд вопросов и знает предполагаемые ответы учеников. Вопросы учителя должны быть четко сформулированы без лишних пояснительных слов. Не следует повторять вопрос до того, как дети дали ответ, не следует ставить вопрос в разных формулировках. Необходимо изменить формулировку вопроса на основе ответов учащихся, если выяснится, что дети недостаточно понимают содержание вопроса или недостаточно активны. Не рекомендуется задавать наводящие, подсказывающие или уточняющие вопросы, чтобы получить быстрые ответы. Вопросы должны давать определенную логическую форму мышления: переход от общего к частному (дедукция), от единичных и конкретных фактов к общим утверждениям (индукция), сравнение, анализ, синтез, обобщение, абстрагирование и другие операции мышления.

Учащиеся должны научиться заполнять ответы, особенно в начальной школе. Формулирование четких и понятных ответов под руководством преподавателя является одним из важных средств развития коммуникативных способностей учащихся. В начальной школе важно научить ребенка излагать в ответе все содержание идеи. В средней и старшей школе ответы могут быть краткими, т. е. ученик указывает основное содержание, основную мысль, а не все, о чем он думает и что имеет отношение к поставленному вопросу. Задача учителя в любой форме ответа – получить от ученика информацию о поставленном вопросе и понять, правильно ли он мыслит.

Ответ ученика может не полностью совпадать с содержанием его мысли. Иногда учащийся не до конца понимает учебный материал и не может сформулировать ответ, в других случаях он не умеет правильно вербально сформулировать свой ответ, хотя и понимает учебный материал. И, конечно, бывают случаи, когда ученик, особенно младший, мало задумывается о сути изучаемых понятий и положений, а пытается угадать, каков ответ на этот вопрос. Преимущество диалогового обучения состоит в том, что в каждом ответе учитель получает информацию о знаниях ученика. С помощью дополнительных вопросов он уточняет ход мышления ученика. Учитель направляет диалог с помощью проблемных вопросов, стимулирует высказывания учащихся, помогает им увидеть проблемы с разных сторон и обобщить.

Эффективность диалогового обучения заключается в том, что в ходе такой работы у каждого школьника можно раскрыть источник коммуникативных способностей. На уроке учащиеся учатся находить интересные факты и познавательную информацию в сети интернет, учатся друг у друга, сравнивают свое знание с мнением другого, анализируют расчеты и устанавливают обратную связь между учителем и учеником.

Таким образом, коммуникативная компетенция учащегося развивается через технологию диалогового обучения. Условиями формирования коммуникативной компетенции младших школьников выступают: применение педагогических технологий (а именно диалогового обучения), создание эмоционального настроения в обучении, открытие новых знаний и создание проблемно-поисковых ситуаций. Использование технологии диалогового обучения на уроках математики развивает и повышает уровень коммуникативной компетенции у детей младшего школьного возраста.

Литература

1 Об особенностях организации учебно-воспитательного процесса в организациях среднего образования Республики Казахстан в 2019-2020 учебном году. Инструктивно-методическое письмо г. Нур-Султан – 2019.

2 Лепешкина А.Б. Понятие, сущность, структура, классификация и роль педагогической технологии в образовательном процессе // Символ науки. 2017. №2.

3 Курс лекций по теории и технологии обучения математике в начальных классах: учеб. пособие / В.П. Ручкина; ФГБОУ ВО «Урал. гос. пед. ун-т». – Екатеринбург, 2016. – 313 с.

4 Батракова С.Н. Педагогическое общение как диалог в культуре // Педагогика, 2017, № 4. – 12 с.

5 Воронина М.П. Диалог на уроке в начальной школе // Начальная школа, 2018, № 6. С.45 – 50.

ГРНТИ 14.25.07

К ВОПРОСУ О КОММУНИКАТИВНЫХ СТРАТЕГИЯХ И ТЕХНОЛОГИЯХ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В УСЛОВИЯХ ОБНОВЛЕННОГО СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

Кузнецова Е.П.

Магистрант, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар

Осипова С.В.

К.п.н, доцент, профессор Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар

Статья посвящена исследованию применения разного рода коммуникативных стратегий и технологий на уроках математики. В статье отражены главные аспекты коммуникации младших школьников на уроках математики. Особое внимание уделено видам коммуникативных стратегий и способностей. В нашей работе показано, что применение коммуникативных стратегий и технологий очень важно, и оно определяется разного рода факторами. Сделаны выводы, о том, что применение отражённых в научной работе технологий положительно влияет на становление активной коммуникации детей младшего возраста.

Ключевые слов: «коммуникация», «коммуникативные технологии», «коммуникативные навыки», «коммуникативные стратегии», «коммуникативное обучение», «коммуникативные способности».

В настоящее время в Республике Казахстан уже не первый год идет обновление системы образования. Этот процесс сопровождается существенными изменениями в педагогической практике. Происходит обновление образовательной парадигмы: предлагается обновлённое содержание, подходы, отношения и многое другое. Будущее Республики Казахстан определяется уровнем образованности учащихся, понимаемой как способность к самоопределению, саморазвитию и желанием направить эту способность на решение личных задач и задач страны.

В обновлённом содержании образования младший школьник обучается в коллективе сверстников, он находится в таких условиях, когда вынужден сотрудничать с одноклассниками, с учителем, работать в паре или в группе, находясь в постоянном взаимодействии.

В этой связи в педагогике разворачиваются исследования различных учёных: И.А. Зимняя, Б. Родионов, И.Л. Бим, Д. Белл, О. Тоффлер, А. Турен, Е.П. Белинская, И.В. Комакова, А.В. Баташев, А.А. Леньшина и многие другие.

Актуальность проблемы применения коммуникативных стратегий и технологий в условиях обновлённого содержания образования на уроках математики при обучении младших школьников, определяется рядом социальных, психологических, педагогических и практических факторов:

- требованием повышения качества подготовки школьников в современном социуме;
- необходимостью формирования гармонично развитой личности в рамках образовательного процесса образовательного учреждения;
- необходимостью повышения качества организации учебной деятельности младших школьников, на основе коммуникативного взаимодействия и полноценного сотрудничества участников учебно-воспитательного процесса на уроках математики.

Традиционный подход, обеспечивающий до недавнего времени воспроизводство грамотного и добросовестного исполнителя, сейчас не устраивает ни общество, ни учителя, ни самого ученика: важна готовность действовать инициативно, устанавливать эффективное общение с окружающими людьми. Надо ли говорить, что в наше нестабильное время, когда от человека требуется принятие нестандартных решений, коммуникативность – важное качество современного человека, насущная социальная потребность. Но чтобы удовлетворить эту потребность, нужно обеспечить применение коммуникативных стратегий и технологий уже на уроках математики младших школьников.

Применение коммуникативных технологий в процессе обучения математики у младших школьников, несомненно, вызывает у детей повышенный интерес и усиливает мотивацию обучения. Их использование создаёт возможности доступа к свежей информации, осуществление «диалога» с источником знаний, экономит время. Технологии расширяют возможности представления учебной информации.

Стратегии коммуникативного обучения, это стратегии, выстроенные на основе моделирования поведения для динамики бесед, взаимодействия в группах, в публичной профессионально – ориентированной коммуникации.

Коммуникативное обучение определяют как функционально-смысловой подход или функциональный подход к освоению новых знаний и умений.

Суть коммуникативных технологий и стратегий заключается в том, что обучение носит деятельностный характер, поскольку реальное общение на занятиях осуществляется посредством речевой деятельности, с помощью которого обучающиеся стремятся решать реальные или воображаемые задачи.

Коммуникативная технология предусматривает функциональность обучения (деятельность ученика): ученик спрашивает, подтверждает мысль, побуждает к действию собеседника с помощью вопросов, спорных утверждений, высказывает сомнения и в ходе этого актуализирует математические нормы.

Коммуникативная технология формирует такую важную черту личности, как коммуникабельность. Коммуникабельность понимается как способность индивида легко и по собственной инициативе устанавливать контакты в любой сфере общения, а также умело поддерживать предлагаемые контакты.

Система применений коммуникативных технологий в процессе обучения с целью активизации познавательного интереса на уроках математики включает в себя несколько стадий.

Таблица 1. Стадии применения коммуникативных технологий.

Стадия	Наименование	Сущность
1 стадия	Подготовительная	Здесь выявляется учебный материал, требующий применения коммуникативной технологии (анализ образовательной программы; анализ тематического планирования; выбор темы; выбор тематического урока; выявление особенностей материала для данной темы).
2 стадия	Созидательная	Это подбор и создание информационных продуктов (подбор образовательных медиаресурсов; создание собственного материала).
3 стадия	Реализационная	Применение материалов (применение на уроках разных типов; применение в внеклассной работе по предмету математики; применение при руководстве исследовательской деятельности учащихся)
4 стадия	Мониторинговая	Анализ эффективности применения коммуникативных технологий (изучение динамики результатов; отслеживание рейтинга по предмету).

Обучение математике есть дидактически целесообразно сочетание обучения и деятельности с использованием коммуникативных технологий, где средства данных технологий выступают как важный помощник учителю в управлении познавательной деятельностью учащихся.

Возникла необходимость повысить уровень сфорсированности коммуникативной компетенции учащихся на уроках математики.

И сделать это, в первую очередь, через: решение задач, примеров с комментированием; устное решение заданий, с подробным объяснением; устное рецензирование ответов домашнего задания учениками; использование на уроках математических софизмов; использование тестовых конструкций свободного изложения ответа и устных тестовых конструкций; использование работы в группах, например: рассказать соседу по парте правило, определение, выслушать ответ, правильное определение обсудить в группе; сдача различных устных зачетов.

При планировании уроков математики у младших школьников направленных на развитие коммуникативной компетентности мы должны учитывать цели относительно:

1. *учащихся* – получение математических знаний, умений и навыков, приобретение логического мышления;

2. *педагога* – вооружить учащихся математическими знаниями, умениями и навыками, направить процесс познания на осмысленное и творческое владение учебным материалом, формировать умения активно добывать новые знания, опираясь на ранее приобретенные.

3. *педагога и учащихся* – укрепление взаимодействия между педагогом и учащимся с целью получения качественных математических знаний, использовать приобретенные математические знания в практической деятельности.

Структура коммуникативных стратегий и способностей на уроках математики у младших школьников включает в себя разного рода виды.

Рисунок 1. Виды коммуникативных стратегий и способностей.

Рассмотрим подробнее каждый из видов.

Информационно-коммуникативная. Это способность начать, поддержать и завершить беседу, а также привлечь внимание собеседника, использовать вербальные и невербальные средства общения;

Аффективно-коммуникативная. Умение заметить эмоциональное состояние партнера и правильно на него отреагировать, проявлять уважение и отзывчивость к собеседнику;

Регуляционно-коммуникативная. Это способность помогать партнеру в беседе и принимать помощь от других, уметь решать конфликты, используя методы.

Коммуникативная технология направлена в основном на поисковые методы и формы организации работы учащихся на уроке, воплощение «обучения в сотрудничестве», в парах и группах, она активно используется сегодня как ведущая во многих современных УМК по начальной школе на уроках математике.

Важнейшим умением учеников младших классов является умение задавать вопросы, в том числе те, которые ученики задают самим себе с целью анализа проделанной работы, понимания возникших трудностей и их причин, подведения итогов работы в аспекте достижения поставленной перед началом работы цели.

С включением младших школьников в коллективные, групповые, парные формы организации познавательной деятельности в процессе обучения

активизируются познавательные творческие способности детей, формируется особо важное свойство личности – желание и умение сотрудничать со своими одноклассниками во время выполнения учебной задачи.

Таблица 2. Виды коммуникативных технологий и стратегий на уроках математики.

	Виды коммуникативных технологий	Содержание видов коммуникативных технологий
	Техника аквариума» – разновидность дискуссии, которая усиливает включенность участников в групповое обсуждение проблем, развивает навыки групповой работы, совместного принятия решения.	Её процедура выглядит таким образом: – Постановка проблемы ведущим. – Деление учащихся на подгруппы, расположенные по кругу. – Каждая подгруппа выбирает одного его члена, который будет представлять позицию подгруппы всей аудитории. – Дается общее обсуждение проблемы внутри группы (время фиксированное) для определения общей точки зрения. – Ведущий просит всех представителей группы выйти в центр и отстоять позицию своей группы. – Остальные имеют право задавать провокационные вопросы своим оппонентам. – Если представитель подгруппы затрудняется ответить, можно взять тайм-аут или в письменном виде (записка) подсказать. – Анализ качества аргументации выступающих; подведение итогов, выявление лучших.
	«Турнир ораторов» – Выбираются из аудитории два обеспечивает развитие коммуникативных способностей, способствует освоить искусство публичного выступления, которое оценивается по следующим критериям: логика выступления, общение с публикой, выразительность, умение демонстрировать наглядный материал и т.п.	Выбираются из аудитории два конкурсанта – оратора, которые заранее готовят свои выступления по обозначенным темам. Остальные – члены жюри, которые должны оценить выступающих. Ораторы поочередно докладывают. Затем предлагается членам жюри методом открытого голосования или при помощи жетонов (опустить в ящик выступающего) определяется победитель. Дается устный комментарий – оценка нескольких членов жюри.
	«Интеллектуальная дуэль» – форма коммуникативной технологии позволяет активизировать компетентность специалистов по конкретной теме; устроить взаимопроверку.	Приглашаются в центр два дуэлянта, которые задают друг другу вопросы по обозначенной ведущим теме. Остальная аудитория – секунданты, которые оценивают качество вопросов (проблемность, интеграция теории и практики) и ответов (лаконичность, точность, артистичность). Методом голосования определяется победитель.
	«Оцени работу» по названным	Оценочные листы, в которых фиксировались

	критериям (правильность, полнота ответа, четкость, логичность, аргументированность).	результаты не только в виде отметок, но и в виде небольшой рецензии. Записанная словесная самооценка стимулировала процесс осмысления и формулирования вывода, следовало более подробно выяснить основания своих знаний и действий, понять причины неудач и наметить пути их устранения, т.е. привести в работу рефлексю. Именно эти навыки, заложенные в начальной школе, помогают быть успешными в учебном процессе.
--	--	--

Применение коммуникативных технологий позволяет повысить качество таких видов мыслительной деятельности учащихся как структурирование и систематизация, которые относятся к логической организации математического материала.

На уроках математики очень важно применять разного рода коммуникативные стратегии, что мы и делали. Результаты приводим ниже.

На констатирующем этапе исследования мы провели диагностику коммуникативных способностей учащихся 1 «З» класса, на основе методики Н.Е. Вераксы, С.Е. Гаврина.

Приведем пример задания, которые давались учащимся:

Текст задания: Сейчас мы будем рассматривать картинки, на которых нарисованы дети и взрослые. Тебе нужно очень внимательно выслушать то, что я буду говорить, выбрать картинку, на которой изображен правильный ответ и поставить крестик в кружочке рядом с ней. Ты должен работать самостоятельно. Вслух ничего говорить не нужно.

Задание. На какой картинке изображено, что все дети хотят заниматься? Поставь в кружочке рядом с ней крестик.

Критерии к заданиям:

Оценку 3 балла – получают дети, которые четко распознают различные ситуации взаимодействия, вычленяют задачи и требования, предъявляемые взрослыми в этих ситуациях, и выстраивают свое поведение в соответствии с ними.

Оценку 2 балла – получают дети, которые распознают не все ситуации взаимодействия и, соответственно, вычленяют не все задачи, предъявляемые взрослыми.

Оценку 1 балл – получают дети, которые почти не распознают ситуации взаимодействия и не вычленяют задачи, предъявляемые взрослыми в этих ситуациях.

В связи с этим мы провели исследование на базе 1 «З» класса в двух дежурных группах. Участвовало по 10 учащихся в каждой группе.

Выявлено, что в 1 дежурной группе коммуникативные способности учащихся находятся в основном на среднем и низком уровне.

Во второй дежурной группе ситуация показалась практически такая же, но преобладают учащиеся с коммуникативными способностями на низком уровне.

После выявления уровня коммуникативных навыков и умений учащихся на уроках математики, на формирующем этапе исследования, мы применили ряд коммуникативных стратегий и технологий на базе только 1 дежурной группы, в составе которой было 10 человек.

Приведем пример одного из применённых заданий «строим цифры». Учащиеся свободно двигаются по группе. Учитель: «Я буду считать до десяти, а вы за это время должны выстроить все вместе из самих себя цифру 1 (2, 3, 4...)» [4, с. 102]. Здесь у учащихся была задача, сначала договориться какую цифру они все вместе будут выстраивать, а позже распределиться по ролям и составить цифру.

Чтобы отследить динамику нашей работы, на третьем этапе исследования мы провели диагностику с помощью методики «Диагностирования коммуникативных навыков взаимодействия».

Цель методики: выявление уровня развития коммуникативных способностей (представление ребенка о способах выражения своего отношения к сверстнику).

Отрывок задания: отметить картинку, на которой мальчик ведет себя так, что девочка его поблагодарит.

Критерии к заданиям:

Оценку 3 балла получают дети, имеющие устойчивые представления об общепринятых нормах поведения в ситуации взаимодействия со сверстником, знающие, как оказать помощь, поддержку.

Оценку 2 балла получают дети, имеющие недостаточно четкие представления о социально приемлемых действиях в ситуациях коммуникации с другими детьми.

Оценку 1 балл получают дети, не имеющие четких представлений о социально приемлемых действиях в ситуациях коммуникации.

Полученные нами результаты были занесены в рисунок представленный ниже.

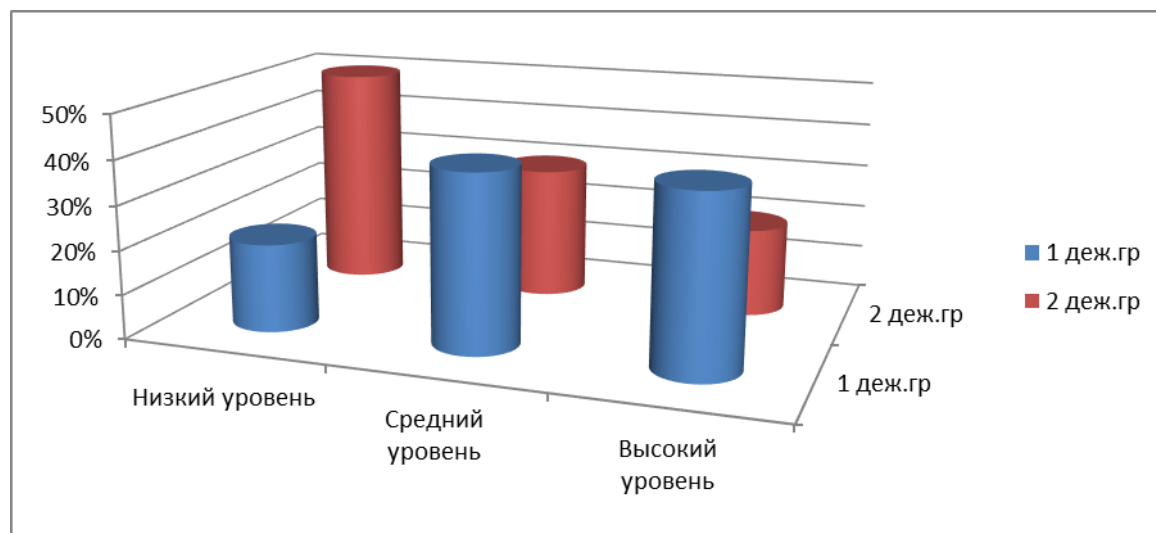

Рисунок 1. Результаты итоговой диагностики уровня развитости коммуникативных навыков учеников 1 «3» класса.

Таким образом, мы выявили, что в 1 дежурной группе уровень коммуникативных способностей стал выше на 20%, что привело к выводу о том, что коммуникативные технологии повысили уровень социальных взаимоотношений между учащимися.

Следовательно, применение коммуникативных стратегий и технологий является актуальной проблемой, так как от степени сформированности коммуникативных умений зависит не только результативность обучения детей, но и в целом процесс их социализации, а также развитие личности. Исходя из этого, основными педагогическими условиями эффективного формирования коммуникативных умений учащихся младших классов в процессе обучения математики являются следующие: оснащение учащихся знаниями о коммуникации как процессе общения людей между собой; включение в коллективно-игровую деятельность диалогового характера, которое состоит из умения межличностного общения и умения строить отношения в коллективе; использование ситуации успеха в качестве средства, стимулирующего мотивацию детей на общение, содержащее в себе проявление навыков социальной приспособленности и навыков выхода из сложных ситуаций. Все это в себе заключают педагогические технологии и стратегии.

Литература

- 1 Батаршев А.В. Организаторские и коммуникативные качества личности. –Талинн, 1998. – 189 с.
- 2 Родионов Б. Коммуникация как социальное явление. – Ростов/Д: Изд-ва Рост. Ун-та, 1984, – 144 с.

3 Васильева И.Е. Формирование коммуникативных умений в начальной школе [Текст] / И.Е. Васильева // Эксперимент и инновации в школе. – 2011. – № 4. – С. 23

4 Белошистая А.В. Методика обучения математики в начальной школе: курс лекций / А.В. Белошистая. – М.: Просвещение, 2011. – 210 с.

ГРНТИ 14.25.09

КОЛЛЕКТИВНАЯ ФОРМА ОБУЧЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ КАК СРЕДСТВО РЕАЛИЗАЦИИ УЧЕБНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Дегалюк Т.Л.

Студент, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар

Осипова С.В.

Научный руководитель, профессор, к.п.н., доцент, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар

Статья посвящена педагогической проблеме обучения учащихся в условиях обновленного содержания образования. Автором уделено внимание применению коллективной формы обучения на уроках математики. В результате исследования – повысился уровень учебного сотрудничества у младших школьников, и удалось выявить, при каких условиях это происходило.

Ключевые слова: учебное сотрудничество, малая группа, коллективная форма, младший школьник.

На сегодняшний день идея о том, что школа должна быть только источником получения знаний, умений и навыков является неактуальной.

На данный момент обновленное содержание образования Республики Казахстан образования предполагает такой учебно-образовательный процесс, в котором обучающийся проявляет не только интеллектуально-познавательную активность, но и личностную социальную позицию, свою индивидуальность, выражение себя как субъекта обучения. Одной из форм обучения, позволяющих стать обучающимся субъектом образовательного процесса и успешно развивать коммуникативные умения, является коллективная форма.

В исследованиях педагогов, таких как: З.И. Васильева, А.А. Бударный, М.А. Данилов, М.Д. Виноградова, Н.С. Дежникова, В.В. Давыдов, В.И.Загвязинский, В.К. Дьяченко, А.Г. Кравцов, В.В. Котов, А.Т. Куракин, Х.Й.Лийметс, И.Б. Первин, Л.И. Новикова, В.В. Рубцов, Л.М.Фридман, М.Н.Скаткин, Г.А. Цукерман, Г.И. Щукина, И.Т. Огородников, В.Ф.Харьковская, Г.М. Кубраков, Т.К. Мусалимов и других подчеркивается, что коллективная форма обучения способствует совершенствованию навыков общения и сотрудничества, развивает социальную активность обучающихся.

Тема исследования охватывает вопросы подготовки и проведения коллективных учебных занятий, состоящих из индивидуальной, парной, групповой и коллективной форм организации обучения.

Несмотря на целый ряд психолого-педагогических исследований, проблема педагогического сотрудничества на уроках остается недостаточно разработанной. Это ведет к недооценке учителями потенциальных возможностей сотрудничества и коллективных форм обучения, к постоянному применению фронтальной формы обучения. В результате способы деятельности учителя и учащихся не соответствуют достижению стоящих перед ними целей, обостряя противоречие учебного процесса: между потребностью школьника в сотрудничестве с одноклассниками и неподготовленностью к нему учителя и учащихся.

Разрешение этих противоречий учебного процесса современной общеобразовательной школы на основе новых технологий обучения и использования отношений сотрудничества может привести к качественным положительным результатам деятельности учителя и учащихся.

В ходе анализа психолого-педагогической литературы, нормативных документов, изучения инновационного опыта по проблеме исследования, а также сопоставительного анализа педагогической теории с потребностями педагогической практики была выявлена проблема, в основе которой лежит вопрос: как организовать учебные занятия с применением коллективных форм обучения, чтобы повысить уровень учебного сотрудничества? Какие условия необходимы для его организации?

Цель исследования состоит в рассмотрении коллективной формы обучения и в выявлении ее влияния на уровень сотрудничества младших школьников на уроках математики.

Объектом исследования является процесс обучения на уроках математики.

Предмет исследования: коллективная форма обучения как средство реализации учебного сотрудничества на уроках математики.

Гипотеза исследования: применение коллективной формы обучения на уроках математики будет успешным, если:

– организация обучения будет проводиться с использованием малых групп;

– разработана и внедрена модель, которая позволяет осуществлять целенаправленный процесс сотрудничества и проследить динамику процесса;

– у учащихся будет подготовленность к взаимодействию в коллективе.

Задачи исследования:

- 1) изучить научно-методическую литературу по данной проблеме;
- 2) выполнить анализ коллективной формы обучения и рассмотреть возможность ее использования на уроках математики;
- 3) провести экспериментальную работу по педагогической организации коллективной формы обучения младших школьников на уроках математики
- 4) определить условия успешного применения коллективных форм обучения.

Для решения поставленных задач в исследовании применялись: методы теоретического анализа психолого-педагогической и учебно-методической литературы по проблеме исследования; диагностические методы (тестирование, анкетирование, беседы, педагогическое наблюдение и т.д.), педагогический эксперимент (констатирующий, формирующий и контрольный).

Методологической основой исследования являются основные положения диалектико-материалистической философии, теория деятельности, теория познания, государственные документы Республики Казахстан в области образования.

Новизна работы заключается в том, что нами были определены теоретические и методологические подходы к проблеме организации сотрудничества; обосновано положение о комплексном характере учебного сотрудничества как системы взаимодействия, взаимопомощи и взаимответственности участников учебного процесса; выявлены и описаны условия организации учебного сотрудничества в рамках схемы «педагог – ученик» и «ученик – ученик»; определена и научно обоснована эффективная модель организации учебного сотрудничества; экспериментально доказана целесообразность использования коллективной формы обучения как средства повышения учебного сотрудничества.

Теоретическая значимость заключается в том, что расширены имеющиеся теоретические представления о развивающих возможностях учебного сотрудничества учащихся на уроках математики в начальных классах; выявлены и обоснованы педагогические условия эффективной организации учебного сотрудничества в начальной школе; научно обосновано содержание и уточнена методика организации учебного сотрудничества применительно к младшим школьникам.

Практическая значимость состоит в том, что: материалы и результаты исследования могут быть использованы в учебно-воспитательном процессе учителями начальных классов.

Достоверность и обоснованность результатов исследования обусловлена опорой на методологические принципы научно-педагогического исследования, категориальный аппарат педагогической науки, на современные

педагогические концепции и подходы; соблюдением норм, правил и требований к педагогическим исследованиям; применением в ходе экспериментальной работы необходимого количества диагностических методик, их экспериментальной проверкой.

В эксперименте участвовали ученики 4 «В» класса ГУ СОШ № 24 г. Павлодара.

Педагогический эксперимент по организации коллективной формы обучения с целью повышения уровня учебного сотрудничества.

Для определения эффективных условий применения коллективной формы обучения, нами было проведено диагностическое исследование уровня учебного сотрудничества у учащихся 4 класса общеобразовательной школы. В эксперименте участвовало 30 учащихся 4 класса. Эксперимент можно разделить на 3 этапа:

Констатирующий этап.

Задача этого этапа – выявить (на начало эксперимента) уровень сформированности учебного сотрудничества у учащихся.

С этой целью были проведены следующие диагностические методики:

1. Методика «Рукавички» (автор – Г.А. Цукерман);
2. Тест «Уровень сотрудничества в детском коллективе» (автор Д.Б.Эльконин);
3. Методика «Ковёр» (автор – Р.В. Овчарова);
4. Методика «Левая и правая сторона» (автор – Ж. Пиаже);
5. Методика изучения мотивов участия школьников в деятельности.

После проведенных диагностик нами были выявлены следующие результаты: высокий уровень учебного сотрудничества показали 10 учащихся, что составляет 33 %, средний уровень показали 9 учащихся, что составляет 30%, низкий уровень показали 11 учащихся, что составляет 37 %.

Анализируя данные результаты, отмечаем, что в начале эксперимента общий уровень учебного сотрудничества всего класса соответствует среднему уровню.

Формирующий этап.

Задача этого этапа – повышение уровня учебного сотрудничества у учащихся 4 класса и дальнейшее развитие интереса к урокам математики с использованием коллективной формы обучения.

В ходе нашего исследования мы выделили две ступени развития детского взаимодействия, которые характеризуются определенным уровнем освоенности детьми норм взаимодействия в группе и взаимосвязаны с детской оценкой групповой работы. Первой ступенью является знакомство учащихся с различными формами взаимодействия в образовательном процессе (Парная, групповая, фронтальная форма взаимодействия).

Эта ступень занимает достаточно много времени, но в то же время предполагается возможность каждого ребенка поработать с каждым учеником класса. Сначала на пары детей разбивает учитель, предлагает ребятам поработать в паре с тем, с кем не работал, затем дети это делают

самостоятельно, по желанию выбирая себе пару. В парах дети работают поочередно, выполняя разные роли («слушатель», «рассказчик» и др.). Если сначала один говорил, читал, рассказывал, а другой слушал, то потом они меняются ролями.

На вторую ступень мы перешли тогда, когда дети начали употреблять критерий «дружно» в содержательном плане. При проведении рефлексии, у учащихся появляются такие реплики, как «договорились», «слушали друг друга», «задавали вопросы», «обсуждали». На этом этапе дети начинают работать в малых группах.

Группы были комплектованы по четыре человека, так как четырех человек в группе достаточно, чтобы все её участники успешно проявили себя в работе.

Сначала работа строится по схеме «Цепочка», потому что она является логическим продолжением парной работы – работа в группе происходит в парах сменного состава. В каждой паре ученики поочередно выполняют две роли. Такая форма работы была применена тогда, когда необходимо было освоить какой-то небольшой по объёму, но очень важный по содержанию материал (например, правила, табличные случаи умножения и т.д.).

Далее была применена схема «Один за всех и все за одного». Данная схема была введена для того, чтобы учащиеся научились определять и различать функции разных членов группы. Так, при выполнении заданий сначала группа определяет алгоритм действий, а затем один член группы их выполняет. Это может быть, например, моделирование, когда на группу дается только одна сложная задача, работать с которой может один человек, а остальные будут помогать ему в этом. В результате выполнения четырех небольших по объёму заданий каждый из членов группы получит возможность побывать в позиции «главного» (ведущего). Это взаимодействие называется «Один за всех и все за одного».

Организационно – деятельностная схема «Мы такие разные» вводилась тогда, когда учащиеся научились достаточно хорошо работать в группе. Роли (позиции) учеников были разными: руководитель группы; главный организатор группы; собирает группу; организует ее работы; обеспечивает необходимым материалом и оборудованием; докладчик, который представляет («докладывает») результат работы группы на общем заседании; он же является оформителем, если это необходимо для выступления от группы; организатор общения следит за тем, чтобы все в группе высказались, поняли друг друга, чтобы группа работала тихо; эксперт, который сам активно работает в группе, наблюдает за тем, как все исполняют свои роли, по окончании деятельности оценивает работу всех членов группы, кроме себя (его оценивает вся группа).

Таким образом, работа в парах и четверках позволила раскрепостить детей, сформировала умение анализировать, самоанализировать, развивала способность к сотрудничеству, коллективной работе, школьники с большим желанием и интересом выполняли функции организаторов, управленцев, деятелей. Коллективная форма работы активизирует учащихся, повышает

результативность обучения, способствует воспитанию гуманных отношений между ними, самостоятельности, умению доказывать и отстаивать свою точку зрения; развивает у учащихся навыки культуры ведения диалога и сотрудничества.

Контрольный этап.

Для того, чтобы проверить эффективность проведенной нами опытно-экспериментальной работы, направленной на повышение уровня учебного сотрудничества была проведена повторная диагностика навыков учебного сотрудничества младших школьников по тем же методикам, что проведена на констатирующем этапе исследования. После проведенной повторной диагностики нами были выявлены следующие результаты: высокий уровень учебного сотрудничества на уроках математики показали 19 учащихся, что составляет 63 %, средний уровень показали 11 учащихся, что составляет 37 %, низкий уровень учащиеся не показали, что составляет 0 %.

Сравнивая уровни учебного сотрудничества на уроках математики в начале и в конце эксперимента, мы видим, что уровень сотрудничества на конец эксперимента значительно возрос.

В соответствии с полученными результатами можно сделать вывод, что применение коллективной формы обучения на уроках математики успешно, когда организация обучения проводится с использованием малых групп и у учащихся будет подготовленность к взаимодействию в коллективе.

Таким образом, коллективная форма обучения является важной составляющей учебно-воспитательного процесса. Наиболее активно она реализуется в различных видах парной работы и в малых группах, так как они предполагают непосредственное взаимодействие учащихся, при котором развивается самоконтроль, самооценка, планирование своих действий.

Литература

- 1 Государственный общеобязательный стандарт образования РК, 2018.
- 2 Домрачева О.В. Учебное сотрудничество в обучении младших школьников / О.В. Домрачева, Е.В. Коротаева – Ульяновск, 2012. – С. 100-104.
- 3 Луговая Т.В. Групповая деятельность как форма социальноориентированного учебного сотрудничества. Обучение и воспитание: методики и практика. – 2016. – № 29. – С. 14.

ҒТАМР 14.25.09

КОУЧИНГ ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ МҰҒАЛІМНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Тетебаева А.Г.

Магистрант, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ.

Сейдалиева Г.О.

Аға оқытушы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ.

Қазақстанның білім беру жүйесін жаңғырту аясында педагогтердің негізгі міндеттері пәнді оқыту сапасын арттыру және өзінің жетекші кәсіби дамуын қамтамасыз ету болып табылады. Мақала «Кәсіби-педагогикалық жәрдемдесу» ретінде коучинг технологиясы және оның түрлері арқылы мектептегі мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруды зерттеуге арналған, бұл технологияның осы түрін білім беру процесіне енгізумен қатар жүретін психологиялық және ұйымдастырушылық қиындықтарды көрсетеді.

Түйін сөздер: коучинг технологиясы, кәсіби құзыреттілік, білім беру процесі.

«Coaching» (Коучинг) мағынасы (ағылшын тілінен аударғанда) – тәлім беру, жігерлендіру, жаттықтырушылықты дегенді білдіреді.

Дауниге сілтеме жасай отырып «Коучинг технологиясы – бұл басқа адамның жұмысын, білімін және дамуын жақсарту өнері. Бұл технология білімге, тәжірибеге, даналыққа немесе жаттықтырушының көрегендігіне емес, адамның өзін – өзі үйренуге және шығармашылықпен әрекет етуге қабілеттілігіне негізделген».

Технология ретінде коучинг дамудың өзара әрекеттесуінің тиімді, тәжірибеде сыналған жүйесі болып табылады, ал коучинг дағдылары заманауи мұғалімнің құзыреттілік профиліне органикалық түрде енеді.

Коучинг ұғымын алғаш ұсынған кезде, жан-жақты зерттеуді жөн көрдім. Оқу әдебиеттеріне шолу жасалды және нәтиже бере алатын оқыту түрлері туралы гипотезалар жиынтығы түрінде тұжырымдарымалар ұсынылды. Осы алғашқы еңбекте талқыланған оқыту компоненттері әдебиетте тапқандардан пайда болды: теорияны ұсыну, модельдеу немесе көрсету, тәжірибе, құрылымдалған және ашық кері байланыс, сонымен қатар сыныпта трансферді ұйымдастыруға көмектесу.

Коучинг технологиясын ескере отырып, сіз жалпы философиялық және психологиялық негіздерге сене аласыз: диалогтың ерте Сократтық әдістері және психотерапиядағы гуманистік көзқарас (К. Роджерс, А. Маслоу), сонымен

қатар жаттығу спорт жаттықтырушыларының әдістемесін (Т. Голви) және эмоционалды интеллект тұжырымдамасын (Д. Гулмен) және т.б.

«Ішкі теннис ойыны» жұмысының авторы Тимоти Голвидің айтуынша, коучинг – бұл адамның максималды нәтижеге жету әлеуетін ашу. Бұл көмек оны үйретуден гөрі өзін-өзі үйренуден гөрі көбірек көмектеседі. Осылайша, коучинг-бұл студенттерге, жалпы оқушыларға білім беру процесінің белсенді және саналы қатысушылары болуға кеңес беру және көмек көрсету, жақсы нәтижеге жету үшін білім, білік, дағдыларды игеру үшін өз әлеуетін пайдалану қабілетін дамыту [1, 7 б.].

Кәдімгі кеңес беру мен коучингтің айырмашылығы: коучинг – бұл кәсіби қызметті жеке қолдауға бағытталған белсенді оқыту нысаны. Бұл техниканың негізі – интерактивті қарым-қатынас, пікірталас (сұрақ-жауап), онда қатысушы кеңестер мен ұсыныстар алмайды, тек жаттықтырушы қойған сұрақтарға жауап береді және өз мәселелерін шешудің резервтері мен жолдарын табады.

Осы қарастырылған тұжарамдарды ескере отырып, мақалада мектептегі оқытушылардың мектеп ішіндегі коучинг тренингін өткізе отырып, оқу үрдісі барысында инновациялық әдістерді қолдану арқылы білім берушінің кәсіби педагогикалық құзыреттілігін қалыптастыру туралы қарастырылған. Кәсіби педагогикалық құзыреттілігін қалыптастыру барысында жаңадан үйреніп жүрген оқытушылардың қызығушылығын дамытып, оларға бағыт бағдар беріп, сабақ барысында инновациялық технологияларды күнделікті пайдалану міндетті. Осы жаңа әдістерді сабақ барысында қолдану туралы Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді акпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу», – деп берілген [2, 7 б.]. Оқыту мен оқуды жақсарту және де оқушылардың оқуға деген қызығушылығын арттыру – оқу үдерісінде мұғалімнің ең басты міндеті. Бүгінгі күндегі мектеп қабырғасында өтіліп жатқан семинарлар мен коучинг тренингтер өз үлесін қосып жатыр.

Мақаланың тақырыбына сүйене отырып, шетел тілі мұғалімдердің коучинг технологиясы арқылы өз кәсіби құзреттілігін арттыру мақсатта түрлі әдістерді қолданып, ол өзаралық тренингтер, шетел тілін дамытуға арналған сөйлеу клубы, ашық сабаққа қатысып, пікір айтуда кіреді. Көрнекіліктерді сабақ барысында қолдану, олда бір заманға сай технологияны иегеріп, сабақтың тиімді, әрі сабаққа қатысып отырған оқушыларға сабақты тез қабылдауына түрткі болады.

Мақаланың зерттеу нысаны ретінде – жалпы білім беретін мектеп ордасындағы ағылшын тілі мұғалімдерін алдық. Сол мекемеде білім беретін 3 мұғалімді, олар – бастауыш, орта және жоғарғы буындарға сабақ беретін оқытушылар. Сынама 2.09.20–30.09.20 жж. аралығында зерттеу жүргізілді.

Жалпы барлық зерттеу барысында қатысқан мұғалімдердің ең алдымен, оқушыларды тілге қызықтыру мақсаты болды. Өйткені, қазіргі таңда елмізге үш тілділік енген соң, сабақ бағдарламаларында да ана тілімізден басқа орыс және ағылшын тілдерін үйрету міндеттелген. Біздің болашағымыз осы жас ұрпаққа

байланысты болғандықтан, оның бәсекеге қабілетті, жаңашыл болып өсуіне тікелей мұғалімнің жауаптылығы бар. Келешекте еліміздің дамуына үлесін қосып, ҚР дамыған 30 елдің қатарына енгізіп, олармен келешегі дипломаттық қарым – қатынас орнату біздің жас ұрпақтарымызға байланысты. Осы орайда ҚР дамыған 30 елдің қатарына қосылу жайлы ҚР тұңғыш президенті Н.Ә.Назарбаев 2014 жылғы 17 қаңтардағы № 732 жарлығында: «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында республикамыздың 2050 жылға қарай әлемнің ең дамыған 30 мемлекетінің қатарына кіруі жөнінде жаңа стратегиялық мақсат қойылды», – деп айтып өткен болатын [3, 7 б.].

Осы заманда білікті және білімділердің қатарынан қалмас үшін ең алдымен тіл білуіміз қажет. Енді ғана мектеп табалдырығын аттап, қателікпен сөйлеп, дамып келе жатқан жас бүлдіршінерімізге орыс және ағылшын тілін меңгерулерін мәжбүрлейміз. Тіл үйренушілерге қандай да бір пәнді үйрететін болсақ, біз – сөйлеу, есту, оқу және жазу дағдыларын қолданамыз. Жалпы бастауыш сынып оқушыларын ең алдымен есту және сөйлеу дағдысын қалыптастыруымыз қажет, бұл дегеніміз жазу және оқу дағдыларын қолданбаймыз деген сөз емес. Әйтсе де, сабақ барысында басты мақсат олардың білім алуға деген қызығушылығын арттырып, оны тұшынуына көмектесу.

Бұл тұста біз қазіргі таңда коучинг технологиясын меңгерген оқытушы білім алушыларға сабақ беру барысында қолданатын әдісі мен дағдылардың проценттік көрсеткіште беріледі. Жоғарыда айтып өткендей 02.09.20 – 30.09.20 жж. аралығында зерттеуге тоқтала кетсек (1-кесте). Біздер бұл зерттеуді сыныптар арасында жүргізгендегі мақсатымыз неде? Мұғалімнің қандай құзіреттілігін көре аламыз? Салыстырмалы зерттеудің айырмашылығы қандай?

Зерттеу статистикасына бастауыш, орта буындағы және жоғары сыныптардың арасынан бір сыныптан алдық. Себебі, әр буындағы шетел тілі мұғалімінің сабақ беру әдісі мен оған қойылатын талаптар әртүрлі болады. Сол себепті де осы зерттеу жұмысын жүргіздік.

Жалпы бағдарлама бойынша әрбір сыныптар қатарына бір жылдық жоспар белгіленген.

Сол жоспарға байланысты мұғалімнің сабақты беру мақсаттарыда әртүрлі болады. Бастауыш сыныптарға арналған мақсаттарда есту, сөйлеу дағдылары болса, орта буындағы сыныптарға оқу және жазу дағдалары қосылады, ал жоғарғы сыныптарда төрт дағдылардан бөлек, сыни ойлау дағдысымен жұмыс жасай білу қажет.

Кесте 1. 2.09.20 – 30.09.20 жж. аралығында жүргізілген зерттеу нәтижелері 100% шкала бойынша. 1 «а», 7 «а» және 11 «а» сыныптары мен осы сыныптарға беретін мұғалімдер зерттеуге алынған.

Мерзімі	Дағды	Мұғалімнің қолданған әдісі	1 «а»	7 «а»	11 «а»
2.09 – 30.09.	Есту	Блум	3%	20%	40%
	Сөйлеу	Синквей	2%	10%	30%
	Жазу	Светофор	1%	10%	20%
	Оқу	Кахут	1%	30%	50%

Жоғарыда көрсетілген сынамаға қарай отырып, мұғалім өз деңгейін жақсарту мақсатында айтылғандай «Педагогтің кәсіби дамуына бағытталған білім беру технологияларының көпшілігі педагогикалық процесстен оқшауланбаған жұмысты, керісінше, үнемі кәсіби тәлімгерлікпен және сабаққа әріптестерінің мерзімді қатысуымен қоғамдағы қызметті білдіреді [4, 7 б.]. Әсіресе, егер бұл жақында бітірген және педагогикалық тәжірибесі жоқ жас мамандарға қатысты болса.

Жаңа мұғалімнің рөлі мен ұжымдағы психологиялық өзара әрекеттесудің күрделілігін (өз-өзіне күмәндану, басқа мұғалімдердің сынынан қорқу, қабілетсіз болып көрінуден қорқу, теріс баға алу) атап өткен жөн, осылайша шиеленіс, мазасыздық, эмоционалды ыңғайсыздықтың жоғарылауы пайда болады және мұғалімдер көбінесе оқу процесінде жаңалықтарды қолданудан бас тартады [5, 7 б.].

Сондай-ақ педагогтердің білім беру технологияларының жаңа түрлерін игеруіне байланысты бірқатар проблемалар бар: қалыптасқан дәстүрлі және қалыптасқан оқыту түрлерінен бас тартқысы келмеуі, оқытудың жаңа түрлеріне процесті құру кезінде қосымша, уақытша, ұйымдастырушылық және психофизиологиялық шығындардың қажеттілігіне теріс көзқарас, инновацияларға күмәнмен қарау және т.б. [6, 291-292 б.]. Өз кезегінде, кез келген жаңа білім беру технологиясы – бұл шығармашылық көзқарасты, мұқият жоспарлауды және үнемі өзін-өзі бақылауды қажет ететін қызмет түрі, ол білім беру процесін модернизациялауға ықпал етуі керек, сонымен қатар мұғалімдердің кәсіби дамуына бағытталуы керек, бірлескен қызметтің бірқатар принциптерін әзірлеу және психологиялық үйлесімділік сияқты фактілерді ескеру проблемасы туындайды (яғни. өзара түсіністік), іс-қимылдарды үйлестіру (басқаша айтқанда, функцияларды бөлудегі оқытушылардың тең мәртебесі және қабылданатын шешімдер үшін жауапкершілік) [7, 7 б.].

Жоғарыда аталған мәселелерді шешуге ықпал ететін мәселелердің бірі ХХ ғ.соңында американдық әдіскерлер әзірлеген «Peer Coaching» («Кәсіби-педагогикалық жәрдемдесу») технологиясы болуы мүмкін [8, 7 б.]. Бұл технологияның мәні оқытушыларға кәсіби қиындықтарда өзара көмек көрсету болып табылады. Бұл технология оқытушылар арасында сенімді қарым-қатынас орнатуға және оқыту дағдыларын жетілдіруге бағыттауға мүмкіндік береді,

нәтижесінде оқушылардың үлгерімі артады. Осылайша, «Peer Coaching» технологиясы жаңа әдістерді әзірлеуге және сынақтан өткізуге мүмкіндік береді, олардың қайсысы тиімді жұмыс істейді және қайсысы нәтиже бермейді, сонымен қатар оқыту және оқыту туралы өз идеяларын бағалауға мүмкіндік береді [9, 4-5 б.].

Егер коучинг технологиясының пайда болуына және қолданылуына дейін 1950-1970 жылдардың ортасынан бастап педагогикалық практикада жалпы коучингтің пайда болу көздеріне қайта оралсақ, американдық тәрбиешілер бұл күш-жігердің көпшілігі, тіпті олар жақсы қаржыландырылған және көпшілік мақұлдаған кезде де, сирек өзгеріске әкелетінін мойындады. Адамдардың оқыту стратегияларын қалай үйренетіні және мектептердің инновацияны қалай сәтті таратқаны туралы зерттеулердің болмауы сәтсіздіктерге ықпал етті. Мұғалімдер мұғалімдер жаңа стратегияларды үйреніп, мектепке оралып, жаңа оқуын тегіс және тиімді жүзеге асыра алады деп болжады. Мектептерді ұйымдастыру қарқынды оқытуды қолдамады алайда, жыл бойы жазғы институттарда немесе семинарларда жүргізілген күш-жігер осы технологияға деген көзқарасты өзгертті. Бастапқы диагноздар мотивацияның, күш-жігердің және т.б. «кемшіліктердің» сәтсіздігіне байланысты болды, алайда мұғалімдердің ұйымның жағдайына немесе оны құру жоспарына деген көзқарасы үлкен оң нәтиже берді [10, 7 б.]

«Peer Coaching» технологиясы оқытушыларға белгілі бір кәсіби мәселені шешуге, әріптестері сынға түсуден қорықпай, өз сабақтарында дағдылары мен техникасын тікелей пысықтауға мүмкіндік береді. Бұл технологияның мәні, мұғалімдер бір-бірінің сабақтарына қатысып, көргендеріне баға жетпес түсініктеме беріп, қиындықтар мен сұрақтарға назар аудара отырып, осылайша мұғалімдер бір-біріне туындаған кәсіби мәселелердің ең жақсы шешімін табуға, сондай-ақ оқу жоспарлары мен оқу бағдарламаларын жалпы жаңарту мен жаңартуға көмектеседі. Бірінші кезеңде «Peer Coaching» технологиясы бір пәнді оқытатын оқытушылар үшін тиімді болады, мұғалім жұмыс істейтін студенттердің жасы мен дайындық деңгейі әр түрлі болуы мүмкін екенін ескеру қажет, кейінірек бұл технологияны әртүрлі пәндердің оқытушылары қолдана алады [11, 7 б.].

«Peer Coaching» технологиясының және жалпы коучингтің кезеңдері:

- бақылау (Peer Watching);
- кері байланыс (Peer Feedback);
- практикалық көмек (Peer Coaching) [12, 145-148 б.].

Peer Coaching бойынша оқу топтарының негізгі қызметі ортақ мақсаттарға қол жеткізу үшін оқу жоспарлары мен оқу бағдарламаларын жоспарлау және әзірлеу болып табылады. Әсіресе, олар жоғары деңгейлі нәтижелерге қол жеткізуге арналған оқыту стратегияларын зерттеген кезде, мұғалімдер өздерінің міндеттерін, сондай-ақ нақты міндеттерді ойластыруы керек. Егер мұғалімдер жаңа сабақтар тізбегін және бір-бірінің өнімдерін өлшеу және пайдалану бойынша жұмысты бөлісуі керек болса, бірлескен жоспарлау өте маңызды.

Көптеген адамдар кәсіби-педагогикалық көмектің мәні мұғалімдерге кеңес беру деп санайды. Бірақ мұғалімдер оқытуды жоспарлау, көмекші материалдарды әзірлеу, оқушылардың жұмыстарын қарау және олардың мінез-құлқының оқушылардың оқуы туралы әсері туралы бірлесіп ойлау кезінде бір-бірінен үйренетіндігінің нәтижесі көрсеткендей.

Бұл технологияның айтарлықтай артықшылықтарына қарамастан, оны келесі жағдайларға байланысты педагогикалық ортада кеңінен қолдану қиын. Барлық білім беру мекемелері ұжымда қолайлы климат құруға дайын емес, онда мұғалімдер жаңа идеяларды немесе қалыптасқан қиындықтарды ашық талқылап, кәсіби қызметтегі қиын жағдайлардан шығу жолын бірлесіп іздей алады. Тәжірибе көрсеткендей, әріптестердің сынынан және айыптауынан қорқып, мұғалімдердің басым көпшілігі оқшауланған жұмыс істейді, кәсіби мәселелерді өз бетінше шешеді, көбінесе ғылыми теориялық және қолданбалы зерттеулердің нәтижелеріне немесе сыртқы кеңестерге емес, инстинктке сүйенеді [5, 2-3 б.].

Коучинг технологиялары және оның кіші түрлері арқылы мектептердегі мұғалімдердің кәсіби даярлығын теориялық зерттеуді қорытындылай келе, «Peer Coaching» (кезеңдері, мақсаттары, міндеттері, қызмет түрлері және т.б.) технологияға қатысушылардың кәсіби және жеке қасиеттерінің модельдері болып табылады. Кәсіби дамудың осы технологиясының міндетті құрамдас бөлігі ретінде рефлексия және өзін-өзі рефлексия болып табылады. Жоғарыда айтылғандай, бұл технологияның кезеңдері кері байланыс ретінде кезең болып табылады. «Өзара Қатысу» кезеңі. Кезең рефлексивті тәсіл ретінде. Талдау немесе интроспекция – технологияның осы кезеңінің міндетті құрамдас бөлігі ретінде. Сондай-ақ, «Micro-teaching» әдісі.

Қорытындылай келе, ең маңызды практикалық көмек – бұл мұғалімдердің қажетті қажеттіліктеріне сәйкес коучинг технологиясы мен оның кіші түрлерін қолдану арқылы мақсаттарды, міндеттерді, ұйымдастырушылық және психологиялық-педагогикалық жағдайларды түзету.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Тимоти Гэллуэй У. Теннис. Психология успешной игры = The Inner Game of Tennis. – М.: Олимп-Бизнес, 2010. – 208 с.
- 2 Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы (2010).
- 3 Назарбаев Н.Ә. (2014) «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына жолдауы. Астана.
- 4 Gottesman L. Barbara. Peer coaching for educators. – 2nd ed. – Lanham; Maryland; London: The Scarecrow Press, Inc. Technomic Books, 2000. – 162 p.
- 5 Маркова А.К. Психология труда учителя. – М.: Просвещение, 1993. – 192 с.
- 6 Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 320 с.

7 Сипайлова Н.Ю., Малетина Л.В. Инновационная технология: обучение в сотрудничестве // Известия ТПУ. 2006. – № 5. – С. 250-254.

8 Барабашёва И.В. Роль «наставничества» и «профессионального содействия» в профессиональном развитии преподавателя иностранного языка // Сибирский педагогический журнал. 2012. – № 7. – С. 76-80.

9 Joyce B., Showers B. The Coaching of teaching // Educational Leadership. – October 1982. – Vol. 40. – P. 4-16.

10 Joyce B., Calhoun E.F. Peer coaching in education: From partners to faculties and districts (Book Chapter) // The Wiley Handbook of Supervision. Scopus. – 2018.

11 Барабашёва И.В. Технология «Peer Coaching» в профессиональной деятельности преподавателя вуза // Наука. Технологии. Инновации: сб. науч. тр.: в 9 ч. – Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2015. – Ч. 8. – С. 89-90.

12 Richards C. Jack, Farrell S.C. Thomas. Professional development for language teachers: strategies for teachers learning. – NY, USA: Cambridge University Press, 2005. – 202 p.

ҒТАМР 14.07.07

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМУ

Кожаметова А.Б.

Магистрант, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту мәселесі талқыланады, балалармен жұмысты ұйымдастырудың ерекшеліктері ашылады.

Түйін сөздер: мектеп жасына дейінгі, шығармашылық, қабілет, тұлға, ойын, мінез-құлық.

Мектепке дейінгі балалық шақ – бұл тұлғаны қалыптастырудың қысқа, бірақ маңызды кезеңі. Осы жылдары бала қоршаған өмір туралы алғашқы білімді алады, балада адамдарға деген белгілі бір қатынас қалыптаса бастайды, дағдылар мен мінез-құлық әдеттері дамиды, мінез қалыптасады. Мектеп жасына дейінгі балалардың негізгі іс-әрекеті – ойын, оның барысында баланың

рухани және дене зейіні, есте сақтау қабілеті, қиялы, ептілігі дами бастайды. Сонымен қатар, ойын – бұл мектепке дейінгі жасқа тән әлеуметтік тәжірибені игерудің өзіндік тәсілі .

Шығармашылық қабілеттерді қалыптастыру мәселесі ғалымдар мен психологтардың еңбектерінде жан-жақты зерттелген. Бұл мәселемен айналысқан авторлардың арасында Л.С. Выготский, М. Уоллах, Н. Коган, А.Страуинг, Г. Буш, Дж. Смит, Б.П. Никитин, С.Л. Новоселова, Е.В. Зворыгина, Н.Ф. Комарова, Б.Н. Стютерератап өтуге болады. Осы зерттеушілердің еңбектерінде мектеп жасына дейінгі балалардың ойындағы шығармашылық қабілеттерін дамыту шарттары туралы мәселе де дамыған [2].

Психологиялық-педагогикалық зерттеулер, сондай-ақ біздің балабақшалардың практикасы балалардың шығармашылық қабілеттерінің дамуының басталуы мектепке дейінгі жасқа, іс-әрекеттің сипаты мен түрі ерте балалық шақпен салыстырғанда өзгертін кезде болатындығын дәлелдейді. Бұл жаңа түрдегі Л.С. Выготский оны шығармашылық іс-әрекетке көшу ретінде сипаттайды, егер мектеп жасына дейінгі баланың іс-әрекетінің барлық түрлерінде ойлаудың іс-әрекетке толығымен ерекше қатынастары туындайтынын, яғни жоспарды жүзеге асыру мүмкіндігі, ойдан шығу мүмкіндігі болатындығын ескерсек. жағдайдан ойға емес, өзектендіруге. Л.С. Выготский «біз ойындар, сызбалар алсақ та, еңбек алсақ та, кез-келген жерде және кез-келген мәселеде баланың ойлауы мен іс-әрекеті арасында пайда болатын мүлдем жаңа қатынастармен айналысамыз» – дейді [4].

Шығармашылық қабілетінің дамуы баланың ниетінен көрінеді – ойын тақырыбын таңдау, сурет салу, ойластырылғанды жүзеге асырудың жолдарын іздестіруде және балалар көрген нәрсені көшірмелемей, керісінше үлкен ықыласпенкөрермендер мен тыңдаушыларға алаңдамай, олардың бейнеленгенге, олардың ойлары мен сезімдеріне қатынасы болып табылады [1].

Мектепке дейінгі жаста баланың шығармашылық іс-әрекетінің негіздері қаланады, олар жоспарлау қабілетін дамытуда және оны жүзеге асыруда, өз білімі мен идеясын ұштастыра білуде, олардың сезімдерін шын жүректен жеткізуде көрінеді [3, 73 б].

Л.С. Выготский, егер біз оның шығармашылық қызметі үшін жеткілікті негіз қаласақ, баланың тәжірибесін кеңейту керек деген қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Бала неғұрлым көп көреді, естиді және тәжірибе алады, соғұрлым ол біледі, оның тәжірибесінде шындықтың элементтері соғұрлым көп болады, басқа тең шарттарда оның қиялының қызметі соғұрлым маңызды және өнімді болады. Бала ересек адамға қарағанда әлдеқайда аз елестете алады, бірақ ол өз қиялының өнімдеріне көбірек сенеді және оларды аз басқарады, сондықтан қиял сөздің күнделікті, арсыз мағынасында, яғни. нақты емес, ойдан шығарылған нәрсе, балада, ересек адамнан гөрі жақсы дамыған. Алайда, қиялдың негізделетін материалы балада ересек адамға қарағанда нашар, сонымен қатар осы материалға қосылатын тіркесімдердің табиғаты, олардың сапасы мен әртүрлілігі ересектердікінен айтарлықтай төмен. ересек адамның өзі құрған шындық элементтерімен бірдей [4]. Қазіргі заманғы зерттеулер

көрсеткендей, мектепке дейінгі жастағы балалардың ойыны, әсіресе ол ересектердің шебер басшылығымен жүзеге асырылса, олардың шығармашылық қиялын дамытуға ықпал етеді, бұл оларға ұжымдық және жеке іс-әрекеттердің идеялары мен жоспарларын ойлап табуға, содан кейін жүзеге асыруға мүмкіндік береді [2].

М. Волла мен Н. Коган мектепке дейінгі жастағы адамдардың шығармашылық қабілеттерінің көрінісі көптеген сыртқы жағдайлардың әсерінен болатындығын атап көрсетеді. Мысалы, сынның, бағалаудың немесе күйзелісінің болмауымен сипатталатын жағдайда балалар шығармашылық және зияткерлік тапсырмалармен жақсы жұмыс жасайды.

Бірнеше авторлардың, атап айтқанда, Дж. Смит шығармаларына талдау негізінде, Никитина және Л. Кролла балалардың шығармашылық қабілеттерін сәтті дамыту үшін алты негізгі шартты бөлдік [4].

Шығармашылық қабілеттердің сәтті дамуына алғашқы қадам – баланың ерте физикалық дамуы: басында жүзу, гимнастика, және серуендеу. Содан кейін ерте оқып, есеп, әр түрлі құралдармен және материалдармен ерте танысуы.

Баланың шығармашылық қабілеттерін дамытудың екінші маңызды шарты – балалардың озық дамуына ықпал ететін орта құру. Баланы осындай ортамен және осындай қарым-қатынас жүйесімен алдын-ала қоршауға болатынын білу керек, бұл оның әр түрлі шығармашылық белсенділігін арттыратын және олар белгілі бір қиындықтарды дамытады. Мысалы, бір жасар баланы оқып үйрену алдында әлі ұзақ уақыт бойы текшелерді әріптермен сатып алуға, әліпбиді қабырғаға іліп, балаға хатқа қоңырау шала аласыз. Бұл ерте оқуға ықпал етеді.

Шығармашылық қабілеттерді дамытудың үшінші маңызды шарты максималды күш жұмсауды қажет ететін шығармашылық процестің табиғатынан туындайды. Даму қабілеті неғұрлым сәтті болса, соғұрлым адам өз іс-әрекетінде өз мүмкіндігінің шыңына жиі шығады және бірте-бірте бұл шыңды жоғарылата түседі. Күштердің максималды күш жұмсауының мұндай шарты бала қазірдің өзінде тырмалаған кезде, бірақ қалай сөйлесуді білмеген кезде оңай қол жеткізіледі. Қазіргі уақытта әлемді тану үдерісі өте қарқынды, бірақ нәресте ересектердің тәжірибесін қолдана алмайды, өйткені мұндай кішкентай балаға ештеңе түсіндіру мүмкін емес. Сондықтан, осы кезеңде бала бұрынғыдан да көп шығармашылықпен айналысуға мәжбүр болып, оған көптеген мүлдем жаңа мәселелерді өз бетімен және алдын-ала дайындықсыз шешуге мәжбүр болады. Мысалы: баланың добы диванның астына домалап кетті. Ата-аналар оған осы ойыншықты диван астынан алуға асықпауы керек, егер бала бұл мәселені өзі шеше алу қабілеті болса.

Шығармашылық қабілеттерді ойдағыдай дамытудың төртінші шарты – балаға іс-әрекеттерді таңдауда, кейстер кезектескенде, бір іс-әрекеттің ұзақтығында, әдістерді таңдауда және үлкен еркіндік беру. Сонда баланың қалауы, оның қызығушылығы, эмоционалды көтерілуі ақыл-ойдың одан да шиеленісуі шамадан тыс жұмыс жасамауға әкеліп соқтыратынына сенімді кепіл ретінде қызмет етеді [2].

Баланы осындай бостандықпен қамтамасыз ету ересектердің қарапайым, ақылды, қайырымды көмегін жоққа шығармайды, керісінше – бұл шығармашылық қабілеттерді ойдағыдай дамытудың бесінші шарты. Бұл жерде ең бастысы – еркіндікті рұқсат етушілікке айналдыру емес, көмекке жүгіну. Өкінішке орай, кеңес – бұл ата-аналар арасында балаларға «көмектесудің» кең тараған тәсілі, бірақ бұл тек зиян тигізеді. Балаға өзі жасай алатын нәрсеге көмектесудің қажеті жоқ.

Шығармашылық үшін қолайлы психологиялық орта мен бос уақыт қажет екендігі бұрыннан белгілі, сондықтан шығармашылық қабілеттерді ойдағыдай дамытудың алтыншы шарты – балалар ұжымындағы жылы, достық атмосфера. Ересектер баланың шығармашылық ізденістен және өзінің ашқан жаңалықтарынан оралуы үшін қауіпсіз психологиялық база құруы керек. Баланы үнемі шығармашылыққа баулу, оның сәтсіздіктеріне жанашырлық таныту, өмірде ерекше ерекше идеяларға шыдамдылық таныту маңызды. Пікірлер мен айыптауды күнделікті өмірден алып тастау керек [3].

Мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылық қабілеттерін дамытудың маңызды шарттарының бірі – шығармашылық ойлауды, яғни ассоциативтілікті, диалектикалық және жүйелі ойлауды дамыту.

Мектепке дейінгі жаста шығармашылық қабілеттерді дамыту мәселесін теориялық тұрғыдан талдау келесі қорытындылар жасауға мүмкіндік берді.

Шығармашылық қабілеттер дегеніміз – бұл адамның әртүрлі сипаттағы шығармашылық әрекеттерін орындаудың сәттілігін анықтайтын сапасының жеке ерекшеліктері;

Мектепке дейінгі жасты көптеген зерттеушілер шығармашылықты дамыту тиімді бола алатын кезең ретінде таниды. Бұл баланың ойлау, қабылдау, қиялын дамыту ерекшеліктеріне байланысты. Мектеп жасына дейінгі баланың жетекші іс-әрекеті ойын болғандықтан, психологтар оның шығармашылық әлеуетін қалыптастыру үшін оның мүмкіндіктерін пайдалануды ұсынады;

Шетелдік және отандық авторлардың зерттеулерін қорытындылай келе, ойында мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылық қабілеттерін дамытудың келесі шарттарын анықтауға болады:

- жайлы психологиялық атмосфераны құру (сын мен бағалаудың жоқтығы, қайырымдылық, бастаманы көтермелеу);
- оны әртүрлі іс-шараларға қосу арқылы баланың тәжірибесін байыту;
- қиял мен шығармашылық ойлаудың негізгі қасиеттерін дамыту (диалектикалық, жүйелік, ассоциативті). Осы негіздерді орындаған жағдайда баланың шығармашылық қабілеті дами түседі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Березина В.Г., Викентьев И.Л., Модестов С.Ю. Детство творческой личности. – СПб.: издательство Буковского, 2012. – 60 с.

2 Выготский Л.С. Воображение и творчество в дошкольном возрасте. – СПб.: Союз, 2010. – 92 с.

3 Ендовицкая Т.О. Развитии творческих способностей // Дошкольное воспитание. 2015. – № 12. – С. 73-75.

4 Жуковская Р.И. Воспитание ребенка в игре. – М., 2014.

ГРНТИ 14.25.09

МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ

Крутикова А.А.

Магистрант, Павлодарсий педагогический университет, г. Павлодар

В данной статье рассматриваются методы и приемы использования инновационных технологий, в том числе диалоговой технологии обучения на уроках русского языка в начальной школе с целью повышения познавательного интереса школьников.

Ключевые слова: инновационные технологии, диалоговая технология, образовательные технологии, обучение, начальная школа, познавательный интерес.

Государственный общеобязательный стандарт начального образования направлен на реализацию качественно новой личностно-ориентированной развивающей методики обучения языкам, в соответствии с чем одной из главных целей обучения языкам является формирование коммуникативной компетенции, предполагающей развитие речи, в первую очередь, диалогической речи, то есть устной речи и навыков речевого общения с окружающими [1]. Согласно этому, правильно организованная система обучения различным видам речевой деятельности позволяет максимально развить и сформировать коммуникативные навыки и способности каждого учащегося. Именно в начальной школе дети начинают овладевать нормами устного и письменного литературного языка, учатся использовать языковые средства в разных условиях общения в соответствии с целями и задачами речи. При этом учитель должен помочь детям осмыслить требования к речи, научить младших школьников при формулировке мыслей следить за правильностью,

точностью, разнообразием, выразительностью используемых ими языковых средств. В связи с этим в настоящее время в начальном образовании активно ведется поиск различных инновационных технологий, способствующих достижению вышеуказанной цели. При наличии множества педагогических технологий наиболее подходящей для использования в учебно-воспитательном процессе начальной школы является технология диалогового обучения, способствующая формированию коммуникативной компетенции младших школьников [2].

Главная дидактическая ценность диалоговой технологии общения состоит в том, что она позволяет управлять познавательной деятельностью учащихся в учебно-воспитательном процессе в ходе формирования у них новых понятий, а также при закреплении нового материала.

С первых дней пребывания в школе ребенок включается в процесс межличностных взаимодействий с одноклассниками и учителями. На протяжении младшего школьного возраста это взаимодействие имеет определенную динамику и закономерности развития. Младший школьник – это человек, активно овладевающий навыками общения. В этот период происходит интенсивное установление дружеских контактов [3]. Приобретение навыков социального взаимодействия с группой сверстников и умение заводить друзей является одной из важнейших задач развития на этом школьном этапе. Навыки конструктивного общения, приобретенные в младшем школьном возрасте в подростковом возрасте, во многом определяют успешность подростка.

В процессе работы целесообразно использовать следующие формы работы с использованием диалоговой технологии [4]:

1. Проблемно-поисковые диалоги;
2. Групповая форма работы;
3. Учебные дискуссии;
4. Коммуникативные игры;
5. Речевые ситуации;
6. Эвристические беседы;
7. Работа с текстом.

Формы и методы диалоговой технологии обучения – это способы взаимосвязанной деятельности преподавателя и обучающего, направленные на овладение обучающимися знаниями, умениями и навыками, на воспитание и развитие в процессе обучения. Педагогическая наука и практика предлагают читателю богатый арсенал методов и приемов диалогового обучения. Творческая деятельность преподавателя состоит в том, чтобы рационально использовать в учебном процессе методы, обеспечивающие наилучшее достижение поставленной цели. Методистами Назарбаев интеллектуальной школы были определены основные методы формирования коммуникативной компетенции [5]. Следуя из опыта, можно сказать, что в процессе работы полезно использовать следующие методы применения диалоговой технологии:

- 1) *Диалог на стикерах.*

Целью данного метода является публичное обсуждение, без надобности публичного выступления, визуальные, кинестетические и слуховые элементы, хорошо иметь что-то осязаемое для обсуждения.

Для организации данного метода потребуются стикеры для всех учеников, а также пространство для передвижения.

Как это работает:

Много разных способов – можно взять несколько кусков бумаги и написать там вопросы или утверждения, а ученики читают и пишут комментарии; группы по 3/4/5 должны отвечать на вопросы на стикерах или комментировать, потом делиться, обсуждать и презентовать; можно использовать «роль на стене» и ученики выражают их мнение/эмоции на стикерах.

Приведем пример использования данного метода на уроке русского языка при изучении многозначных слов в 4 классе. Ученики делятся на 3 группы по 5 человек. Каждая группа поочередно подходит к плакату, читает утверждение, обсуждает его в группе и пишет свои комментарии на стикерах. Каждая группа должна пройти все плакаты, доказать или опровергнуть все утверждения. На плакатах написаны следующие утверждения:

- Слово «Звено» является многозначным.
- Слово «Иголки» имеет только одно значение.
- Слово «Раскаяние» имеет несколько значений.
- Слово «Ключ» является многозначным.
- Слово «Земля» имеет два значения.

2) *Группа радуги.*

Цель данного метода: каждый ребенок слушает (в исходной группе) и говорит (цветной группе).

Организация: стандартная рассадка группы с пространством для движения и обсуждения.

Как это работает:

Рассадите учеников в группы по темам (одна тема на всех или разные темы для каждой группы) для обсуждения (это «исходная группа – радуга»). После обсуждения ученикам дают цвет или перегруппируют соответственно одному цвету. Новые группы состоят из участников «исходных» групп. Затем ученики возвращаются с тем, чтобы рассказать, что обсуждалось в группе. Это затем приводит к дальнейшему обсуждению.

Приведем пример использования данного метода на уроке русского языка при изучении антонимов в 4 классе. Ученики разделены на группы по 5 детей. Каждой группе выдается задание, обсудив которое, они должны дать ответ. После обсуждения ученикам дают цвет или перегруппируют соответственно. Новые группы состоят из участников «исходных» групп. Затем ученики возвращаются с тем, чтобы рассказать, что обсуждалось в группе. Это затем приводит к дальнейшему обсуждению.

Задания для групп:

- 1) Подберите антонимы к данным словам.

2) Продолжите начатые предложения антонимами.

3) Подбери антонимы к подчеркнутым словам.

4) Найди в словаре антонимы к словам.

3) *Слушающая тройка.*

Цель: является структурированным средством для извлечения информации, развивающим концепцию и понимание процесса предмета разговора. Также продвигает самоанализ путем роли наблюдателя.

Организация: ученики сидят по три человека, двое сидят напротив, один немного в стороне – не участвует, но наблюдает.

Приведем пример использования данного метода на уроке русского языка при изучении частей речи в 4 классе. Ученики работают в группе по три человека, и каждой группе учеников отведена своя часть речи (имя существительное, имя прилагательное, глагол и т.д.). Каждый ученик имеет роль говорящего, задающего вопросы и записывающего. Говорящий что-либо объясняет или комментирует вопрос, или выражает мнение. Задающий вопросы подсказывает и просит пояснения. Записывающий делает заметки и дает результат в конце разговора. В следующий раз роли меняются.

Приведенные методы использования диалоговой технологии можно использовать на уроках любого цикла. В заключение хочется отметить, что использование диалога на уроках позволяет ученикам развивать высокий уровень самосознания, самооценки, независимости, самодисциплины и независимости суждений в сочетании с уважением к мнению других людей; умение ориентироваться в мире духовных ценностей и в ситуациях окружающей жизни; умение принимать решения и нести ответственность за свои действия, делать свободный выбор содержания своей жизнедеятельности, направлений деятельности, путей их развития и т.д.

Литература

1 Государственный общеобязательный стандарт среднего образования (начального, основного среднего, общего среднего образования). Утвержден Постановлением Правительства Республики Казахстан от 23 августа 2012 года №1080. – Астана, 2012.

2 Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.

3 Программа дополнительного профессионального образования для студентов выпускных курсов высших учебных заведений, осуществляющих подготовку педагогических кадров, разработанная на основе уровневых программ повышения квалификации педагогических работников Республики Казахстан. Руководство для тренера. Первое издание. – Астана: АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2015. – 120 с.

4 Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М., 1995 – 187 с.

5 Руководство для учителя первого (продвинутого) уровня. – 2 изд. – АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2012. – 120 с.

ҒТАМР 14.25.07

ОРТА МЕКТЕПТЕ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМУ ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ БАСТЫ МАҚСАТЫ РЕТІНДЕ

Хамзаұлы М.

Студент, Б. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты, Арқалық қ.

Байдалина Ж.Ж.

*Ғылыми жетекші, Б. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты,
Арқалық қ.*

В представленной статье автор изучает процесс формирования коммуникативной компетенции как основной цель в обучении иностранных языков. Более того, в статье приведены требования и сформулированы основные принципы по формированию коммуникативной компетенции в обучении иностранному языку.

Ключевые слова: Иностранный язык, обучение, коммуникативная компетенция, структура коммуникативной компетенции.

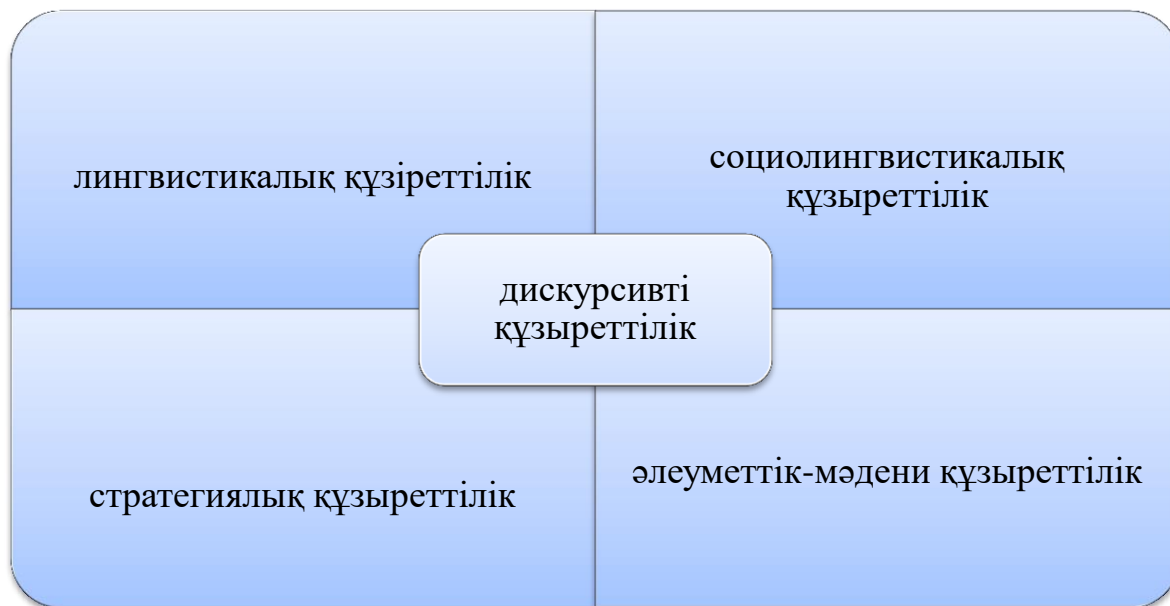
Әлемдік жаңа білім беру стандарттарында білім беруді тек белгілі бір білімді игеруге ғана емес, сонымен бірге жеке тұлғаны, танымдық және шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағыттау қажеттілігі баса айтылған.

Жалпы білім беретін мектеп әмбебап білімнің, іскерліктің және дағдылардың, сондай-ақ білім алушылардың өзіндік қызметі мен жеке жауапкершілігінің тұтас жүйесін, яғни білім берудің қазіргі заманғы сапасын айқындайтын түйінді құзыреттерді қалыптастыруы тиіс. Шет тілін оқыту және білім жинақтау теориясының қазіргі жағдайы коммуникативті оқытудың құзыретіне қайта оралуды қажет етеді.

Қазіргі уақытта қоғам әлеуметтік ұтқырлықтың күшеюімен, барлық деңгейдегі байланыстардың дамуымен, құндылық бағдарларының күрт өзгеруімен сипатталады. Жоғарыда айтылғандардың бәрі жас адамның жеке

басының тұрақты сипаттамалары ретінде толерантты сана мен коммуникативті құзыреттілікті қалыптастыру мәселесін ерекше өзекті етеді [1].

Құзыреттілік – сыртқы әлеммен тиімді өзара әрекеттесу. Бұл оқыту мен әлеуметтену процесінде алынған және іс-әрекетке тәуелсіз және сәтті қатысуға бағытталған білім мен тәжірибеге негізделген жалпы қабілет пен оның іс-әрекетке дайындығында көрінетін тұлғаның сапасы. Шет тілін оқытудың барлық кезеңінде балаларда коммуникативті құзыреттілік қалыптасады, оның құрамдас бөліктері:

– дискурсивті құзыреттілік, яғни коммуникативтік қарым – қатынаста мәлімдемені қабылдау және қалыптастыру қабілеті;

– лингвистикалық құзіреттілік, яғни белгілі бір лексика мен синтаксистік ережелерді білу және оларды байланысты сөйлемдерді құру үшін қолдана білу;

– социолінгвистикалық құзыреттілік, яғни тілдік формаларды таңдауды анықтайтын қарым-қатынас жағдайына негізделген тілдік формаларды қолдану және өзгерту мүмкіндігі;

– стратегиялық құзыреттілік, яғни таныс емес тілдік материалды өтеу мақсатында қарым-қатынас стратегиясына, ауызша және ауызша емес сөйлеу қабілетіне жүгіну мүмкіндігі;

– әлеуметтік-мәдени құзыреттілік, яғни басқалармен қарым-қатынасқа түсу ниеті, сондай-ақ қоғамдағы әлеуметтік қатынастарды білуді және оларды бағдарлай білуді білдіреді [2].

Коммуникативтік құзыреттілікті игеру барысында мұғалім де, оқушы да бірнеше сатыдан өтеді, оларға біз толеранттылықты, шет тілін түсіну мен қабылдауды, сондай-ақ проблемалық коммуникативтік жағдайларда өзін-өзі ұстау тәсілдерін, грамматика мен лексиканы білуді жатқыза аламыз. Ал қарым-қатынас құралы ретінде тілді жүйелеу үш негізгі талапқа сай болуы керек деп саналады. Олар:

– білім алушылардың тілдік тәжірибесін және олардың ана тілін меңгеруін ескере отырып, ағылшын тілін оқытудың лингвистикалық негіздерін жасау;

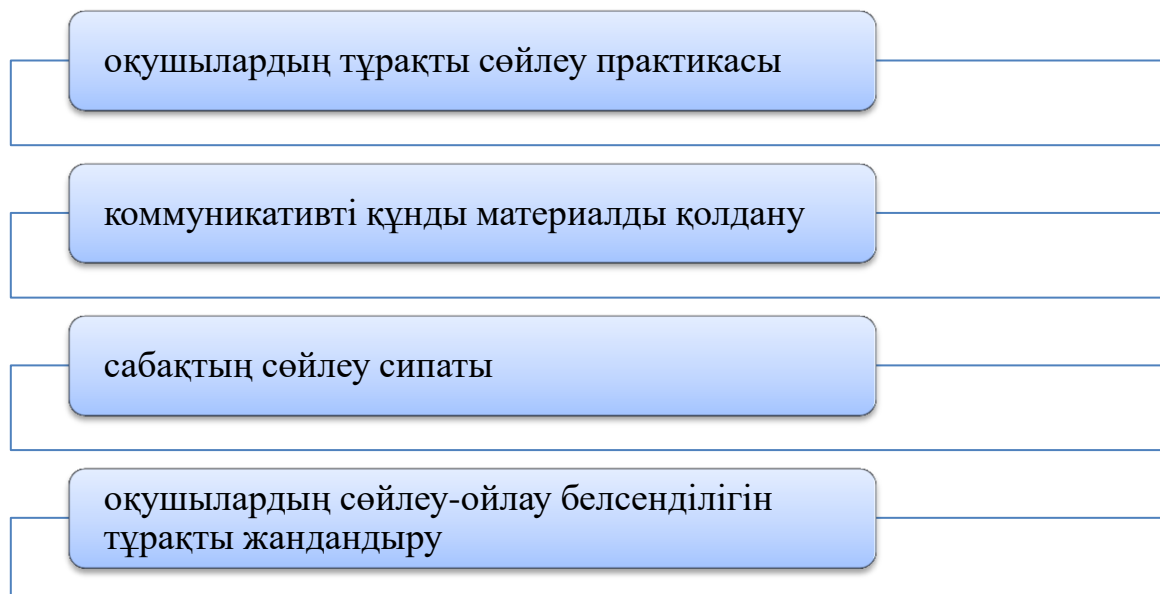
– оларды ағылшын тілінің белгілі бір (толық немесе таңдамалы) нұсқасына үйрету;

– ағылшын тілінің коммуникативті функциясын оқыту және оны студенттердің игеруі жүзеге асырылатын жағдайларға сәйкестік [3].

Коммуникативті оқыту коммуникативті тұжырымдаманы қалыптастыруды, яғни студенттерді басқа «мәдени кеңістікке кіруге» бағыттайтын ішкі дайындық пен сөйлеу қарым-қатынас қабілетін қамтиды. Мұндай оқыту, ең алдымен, сабақтарды өткізудің дәстүрлі емес формаларымен сипатталады. Ғалымдардың зерттеуінше коммуникативті оқыту тек оқытудың сөйлеу бағытын ғана емес, оқытуды дараландыруға, функционалдылық, жағдайлық, жаңашылдық принциптерін де қамтиды.

Осы құзыреттілікті пайдаланудың өнімділігі оқушылардың ағылшын тілін мәдениеттер мен өркениеттер диалогында қарым-қатынас құралы ретінде пайдалану қабілетін кеңейту болып табылады. Мәдениеттер диалогы барысында оқушы, бір жағынан, басқа халықтардың мәдениеттеріне енеді, ал екінші жағынан, оқытылатын тіл елінің мәдениетінде көрініс тапқан туған елінің мәдениетін тереңірек түсінеді. Оқушылардың қоршаған әлем туралы білімі кеңейеді, әлемдік көркем әдебиет шығармаларына қызығушылық пайда болады, алған білімдері мен шығармашылық қабілеттерін басқа сабақтарда пайдалануға деген ұмтылыс пайда болады. Түлектердің жоғары оқу орындарына түсуге және ағылшын тілімен байланысты мамандықтарды таңдауға деген ынтасы артады [4].

Коммуникативтік құзыреттілікті дамыту үшін сабақты жоспарлау барысында аталған барлық қағидаларды ұстануға, сондай-ақ оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру үшін қажетті шарттарды сақтауға тырысу өте маңызды. Мысалы:

Сонымен қатар, коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыруда коммуникативтік оқыту әдістері көмектеседі, онда ең көп таралған жұмыс түрлері: жұптық жұмыс, шағын топтармен жұмыс, пікірталастар, әсер алмасу, рөлдік ойындарды пайдалану. Жұптар мен топтарда жұмыс істеу кезінде оқушылар кейінірек жеке жұмыс істей алатын нәрселерді бірге оқиды. Оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігі сабақтан тыс уақыттағы сабақтарда (факультативтерде, сыныптан тыс шараларда) жұмыстың әртүрлі формалары, әдістері мен тәсілдері арқылы мақсатты түрде қалыптасады.

Оқушыларда тілдік ортадан тыс коммуникативті құзіреттілікті қалыптастыру үшін ағылшын тілі сабағын коммуникативті мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін шартты-коммуникативті немесе коммуникативті жаттығулармен қанықтыру жеткіліксіз. Оларға ойлануға, ойларды тудыратын кейбір мәселелерді шешуге, осы мәселелерді шешудің мүмкін жолдары туралы ағылшын тілінде ойлауға мүмкіндік беру маңызды, осылайша оқушылар өз тұжырымдарының мазмұнына назар аударады, сондықтан ой басты назарда болады, ал ағылшын тілі өзінің тікелей функциясында – осы ойларды қалыптастыру және тұжырымдауға көмектеседі [6].

Қорытындылай келе, оқушыны коммуникативтік жағынан құзыретті етіп шығару маңызды әрі міндетті. Себебі, тіл мен мәдениеттің өзара байланысы жалпыға бірдей танылған, ол қайта-қайта кеңінен шет тілдерін оқыту және оқыту бойынша ғылыми әдебиеттерде талқыланып, анықталып келе жатыр. Көптеген лингвистер мен әдіскерлер тілді үйрену керек деген пікірге ұқсас елдің мәдениетімен терең танысуы керек деген ұғымды қатар алып жүр. Тіл басқа мәдени ортада байланыс жасауды немесе еркін сезінуді үйретеді. Шет тілін оқыту нысаны бұл жағдайда оқушылардың коммуникативті қабілеті немесе құзыреті болуын көздейді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Байденко В.И., Ван Зантворт Дж. Модернизация профессионального образования: современный этап. Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2003.

2 Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. 2004.

3 Кабардов М.К., Языковые и коммуникативные способности. Способности и склонности. 1989.

4 Полат Е.С., Бухаркина М.Ю. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учебное пособие. 1999.

5 Левитан К.М. О содержании понятия «коммуникативная компетентность». Перевод и межкультурная коммуникация. 2001.

6 Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного, 1990.

ҒТАМР 14.09.43

ОТБАСЫНДАҒЫ АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕНІҢ МАҢЫЗЫ

Сламбекова А.М.

Магистрант, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Шавалиева З.Ш.

П.ғ.к., қауымд. профессор, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Ұсынылып отырған мақалада жастарға отбасында кездесетін әлеуметтік мәселелер жайында мағлұмат бере отырып, оның алдын алу жолдарымен танысуға бағытталған және де жастарды отбасылық өмірге даярлауды әлеуметтік жағынан зерттеуге арналған.

Түйін сөздер: отбасы, құндылық, рухани-адамгершілік жастар, әлеуметтік, мәселе, дәстүр, тәрбие, мектеп.

Қазақстандық қоғамның бірлігі әртүрлі сатыдағы ұрпақтар үшін ортақ болып саналатын дәстүр мен рухани-адамгершілік құндылықтар арқылы анықталады. Мұндағы білім беру қоғам дамуының негізгі көрсеткіштерінің бірі болмақ. Бүгінгі таңда жастар санасына ұлттық құндылықтарды сіңіруде, олардың құндылық бағдарларын дұрыс қалыптастыруда отбасының алатын орны ерекше екені анық. Себебі, отбасы адам баласының алтын діңгегі, оның адамзат ұрпағына деген ықпалын өмірдегі басқа еш нәрсенің күшімен салыстыруға болмайды, ата-ананың балаға деген тәрбиесінің орнын ешнәрсе толтыра алмайды. Отбасының қоғамдағы әлеуметтік-тарихи тәжірибені жинақтау әрі тарату қызметінің ерекшелігіне байланысты [1].

«Қазақстан 2020: болашаққа жол» атты Қазақстан Республикасы мемлекеттік жастар саясатының 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасында: «Қазақстанда отбасы әрқашан әлеуметтің аса маңызды құраушы элементі ретінде қарастырылып келеді. Ол қоғам болмысының, мемлекеттің негізі, адалдық, адамгершілік және рухани үйлесім жүйесіндегі маңызды буын болып табылады»; «...Өзі және өз жақындары үшін әлеуметтік жауапкершілік сезімін қалыптастыру отбасындағы тәрбиеден бастау ала отырып, жастар саясаты мәселелерінде негіз болуы қажет. Өмірдің құндылығы, қауіпсіздігі және оны жалғастыру отбасымен тікелей байланысты» – делінген. Мұндай тұжырымдамалық идеялар жастар саясатына, оның ішінде статистикалық көрсеткішімен басым келетін студент жастарға әлеуметтік міндет ретінде ұсынылып отырғанының өзі отбасындағы жеке тұлғаның қоғаммен өзара әрекеттестігінің негізгі құралы екендігінің кепілі болады [2, 56 б.].

Өскелең ұрпақтың рухани-адамгершілік тәрбиесі-мейірімділікке, қайырымдылыққа, өзара көмек көрсетуге бағытталған адамдағы ізгіліктік құндылықтарды ашуды көздейтін мектептің ең маңызды міндеті, оқу-тәрбие үдерісінің ажырамас бөлігі болып табылады. Сондықтан мектептегі тәрбиелік үдеріс оқушыларға жалпыадамзаттық құндылықтарға негізделген тәрбие мен оқу қызметтерін біріктіретін жаңа дүниетанымды ашу керек.

Отбасы – адам баласының өсіп-өнер, қаз тұрар, қанат қағар ұясы, алтын бесігі. Тәрбиенің кілті – отбасының өмір тіршілігіне байланысты. Әсіресе, ата-ананың адамгершілік бейнесі балаларды тәрбиелеудің негізгі көзі. «Қыран ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі» ғой. Бала өмірінің алғашқы күнінен бастап ата-анасының қамқорлығын көріп, яғни ол өзін қоршаған шынайы махаббатты сезініп өсуі керек. Сонда өмірге деген шынайы көзқарастары қалыптаса бастайды. Отбасының берік негізі осындай рухани мүдденің бірлігінде болмақ. Оның тату болуы, береке-бірлігі ең алдымен әке-шешенің бір-біріне, балаларына қалай қарайтындарына байланысты. Үлкенге құрмет – кішіге ізет көрсетудің мәнін ашып көрсете білуіміз керек.

Отбасы – бұл адам тәрбиелейтін негізгі орта. Ол жерде рухани, эстетикалық, саяси және философиялық әлемді меңгерудің алғашқы қадамдары басталады. Отбасы – бұл еңбек мектебі, ұрпақтар мектебі. Баланы отбасында тәрбиелеу бұл жеке тұлғаны қалыптастырумен пара-пар. Жан-жақты жетілген тұлғаны қалай тәрбиелеу керек, бұл кезде қандай мақсаттар көзделеді, тосыларды анықтап алмай тұрып тәрбие үрдісін ұйымдастыру қиынға соғады. Отбасылық қарым-қатынастың негізінде үнемі балаға қамқорлық көрсетіп, ол отбасы мүшесі, оның пікірі мен көмегі үлкендерге қажет деген сенімін қалыптастыру керек. Қазақ халқы баланы барлық асылдан жоғары бағалаған, болашағына, арманына балаған. Сондықтан халқымыз «Балалы үй – базар, баласыз үй – мазар», «Босағасын алтыннан соқсаң да, перзент сүймей адамның мейірі қанбас», деп барлық асыл сөздерін арнаған.

Адам тұлғасының қалыптасуының іргетасын қалайтын, ықпалы пәрменді, ұрымтал орта. Ата-аналардың қоғамдық орны, өзара бір-бірімен туысқандары, әріптестерімен, көрші-қолаңмен болған мәмлесі бала үшін қарым-қатынас үлгісі ретінде қабылданады. Осы орайда белгілі ғалым С. Беличева «Бала отбасының шынайы көзкөріну, кейде тіпті басқалар байқай байқай бермейтін сыр-сипатының суреті, бейнесі болып табылады» деген болатын.

Ә. Жұмаханов «Отбасы тәрбиесі мектептегі тәрбие жұмысында жетекші орынға айналуы шарт» – деп санайды [3]. Бала тәрбиесі – қиын да күрделі процесс. Біз баламыздың тәрбиелі де өнегелі болып өсіп, өз қатарының алды болғанын қалаймыз. Балалар балабақшада, мектепте және басқа да оқу орындарында тәрбиеленеді. Алайда баланың ең алғашқы тәрбиешісі – ата-ана. Ата-ана өзінің сөзімен де, ісімен де балаға үлгі бола білу керек. Отбасында басты мәселелердің бірі – баланың тіршілік әрекетін ұйымдастыру. Бұған баланың күн ырғағы, міндеттері, қойылатын талаптар, оның үй еңбегіне қатысуы, оқу – әрекеті бос уақытын ұйымдастыру жатады.

Бала өмірін және іс-әрекетін ұйымдастыруда негізгі жағдайлардың бірі – ұтымды ырғақ жасау. Күн ырғағына өмір тәртібі, еңбек пен демалыстың парасаттылықпен, кезектесіп өтуі, талаптарды орындау, жақсы әдеттерді қалыптастыру жатады. Отбасы тәрбиесінің қоғамдық және мемлекеттік тәрбиге қарағанда артықшылығы басым. Алайда қазіргі қоғамдық өмірде болып жатқан әлеуметтік, экономикалық және демографиялық өзгерістер отбасына белгілі бір қиыншылықтар туғызады.

Отбасы мәселесіне арналған психологиялық ғылыми зерттеулерді талдау отбасының психологиялық феномен ретіндегі функцияларының механизмдерін түсіндірудің екі бағытын бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Бірінші бағытта отбасы кіші топ ретінде зерттелінеді (М. Земская, Е.В. Криченко, В.А. Терехин, т.б.), онда басқа кіші топтан ажыратылатын отбасының ерекшеліктері, ондағы өтетін үрдістер, отбасы түсінігін кеңейту тенденциялары қарастырылады. Бұл зерттеулерде отбасын құндылықтардың бірегейлігіне, сондай-ақ әлеммен өзара қатынаста ерлі-зайыптылардың өмірлік ұстанымдарының ұқсастығына негізделген әлеуметтік, мәдени қауымдастық ретінде қарастыру тенденциясы бөліп көрсетіледі. Екінші бағытта отбасын жүйе ретінде зерттеу мүмкіндігі қарастырылады: отбасын жүйелі ұйым деп мойындай отырып, түсініктің мазмұнын кеңейтеді (Е.В. Антонюк), сонымен бірге отбасы қоғамдық сана құрылымында, қоғамдағы құндылықтар иерархиясы динамикасын талдау контекстінде зерттелінеді (Н.Г. Марковская) [4].

Ата-аналардың білім деңгейіне байланысты да отбасында ерекшеліктер орын алады. Мысалы: ата-аналардың білімі жоғары болған сайын олардың балалары мектепте жақсы оқиды. Қазіргі ата-аналар жұмыс басты болғандықтан, бала тәрбиесі көбінесе білімі төмен ата мен әжелерге жүктеледі [3]. Әрбір ата-ана өз баласы үшін – басты тұлға. Сондықтан да кез келген бала алдымен үлгіні ата-анасынан алады. «Бала әкеден ақыл, анадан мейір алады» деген сөз бар. Ата-аналардың махаббаты, сүйіспеншілігі балаға ықпалы зор. «Анағұрлым қиын тиетін қайта тәрбиелеу жұмысына оралмау үшін әуелден дұрыс тәрбие беруге тырысу керек» деп А.С. Макаренко айтып өткен. Бала үшін дүниеде ең жетілген, білімді де, мәртебелі адам – оның ата-анасы. Ал ең әдемі де жарық үй – оның туылған үйі. «Балаларды тәрбиелей отырып, ата-аналар еліміздің болашақ тарихын, демек дүниенің де тарихын тәрбиелейді» – дейді А.С. Макаренко. Ата-ананың күнделікті өмір тіршілігіндегі еңбегі, адамның бейнелері, жақсы мінез-құлқы, дұрыс қарым-қатынасы – балаға үлгі [5, 78 б.].

Отбасындағы бала тәрбиесі, халықтық педагогика саласы бойынша, ұлттық талғамға, салт-дәстүрді қолдана отырып, зерттеу пәнінің негізі ретінде алынады. Әсіресе, баланы еңбек етуге, жарқын сезімдер мен нұрлы мұраттарға тәрбиелеу және адамдар арасында өмір сүре білуге үйретуге көп көңіл бөлу қажет. Бұл қасиеттердің бәрі негізінен отбасы – ошақ қасында қалыптасып нығаяды. Мұнда әсіресе отбасындағы ересек адамдар өздерінің жеке бастарының өнегесі арқылы жас балалардың бойында осындай сезімдерді қалыптастырады. Өз ата-анасын сыйлап, құрметтеп үйренген бала өзге ата-

аналарды да құрметтей біледі, қашанда үлкендер алдында өзін дұрыс ұстап, құрметпен қамқорлық таныта біледі [6, 110 б.].

Отбасының бала тәрбиесіндегі рөлі Чехтың ұлы педагогы Ян Амос Коменский еңбектерінің төрінен орын алған. Ол тәрбие негізі ретінде отбасын бөліп қарастырып, оны білім беру жүйесінің алғашқы сатысы «Ана мектебі» деп көрсетеді. Өйткені бала адамгершіліктің негізгі түсініктерін отбасында алып, алғышқы адамдық қасиеттерін отбасында қалыптастырады. Бала тәрбиелеу оңай жұмыс емес. Ол үлкен шеберлік пен шыдамдылықты талап етеді. Сондықтан халық өмір есігін енді ашқан бөбек тәрбиесін бесіктен бастаған. Қазақтың ұлы ақыны Абай да отбасындағы баланы тәрбиелеуде ата-аналар тарапынан жол берілетін кемшіліктерді ескерте отырып, отбасы тәрбиесін ұйымдастыруда кеңестер береді. Нақтырақ айтар болсақ, Абай өзінің 10-сөзінде: «Әуелі баланды өзің алдайсың: әне, оны берем, міне мұны берем деп, баста баланды алдағаныңа мәз боласың. Соңына балаң алдамшы болса, кімнен көресің?» деп балаларына теріс тәрбие беретін ата-аналарды сынайды. Барлық зерттеу жұмыстары баланы өмірге дайындауды отбасы тәрбиесіне үлкен жауапкершіліктің жүктелетіні көрсетеді. Әділдік пен бауырмалшылдық, өзара түсінушілік, ата-анаға және туған туыстарға деген сүйіспеншілік пен сыйластық. Отанға және айналадағы қоршаған табиғатқа деген махаббат, адамдарға және еңбекке деген құрмет тағы сол сияқты қасиеттер баланың кішкентай кезінен отбасында және мектеп қабырғасында қаланады. Сондықтан отбасындағы, мектептегі және айналадағылармен қарым – қатынас жасаудың дұрыстығы өте маңызды.

Ұрпақ тәрбиесі – үлкен іс. Олай болса, оған қатысты кез келген мәселеге салғырт, ат үсті қарауға болмайды. Ол үшін білім беру саласының қандай түріне болсын қамқорлық қажет. Онсыз білім жолы даңғыл бола алмайды. Қорыта келгенде, еліміздің ертеңі болар ұрпағымыздың тағдыры өз қолымызда. Дана халқымыз ұлына да, қызына да «Атаның баласы болма, адамның баласы бол» демей ме? Ендеше, ұрпағымыздың болашағы ата-ана, мектеп арасындығы жүйелі тәрбиенің негізінде екенін ұмытпайық!

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан – 2030», – Алматы: Юрист, 2009. – 112 б.
- 2 Ордабаева Л. Отбасы – тәрбие бастауы // Воспитание школьника. Оқушы тәрбиесі. 2011. №9, 15-18 б.
- 3 Назарымбетова А. Отбасы тәрбиесінің бала дамуында алатын орыны. // Ұлағат. 2011. – №5, – 31-41 б.
- 4 Макаренко А.С. Ата-аналар кітабі. – М.: 1989.
- 5 Мұқатаева Қ. Отбасылық тәрбиенің проблемалары. Жанұя мен мектептегі тәрбие. – «Алматы» баспасы, 2007, №2, –349 б.
- 6 Нүрпиева Ш.И. Тәрбиесі бетімен жіберілген оқушыларды түзету жұмыстарын ұйымдастыру. Сынып жетекшінің анықтамалығы. – «Алматыкітап» баспасы, 2011, –186 б..

ҒТАМР 14.09.43

ӨЗІН-ӨЗІ ТАНУ ПӘНІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Байтенова Ә.

Студент, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Шавалиева З.Ш.

П.ғ.к., қауымд. профессор, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Ұсынылып отырған мақалада балалардың рухани-адамгершілік дамуы, оларды өз еркімен өмір сүрулеріне дайындау барлық ғасырларда қоғам мен мемлекеттің дамуындағы маңызды құрамдас бөлігі қарастырылды.

Түйін сөздер: өзін-өзі тану, отбасы, рухани-адамгершілік, құндылық, тәрбие, мектеп, әділет, махаббат, бақыт.

Елбасымыздың халыққа Жолдауында: «Біз әрбірінің ар-ожданын, беделін құрметтейтін, жоғары адамгершілік, этикалық стандарттар және рухани құндылықтары бар қоғам құруымыз қажет», – деп атап айтқан болатын. Осы талаптармен «Өзін-өзі тану» рухани-адамгершілік бағдарламасының мақсаты астарласып жатыр.

Балалардың рухани-адамгершілік дамуы, оларды өз еркімен өмір сүрулеріне дайындау барлық ғасырларда қоғам мен мемлекеттің дамуындағы маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Өзін-өзі тану философиялық тұрғыдан алғанда – бүкіл дүниені ойлау, оның шығу тегін білуге ұмтылу, адамның дүниедегі орнына үңілу, адамның ішкі дүниесінің сырын ашу, табиғат пен қоғамның негізгі заңдарын танып білу, адам өмірінің мәнін айқындау т.с.с. жүйе ретінде қарастырылады. Бұдан шығатын қорытынды сол кездегі көзқарастарға тоқтала келе, өзін-өзі тану көзқарастарын зерделей отырып, олардың адамның ішкі дүниесі мен сыртқы дүниенің бірлігі үндестік тапқанда ғана табиғат пен қоғамның талабына сай тұлғаның қалыптасуына көз жеткізуге болады [1].

«Өзін-өзі тану» пәнінің мазмұны Қазақстанда өмір сүретін ұлттар мен ұлыстардың дәстүрлерін ескере отырып, жалпы адами құндылықтарды: махаббат пен бақытты, кеңпейілділік пен жанашырлықты, шындық пен мейірімділікті, өмірдің мәні мен әділеттілікті, шыдамдылықты тануға бағытталған. Өзін-өзі тану арқылы тұлғаның өзіндік дамуына, білімдік және танымдық әрекеттеріне ықпал ету, жеті өзара адамгершілік құндылықтары мен

өзіндік бағдарын таңдауға мүмкіндік жасалу идеялары алынатындығы белгілі болды.

Аристотель өз сөзінде: «Адам өмірінің мақсаты бойындағы рахымшылдық сапаларын дамытса, онда ол мейірімділік мінез танытады» -деп, рақымшылдығы басым адам өзін үнемі дұрыс ұстай білетіндігін, ол табиғатынан мейірімді, сондықтан да өзін адамгершілікке бейім ұстайтындығын сипаттайды. Жжжжж.

«Өзін-өзі тану» бала мен жасөспірімнің рухани-адамгершілік мәдениетінің дамуына, өз өмірінің мәнін түсінуге, өзінің «Менін» түсіну арқылы адамның жоғары болмысын, өзін-өзі тануға бағытталған пән. «Өзін-өзі тану» пәні мәдениеттің, жалпы адами құндылықтың, адамның шығармашылық қабілеттілігін дамыту, өзінің қайталанбас даралығын ұғыну, әрбір оқушы өзінің табиғи қабілеттілігін ашуды дамытуға бағытталған. «Өзін-өзі тану» пәнінің негізін құрайтын руханилық-зияткерлік, этикалық және эстетикалық негізгі үш өлшемнің бірлігінде дәлелденеді. Пәннің базалық мазмұны төрт негізгі бөлікті қамтиды: адамның өзін-өзі тануы; адам және қоғам; адам және қоршаған орта; адамзаттың рухани тәжірибесі. Өзін-өзі танудың пәндік аймағы әрбір оқушының өзінің табиғи қабілеттілігін ашуға және өзінің ішкі әлемін ашудағы шығармашылық шамасына, өзінің қайталанбас даралығын ұғынуға бағытталған мақсатты оқыту барысын ұйымдастыруға болжанған [2]. Қазіргі ұрпақ тәрбиесінде тұлғаның өзін-өзі тану жолындағы ізденісі басым болып табылады. Мәселен, «Мен кімін», «Мен қандаймын», «Мен дүниеге неге келдім»? «Менің өмірім қандай болуы керек»? – деген сұрақтарға жауап беру үшін адам алдымен өзін-өзі тануы арқылы, өзгеге және өмірге қатынасын айқындауы тиіс. Адам қолымен жасалатын заттың бәрі оның өзіне қызмет атқарса ғана құндылығын сақтайды. Ал адамның құндылығы неде? Оның қабілеті мен өмірде көздеген мақсаты қалай анықталады? Әр адам дүниеге келгеннен кейін, өсіп жетіліп, тұлғалық ерекшелікке ие болады. Оның ерекшелігі, құндылығы – оның қайталанбас даралық сипатында. Тіпті өмірде егіз туған балалар да бірдей бола бермейді. Адамның даралық сипаты оның өмірге беретін үлесімен, сіңіретін қызметімен ерекшеленеді. Адам өзінің құндылық сапасын білу үшін өзінің даралық сипатын сақтап, оны жетілдіруі керек. Адамның даралық қасиеттері оның адамгершілік рухани құндылық сипатын көрсетеді, сол даралық қасиеті өзгелердің назарына ілініп, төңірегіндегі адамдар оны сол адамгершілік рухани қадір-қасиеттері үшін құрметтейді. Баланың мінезін дұрыс қалыптастыру үшін ата-ана, оқытушы Баланың тәндік және жандық жаратылыстарын ажырата қарастырмай, бірдей ескеруі тиіс.

Қазіргі отбасында жастардың денсаулығын, материалдық қажеттіліктерін өтеп, қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, жастардың жандық сипаты, яғни ішкі «Мен»-нің қажеттілігін қамтамасыз ету көбіне ескеріле бермейді. Жеке тұлғаның сыртқы бейнесі – тән, ал оның ішкі жан дүниесі – оның ішкі «Мен»-інің қажеттілігі. Тұлғаның үлгілі-өнегелі мінезін қамтамасыз ету көбіне ескеріле бермейді. Ал адамды өз мәнінде танып, онымен дұрыс қарым-қатынас

орната білу үшін біз оның жандық сипатын, яғни даралық ерекшелігін көре білуіміз керек [3].

Рухани сана тәндік санамен тығыз байланысты. Адам санасы үш түрлі қызмет атқарады, олар – ақыл-ой, ерік, сезім. Адамгершілік рухани сананың мақсаты – өмірдің құндылығын түсіну, ақыл-ой арқылы үнемі шындықты, ақиқатты іздеу; сезім арқылы сұлулықты сезініп, түсіну; ерік арқылы мейірімділікке, рақымдылыққа ұмтылу.

Жастар өз еркін тәрбиелеуге ерекше назар аударады. Соның ішінде қыздар мен бозбалалар өзін-өзі тәрбиелеуге саналы түрде ұмтылады. Олар барлық нәрсені жоғары сезіммен қабылдап, сәл нәрсені өз дербестігіне құрметсіздік деп қарайды. Жоғары сынып оқушыларына өз білімдерін байыту, өздерінің ақыл-ой қабілеттерін дамыту ұмтылысы тән. Оқушылардың өздерін өздері тәрбиелеуін ұйымдастыру мақсатында мұғалім ең алдымен төмендегідей өзара байланысты міндеттерді жүзеге асыруы керек:

- оқушылардың өзін-өзі тәрбиелеуге ұмтылуын жандандыру;
- өзіне-өзі ықпал ету құралдарын меңгеруге көмек беру;
- өзін-өзі тәрбиелеудегі қоғамдық құнды іс-әрекеттерді тудырып отыру;

Тұлғаның өзін-өзі тәрбиелеуді көбіне ұнамсыз жайды сезініп, сонымен күресуден бастайды. Біреуі бойындағы берекесіздіктен, екіншісі – дөрекіліктен, үшіншілері – тұйықтықтан, ұялшақтықтан арылғысы келеді.

Мақсат қою, күш-жігер жұмсау, өзін-өзі бақылау мен өз ісіне талдау жасап отыру – өзін-өзі тәрбиелеудің басты элементі.

«Өзін-өзі тану» жобасы баланың жалпы дамуына, рухани әлемді және жалпыадамзаттық құндылықтарды қалыптастыруға бағытталған. Басты мақсат баланы өзімен, қоғаммен және қоршаған ортамен үйлесімді өмір сүруге үйрету.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания: собр. соч. – М.: Изд-во АПН РСФСР, Т. 8. – С. 11-28.

2 Нысанбаев А.Н., Соловьева Г.Г. Изменимся вместе с детьми (философское обоснование предмета «Самопознание»).

3 Государственный общеобязательный стандарт по предмету «Самопознание». – Алматы: ННПООЦ «Бөбек», – С. 74.

ҒТАМР 14.07.07

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҮДЕРІСТЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК ИННОВАЦИЯЛАР

Бекишева А.А.

Магистрант, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Әр түрлі әлеуметтік салалардағы инновациялық процестерді зерттеуге байланысты бірқатар мәселелер мен проблемалар қарастырылады. Әлеуметтік инновацияны, инновацияның теориялық негізін, инновация туралы идеялардың эволюциясын анықтау проблемаларына көп көңіл бөлінеді. Әлеуметтік инновацияларды тұжырымдау тәсілдері ашылды. Білім берудегі инновациялардың ерекше рөлі атап өтіледі, білім беру жүйесіне инновацияларды енгізудің күрделілігі мен сәйкессіздігі анықталды; педагогикалық инновациялардың мүмкін түрлері, оларды жіктеу әрекеттері, педагогикалық процестегі инновациялық қызметтің кезеңдері көрсетілген.

Түйін сөздер: инновация, инновация теориялары, әлеуметтік инновация тұжырымдамалары, педагогикалық инновациялар, білім берудегі инновациялық процестер, инновациялық оқыту.

Инновациялық тәжірибе көптеген мыңжылдықтар бойы қалыптасқан. Алайда, инновацияларды зерттеу ХХ ғасырда ғана басталды, А.И. Пригожин атап өткендей, инновациялар туралы тұтас ғылымды – инноватиканы [1] қалыптастырды, ол соңғы жылдары өзінің дамуына серпін алды. Инноватика – бұл инновацияны құрудың теориялық негіздері мен әдістемесін, сонымен қатар жоспарлау, инновацияларды ұйымдастыру және енгізу әдістерін дамытуға бағытталған инновацияның ғылыми негізі, теориялық негізі. Инновация (лат. Innovatio – жаңа нәрсені практикаға енгізу) күрделі және көп қырлы құбылыс, сондықтан бұл ұғым екі мағыналы және көптеген анықтамаларға ие. Сонымен қатар, анықтамалардың мазмұны көбінесе осы құбылыс талданатын позицияға байланысты. Әр түрлі зерттеушілер (экономистер, заңгерлер, психологтар, педагогтар және т.б.) осы категорияны түсіну мен анықтауға әр түрлі көзқарастарға ие.

Нарықтық экономиканың заманауи жағдайында өзгермелі шындыққа бейімделу, болашақ өзгерістердің тенденциясын болжау технологиялық, экономикалық және әлеуметтік салаларға әсер ететін инновацияларды енгізуге итермелейді. Олар әлеуметтік инновация ретінде анықталған. Қоғамдық дамудың диалектикасы жаңа әлеуметтік көзқарастар мен әлеуметтік саясатты құруға, сонымен бірге жаңа әлеуметтік ойлауды қалыптастыруға алып келді.

Әлеуметтік жұмыс кәсіби, ғылыми және білім беру қызметінің ерекше түрі ретінде нақты құрылымға ие болады.

Бұл мақаланың мақсаты – әлеуметтік инновация анықтамасының ерекшеліктерін көрсету. Осы мақсатта біз «инновация» ұғымының эволюциясын қадағалап, «инновация» терминін түсінудің әртүрлілігін анықтаймыз, әлеуметтік инновацияны анықтауға көзқарастардың тұжырымдамалық ерекшеліктерін талдаймыз.

Дүниенің күрделенуі мен өзара тәуелділігінің артуы, олардың арасындағы жаңа элементтердің, жүйелер мен байланыстардың үнемі қалыптасуы оның күрделілігі мен алуан түрлілігін ескеріп қана қоймай, талдауға барлығын қосуға мүмкіндік беретін осындай әдістемелік құралдарды қолдануды талап етеді, бұл адамның тіршілігіне және оның әлем туралы идеяларына әсер етуі мүмкін. Жүйелі тәсіл көп салалы зерттеудің құралы ретінде әрекет етеді. Теориялық тұрғыдан алғанда, ғылыми зерттеулердегі жүйелік тәсілдің мәнін талдау үшін Г.П. Щедровицкий, Э.Г. Юдин, G.Z. Vedny, W.A. Karwowsky және т.б. жұмыстарына үндеу өзекті болып табылады [1].

«Инновация» анықтамасы алғаш рет 19 ғасырда мәдениеттанудың ғылыми зерттеулерінде пайда болды, ол бір мәдениеттің кейбір элементтерін екінші мәдениетке енгізуді білдірді. «Нововведение» ұғымы ағылшын тіліндегі «innovation» сөзінің орысша нұсқасы деген пікір бар, оның аудармасы инновацияны енгізуді білдіреді: орысша «нововведение» тіркесі (сөзбе-сөз «жаңаны енгізу») инновацияны қолдану процесін білдіреді [3] Инновацияның алғашқы анықтамасы инновациялық процестердің барлық дерлік зерттеушілері атап өткен экономикалық терминнің анықтамасы ретінде пайда болды. Бұл анықтама оның «Экономикалық даму теориясы» Дж. Шумпетердің еңбегінде берілген [6]. Ғылыми әдебиеттерде инновациялық модельдердің дамуының негізгі төрт кезеңі бар. Қазіргі кезең инновацияның экономикадан, әлеуметтанудан және басқалардан бастап медицинаға, педагогикаға және тіпті дінге дейінгі әртүрлі пәндерді зерттеу нысаны болуымен ғана емес, сонымен қатар инновациялық жүйелердің күрделілігінің сапалы өсуімен сипатталады.

Инновация теориясының пәндік саласын анықтау әлі де пікірталас тудырады. Бірқатар еңбектерде шетел әдебиетіндегі ұғымды анықтаудың әртүрлі тәсілдері, сондай-ақ нормативтік-құқықтық актілерде келтірілген анықтамалар бар. Шетелдік авторлар ұсынған инновациялардың көптеген жіктеуіштері бар (А.Н. Цветков, А.И. Пригожин, Э.А. Уткин және Й.Шумпетер, И. Ансофф және П. Друкер және т.б.). Инновацияның негізгі қасиеті-ғылыми-техникалық жаңалық.

Әлеуметтік инновациялар алғаш рет 1960 жылдары кеңінен талқылана бастады. П. Друкер, М. Янг сияқты авторлардың еңбектерінде, кейінірек П.Розанваллон, Ж. Фурниер және Дж. Аталлидың, 1970 жылдардағы француз жазушыларының еңбектерінде кездеседі.

Инновациялар мен олардың қасиеттерін анықтау үшін әртүрлі болып көрінетін, бірақ мағынасы бірдей терминдердің көптігі 1992 жылы Осло нұсқаулығы (RO) деп аталатын халықаралық құжатты құрастыруға алып келді,

онда терминдердің бірыңғай анықтамалары берілген Еуропалық Одақ елдері жалпы инновациямен және «инновация» терминімен байланысты.

«Әлеуметтік инновация» термині өзінің қазіргі мағынасында экономика профессоры, Grameen банкінің негізін қалаушы Мұхаммед Юнустың есімімен байланысты. 2006 жылы М. Юнус (өзі құрған Грамин банкімен бірге) «экономикалық және әлеуметтік дамуды төменнен бастау әрекеті үшін» Нобель сыйлығын алды, яғни миллиондаған адамдарды кедейліктен құтқарғаны үшін. М.Юнус бірнеше ұлттық және халықаралық марапаттарға ие болды, ол «Кедейлерге арналған банкир» кітабының авторы, «Әлем ақсақалдары» ұйымының негізін қалаушылардың бірі және мүшесі. М. Юнус әлеуметтік инновация медалінің негізін қалаушы болды. Мұндай алғашқы медаль 2010 жылы наурызда Conrad N. Hilton Foundation (үйсіздерге көмек қоры) басшысы Стивен Хилтонға берілді [9].

Сонымен, «әлеуметтік инновациялар» дегеніміз – бар әлеуметтік, мәдени, экономикалық мәселелерді шешуге көмектесетін, бұл шешімдер адамзатқа да, планетаға да пайдасын тигізетін жаңа идеялар. Әлеуметтік инновацияларға жаңа әлеуметтік жүйелер, білім беру жүйелері, денсаулық сақтау, инновациялық тәсілдерді және (немесе) технологияларды қолданатын коммуникация жүйелері жатады.

Әлеуметтік инновациялардың материалдық-техникалық жаңалықтармен салыстырғанда өзіндік ерекшеліктері бар:

– әлеуметтік инновациялар арнайы авторлық қызметті тудырады, өйткені олар ұжымдық және көптеген келісімдермен дамиды, яғни, ұжымдық шығармашылықтың нәтижесі болып табылады;

– әлеуметтік инновациялардың қайтарымы уақыт бойынша біршама алыс, олардың әсері тез көрінбейді және нақты сипатқа ие болмайды;

– әлеуметтік инновациялар сыртқы ортамен, нақты қоғамдық қатынастармен және саяси ортамен тығыз байланыспен айқынырақ шартталады;

– әлеуметтік инновациялар бұл инновацияны іске асыруға қатысатын адамдардың топтық және жеке қасиеттеріне байланысты кең қолданылу аясына ие, бұл көбіне инновациялық процесті жеделдетеді.

Әлеуметтік салада педагогикалық және білім берудегі инновациялар ерекше орын алады. Қоғамдағы білім беру рөлінің өзгеруі инновациялық процестердің едәуір бөлігіне әкелді. Дәстүрлі шеңберде жүретін әлеуметтік пассивті, әдеттегіден бастап білім беру белсенді болады. Әлеуметтік институттардың да, жеке тұлғалардың да білім беру әлеуеті өзектендірілуде. Бұрын білім берудің сөзсіз нұсқауы жеке тұлғаның әлеуметтік міндеттерге бейімделу қабілетін қамтамасыз ететін білім, білік, ақпарат және әлеуметтік дағдыларды (қасиеттерді) қалыптастыру болды.

Заманауи білім беру әлеуметтік және жеке қажеттіліктер арасындағы тепе-теңдікке қол жеткізуге болатын және өзін-өзі дамыту (өзін-өзі жетілдіру, өзін-өзі тәрбиелеу) механизмін іске қосу арқылы қамтамасыз ететін технологияларды және ықпал ету әдістерін жасауға бағытталған. Индивидтің

өзінің жеке даралығын сезінуге және қоғамдағы тұрақты өзгерістерге дайындығы.

Педагогикалық процеске қатысты инновация дегеніміз – оқыту мен тәрбиелеудің мақсаттарына, мазмұнына, әдістері мен формаларына жаңа нәрсе енгізуді, мұғалім мен оқушының бірлескен іс-әрекетін ұйымдастыруды білдіреді [4]. Инновациялық процестерді зерттеу үш аспектіні ескеруді қажет етеді: әлеуметтік-экономикалық, психологиялық-педагогикалық, ұйымдастырушылық және басқарушылық. Педагогикалық жүйе – бұл белгілі бір қасиеттерге ие тұлғаны қалыптастыруға ұйымдастырылған, мақсатты және басқарылатын педагогикалық ықпал жасау үшін қажетті өзара байланысты құралдардың, әдістер мен процестердің белгілі жиынтығы, сондықтан педагогикалық инновацияны педагогикалық (білім беру, білім беру) қызметі, оқыту мен тәрбиелеудің мазмұны мен технологиясының өзгеруі, олардың тиімділігін арттыруға бағытталған [4].

«Инновация» ұғымының бірқатар анықтамалары бар, бірақ барлық авторлар инновация білім беру жүйесін өзгертуге ұмтылуды және оны жетілдіру үшін саналы және мақсатты түрде оқыту мен білім беру жүйесіне жаңаларын енгізу керек деген пікірге келіседі. Білім беру қызметі: жаңа әдістерді, іс-әрекеттерді, құралдарды, жаңа тұжырымдамаларды қолдану, оқу әдебиеттерін, жаңа оқу бағдарламаларын, оқу құралдарын іске асыру және т.б. Француз ғалымы Э. Брунsvик педагогикалық инновацияның мүмкін болатын үш түрін анықтады:

– инновациялар – бұл мүлдем жаңа және бұрын белгісіз болған тәрбиелік идеялар мен практикалық әрекеттер;

– белгілі бір ортада және белгілі бір кезеңде ерекше өзектілікке ие болатын бейімделген, кеңейтілген немесе жаңадан тұжырымдалған идеялар мен практикалық әрекеттер;

– бұрын белгілі болған іс-әрекеттер жаңа жағдайларда жүзеге асырылған кезде міндеттерді қайта анықтауға байланысты болатын және осы міндеттерді ойдағыдай шешуге ықпал ететін инновациялар [5].

Білім берудегі инновациялар деп арнайы ойластырылған, дамыған немесе педагогикалық бастама арқылы кездейсоқ табылған жаңалықтар саналады. Инновацияның мазмұны мыналар болуы мүмкін: жаңалық элементтері бар ғылыми-теориялық білім, жаңа тиімді білім беру технологиялары, технологиялық сипаттама түрінде орындалған, іске асыруға дайын тиімді инновациялық педагогикалық тәжірибе жобасы. Педагогикалық инновацияларды енгізу процесі бірнеше кезеңде өтеді. Бірінші кезең – инновацияның мақсаты мен құралдарын таңдау. Екінші кезең – инновацияны енгізу құралдарын таңдау, мұнда нәтиже инновация тұжырымдамасын құру болып табылады. Үшінші кезең – экспериментті жүзеге асырудың және инновацияны ғылыми-әдістемелік қолдаудың бағдарламасын жасау. Төртінші кезең – инновацияны практикаға енгізу, оны тенденцияға айналдыру [5].

Қорытындылай келе, инновация ғылымы дамуының әр түрлі кезеңдерінде олардың модельдері үнемі күрделене түскенін және инновациялық процестерді

зерттеу кезінде ескерілген факторлардың саны арты. Сонымен қатар, инновацияларды талдаудың жаңа перспективалары пайда болды, бұл адам өміріндегі бұл құбылысты өте күрделі және көп қырлы етті. Сонымен, әлеуметтік инновацияларды қызмет етуді қамтамасыз етудің көптеген дәстүрлі формалары мен әдістері тиімсіз болған кезде, қоғамның қызмет ету шарттарының біртектілігі мен тұрақсыздығы жағдайында туындайтын қарама-қайшылықтарды шешуге ықпал ететін жаңалықтар ретінде қарастыруға болады. Адамдар қоғам алдында тұрған мәселелердің жаңа шешімдерін табуда бірлесіп жұмыс жасаудың уақыты келгенін түсінген кезде әлеуметтік инновациялар бүкіл әлемге таралуда. Әлеуметтік инновацияның барлық әр түрлі анықтамалары тұрақты қоғамға жету үшін өзара әрекеттесу қажеттілігіне дейін азаяды. Бүгінгі күні қоғам әлеуметтік жобаларға ақпараттық қолдау көрсетуі керек, менталитеттің жергілікті ерекшеліктерін ескере отырып, әлеуметтік инновацияларды ілгерілету бойынша өзіндік саясатты әзірлеуі керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Пригожин А.И. Методы развития организаций. – М.: МЦФЭР, 2003. – 864 с.
- 2 Менеджмент организации: учеб. пособие / З.П. Румянцева [и др.]; под ред. З.П. Румянцевой, Н.А. Саломатина. – М.: Инфра-М, 2005. – 429 с.
- 3 Руководство Осло. Рекомендации по сбору и анализу данных по инновациям // Совместная публикация ОЭСР и Евростата. 3-е изд.; пер. на рус. яз. – М.: ГУ «Центр исследований и статистики науки», 2006. – 192 с.
- 4 Сластенин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: Инновационная деятельность. – М.: Академия, 2015. – 290 с.
- 5 Современное общество, наука и образование: модернизация и инновации: сб. науч. трудов по материалам Международной научно-практической конференции, 31 октября 2013 г.: [в 5 ч.]. – М.: АР-Консалт, 2013.
- 6 Щедровицкий Г.П. Избранные труды. М.: Шк. культ., 2005. 378 с.
- 7 Юдин Э.Г. Методология науки. Системность. Деятельность. – М.: Эдиториал УРСС, 1997. – 564 с

ГРНТИ 14.25.09

ПРЕПОДАВАНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО: ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ

Асанова Л.Т.

Студент, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар

В статье дается обзор педагогических подходов преподавания русского языка как второго и иностранного, предлагаются методы преподавания, соответствующие данному подходу.

Ключевые слова: обновление содержания образования, ценностно-ориентированный, личностно-ориентированный, деятельностный, естественный, дифференцированный, коммуникативный подход, методы и приемы обучения качество образования

В Казахстане завершается широкомасштабное внедрение обновленного содержания среднего образования. В 2019-2020 учебном году старшее звено перешло на обновленное содержание. Обновленное содержание заимствовало из традиционной педагогики лучшие традиции и внесло новые подходы и активные методы преподавания русского языка как второго и иностранного. Данная статья посвящена рассмотрению педагогических подходов преподавания русского языка как второго. Статья адресована преподавателям, осуществляющим деятельность в условиях обновления содержания среднего образования. Во время учебного процесса учитель придерживается следующих педагогических подходов:

Ценностно-ориентированный подход в основе которого лежат ценности общенациональной идеи «Мәңгілік ел». Ценностно-ориентированный учебный процесс по русскому языку целенаправленно формирует систему ценностей личности учащегося. Ценностно-ориентированный подход, используемый в Учебных программах по предметам, предполагает реализацию возможностей для формирования казахстанского патриотизма, толерантного сознания, уважения к историческому прошлому своей страны, культуре и традициям предков. Учащиеся приходят к пониманию, что народ Казахстана в процессе исторического развития внес свой уникальный и весомый вклад в прогресс человечества. В учебном процессе этот подход реализуется посредством организации сквозных тем и межпредметных связей. Все тексты направлены на привитие нравственных качеств и жизненных ценностей.

Личностно-ориентированный подход в обучении подразумевает субъект-субъектные отношения. Он предполагает учет индивидуальных интересов и способностей, умения определять свою позицию в ходе обсуждения какой-то темы или произведения. При таком подходе ученик может реализовать свое право самостоятельно оценивать события и факты, выражать собственное отношение, делать собственные выводы.

Деятельностный подход предполагает, что ученики получают знания в ходе собственной активной, познавательной деятельности, обсуждают проблемные вопросы, составляют свои «тонкие» и «толстые» вопросы. На уроках изучения произведений это реализуется посредством работы над графическими органайзерами: «Гора истории», «Карта истории», «График эмоций», «Фишбоун», «Круги на воде» и др. При таком подходе учащиеся активно участвуют в коллективном обсуждении, выстраивают причинно-следственные связи, находят главную и второстепенную информацию, находят композиционные и сюжетные особенности произведения. Учителю рекомендуется в начале урока использовать индивидуальную работу, которая могла бы перейти в парную работу или групповую работу. Деятельность обучающихся не должно ограничиться внутренним взаимодействием, а должна перейти в межгрупповое взаимодействие. В конце урока учителем вновь предлагается индивидуальная работа в качестве рефлексии по пройденному материалу. Индивидуальная работа в начале имеет цель мотивирования и постановки цели обучения, а в конце урока – контролирующую цель: которая самому ученику позволит определиться достиг или только стремится к достижению цели. Это приводит к осознанному обучению.

Дифференцированный подход в обучении русскому языку как второму необходим, потому что каждый ученик к знаниям движется своим темпом. Дифференцированный подход учитывает индивидуальные особенности учащихся, он призван обеспечить ученикам «скаффолдинг» – зону ближайшего развития. Всего существует семь общепринятых способов внутриклассовой дифференциации, которые мы в рамках данной статьи раскрывать не планируем. Ранее нами была опубликована статья по этой теме.

Коммуникативный подход в обучении – это передача и сообщение информации, обмен знаниями, навыками и умениями в процессе речевого взаимодействия двух или более людей. Коммуникативный подход реализуется посредством вовлечения обучающихся ко всем видам речевой деятельности: осознанного активного слушания, говорения, продуктивного чтения, структурного письма, которое выражается в частых коротких практиках письма по разным жанрам и стилям. При обучении русскому языку как второму и иностранному учителя должны придерживаться принципов методологии преподавания языка посредством коммуникативного подхода:

– гарантируют, что аутентичное общение – это основа изучения языка (газетные, журнальные материалы на современные злободневные актуальные темы);

– предоставляют ученикам возможности экспериментировать и проверить свои знания (самостоятельное написание письменных работ разных стилей, типов и жанров);

– осознают важность ошибок учеников, поскольку они указывают на то, что ученик сам строит свою компетентность в устной речи (работа над ошибками, редактирование, структурное письмо);

– предоставляют ученикам возможность развивать как грамотность, так и беглость речи (работа над накоплением и обогащение словарного запаса, клишированных фраз для различных коммуникативных ситуаций);

– связывают различные навыки, такие как говорение, чтение, восприятие речи на слух (один навык проверяется посредством другого, так слушание, например, можно проверить через говорение или письмо, результат чтения можно проверить через задание на говорение);

– ожидают, что учащиеся будут следовать логике при применении правил грамматики, а не просто учить их (грамматику изучать по мере появления их в речевой ситуации).

Суть коммуникативного метода обучения состоит в том, что основные языковые навыки (устная и письменная речь, грамматика, чтение и аудирование) развиваются одновременно в процессе живого общения.

Естественный подход и метод физического реагирования в преподавании русского языка как иностранного очень важен, нельзя его недооценить. В педагогических подходах к обучению второму языку большое внимание отводится естественному подходу, который включает в себя и метод физического реагирования. Это новый подход, поэтому он вызывает множество вопросов у учителей, которые проходят курсы по обновлению содержания среднего образования по предмету «Русский язык». Поэтому наша цель – разъяснить особенности естественного подхода и возможные пути использования метода физического реагирования при обучении второму языку. Научное объяснение данного метода дано исследователями С. Крашен и Т. Террелл в 1995 году [1, с. 37]. Сторонники естественного подхода предлагают использовать реальные материалы для чтения: брошюры, листовки, иллюстрации и др. Используя естественный подход, учитель способствует формированию понимания и установлению коммуникации между учениками. Основной целью естественного подхода является придание заданиям, проводимым в классе, более глубокого значения посредством:

- соотнесения заданий в классе с реальным миром;
- воспитания реального взаимодействия между учащимися;
- использования реальных материалов для чтения вместо учебников, например, буклетов, брошюр, книг картинками и вебсайтов;
- оказания содействия восприятию и взаимодействию;
- использования картинок и визуальных средств для поддержки содержания и помощи в усвоении большого словарного запаса.

Широко используются фотографии, картинки, мультимедийные ресурсы для обогащения словарного запаса и предоставления информационного ресурса

для общения. Многие родители, наблюдая за своими годовалыми детьми, замечали, что ребенок еще не говорит, но понимает многие слова, знает названия предметов, вещей, действий. Этот период ученые назвали «периодом молчания» и «активного слушания». При изучении первого языка этот период проходит естественно через имитацию, подражание, повторение, предоставление ответных реплик. Поэтому в школе с русским языком обучения понятий «период молчания» и «активное слушание» нет. Такое явление имеет место быть только при изучении второго языка. Языковая компетентность формируется учащимся в процессе активного восприятия и обработки того, что они слышат. При изучении второго языка первоклассник вторично в своей жизни переживает этот период. Он отличается тем, что первые знания ребенком о жизни уже получены и произошли в результате имитации, практики, ответных реплик. Вторым языком ребенок усваивает на опыте первого. С. Крашен предполагает, что приобретение второго языка основывается на доступе к понятной информации. Так, владение навыками приветствия на родном языке помогает ему научиться приветствовать собеседника на втором языке.

Метод физического реагирования учителя могут использовать еще до начала урока.

В качестве примера предлагаем использовать позитивные минуты при выполнении упражнения «Двойной круг»:

– «Давайте скажем: «Здравствуйте!» Дети выстраиваются в два круга, внутренний и внешний, и здороваются в парах на казахском, английском и русском языках, двигаясь по внутреннему кругу от напарника к напарнику;

– «Подари комплимент». Дети двигаются по внутреннему кругу (внешний остается на месте) и говорят друг другу теплые слова, которые называются комплиментами. Это упражнение способствует налаживанию дружеских отношений среди учащихся и созданию благоприятной образовательной среды;

– «Вопросы и ответы». 1 минуту дети двигаются по кругу, дети из внутреннего круга задают вопросы своему напарнику из внешнего круга, слушают ответ, 2-ю минуту ученики внешнего круга задают вопросы, ученики внутреннего круга отвечают. Это могут быть вопросы: «Как дела? Как здоровье? Любимый цвет? Любимый цветок? Любимое имя девочки (мальчика)? Дата рождения? Любимое животное? И т.д.» Таким образом, дети учатся установлению дружеского контакта, который в науке называется «фактической речью» или «речевым поглаживанием».

Метод физического реагирования предполагает активное слушание через выполнение команд, например:

– «Слушай команду». Сначала учитель дает простые команды: «Встать, повернуться налево-направо, посмотреть вверх-вниз, поднять левую-правую руку, положить руку на стол, на плечо соседа, спрятать под стол, достать учебные принадлежности, сложить их на левый край стола и т.д..

– «Поменяются местами те, кто...». Ученики садятся или выстраиваются по кругу и ждут команды учителя. Учитель дает следующие команды: «поменяются местами те, у кого, например, длинные волосы, карие глаза,

ботинки со шнурками или замком, или у кого есть бантики или заколки и т.п.». Это упражнение учит детей внимательно слушать и реагировать. Детям нравится, когда им раздают картинки с домашними и дикими животными, школьными принадлежностями и др. В таком случае учитель дает команды: «Поменяются местами те, у кого на картинке лошадь, корова, собака и т.д.». Ученики понимают «входящую информацию» и демонстрируют свое понимание физически, а не через языковой «результат». От учащихся в данной методике ожидается физическая реакция, которая помогает развитию памяти и умению «собирать» набор соответствующей лексики [1]. Во время урока учитель продолжает использовать метод физического реагирования через команды: «Положите учебные принадлежности на край стола, откройте тетради, закройте книги» и др.

За естественным подходом следуют обучающие действия: учитель говорит неторопливо, внятно. В первые дни учитель не требует от своих маленьких учеников вербальных ответов. При изучении второго языка ученик проходит этап активного слушания и молчания, потом он способен дать односложные ответы «да/ нет», или ответить одним существительным. Постепенно ученик перейдет на стадию, когда сможет дать полный ответ. Учитель дает детям возможность услышать слово много раз: в реплике вопроса, ответа, просьбы, согласия, в словосочетании, предложении, стихотворении, загадке и др.

Интернет-ресурсы сейчас предоставляют учителю множество вариантов весёлых физминуток на физическое реагирование. Напевая вместе с героями видеоролика, ученики также имеют возможность обогащения своего словарного запаса.

Объясняя материал, учитель предлагает детям показать весёлого и грустного человечка, здорового и больного, показать радость или удивление, испуг, страх. Учитель может попросить учеников: «Ребята, покажите, как грустили бабушка и дедушка, когда колобок убежал от них». «Покажите, как рассердилась мама медведица, когда увидела, что из ее тарелки кто-то ел». Как заплакал медвежонок, когда увидел, что его каша кем-то съедена». При изучении сказки «Колобок» дети испытывают затруднения при изучении и запоминании песенки:

*Я колобок, колобок,
По амбару метён,
По сусечкам скребён,
На сметане мешён,
В печку сажён.
На окошке стужён.*

В этой ситуации учитель вместе с детьми имитирует действия: метет, скребёт, мешает, студит – дует на колобок. Через физическое реагирование, выполняя действия, дети усваивают лексику.

Принцип природосообразности диктует учителю использование большого количества наглядного материала. Для представления новой лексики учитель непременно использует картинки, иллюстрации, фотографии. При правильном подборе наглядности учитель может дать до пяти новых единиц. Он раздает картинки и задает вопросы, предлагает ученикам задавать друг другу вопросы.

При обучении второму языку первоклассников результативным средством является использование коротеньких маленьких стихов. Проговаривание стихов одновременно с движениями делает речь детей более ритмичной, четкой, эмоциональной, а также хорошо развивает слуховое восприятие, развивает долговременную и оперативную память, фонематический слух. Нами проанализирован фактический материал текстов физкультминуток в количестве 20 единиц и выработана методика работы с ними, которую мы предлагаем в своей работе. Физкультминутки – прекрасное средство переключить детей на другой вид деятельности, повысить их работоспособность. Мы же в своей работе рассматриваем их еще и с точки зрения пользы в процессе обучения второму языку. Физкультминутки и динамические паузы, проводимые на уроках в первом классе, состоят из кратковременных упражнений, которые снимают напряжение, восстанавливают умственную работоспособность. Сторонники естественного подхода и метода физического реагирования рекомендуют проведение позитивных минут в начале урока, а физкультминуток в середине урока.

Сторонники естественного подхода считают, что речевки и физкультминутки способствуют сокращению периода «активного молчания» и периода «активного слушания» [2, с.8]. Мы помним, что период молчания – это важный период в жизни ученика, изучающего второй язык. Длительность этого периода у каждого ученика индивидуальная. Позитивные минутки и физкультминутки позволяют активно вовлекать учащихся в процесс посредством вербальных и невербальных реакций, но от них не требуется воспроизведение языка с самого начала. Во время этого периода ученик развивает свои речевые способности путем обработки языка на входе посредством слушания и понимания. С первого дня обучения учитель включает в урок маленькие тексты. Произносится текст стихотворения и одновременно выполняются сопровождающие движения. Учащиеся слушают и повторяют движения за учителем. Идет накопление понятийного аппарата. Один текст учитель применяет на нескольких уроках, чтобы учащиеся имели возможность услышать его несколько раз, закрепить движения, жесты, обозначающее понятие. Метод физического реагирования предполагает, что учащиеся понимают «входную информацию» и демонстрируют свое понимание физически, а не через языковой «результат». От учащихся в данной методике ожидается физическая реакция, которая показывает, что ребенок понял слово. Приведем примеры прогрессивных шагов в заданиях метода физического реагирования:

1) учитель дает простые команды, которые выполняют учащиеся, например, «Встать», «Повернуться», «Посмотреть налево, направо, вверх, вниз»;

2) учитель использует данный метод при назывании частей тела;

3) для усвоения лексики, обозначающей последовательность действий, количество, например, «Сначала прикоснитесь к носу, затем прикоснитесь к голове, 3 раза»; учитель показывает классу предмет и дает инструкцию, например, «Подойдите к двери и постучите 3 раза», «Поднимите карандаш и положите его в ящик». Тексты физминуток при правильном использовании способствуют сокращению «периода молчания» и «активного слушания» [2, с. 12].

Учитель акцентирует внимание на глаголах движения. Продемонстрируем эту работу на примерах простых текстов.

Ветер дует нам в лицо, Зайчик беленький сидит, Раз, два – выше голова и др. Таким образом, использование естественного подхода и метода физического реагирования способствует быстрому усвоению учащимися лексики второго языка. Использование текстов для проведения позитивных минут и физкультминуток на уроках русского языка в школе с казахским языком обучения способствует обогащению лексического запаса второго языка, расширяет понятийный аппарат, сокращает «период молчания» детей, помогает переключиться на другой вид деятельности, позитивно влияет на настроение, снимает утомление. Физминутки помогают ученикам отдохнуть и с новыми силами продолжить работу на уроке. Один текст можно использовать несколько раз, связывая его с темой урока, задавать вопросы по содержанию текста

Подводя итоги, можно сказать, что обновление содержания образования способствовало расширению используемых педагогических подходов. Так совершенно инновационным является ценностно-ориентированный подход, в основе которого лежат ценности общенациональной идеи «Мәңгілік ел». Дифференцированный подход является наследием развивающего обучения, вместе с тем значительно доработан и перестроен на внутреннюю дифференциацию. Естественный подход и метод физического реагирования заимствован из методики преподавания иностранных языков и сейчас активно используется в преподавании русского языка как второго. Все педагогические подходы имеют одну цель – улучшение качества преподавания русскому языку как второму и иностранному.

Литература

1 «Руководство для учителя» по курсу «Образовательная программа курсов повышения квалификации педагогических кадров по предмету «Русский язык и литература» в школах с казахским языком обучения в рамках обновления содержания среднего образования Республики Казахстан», второе

издание, Центр педагогического мастерства АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», – Астана, 2015.

2 Каримова Б.Т. Использование естественного подхода и метода физического реагирования в обучении первоклассников школы с казахским языком обучения русскому и казахскому языкам. Электронный сборник материалов международной научно-практической онлайн-конференции «Формирование полиязычной личности в контексте межкультурной коммуникации». – Кокшетау, 2016.

ГРНТИ 14.25.09

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОГРАММЫ STEAM ОБРАЗОВАНИЯ ДЛЯ ДОШКОЛЬНИКОВ

Качнова Н.Г.

Студент, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар

В статье рассматриваются теоретические основы психолого-педагогических условий программы STEAM образования в дошкольной организации, для интеллектуального развития воспитанников при подготовке их к обучению в школе

Ключевые слова: дошкольное воспитание, интеллектуальное развитие, подготовка к обучению в школе, программа STEAM, привлечение к научно-техническому творчеству.

Данная статья написана в рамках выполнения дипломного исследования. Целью нашей статьи является описание психолого-педагогических условий реализации программы STEAM образования для дошкольников. Целевой аудиторией статьи являются педагоги дошкольных организаций, реализующих ГПРОН на 2020-2021 г. Ожидаемым результатом статьи является повышение профессиональной компетентности педагогов, работающих в условиях обновления содержания дошкольного образования, в вопросе реализации инновационной программы – STEAM образования

Основной проблемой XXI века является низкое качество образования в сфере точных наук и минимальная оснащенность материально-технической базой. Однако на государственном уровне делаются попытки повысить уровень для получения высококвалифицированных специалистов из самых разных направлений области высших технологий. Благодаря этому STEM-образование становится одним из самых приоритетных. Планируется, что за счет этого можно решить проблему, связанную с нехваткой научно-инженерных кадров. STEM-образование – модульное направление образования, целью которого является развитие интеллектуальных способностей ребенка с возможностью вовлечения его в научно-техническое творчество. Включает в себя инженерию, технологию и математику. STEM-образование детей дошкольного возраста ориентируется на ГОСТ.

Это позволяет сформировать познавательные интересы у детей к разным видам работы. Ценность таких программ заключается в возможности применения и как во внеурочной работе, так и в рамках основной образовательной программы.

Некоторые родители не понимают, зачем внедрять STEM-образование в ДОУ. Многие отечественные и зарубежные психологи отмечают, что лучшим периодом для развития интеллектуальных способностей является возраст от трех до 12 лет. У дошколят под влиянием продуктивной, конструкторской и художественной работы быстрее формируется познавательная функция психики. Это позволяет детям быстрее проходить обучение в будущем. Благодаря STEM-образованию дети смогут понять логику и взаимосвязь происходящих явлений, увидеть и изучить мир как систему, сформировать навыки командной работы и умения выходить из критических ситуаций. STEM предполагает развитие интеллектуальных способностей детей дошкольного и школьного возрастов через включение в научно-техническое творчество. Обязательным условием успешной работы является создание актуальной предметно-пространственной среды, соответствующей целевым установкам. При этом объединяющими факторами могут выступать интеграция содержания различной деятельности дошкольников, пересечение в пространстве игровых пособий и материалов, доступность оборудования для самостоятельной деятельности, возможность демонстрации результатов.

Погружение в STEAM-среду можно начать с конструирования, в рамках которого воспитанники, используя элементы из различных материалов (дерево, бумага, металл, пластик), приобретут элементарные технические навыки и умения, познакомятся с принципами инженерии. Различные конструкторы помогут педагогам развить в детей креативность и пространственное мышление. Линейка решений должна включать специализированные наборы для изучения математики, деятельности на открытом воздухе, простых инженерных проектов.

На следующем этапе воспитанником можно предложить LEGO-технологии (LEGO Education, LEGO System, LEGO WeDo, LEGO Duplo), опытно-экспериментальную и исследовательскую деятельность, робототехнику

(«ROBO&BLOCK», «Wacky Wigglers» от «Learning Resources»), моделирование из электронного конструктора («Знаток»).

Замечательным решением задач STEM-образования станет конструктор, который сочетает в себе игровые наборы – Планета STEAM. В рамках занятий дети уже с 3-х лет смогут научиться задавать вопросы и исследовать процессы; высказывать гипотезы и предположения; использовать в деятельность подручный материал; с помощью метода проб и ошибок решать задачи; участвовать в дизайне поделок; измерять и сравнивать размер, скорость и расстояние.

Важным условием обучения является парная или групповая деятельность детей. Именно в таком формате общения им будет легче и интереснее аккмулировать идеи и размышлять.

С помощью STEM-подхода дошкольники могут вникать в логику происходящих явлений, понимать их взаимосвязь, изучать мир системно и тем самым вырабатывать в себе любознательность, инженерный стиль мышления, умение выходить из критических ситуаций. Параллель дети освоят основы менеджмента и самопрезентации, которые, в свою очередь, обеспечивают абсолютно новый уровень развития ребенка.

Следует заметить, что STEM компетенции можно формировать у детей с самых ранних лет, используя игры, которые легко смогут организовать родители в условиях дома. Поделки из соленого теста – это игрушки, создавая которые, малыш впервые сталкивается с тремя измерениями: высотой, шириной и длиной. Лепка из пластилина продемонстрирует, как искусство соединяется с моделированием. Конструктор из картона поможет ребенку научиться узнавать различные сенсорные эталоны, а к тому же еще и конструировать. Геоконт развивает творческое воображение и помогает малышам лучше ориентироваться в макро и микро пространстве. С помощью геоборда воспитанники изучат площадь и периметр на практике. LEGO детям нравится тем, что из одних и тех же элементов можно создавать совершенно разные конструкции. А если совместить сборку легоконструкции и проведение химического эксперимента – выйдет достойный внимания проект в рамках STEM-образования. Флексагон по праву считается уникальным союзом математики и оригами. Спирографы делают создание сложных форм невероятно легким и увлекательным. Наборы робототехники помогут приобщить детей к творчеству с использованием передовых технологий.

Психолого-педагогические условия реализации программы STEAM образования для дошкольников:

1. Дидактическая система Ф. Фребеля экспериментирование с предметами окружающего мира; Освоение математической действительности путем действий с геометрическими телами и фигурами; Освоение пространственных отношений; Конструирование в различных ракурсах и проекциях.

2. «LEGO-конструирование» способность к практическому и умственному экспериментированию, обобщение, речевому планированию и

речевому комментированию процесса и результата собственной деятельности; свободное владение родным языком (словарный состав, грамматический строй речи, фонетическая система, элементарные представления о семантической структуре); умение создавать новые образы, фантазировать, использовать аналогию.

3. Математическое развитие комплексное решение задач математического развития с учетом возрастных и индивидуальных особенностей детей по направлениям: величина, форма, пространство, время, количество и счет.

4. Робототехника развитие логики и алгоритмического мышления; формирование основ программирования; развитие способностей к планированию, моделированию; обработка информации; развитие способности к абстрагированию и нахождению закономерностей.

5. Освоение ИКТ (информационно-коммуникационных технологий) и цифровых технологий; освоение медийных технологий; организация продуктивной деятельности на основе синтеза художественного и технического творчества.

6. Экспериментирование с живой и неживой природой формирование представлений об окружающем мире в опытно-экспериментальной деятельности; осознание единства всего живого в процессе наглядно-чувственного восприятия; формирование экологического сознания.

Преимущества STEM технологий:

- развивают любознательность;
- помогают выработать инженерные навыки;
- позволяют приобрести качества, необходимые для работы в команде;
- содействуют умению анализировать результаты проделанных мероприятий;
- способствуют наилучшей познавательной активности дошкольников.

Комплексный подход в обучении содействует наилучшему уровню развития мыслительных навыков и открывает большую дверь для выбора более перспективной и востребованной профессии. Современная методика непринужденно и легко вовлекает детей в научно-творческую деятельность. Это способствует планомерному развитию интеллектуальных способностей, которые необходимы во взрослой жизни.

Литература

1 Типовая учебная программа дошкольного воспитания и обучения (Приказ МОН РК от 12 августа 2016 года № 499).

2 Руководство к педагогическому просвещению родителей. – Алматы: Ассоциация «Образование для всех», ЮНЕСКО, 2012.

3 Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы, утвержденная Постановлением Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 988.

<https://primeminister.kz/ru/gosprogrammy/gosudarstvennaya-programma-razvitiya-obrazovaniya-i-nauki-respubliki-kazahstan-na-2020-2025-gody-9114129>.

4 Брыксина О.Ф., Тараканова Е.Н. STEM – образование: дань моде или необходимость? // О.Ф.Брыксина, Е.Н.Тараканова. Сборник материалов VIII Международной научно-практической конференции (21-24 июня 2016 года) «Инфо-стратегия 2016: общество, государство, образование». 2016. С.306-309.

5 Годунова Е.А., Рождественская Л.В. Многомерный взгляд на мир, или STEM, STEAM, STREAM подходы в образовательной практике. // Е.А. Годунова, Л.В. Рождественская. [Электронный ресурс]: <https://edugalaxy.intel.ru/index.php>.

6 Конюшенко С.М. STEM vs STEAM – образование: изменение понимания того, как учить / С.М. Конюшенко, М.С. Жукова, Е.А. Мошева // Известия Балтийской государственной академии рыбопромыслового флота: психолого-педагогические науки. – 2018. – № 2 (44). – С. 99-103.

7 Фролов А.В. Роль STEM-образования в «новой экономике» США / Вопросы новой экономики. – 2010. – № 4 (16). – С. 80-90.

8 Каримова Б.Т. STEM-образование – путь к успешности. Информационно методический журнал. № 1 (72), 2018. – С 27-29.

ГРНТИ 14.35.07

РАЗВИТИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ НА УРОКАХ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Жумажанова Г.И.

Старший преподаватель, Павлодарский педагогический университет, г.Павлодар

Шавалиева З.Ш.

К.п.н., ассоц.профессор, Павлодарский педагогический университет, г.Павлодар

Утюпова Г.Е.

Доктор философии (PhD), доцент, Павлодарский педагогический университет, г.Павлодар

В статье рассматривается тема о развитии грамотности на уроках в начальной школе. Функциональная грамотность – это уровень образованности, который может быть достигнут учащимися за время обучения в школе, и предполагает способность человека решать стандартные жизненные задачи в

различных сферах жизни. Основным навыком функциональной грамотности является читательская грамотность. В современном обществе обязательным условием для становления успешности личности необходимо уметь работать с информацией.

Ключевые слова: функциональная грамотность, деятельностная грамотность, информационная грамотность.

В отличие от элементарной грамотности как арифметические действия, функциональная грамотность – это уровень знаний, умений и навыков, обеспечивающий нормальное функционирование личности в системе социальных отношений, который считается минимально необходимым для осуществления жизнедеятельности личности в конкретной культурной среде.

Впервые термин «функциональная грамотность» был введен в 1957 году ЮНЕСКО наряду с понятиями «грамотность» и «минимальная грамотность».

Термину функциональная грамотность дали определение в сентябре 1965 году в г. Тегеран на Всемирном конгрессе министров просвещения по ликвидации неграмотности. В 1978 был пересмотрен текст рекомендации о международной стандартизации статистики в области образования, который был предложен ЮНЕСКО. Исходя из нового определения этого документа, грамотным считается тот, кто может участвовать во всех видах деятельности, в которых грамотность необходима для эффективного функционирования группы [7].

Грамотность – это навыки чтения, письма, счета и работы с документами. Минимальная грамотность – это способность читать и писать простые сообщения. Развитие функциональной грамотности – сложный, многосторонний, длительный процесс. Достичь нужных результатов можно лишь умело, грамотно сочетая в своей работе различные современные образовательные педагогические технологии.

В разработанной ЮНЕСКО Всемирной экспериментальной программе распространения грамотности концепция и стратегия функциональной грамотности понимались как обеспечение связи процесса овладения чтением и письмом и повышением производительности труда и улучшением условий жизни, т.е. ее смысл состоит в приближении образовательной деятельности к жизни. Отмеченное явление нашло свое отражение в Пересмотренной рекомендации ЮНЕСКО о международной стандартизации статистики образования, которая содержит следующее определение функционально грамотного человека: «Функционально грамотным считается тот, кто может участвовать во всех видах деятельности, в которых грамотность необходима для эффективного функционирования его группы и общины и которые дают ему также возможность продолжать пользоваться чтением, письмом и счетом для своего собственного развития и для развития общины».

В настоящих условиях развития общества традиционная элементарная грамотность становится недостаточной для современного человека.

Функциональная грамотность (лат.–направление) – степень подготовленности человека к выполнению возложенных на него или добровольно взятых на себя функций. Функциональную грамотность составляют: элементы лексической грамотности; умения человека понимать различного рода касающиеся его государственные акты и следовать им; соблюдение человеком норм общественной жизни и правил безопасности, требования технологических процессов, в которые он вовлечен; информационная и компьютерная грамотность. Этот начальный уровень функциональной грамотности характерен для передовых цивилизованных обществ. Существует и другой подход к пониманию функциональной грамотности, включающий: воспитанность человека в духе доброжелательности и дружелюбия, что обеспечивает культуру общения; личностно-профессиональную подготовленность; профессионально-технологическую подготовленность.

Функционально грамотная личность – это человек, ориентирующийся в мире и действующий в соответствии с общественными ценностями, ожиданиями и интересами. Основные признаки функционально грамотной личности: это человек самостоятельный, познающий и умеющий жить среди людей, обладающий определёнными качествами, которые авторы именуют общеучебными умениями или ключевыми компетенциями.

Некоторые ученые (О.Е. Лебедев, Е.И. Огарев, А.В. Хуторской) рассматривают функциональную грамотность с позиции образованности учащихся и образовательного результата.

Функциональная грамотность – это уровень образованности, который может быть достигнут учащимися за время обучения в школе, и предполагает способность человека решать стандартные жизненные задачи в различных сферах жизни. Выделяется несколько основных видов функциональной грамотности:

– коммуникативная грамотность, предполагающая свободное владение всеми видами речевой деятельности; способность адекватно понимать чужую устную и письменную речь; самостоятельно выражать свои мысли в устной и письменной речи, а также компьютерной, которая совмещает признаки устной и письменной форм речи;

– информационная грамотность – умение осуществлять поиск информации в учебниках и в справочной литературе, извлекать информацию из Интернета и компакт–дисков учебного содержания, а также из других различных источников, перерабатывать и систематизировать информацию и представлять ее разными способами;

– деятельностьная грамотность – это проявление организационных умений и навыков, а именно способности ставить и словесно формулировать цель деятельности, планировать и при необходимости изменять ее, словесно аргументируя эти изменения, осуществлять самоконтроль, самооценку, самокоррекцию и др.

Согласно АА. Леонтьеву «функциональная грамотность» – «способность человека использовать приобретаемые в течение жизни знания для решения

широкого диапазона жизненных задач в различных сферах человеческой деятельности, общения и социальных отношений». Современные исследователи определяют функциональную грамотность как социально–экономическое явление и связывают уровень ее сформированности с уровнем благосостояния населения и государства в целом.

Основы функциональной грамотности закладываются непосредственно в начальных классах. Именно в начальной школе идёт интенсивное обучение различным видам речевой деятельности: детей учат читать, писать, говорить и слушать. Основным навыком функциональной грамотности является читательская грамотность. В современном обществе обязательным условием для становления успешности личности необходимо уметь работать с информацией.

В начальной школе основной линией развития является умение грамматически и эффективно пользоваться русским языком в устной и письменной речи. Наличие функциональной грамотности по русскому языку и литературному чтению предполагает свободное владение всеми видами речевой деятельности (чтения, письма, говорения, слушания).

Для того, чтобы у обучающихся на уроках русского языка и литературного чтения развивалась функциональная грамотность, необходимо, чтобы у него был, прежде всего, интерес к данному предмету. Учителям начальной школы необходимо развивать интерес обучающихся к изучению русского языка посредством самого языка, а именно: показать обучающимся богатство и систематичность языка, тщательно отбирать материал для занятий и ответственно подходить к построению каждого урока.

Сущность функциональной грамотности состоит в способности личности самостоятельно осуществлять учебную деятельность и применять приобретенные знания, умения и навыки для решения жизненных задач в различных сферах человеческой деятельности, общения и социальных отношений. Составляющими функциональной грамотности являются умения (ключевые компетенции или универсальные учебные действия) определённого типа, основанные на прочных знаниях, а именно: организационные, интеллектуальные, оценочные и коммуникативные.

На уроках русского языка и литературы перед учителем стоит задача не просто научить ребенка читать и писать, но и развить способность учащегося свободно использовать свои навыки чтения и письма для получения информации из текста (понимания, сжатия, преобразования и т.д.), а также для передачи необходимой информации в реальном общении.

Русский язык–учебный предмет, познавательная ценность которого чрезвычайно осмысленно читать и воспринимать на слух, а также продуцировать тексты разных типов (информационного и прикладного характера, литературные тексты):

- уметь извлекать информацию из разных источников;
- учиться находить и критически оценивать информацию из средств массовой информации и Интернета;

- уметь пользоваться источниками и ссылаться на них;
- уметь читать таблицы, диаграммы, схемы, условные обозначения.

Уроки русского языка и литературы школьного курса обучения содействуют формированию функциональной грамотности у учащихся путем:

- формирования знаний о правилах, нормах и техниках чтения, письма, общения, создания письменного или устного текста, или высказывания;
- развития умения видеть орфографическую или пунктуационную задачу и решать ее при помощи правил или обращения к учебнику, справочнику или словарю;
- создания ситуаций свободного использования освоенных навыков чтения и письма для понимания и преобразования текста для целей передачи информации в новых ситуациях;
- развития универсальных способов деятельности – аналитических умений отличать причину и следствие, общее и частное, главное и второстепенное;
- создания ситуаций формирования высочайшего: на таких уроках формируется мышление, через язык осмысливаются общечеловеческие ценности, воспитывается личность, с помощью языка происходит интеллектуальное развитие ребенка, усвоение других учебных дисциплин.

Основная цель обучения предмету – воспитание и формирование разносторонне развитой языковой личности школьника, владеющей всеми видами речевой деятельности (слушание, чтение, говорение, письмо), готовой к творческому использованию полученных языковых знаний из области фонетики и графики, грамматики (морфология и синтаксис), лексики, морфемики в практической деятельности, в собственной жизни и в интересах общества.

Литература

1 Казахстанская карта детского чтения в аспекте формирования функциональной грамотности школьников. Методическое пособие. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2013. – 81 с

2 Послание первого Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан–2050»: новый политический курс состоявшегося государства» от 14 декабря 2012 года. – Астана, 2012. – 54 с.

3 Цукерман Г.А. Оценка читательской грамотности. РАО институт содержания и методов обучения отдел оценки качества общего образования. – М., 2010.–78 с.

4 Азимов Э.Г., Щукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам).// – М.: Издательство ИКАР, 2009. – 448 с.

ГРНТИ 14.23.09

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОЦИАЛИЗАЦИЯ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Омарова М.А.

Студент, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар

В статье рассматриваются теоретические основы социализации детей в организациях дошкольного воспитания средствами организации образовательных центров и проектной деятельности.

Ключевые слова: дошкольное воспитание, институт социализации, воспитательный процесс, образовательный центр, проектная деятельность.

Предметом рассмотрения является изучение проблем и особенностей процесса социализации личности ребенка-дошкольника цель написания статьи – выявить педагогические условия эффективности социализации личности ребенка в процессе взаимодействия семьи и дошкольного образовательного учреждения на основе современной теории и методологии.

Целевой аудиторией работы являются педагоги дошкольных организаций, реализующих ГПРОН на 2020-2025 г. Ожидаемым результатом станет повышение профессиональной компетентности педагогов в вопросах ранней социализации воспитанников дошкольных организаций через проектную деятельность. В современных условиях обновления начального образования в дошкольных организациях непременно следует усилить работу по ранней социализации детей, чтобы подготовить их в школу.

В общем понимании социализация есть процесс присвоения, приобретения социального, т.е. процесс, результатом которого является включение социального в структуру личности.

Понятие «социальное» имеет в истории психологии как минимум три трактовки: социальное как общечеловеческое, социальное как общественное, социальное как коллективное.

Рассмотрим для сравнения определение российского исследователя Б.Г.Парыгина: «Процесс социализации – вхождение в социальную среду, приспособления к ней, освоение определенных ролей и функций, которое вслед за своими предшественниками повторяет каждый отдельный индивид на протяжении всей истории своего формирования и развития».

Понимание социализации как адаптации делает акцент на личности, ее природной активности. Другая трактовка более акцентирует внимание на обществе: тогда социализация понимается как интернализация – перенесение

вовнутрь, в сознание, Я-концепцию личности норм, требований, ценностей общества. Этот подход в большей степени видится как объективный подход к человеку, так как человек здесь выступает как объект воздействия для общества.

Уровень развития личности соотносится со степенью её социализированности. Критерии зрелости личности, таким образом, предстают критериями социализации.

Среди критериев зрелости выделяют:

1) широта социальных связей, представленная на субъектном уровне: я – другой, я – другие, я – общество в целом, я – человечество;

2) мера развития личности как субъекта (основной показатель зрелости – переход к субъектному существованию);

3) характер деятельности – от присвоения к реализации и сознательному воспроизводству;

4) социальная компетентность (овладение социальными нормами – предметными и нормами отношений, которое невозможно без определённого уровня психического развития, также достигаемого в процессе социального научения).

Все критерии разделены на две группы:

– субъективные, отражающие меру глубины интериоризации норм, приращения их к ткани личности (психологический пласт);

– объективные, в которых проявляется способность личности реализовывать нормы, воспроизводить и передавать их (социально-психологический пласт).

В условиях дошкольной организации можно определить усвоение следующих социальных ролей ребенком дошкольного возраста: я – ребенок, я – сын или дочь, я – друг или подруга, я – гражданин, я – пешеход, участник дорожного движения, я – покупатель, я – член одного коллектива.

В настоящее время во всех странах СНГ осуществляется глубокое реформирование детских школьных учреждений, суть которого заключается в переориентации содержания образовательно-воспитательной работы с авторитарного на социально-личностное. В процессе реализации данной задачи педагоги и психологи нуждаются в социологическом осмыслении статуса детства, теоретико-методологическом обосновании их профессиональной деятельности. Возникает острая необходимость в научно-теоретическом осмыслении социальной сущности детских дошкольных учреждений в конкретно взятом обществе, конкретизации функциональных обязанностей, методологическом обосновании педагогического процесса с позиции социальных наук.

Анализ социальной практики Республики Казахстан выявил особенности транзитивного общества и проблемы экономического, социального и духовного характера в сфере образования. Социальная ситуация обуславливает поиск адекватных периоду и реальности решений, промежуточных и долгосрочных мер в развитии дошкольной системы образования. Общее предшкольное

образование детей 5-6 лет представляет одну из эффективных социальных мер подготовки всех детей к обучению в школе, социального контроля состояния их интеллектуального развития, физического, психологического состояния перед поступлением в школу. Это – целенаправленно организованный социально-педагогический процесс обучения и воспитания детей старшего дошкольного возраста, не посещавших детский сад. Для предшкольных групп детей характерна жизнедеятельность, организованная в соответствии с режимом детского сада и функциями детского дошкольного учреждения.

Таким образом, сущность процесса социализации заключается в переводе социальных норм во внутреннее поле личности. На основе и с помощью осознанных социальных норм человек фактически реализуется как личность.

В процессе социализации осуществляется переход от конкретно-личного и эмоционального отношения, от связи с отдельными лицами и привязанности к ним к принципиальным отношениям и связям, по мере развития обобщаются отношения и объекты этих отношений. По степени обобщенности выделяются несколько уровней отношений, в которых прослеживается динамика развития личности в процессе социализации. Эта динамика выражает суть процесса социализации, когда предполагается трансформация внешних социальных значений в интимные структуры личности и которая ориентирована на изначальную активность личности в процессе социализации.

Возникает необходимость раскрыть особенности и специфику процесса социализации ребенка дошкольного возраста. Важно выявить, какие факторы и механизмы оказывают влияние на процесс социализации ребенка. Из чего складывается социальная компетентность ребенка-дошкольника.

Освоение ребёнком общественных отношений наряду с овладением общественно выработанными способами анализа окружающей действительности, являются важными компонентами становления личности ребёнка.

Необходимо выделить общие моменты в характеристики личности ребёнка:

- наличие сознания;
- личность как качественный уровень психического развития;
- социальная сущность и детерминированность личности;
- произвольность (воля) в управлении собой при соотнесении с предметным миром и окружающими людьми.

Личность ребёнка формируется в предметной деятельности, взаимоотношениях со взрослыми и сверстниками, в общении, – посредством чего происходит становление ребёнка как субъекта жизнеосуществления.

Становления и овладение высшими психическими функциями (суть ядро личности), их социогенез происходит в процессе взаимодействия ребёнка с социальной действительностью в деятельности и общении; качественные возрастные новообразования являются показателями личностного развития.

Социализация индивида рассматривается в понятиях: «социальная ситуация развития», «ведущий вид деятельности», «личностные

новообразования», «кризис». Причём характеристика возраста рассматривается в континууме всего развития: взаимообусловленности и взаимодействия этих параметров в смежных возрастах (предшествующих и последующих).

На начальных этапах социального развития человека направление вхождения культуры в мир ребёнка будет доминировать над процессами распределения его жизненных сил: именно представления и знания о социальной действительности будут служить тем базисом, с опорой на который ребёнок, присвоив и усвоив социальное содержание из позиции субъекта деятельности, самостроительства, сможет преобразовывать окружающее, творить культуру, осуществлять себя как человека.

Процесс социализации ребёнка и знакомство его с культурой происходят под влиянием ряда факторов, определяющих направленность, динамику и характер ознакомления с социальной действительностью. Их учёт позволяет эффективно осуществлять управление процессом воспитания в ДОУ, а также прогнозировать траектории социального развития ребёнка.

В процессе социализации детей выделяют следующие особенности:

1) в отличие от взрослых, которые изменяют своё поведение чаще, чем установки (т.е. способны к самоуправлению, индивидуально и социально значимому действию), у детей корректируются базовые ценностные ориентации, которые закрепляются на уровне эмоционально-ценностных отношений в процессе вхождения в социум;

2) взрослые способны оценивать социальные нормы, критически к ним относиться; дети усваивают их, как предписанные регуляторы поведения;

3) социализация детей строится на подчинении взрослым, выполнении определённых правил и требований (без оценочных и рефлексивных процессов);

4) социализация взрослых ориентирована на овладение определёнными навыками (операционно-техническая сфера), у детей ведущая роль принадлежит мотивации поведения (мотивационно-потребностная сфера).

Данная специфика социализации ребёнка требует специальной организации деятельности взрослых – комплексного сопровождения социального становления ребёнка в процессе его воспитания, образования и развития.

Личность ребёнка может нормально развиваться лишь в социальных условиях. Роль и влияние социального мира на жизнь и развитие ребёнка может быть описана через совокупность факторов, обуславливающих процесс социализации подрастающего поколения.

Особое место в ряду факторов социализации занимает система воспитания подрастающего поколения. Общество через институты оказывает массовое, коллективное, групповое и индивидуальное воздействие на каждого ребёнка.

Приобретаемый опыт взаимодействия с социальной средой постепенно ложится в основу социального поведения, социальных оценок, осознания,

понимания, принятия мира людей и приводит к социальному развитию, к социализации.

ДОУ должно организовывать процесс усвоения детьми дошкольного возраста ценностей, социальных норм и правил в единстве мотивационного, когнитивного и деятельностно-практического компонента их жизнедеятельности, с учетом возрастных и индивидуальных особенностей каждого ребенка. Для достижения этого в дошкольном учреждении необходимо создать развивающую среду для насыщенного и безопасного жизнепрживания ребенка, сформировать представления о социальной действительности, эмоционально-ценностное отношение к ней, также необходимо включить ребенка в разнообразную деятельность и общение и на основе этого способствовать выработке творческой деятельности, закреплению знаний и формированию личностных качеств.

Можно сделать вывод, что сущность процесса социализации в дошкольной организации заключается в переводе социальных норм во внутреннее поле личности, в понимании ребенком азов социальных ролей, их взаимосвязи, что человек одновременно может играть несколько ролей, каждая из которых имеет свои особенности. Посредством ролевых игр, игр-драматизаций, работы образовательных центров, включения ребенка в проектную деятельность можно постепенно социализировать ребенка.

Литература

1 Типовая учебная программа дошкольного воспитания и обучения (Приказ МОН РК от 12 августа 2016 года № 499).

2 Руководство к педагогическому просвещению родителей. – Алматы: Ассоциация «Образование для всех», ЮНЕСКО, 2012.

3 Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы, утвержденная Постановлением Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 988. <https://primeminister.kz/ru/gosprogrammy/gosudarstvennaya-programma-razvitiya-obrazovaniya-i-nauki-respubliki-kazahstan-na-2020-2025-gody-9114129>.

4 Парыгин Б.Г. Социальная психология как наука. – Л.: Лениздат, 1967. – С. 124.

5 Лепешев Д.В., Жунусова С.М. Условия и методы успешной социализации детей с особыми педагогическими потребностями. <https://www.azbyka.kz/usloviya-i-metody-uspeshnoy-socializacii-detey-s-osobymi-pedagogicheskimi-potrebnostyami>.

6 Жиенбаева С.Н., Сыздыкбаева А.Д. Проектная деятельность – как инновационный феномен в дошкольном образовании.

7 Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 276-392.

8 Социализация детей в дошкольном возрасте: учебное пособие для бакалавриата и магистратуры / под научной редакцией С.А. Козловой. – 2-е изд. – Москва: Издательство Юрайт, 2019. – 195 с.

ҒТАМР 14.09.43

ТӘРТІБІ ҚИЫН ОҚУШЫЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ

Мосенова Н.

Студент, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Шавалиева З.Ш.

П.ғ.к., қауымд. профессор, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Ұсынылып отырған мақалада тәртібі қиын оқушыларды тәрбиелеу мен оқыту қазіргі уақытта әлеуметтік-педагогикалық мәселе ретінде қарастырылады. Тәртібі қиын оқушылар санының жылдан жылға артып келе жатқандығын көрсетеді. Қиын оқушыларға көбіне жасөспірімдерді, қазіргі таңда бастауыш сынып оқушыларының арасында да осы топқа жататындар аз емес екендігі байқалады.

Түйін сөздер: педагогика, отбасы, қиын бала, әлеуметтік, мәселе, тәрбие, мектеп, оқушылар.

Қиын балалардың отбасындағы беріктігі және өнегелі отбасында өнегелі ұрпақ тәрбиеленетіні сөзсіз. Ағартушы-педагогтың бұл пікірінен байқағанымыз, адамгершілікті оқу-тәрбие үрдісінің арқауы ете отырып, бала тәрбиесінде мұғалімнің рөлі ерекше екендігін түсіндіреді. Әрине, бұл мәселе қазіргі уақытта да маңыздылығын жоғалтпағандығы белгілі. Бірде бір адамзат қоғамы өзінен бұрынғы аға буынның ақыл-ойын, тәрбиелік тәжірибесін пайдаланбай өмір сүрген емес.

Жалпы, мінез-құлықтағы қиындық және «қиын балалар» түсінігі 1920-1930 жылдары пайда бола бастады. А. Макаренко, С. Шацкий, Л. Выготский, П.Блонский, тағы басқалар «қиын» балалар мәселелерін жан-жақты зерттеді. Ж. Баласағұни «Құтты білік» дастанында адамгершілік тәрбиесін тұлға бойындағы адамдық, парасаттылық, имандылық, тектілік және ізгілік қасиеттерін

қалыптастырумен байланыстырады. Оның «Адамшылық жаса, адамға адам бол, Адам атын мақтаныш қып адал бол» деген ой-пікірлері әл-Фарабидің идеяларымен үндесіп жатыр [1].

Осы ой-пікірлерлерге ой жүгіртсек, қазақ даласында тұңғыш мектеп ашып, болашаққа оқу-білім сәулесін таратқан халқымыздың ағартушы-педагогы Ыбырай Алтынсарин, ұлы ғұлама Абай Құнанбайұлы, көрнекті қоғам қайраткері, ғалым-ұстаз Ахмет Байтұрсынұлы, қазақ жерінде тұңғыш ұлттық педагогика, психология пәндерінің негізін қалаған. Мағжан Жұмабаев, Жүсіпбек Аймауытовтардың шығармаларынан да орын тауып, кешегіні бүгінгімен жалғастырып келе жатқан игілігі мол асыл қазына болып отыр [2].

Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық қызметінде мұғалімдердің бала тәрбиесінде адамгершілік мәселесіне жоғары талап қоя білу байқалады. Ыбырай Алтынсарин досы Н.И. Ильминскийге 1861 жылы қаңтардың 19 жұлдызында жазған хатында: «Осы жылы қаңтардың 8 жұлдызында менің көптен күткен ісім орындалып, мектеп ашылды. Оған 14 қазақ баласы кірді, бәрі де жақсы, есті балалар. Мен балаларды оқытуға, қойға шапқан аш қасқырдай, өте қызу кірісіп кеттім. Кейін парақор болып шықпаулары үшін оларға адамгершілік жағынан әсер етуге бар күшімді салып отырмын», – деп өзінің сүйікті ісіне белсене кіріскендігін зор қуанышпен жеткізді [3].

Ж. Аймауытов баланы саналы азамат етіп тәрбиелеуге байланысты құнды пікірлер айтқаны белгілі. Ол «тәрбиенің негізгі мақсаты – мінезді түзеу, адамгершілікке қызмет ету, адал еңбек ете білуге тәрбиелеу» деген қағиданы қолдай келіп, «баланы тәрбиелеу үшін әрбір тәрбиешінің өзі тәрбиелі болуы керек. Себебі бала айтып ұқтырғаннан гөрі, көргеніне көп еліктегіш келеді. Солай болған соң балаға не жақсы мінез болсын, іспен көрсету керек», дейді.

«Тәрбие мақсаты- баланы тәрбиешінің дәл өзіндей қылып шығару емес, болашақ өз заманына лайық қылып шығару ғой» деп М. Жұмабаев тәрбие мақсатын келер күн талабымен байланыстырғысы келеді. Қазіргі таңда, ақпараттың дамыған заманында, бәсекеге бейімді ұрпақ тәрбиелеу оңай іс емес. Интернет желісімен санасын улап, психологиясы әлсіз, тынымсыз, шыдамсыз оқушыларды өмірдің алауан түрлі сынына дайындаудың қиындығын М. Жұмабаев болжап дұрыс айтқан [4].

Қиын балаларды тәрбиелеу мәселесі ХХ ғасырдың 20-30 жж. бастап, күні бүгінге дейін педагогтардың, психологтардың және заңгерлердің зерттеулеріне арқау болып, әр жақты қарастырылып келе жатыр. «Қиын», «педагогикалық ықпалдан тыс қалған», «тәрбиесі қиын» балалар түсініктеріне келер болсақ, алдымен, қиын балалар деп тәрбиесінде кем-кетігі бар балаларды, педагогикалық ықпалдан тыс қалғандарды, тәрбиеші, ата-ана қарауынсыз қалғандарды, тәрбиесі қиын және мінез-құлқында ауытқушылықтар басым балалар қатарына жатқызуға болады. Оларды жалпы және өзіндік ерекшеліктерге қарап бөлуге болады. Тәрбиесі қиын балалар мәселесі педагогикалық тұрғыдан Д. Дриль, А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинский, психологтардан В.Г.Ананьев, А.Г. Асмолов, А.А. Бодолев, В.В. Давыдов, А.Н. Леонтьев, отандық педагог-ғалымдардан Г.А. Уманов, В.В. Тифонов, Л.К. Керімов,

отандық психологтардан М.М. Мұқанов, Ж.Н. Намазбаева және тағы басқалар қарастырса, әлеуметтану саласы бойынша Ш.Е. Жаманбалаева өз зерттеулерінде жасөспірімдердің әлеуметтік және жеке даралық білімдері мен өмір тәжірибелерінде адамзат қоғамының жетістіктерін рухани байлықтарын игеріп, мінез-құлқын, дүниетанымын қалыптастырып, күнделікті жүріс-тұрыстарын басқарып отыруға өз билктері мен бостандықтарының алатын орнын айқындаған [5].

Л.К. Керімов өз еңбегінде қиын оқушыны жеке дара қайта тәрбиелеу тұжырымдамасын және ондағы педагогтың іс-әрекетінің белгілі жүйесін көрсетсе, Ш.Е. Жаманбалаева мінез-құлығында ауытқушылық бар балалардың әлеуметтік аспектілерін қарастырған.

Қазіргі кезде педагогикалық, психологиялық әдебиеттерде көмек көрсету стратегиясы ретінде сипатталады. Аталмыш стратегия педагогтың оқушы мәселесін түсініп, шешу жолын тауып, жағдаятты өзгертуге көмектеседі. Педагог оқушыға қолдау көрсетеді, оған өз мейірімін төгеді, басқаша айтқанда, сәтсіздіктер мен кедергілірге қарамастан, ең мықтысы болуға талпынатын өзіндік жеке тұлға ретінде қабылдайды. Қолдау келесідей жағдайлардан көрінеді: яғни педагог адамды емес, оның іс-әрекетін бағалайды және тұлға ретіндегі сәтсіздіктеріне қарамастан, сөзсіз, тұлға ретінде қабылдайды. Өзара ықпалдастық нәтежесі – оқушының өз-өзімен қарым-қатынасы, өзіне деген сенімділігі, өз мінез-құлқын бақылай алуы, мықты тұлға ретінде қалыптасуға деген ынтасы болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалары. – Алматы: Ғылым, 1994. 76-77 б.
- 2 Керімов Л.К. «Қиын» оқушылар және оларды қайта тәрбиелеу мәселелері. – Алматы: Жазушы, 1991. – 25 б.
- 3 Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика. – Алматы: Атамұра, 2000. – 83-84 б.
- 4 Қоянбаев Ж.Б. Отбасы балалар және жеткіншектер тәрбиесі. – Алматы: Рауан, 1990. – 234 б.
- 5 Мұқатаева Қ. «Отбасылық тәрбиенің проблемалары. Жанұя мен мектептегі тәрбие». – Алматы баспасы, 2007, №2 басылым, – 349 б.

ҒТАМР 14.25.07

ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУДА ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІ СӨЙЛЕУ ӘРЕКЕТІН БЕЛСЕНДІРУШІ ҚҰРАЛ РЕТІНДЕ ПАЙДАЛАНУ

Мырхалық Насиха

Студент, Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты, Арқалық қ.

Багитжанова Ш.С.

*Ғылыми жетекші, Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты,
Арқалық қ.*

В данной статье рассматривается использование фразеологизмов в обучении иностранному языку как средство активизации речевой деятельности. Уточнено, что работа с фразеологизмами стимулирует развитие речи, вместе с развитием речи происходит и развитие мышления. Кроме того, раскрыты основные особенности и значения фразеологических единиц, особо обращается внимание на их важностью.

Ключевые слова: иностранный язык, английский язык, фразеология, фразеологизмы, коммуникация.

«Қарым-қатынас» сөзі қазіргі уақытта сөйлеу айналымында кеңінен қолданылатын көптеген құнды сөздердің бірі болып табылады. Ол латынның «communika» сөзінен шыққан, «мен жалпы жасаймын, байланыстырамын, сөйлесемін» дегенді білдіреді. Ал сөйлеу – бұл адамдарға бірлескен қызметінде, қоғамдық өмірде, ақпарат алмасуда, танымда, білім беруде қажет болатын қарым-қатынас түрлерінің бірі [1].

Сөйлеу – адамдардың әлеуметтік болмысының ажырамас бөлігі, адамзат қоғамының өмір сүруінің қажетті шарты. Сөйлеу – адамның танымдық іс-әрекетінің қажетті шарты. Сөйлеудің арқасында адам білім алады, білім алады және оларды жеткізеді. Сөйлеу – санаға әсер ету, дүниетанымды, мінез-құлық нормаларын дамыту, талғамдарды қалыптастыру құралы; адамның қарым-қатынастағы, белгілі бір адамдар тобымен танысудағы жеке қажеттіліктерін қанағаттандыру құралы. Адам табиғаты бойынша әлеуметтік тіршілік иесі бола отырып, басқа адамдармен байланыссыз өмір сүре алмайды: ол кеңесіп, ойларымен, тәжірибелерімен бөлісіп, жанашырлық танытып, түсіністік іздеуі керек және т.б. жалпы алғанда, сөйлеу адамның қалыптасуында маңызды [2].

Ауызша сөйлеуді қалыптастырудың тиімді әдістерінің бірі – фразеологиялық бірліктер. Фразеология арқылы біз тұрақты, бейнелі,

эмоционалды зарядталған, интегралды мағынасы бар сөз тіркестерін түсіне аламыз. Сөйлемде фразеология әрқашан сөйлем мүшелерінің бірі болып табылады. Ол негізінен сөйлеу, журналистік және көркем сөйлеу стильдерінде қолданылады. Байланыс процесінде фразеологиялық бірліктерді қолданумен біз дағдылардың барлық жиынтығына, оның ішінде байланыс серіктесін түсіну қабілетіне, коммуникациялық ниеттерді жүзеге асыруды және сөйлеу міндеттеріне толық байланыс актісі ретінде қол жеткізе аламыз. Бұл барлық аспектілерді қамтамасыз ететін коммуникациялық стратегия болып табылады. Фразеологиялық бірліктерді құрастыру мүмкін емес, оларды есте сақтау керек, және біз оларды неғұрлым көп білетін болсақ, біз өз ойларымызды дәлірек және түрлі түрде білдіре аламыз. Сөйлеу неғұрлым бейнелі болса, соғұрлым ол жарқын, жанды, қызықты болады, ол кімге қарайтынына әсер етеді.

Фразеологиялық құралдардың эстетикалық рөлі автордың қажетті материалды бөліп алып, оны мәтінге енгізу қабілетімен анықталады. Сөздік қорында фразеологиялық бірліктері бар адамның сөйлеуі жарқын, эмоционалды, әңгімелесушінің сипатын ашады, тыңдаушыларды тартады, қарым-қатынасты қызықты және жанды етеді. Бүгінгі таңда сөйлеудегі фразеологиялық бірліктерді лексикалық мағынасына сәйкес қолдану қабілетін дамыту маңызды:

Көптеген ғалымдар фразеологиялық бірліктерді зерттеу мәселесіне жүгінді. Теорияда фразеологиялық бірліктердің семантикалық және құрылымдық – грамматикалық қасиеттері егжей-тегжейлі сипаттаған А.А.Шахматов пен В.В. Виноградовтың еңбектері тұрақты мәнге ие. О.С.Ахматова, Н.М. Шанский, А.И. Молотков осы саладағы зерттеулерді жалғастырды [3]. Ал, лингвистер, әдетте, сөйлеу туралы оны тілмен салыстыру тұрғысынан жазады. Олар үшін тіл – «бұл адамдардың қарым-қатынасына

қызмет ететін және ұжымның санасында нақты ойлардан, сезімдерден, тілектерден алшақтататын әдеби бірліктер жүйесі, ал сөйлеу – бұл оның заңдары мен материалдарынан және белгілі бір мазмұнның талаптарына сәйкес құрылған тізбек» [4]. Осыған қарай да шетел тілін үйренушілер сай дәрежеде қиындықтарға тап болады дей аламыз.

Фразеологизмдермен жұмыс сөйлеудің дамуын ынталандырады. Сөйлеудің дамуымен біргелікте ойлаудың дамуы жүретіні белгілі. Ойлау сөйлеу қарым-қатынасында жетілдіріледі. Сондықтан, айқын, дұрыс, мәнерлі сөйлеуді дамыту бойынша жұмыс жасай отырып, мұғалім бір уақытта мектеп оқушыларының ойлау қабілетін дамытады, оны сапалы жаңа деңгейге көтереді.

Тілдің тұрақты комбинацияларымен жұмыс жасау – абстракциялау қабілетін қалыптастыруға ықпал етеді, ал абстракция студенттердің ақыл-ой әрекетінің құрылымдық құрамдас бөлігі болып табылады, өйткені оның негізінде тұжырымдамалар жалпыланады және қалыптасады. Фразеологиялық бірліктерді этимологиялық тұрғыдан қарастыру, әр кескіннің шынайы көзін табу балаларға әрі қарай оқу кезінде пайдалы болмайтын зерттеу жұмыстарының негізін қалауға көмектеседі [5].

Фразеологиялық бірліктерді зерттеу сөйлеу мәдениеті бойынша жұмыстың ажырамас бөлігі болып табылады, олардың мазмұны мен әдістемесін анықтау қазір балалардың сөйлеу мәдениетінің төмен деңгейіне байланысты көп көңіл бөлінеді. Біздің студенттердің сөйлеуі көбінесе экспрессивтіліктің төмендігімен, тілдік құралдарды орынсыз, дәл емес қолданумен сипатталады. Сондықтан бастауыш сынып оқушыларына өз пікірлерін құру кезінде тіл құралдарын дұрыс таңдауға ғана емес, сонымен қатар дұрыс таңдауға да үйрету қажет.

Шетел тілін оқушыларының сөздігін жандандыру, фразеологиялық бірліктерді өз мәтіндерінде қолдану үшін келесі оқу жаттығулары қарастырылған: көрсетілген фразеологизмдермен сөйлемдер мен мәтіндерді құрастыру, белгілі бір тақырыптағы фразеологиялық бірліктерді немесе мәтіннің негізгі ойларына сәйкес таңдау, мәтінге негізгі тіркестер ретінде әрекет ететін фразеологиялық бірліктерді таңдау және жазу. Шетел тілін оқушыларының бейнелі сөйлеуін қалыптастыруға бағытталған әдіс ретінде сөйлемдердің нұсқаларын фразеологизммен және синонимдік сөзбен салыстыруды қолдану ұсынылады. Шетел тілі курсының маңызды міндеттерінің бірі-оқушылардың үйлесімді сөйлеуін дамыту. Бұл мәселені шешу оқу мақсатын жүзеге асырумен тікелей байланысты және мектеп оқушыларын шетел тілін еркін меңгеруге үйрету, яғни оны белсенді өндірістік және әлеуметтік қызмет үшін, сөйлеу деңгейін көтеру үшін өз бетінше жұмыс жасау үшін қажет дәрежеде меңгеру [6].

Қорытындылай келе, шет тілін оқытуда фразеологизмдерді сөйлеу әрекетін белсендіруші құрал ретінде пайдалану – сенімді сөздің мағынасы өсіп келе жатқан кезде өте маңызды. Қазіргі таңда, шетел тілін оқытудың мақсаты – тек білім беру ғана емес, сонымен бірге осы білімді өмірде қолдана алатын,

қарым-қатынас жасай алатын және ішкі мәдениеті бар ойлаушы және сезімтал адамды дайындауы керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Атарщикова Т.Н. Фразеологизмы как средство активизации речевой деятельности. 2017.
- 2 Львов М.Р. Речь младших школьников и пути ее развития. «Просвещение», 1975.
- 3 <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=863025>.
- 4 Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка. 1977.
- 5 Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. Лексикология и лексикография. 1977.
- 6 Леонтьев А.Л. Язык, речь, речевая деятельность. 1979.

ҒТАМР 14.35.07

ШЕТЕЛ ТІЛІ САБАҒЫНДА СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗДІК ЖҰМЫС АРҚЫЛЫ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТАРЫ

Асенбаева А., Толегенова З.

Студенттер, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ.

Турганбаева Т.Т.

Ғылыми жетекші, аға оқытушы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ.

Бұл мақалада шетел тілі сабағында студенттердің өздік жұмыс арқылы танымдық қызығушылықтары жайлы қарастырылады. Сонымен қатар қазіргі уақыттағы еліміздегі білім жүйесі, ХХІ ғасырдағы білім берудің басымды мақсаттары және «шетел тілі» пәні жайлы жалпы түсінік қалыптастыру, оның ішінде шетел тілі сабағында студенттердің қызығушылығын арттыру үшін өзіндік жұмыстың бірнеше түрлері көрсетіледі. Мақалада шетелдік және отандық ғалымдардың тұжырымдарына сүйене отырып, студенттердің өзіндік жұмыстарының ұйымдастырылуын, сондай-ақ шетел тілінің маңыздылығы да көрсетіледі.

Түйін сөздер: халықаралық, танымдық, шет тілі, өзіндік жұмыс, әдіс, қызығушылық.

Қазіргі уақытта еліміздің білім беру жүйесінде білім беру құрылымын оңтайландыруға бағытталған және нарықтық қоғам құру талаптарына толық сәйкес келетін өзгерістер болып жатыр. Қазақстандағы ондаған жылдар бойы қалыптасқан дәстүрлі білім беру үлгісі елімізде және бүкіл әлемдегі болып жатқан аса зор және шапшаң қоғамдық-экономикалық өзгерістерге ілесе алмауының мүмкіндігі күн өткен сайын ерекше сезілуде. Бүгінгі күні қоғам білім беру жүйесінен жан-жақты дамыған, өздігінен жұмыс істей алатын, ерекше жағдайларда әрекет жасай алатын және үздіксіз білім алуға талабы бар жастарды дайындауды талап етуде. Қазақстан Республикасында 2015 жылға дейін білім беру жүйесін дамытудың концепциясы бүкіл білім беру жүйесін түгелдей қайта құру және жаңарту үрдісіндегі басты әдіснамалық құжат ретінде, қазіргі кезеңде әлемдік кеңістікте жүріп жатқан ағымдардың басты талаптарын басшылыққа алып отыр. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың халыққа жолдауында мемлекетіміздің стратегиясының аса маңызды бағыттарының бірі бүкіләлемдік қоғамдастықта Қазақстанның орнын анықтайтын білімді кадрлармен қамтамасыз ете алатын білім жүйесі екенін және оны жан-жақты дамыту керектігін атап өткен. Елбасы 2010 жылғы жолдауында заманға сай білім алуға және озық технологияларды игеруге мүмкіндік беретін білім берудің тиімді инфрақұрылымын жасауды аяқтау керектігін баса айтты. Демек, жоғары мектеп алдында үздіксіз білім алу жағдайында шығармашылықпен жұмыс істей алатын жастарды тәрбиелеу мәселесі бірінші кезекте тұр. Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру саласындағы заңнамалық жаңа нормалары контекстінде студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастыруға ерекше мән беруді талап етеді. Сонымен қатар ХХІ ғасырдағы білім берудің басымды мақсатының бірі – әртүрлі пәндік білімді өз бетімен меңгерудің тәсілдерін игеруге және оны өмірдің сан алуан жағдаяттарында пайдалана алатын өзін-өзі дамытатын, өзін-өзі жетілдіретін және өзін-өзі тәрбиелейтін тұлғаны қалыптастыру. Бүгінгі таңда ақпараттың қарқынды өсуі жағдайында білім беру сапасын арттыру студенттердің өзіндік жұмыстарын ұйымдастыру үрдісін ізгілендіру мәселесін өзектендіреді.

Шет тілі – кең қолданыстағы халықаралық тіл. Шет тілдерін білу қазіргі таңда заман талабына айналуда. Сондықтан да, оқытудың табысы көбіне шет тілін оқыту әдістемесіне және мұғалімнің әр түрлі оқыту әдістері мен тәсілдерін қолдана білуіне байланысты. Шет тілінде білім берудің негізгі мақсаты – шет тілін практикалық білу.

Шетел тілі сабағында студенттің өзіндік жұмысы практикалық міндеттерді іске асырумен, яғни логикалық ойлауды дамытуды қамтамасыз етумен, творчестволық белсенділікті арттырумен, оқу материалдарын меңгеруде зерттеу тәсілін қолданумен байланысты. Ресей ғалымы И.А. Зимняя шетел тілдерін оқыту әдістемесінде өздік жұмыстың үш түрін қарастырады:

аудиториялық сабақ уақытында, лабораториялық жұмыс барысында және университеттен тыс уақытта. Аталған өздік жұмысының тек соңғы түрін ғана аудиториядан тыс жұмыс ретінде өте жиі қарастырады. Шетел тілдерін оқытудың көзқарасы тұрғысынан қарайтын болсақ, ұсынған түсініктің анықтамасын атап өту керек. И.А. Зимняяның айтуы бойынша, кең мағынадағы оқытушымен бірлесе отырып ұйымдастырылған өздік жұмысы дегеніміз – бұл студентке оқытушымен берілген немесе студент өзі өңдеген бағдарлама бойынша аудиторияда және аудиториядан тыс жұмыстармен қатар ұйымдастырылатын қызмет түрі. «Аудиториядан тыс өздік жұмыс» түсінігіне неғұрлым толық анықтама берген В.М. Шур болатын, оның тұжырымдамасы бойынша: «аудиториядан тыс өздік жұмысы дегеніміз – бұл, бір жағынан, студенттердің өздігімен үйде немесе оқытушының басқаруынсыз лабораториялық жұмыс барысында орындалатын және, екінші жағынан, оқытушының қадағалауымен немесе оның үнемі кеңес беруімен жүргізілетін студенттердің өздік жұмысы. Сонымен студенттердің оқытушымен қатар, сабақтан тыс өздік жұмысы да, аудиториялық сағаттарда да бір ғана тапсырманы шешуге бағытталған, яғни студенттерді қарым-қатынасты тіл қызметіне үйретуге байланысты, тапсырмаларды шешуге үйрету.

Біздің ойымызша, шет тілі сабағында студенттің өзіндік жұмысын үлкен екі топқа бөліп қарастыруға болады. Бұл – оқытушының жетекшілігімен орындалатын студенттердің өзіндік жұмысы, яғни аудиториялық оқу сабағы жүргізілу кезіндегі студенттердің орындайтын өзіндік және аудиториялық сабақтан тыс уақытта студенттердің өзіндік жұмысы. Студенттің өзіндік жұмысы оқытушының жетекшілігімен аралық бақылау жүргізу кезінде, лекция, практика сабақтарында жүргізілуге тиісті. Студенттердің өзіндік жұмысы оқытушының тікелей қатысуымен және белсенді болуы арқылы жүргізілуі қажет.

Қазіргі кезде білім беру мекемелерінде ағылшын тілін меңгеруге аса көп көңіл бөлінген. Барлық мектептерде дерлік ағылшын тілі бастауыш сыныптардан бастап оқытыла бастады. Мектеп оқушылары, студенттер ағылшын тілінде еркін сөйлеуді мақсат етеді, себебі олар өзінің болашақ оқуы мен қызметіне шетел тілінің қажет екендігінен жақсы түсінеді. Қазіргі таңда ағылшын тілі мұғалімдерінің басты мәселесі оқушылардың, студенттердің шет тілін оқуға деген қызығушылығын дамыту. ХХІ ғасыр жаңа технологиялар ғасыры. Сондықтан қазіргі күні шетел тілін түрлі жаңа технологияларды қолдана отырып студенттер қызығушылығын арттыруға және шет тілін жылдам әрі тиімді үйреніп алуға болады. Сондықтан оқытушы студентті ынталандыру, пәнге деген қызығушылығын арттыру мақсатында сабақты төмендегідей жолдармен өткізуіне болады:

– Сабақта тақырыпқа байланысты схемаларды, кестелерді, суреттерді кең көлемде қолдану;

– Интерактивті тақтаны қолдану арқылы тақырыпқа қатысты слайд-шоу, бейнетаспаларды көрсету;

- Сабақты ойын түрінде өткізу;
- Сабақта техникалық құралдарды тиімді қолдану.

Шетел тілі сабағында студенттердің қызығушылығын арттыру үшін өзіндік жұмыстың бірнеше түрлерін қарастыруға болады. Мысалы: ауызша жауап, реферат қорғау, ойын жүргізу, глоссарий жазу, тақырып бойынша шолу жасау, ситуациялық міндетті шешу, жеке, топ түрінде проект жазу, қатені анықтау, іскерлік ойындар, топтық турнир, презентация және брейнг-ринг. Бұл аталған тапсырмалар студенттердің логикалық ойын қалыптастыруға, теорияны практикамен ұштастыра алуға, сабақта уақытты тиімді пайдалануға, активті тану процессін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Біздің ойымызша, оқытушы өз сабағындағы теориялық мәселелерді практикамен ұштастырса, дәлелдесе, ол студенттердің қызығушылығын арттырады. Семинар сабағында жаттығуларды қолдану, студенттердің білім деңгейін анықтауға мүмкіндік туғызады, ал өздік жұмыс студенттердің сол материалды дұрыс меңгергендігін немесе меңгермегендігін анықтауға жағдай жасайды.

Пәнге деген қызығушылықты арттыруда ең көп қолданылатын тиімді тәсіл сабақты ойын түрінде өткізу болып табылады. Сабақты ойын түрінде өткізу оқушылардың, студенттердің грамматиканы, лексиканы тез меңгеруге көмектеседі. Сонымен қатар, ойынды сүйіспеншілікпен екі тарапта ойнайды. Ойын кезінде жақсы оқитындар да, нашар оқитындар да тең. Сол себепті ойын кезіндегі теңдік сезімі, студенттер тапсырманың қолынан келетінін сезінуі, еркін атмосфера әрбір студентке өз бойындағы ұялшақтық сезімін жеңуге, өз ойын еркін білдіруге, топта бірлесе жұмыс істеуге көмектеседі. Ойындар келесідей маңызды әдістемелік тапсырмалардың орындалуына мүмкіндік туғызады.

1. Студенттердің сөйлеу арқылы араласуына психологиялық дайындығын жасауға;

2. Студенттердің тіл материалын көп қайталауына табиғи қажеттілікті қамтамасыз етуге;

3. Сөйлеудің жалпы алғанда күтпеген жағдайға дайындығы болып табылатын студенттердің қажетті сөйлеу үлгісін таңдап алуға жаттықтырады.

Сонымен қатар, сабақта электронды кітаптарды пайдаланудың да маңызы өте зор. Себебі ол студенттің танымдық көзқарасын қалыптастыруға, ізденісін ұлғайтуға, шығармашылық қабілетін арттыруға, өзіндік жұмыстарды тез орындауға көмектеседі. Қазіргі таңда оқу процесінде жаңа технологияларды қолдану аса маңызды. Себебі әлемде болып жатқан пандемияға байланысты барлық оқушылар мен студенттер онлайн форматта білім алу үстінде. Осының арқасында шетел тілі сабақтарын жүргізуде жаңа технологияларды барлық сфераларда қолданып жатырмыз. Интернет – технологиялар ақпаратты іздеуге, халықаралық ғылыми жобаларды әзірлеуге, ғылыми зерттеулер жүргізуге үлкен мүмкіндіктер туғызады. Сондықтан ағылшын тілі сабағында студенттің оқу-танымдық көзқарастарын дамыту үшін, ең алдымен ағылшын тіліне деген қызығушылығын артырудың жолдарын іздестіруіміз керек. Сондықтан, тіл үйренушілердің тілге қызығушылығын арттыру ең біріншіден ұстаздарға

байланысты деген пікірдеміз. Егер оқытушы ағылшын тілі сабағында түрлі әдіс-тәсілдерді пайдаланса, біздің сабаққа деген ынтамыз зор болар еді. Студенттердің танымдық белсенділігін арттыру, таным қабілеттілігінің оянуына түрткі болу – оқытудың негізгі мәселелерінің бірі. Студенттердің танымдық белсенділігі өз кезеңінде қабылдау, есте сақтау, қиялдау үрдістері мен зейіннің тұрақты күйін қажет етеді. Студенттің өзіндік сезімдік танымы негізінде қабылданған білімі мен дағдысы, ептілігі мен шеберлігі әлдеқайда нәтижелі әрі жемісті болады.

Сонымен бірге студенттердің өзіндік жұмыстарын ұйымдастыру мәселесін де көптеген ғалымдар зерттеген. Қазіргі заманғы жағдайда студенттердің өзіндік жұмысы жоғары оқу орнында болашақ маман ретінде кәсіби білім алу барысында өз білімін жүйелі және мақсатты деңгейде арттыруға бағыталған білім базасын қалыптастырудың басымды және тиімді түрі ретінде зерттелінеді. Сондықтан студенттердің өзіндік жұмысын оны ұйымдастырудың теориялық және әдіснамалық негіздерін және оқытудың компьютерлік технологиясы негізінде дидактикалық мүмкіндіктерін айқындау қажет. Е.Ю. Лаптева студенттердің өз бетімен жұмысын ұйымдастыруды тұлғалық, іс-әрекеттік, проблемалық, модульдік, мәдениет, контекстік, дифференциация, жекелік тұрғыдан зерттейді. Ол Ресей және Ұлыбритания студенттерінің өз бетімен жұмысын ұйымдастырудың гуманистік тәсілдерін салыстыра отырып, негіздейді. Студенттердің өз бетімен жұмыстарын жетілдірудің дидактикалық шарттарын анықтап, осы үрдісті ұйымдастырудың басымды бағыттарын айқындайды. Е.А. Михалевич студенттердің өзіндік жұмыстарын жоғары оқу орнының педагогикалық үдерісін гуманизациялау факторы ретінде зерттейді. Ол жоғары кәсіби білім мәселесін зерделеп, педагогикалық шарттарын айқындайды. Оның пікірінше, өзіндік жұмыстар педагогикалық үдерісті гуманизациялау факторы ретінде студенттің өзін-өзі өзектендіруіне, оның өзіндік жұмысқа, тұлғалық және пәндік тұрғыдан өзін-өзі реттеуіне, жалпы дайындығын дамытуына мүмкіндік туғызады. Сондай-ақ оқытушылардың кәсіби педагогикалық іс-әрекетінің гуманистік бағыттылығының болашақ мамандардың тұлғалық-кәсіби фасилитациясына негізделген рөлін анықтайды. Студенттердің өз бетімен танымдық іс-әрекетін белсендендіру қойылған мақсат пен міндеттерді жүзеге асыру, шешу тәсілдерінің күрделілік дәрежесіне қарай кеңінен қолданылады. А.А. Леонтьев студенттердің оқыту үрдісінде мақсаты мен жоспарлауы бойынша түрлі ерекшеліктерге ие өзіндік жұмыс жасауының төрт түрін бөліп көрсетеді: алдағы қызметті оқытушымен бірге жоспарлау көмегімен жүзеге асырылатын жұмыстар; оқытушы мақсат қойғаннан соң, студенттің өз бетімен жоспарын құрастырып, орындайтын жұмыстар; берілген тапсырма шеңберінде студенттің өзіндік қызметінің мақсаты мен жоспарын анықтауға мүмкіндік беретін жұмыстар; студенттің оқытушының көмегінен оқу қызметін автономды түрде толықтай өз бетімен жүзеге асыратын жұмыстар. Сонымен студенттердің оқыту үрдісінде осы бағыттардағы өз бетімен орындайтын жұмыстары өзінің танымдық әрекетін жоспарлау, танымдық дербестігін қалыптастыру

тәжірибелерін жинақтауға мүмкіндік береді. Мұндағы ең маңыздысы білім алуға ізгілік қарым-қатынасын қамтамасыз ететін жағдайларды жасау болып табылады. Педагогикалық және педагогикалық әдебиеттерде жоғары оқу орнындағы өзіндік жұмыстың түрлері мен құрылымы, оны ұйымдастырудың дифференциацияланған тәсілі, басқару сапасы, ұйымдастыру технологиясы, ұйымдастыру қағидалары, оқу әрекетіне қабілеті арқылы студенттердің өзіндік жұмысының мәні ашып көрсетіледі. Студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастыру олардың интеллектуалдық типіне сәйкес өзектендіріледі. Диагностиканың қазіргі заманғы деңгейі студенттердің ойлау ерекшелігін, интеллектісінің типін анықтауға мүмкіндік береді.

Мақаламызды қорытындылай келе, шетел тілін меңгеру өте маңызды екенін ұғындық. Ол студенттердің ой-өрістерін кеңейтеді, халықаралық достыққа, мәдениетке тәрбиелейді. Демек, біз шетел тілін оқи отырып, сол елдің мәдениетін, тарихын, салт-дәстүрімен танысамыз. Студенттің жеке тұлға ретінде дамуына жағдай жасауға бағыт алып отырған бүгінгі білім беру жүйесінде әлемдік стандарттар талабының негізгі компоненттерінің бірі деп танылған көптілдік оқытуға көңіл бөлу бүгінгі заман тапсырысы болып табылады. Шетел тілінің мұғалімі оқытудың жаңа технологиясын жан-жақты меңгеріп, соңғы жарық көрген ғылыми әдістемелік әдебиеттердегі тәжірибелі ұстаздардың оқыту әдістерін оқып үйреніп, оларды өз жұмысында орынды қолдана білуі керек деп есептейміз. Осылайша студенттердің шетел тілі сабағына деген қызығушылықтары артып, жан-жақты білім алуға талпындырады. Елбасымыз Н.А. Назарбаев айтқандай «Еліміздің ертеңі бүгінгі жас ұрпақтың қолында, ал жас ұрпақтың тағдыры ұстаздардың қолында». Сондықтан бүгінгі студент ертеңгі білімді ді білікті маман болу үшін шетел тілін жетік меңгеріп, бәсекеге қабілетті маман болуы басты міндет. Біз, студенттер осы жауапкершілікті терең түсініп еліміздің жоғары дамуына өз үлесімізді қосуымыз қажет. Студенттердің өзіндік жұмыстары үшін тапсырмаларды саралау оқытудың маңызды қағидасының бірі студенттердің өз білімінің маңызды элементтерін, атап айтқанда, ой-пікірі, көзқарасы, мақсаты, іс-әрекет мазмұны, формасы және түрі, жұмыс тәсілі, оқу құралы, білім нәтижелерін бағалау критерийді өз бетімен таңдау еркіндігін жүзеге асыруға мүмкіндік береді. алудағы өзінің білім алу жолы, траекториясы қалыптасады. Сондықтан студенттердің өзіндік жұмыстарын ұйымдастыру үрдісін ізгілендірудің мақсаты бірегей білім өнімін, білімнің мәдени-тарихи аналогын құру жолымен олардың жеке мүмкіндіктерін ашу болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Тлепина Ш.В. Студенттердің өзіндік жұмысы мәселесі, 2009.
- 2 Садыков А.К. Білім беру әдістемесі: жаңа үрдіс. – Алматы. 2006.
- 3 Стронин М.Ф. Ағылшын тілі сабағында қолданылатын жаттықтырушы ойындар. <http://collegu.ucoz.ru/publ/32-1-0-7494>.

4 Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. – М., 1999.

5 <https://infourok.ru/shetel-tili-sabainda-zhoba-disin-oldanu-2997829.html>.

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ
AGRICULTURAL SCIENCE

ГРНТИ 68.39.01

ВИДЫ ЖИВОТНОВОДСТВА И ЕГО РОЛЬ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ

Абдрашева А.Г.

Аспирант, Самарский государственный экономический университет, г. Самара, Россия

Статья посвящена анализу таких понятий, как малый объем финансовой поддержки племенного дела в животноводстве отсутствие четких механизмов финансирования племенного дела с учетом групп животных по возрасту и полу не может исправить сложную ситуацию в области сохранения и воспроизводства генофонда животных.

Ключевые слова: разведение, платежеспособность, эффективность управления, средства учета, частная собственность, крестьянское хозяйство, скотоводство.

Животноводство – отрасль сельского хозяйства, занимающаяся разведением скота для производства животноводческой продукции. Животноводство продовольствие населения (молочная, масложировая, мясная и др.) легкая и пищевая промышленность сырьем (отходы шерсти, шкур, мясопродуктов и т.д.) обеспечивает сельскохозяйственное производство силовым транспортом (Лошадь, Бык, верблюд и т.д.) и удобрениями. Из продуктов животноводства и его отходов были получены корма (молоко с маслом, мясо –костная и костная мука и др.), Медикаменты и биологически активные (активные) вещества (лечебные сыворотки, гормональные соединения и др.). К отраслям животноводства относятся хозяйства коров, овец, коз, лошадей и верблюдов.

История разведения животноводства берет свое начало около 10 тысяч лет назад, в период одомашнивания диких животных. В связи с тем, что животноводство изначально развивалось в естественном виде, не было достаточных условий для увеличения продуктивных направлений и количества пород животных. Темпы воспроизводства пород скота шли в тесной связи с расцветом капиталистических отношений, характерных для производства продукции животноводства. Животноводство с тысячелетней историей имело особое место в экономическом, социальном и культурном развитии Казахстана. До начала 20 века уровень благосостояния и жизни людей определялся уровнем достатка почти всего скотоводства. Поскольку животноводство на

казахстанской земле издавна развивалось по кочевой системе, требующей замены пастбищ, в основном выращивались овцы, козы, лошади и верблюды. Широкое распространение коровы, требующей большого количества кормовых и кормовых кормов, а также Свиноводство, не относящееся к категории казахских четырех продовольственных животных, неразрывно связано с переселением русских крестьян из России в 19 – 20 вв. Результаты исследований, проведенных в то время с целью выявления особенностей животноводства в регионе Центрального Казахстана, показали, что удельный вес видов животных был следующим.

В Казахстане до конца 19-го года в основном разводят овец, коз, верблюдов и лошадей. Около 70 % территории Земли (182 млн га) занимали пастбищные угодья, которые можно было эффективно использовать путем разведения этих животных, упомянутые животные максимально адаптировались к местным природным условиям, практически круглый год выращивались с использованием пастбищных кормов, вместе с тем местное население хорошо освоило эффективные технологии производства и переработки видов продукции с низкой себестоимостью и большим спросом (мясо, масло, молоко, пища, шерстяное обмундирование, изготовление кочевого жилища – юрты). Большое влияние на развитие скотоводства в различных регионах и удельный вес видов пород оказывают земельные, водные, погодные особенности районов. Разведение коров с незапамятных времен производилось продуктивно в Луговой зоне с плодородными почвами, в пустынных и полупустынных районах основную часть скота (более 80%) составляли МРС (овцы, козы). В Казахстане в 1916 г. было разведено 18,4 млн голов овец и коз, 4,3 млн лошадей, 733 тыс. верблюдов, 5,0 млн голов коров. В результате Гражданской войны 1918-21гг. и неоднократной гибели поголовья скота снизилось более чем в 3 раза по сравнению с 1916г. 1923-29 г. в ходе всесторонних мероприятий по освоению сельского хозяйства численность скота вновь была доведена до уровня 1916 года. Однако в 1930-33 г. поголовье скота сократилось более чем в 10 раз из-за ошибок, допущенных в кампании массовой коллективизации сельского хозяйства. В восстановлении животноводства республики большое значение имело решение «о животноводстве Казахстана», принятое в 1932 г. Центральным комитетом. Каждой семье разрешалось содержать до 100 овец и коз, 8-10 коров, 3-5 верблюдов и 8-10 лошадей. Планомерное развитие сельского хозяйства и производства, освоение новых земель и установление оседлого образа жизни в Казахстане открыло широкий простор для развития новых направлений животноводства – молочного и мясного скотоводства, тонкорунных и тонкорунных овцеводческих хозяйств, Каракульского овцеводства. Систематическая организация работы коллективных и советских хозяйств в 1934-90 гг. позволила развивать все отрасли животноводства в достаточно высоких темпах. 1990-92 г. В Казахстане разведено 51 поголовье, в том числе 18 овец, 11 голов крупного рогатого скота, 13 лошадей, 3 верблюдов и породных групп. Около половины из них 12 овец, 4 коров и 3 породы лошадей

выведены в результате совместной плодотворной работы ученых Казахстана и специалистов отрасли животноводства. Рациональное использование равного фонда этих пород животных, широкое применение технологий, основанных на кормлении и содержании в соответствии с зоотехническими требованиями, ежегодно составляет 1,5 млн. т. мяса (в убойной массе), 5,5 млн. т. молока, 100 тыс. т. (натуральная) шерсть и около 1700 тыс. штук Каракульской пряжи. В 1990-2000 гг. вследствие допущенных недостатков в реформировании сельского хозяйства резко сократилось поголовье скота, в том числе коров в 2,4, овец и коз в 3,7, лошадей в 1,7 верблюдов в 1,5 раза. В результате объем производства основной животноводческой продукции сократился в 2,5-3,0 раза. Это привело к резкому ухудшению социального положения сельского населения, привело к снижению количества потребления мяса и мясопродуктов на душу населения по республике с 73 кг до 40 кг, молока и молочных продуктов с 311 кг до 208 (менее чем в 2 раза ниже научно обоснованного). В связи со стабилизацией экономики страны с 2000 года в животноводстве начали происходить позитивные изменения. 2004 г. по сравнению с 1999-2000 гг. коровы увеличились на 24,0-22,7%, в том числе маточные коровы – на 16 – 15,4%, лошади – на 5,4-7,2 %, верблюды – на 18,0-17,6%. При этом, по сравнению с крупным рогатым скотом (корова, лошадь, верблюд), численность крупного рогатого скота (овцы, козы) в начале 90 – х годов 20 века быстро уменьшалась, а сейчас наблюдается более интенсивное увеличение. Первый случай объясняется тем, что в первые годы реформы УАС было выгодно использовать в качестве печатно – главного средства учета, а второй – повышенными их ростовыми свойствами. В настоящее время 87,3 % всех коров находятся в частной собственности, 6,2 % – в крестьянских хозяйствах, 6,5 % – в государственных сельскохозяйственных учреждениях. Эти показатели соответствуют 80,2; 12,3 и 7,5% по выпуску овец и коз, 83,8 по выпуску лошадей, 10,6 и 5,6% по выпуску верблюдов, 75,7 по выпуску верблюдов, 11,3 и 13,0%. Как преимущество разделения сельхозучреждений на крестьянские хозяйства, начиная с 2000 года, в результате недопущения нецелевых потерь скота в личных и крестьянских хозяйствах за последние 3-4 года наблюдается устойчивый рост средней численности скота по выпускникам продовольствия на 3-10 %, производство мясной, молочной продукции на 3-6,5%.

Скотоводство – традиционное занятие казахского народа, оставшееся от его предков. Ведущие отрасли животноводства в Казахстане – овцеводство, козоводство, крупный рогатый скот, коневодство, верблюдоводство. Разведение свиней, маралов, птиц, пчел и шелкопряда – дополнительные отрасли животноводства. Огромные природные пастбища и сенокосы имеют большое значение для развития животноводства Казахстана.

Овцеводство развито в естественных пастбищных степных, полупустынных, полупустынных зонах и высокогорных районах Казахстана.

Природные условия нашей страны идеально подходят для ведения овцеводства.

Регионами наибольшего распространения овцеводства в республике являются районы Южного, Западного и Восточного Казахстана. Овцеводство развито в нескольких направлениях. В Казахстане выращивают тонкорунных и полутонкорунных овец каракульской породы с высоким технологическим качеством шерсти, породы Архар – меринос, едильбайской породы мясо-масляного направления.

Тонкорунное и полутонкорунное овцеводство процветало в зерновых зонах и высокогорных лугах юга страны.

Овцеводство породы Архар-меринос выращивается на высокогорных альпийских и субальпийских лугах.

Овцеводство едильбайской породы мясо-масляного направления широко распространено в районах полупустынной и пустынной зон.

Овцеводство каракульской породы, дающее ель, специализировано вдоль реки через пустыню, на полуострове Мангистау и в Южно-Казахстанской области.

В лесостепной и степной зонах на севере страны, а также в высокогорных районах разводят мясо – молочный крупный рогатый скот. Потому что эти места подходят для обеспечения скота сочными кормами.

Мясомолочное скотоводство – часть республики, специализирующаяся на земледелии-характерно для предгорных районов Северного Казахстана, Южного Казахстана и Восточного Казахстана. В долинах равнинных рек и казанских котловинах озер сочные луговые угодья и предгорья идеально подходят для ведения мясомолочного скотоводства. Степень продуктивности крупного рогатого скота различна. В северных районах, подходящих для обеспечения сочными кормами, молочно – мясные, а в густонаселенных районах города специализируются на разведении крупного рогатого скота молочного направления.

Крупный рогатый скот пасут на пастбище или на руках. Особо отличились от племенного крупного рогатого скота в Казахстане красная корова молочно – мясного крупного рогатого скота, алатауская корова, Таласская корова и казахская мясо – молочная белоголовая корова.

Занимается коневодством во всех районах республики. В целом, наиболее культивируемый скот кочевых народов с древнейших времен и наиболее почитаемый из четырех родов – конь. По историческим данным, основной родиной одомашненной лошади считается степная зона Восточной Европы, Центральная Азия и Казахстан, в годы советской власти в Казахстане насчитывалось 1,3 млн лошадей, сейчас – около 950 тыс.

В настоящее время на специальных коневодческих заводах и хозяйствах Казахстана выращивается 17 лошадей. В Казахстане с самого раннего времени разводится один из видов лошадей-казахская лошадь. Он выращивается местным населением в качестве транспорта и для использования мяса и молока.

Казахская лошадь подразделяет себя на Жабинская лошадь, адайская лошадь, кошимская лошадь, Костанайская лошадь.

В качестве силового транспорта используется лошадь жаба. В глубоком снегопаде катается и переносит зимние морозы. Кобылы дают 18-20 литров молока в сутки. Лошадей Жабы разводят в некоторых хозяйствах Атырауской, Актюбинской, Карагандинской, Кызылординской, Южно-Казахстанской, Акмолинской и Северо-Казахстанской областей. Например, на конезаводах «Мугалжар» в Актюбинской области, «Куланды» в Кызылординской области, «Басши» в Алматинской области.

Лошадь Адай подходит для верховой езды, легка в езде и вынослива. Адаптирован к природным условиям Западного региона Казахстана. Кобылы в сутки дают 12 – 15 литров молока. Эта лошадь в основном выращивается в хозяйствах Атырауской и Мангистауской областей. Так, например, в хозяйствах «Куланды» и «Тункараган» Мангистауской области распространена основная группа адайской лошади.

Лошадь Кошим терпит черную работу и долгую езду. Основные группы этих лошадей выращиваются на конезаводах «Красногорский», «Пятимар» Западно-Казахстанской области, «Мугалжар» Актюбинской области, «Дегерес» Алматинской области, «Алгабас», «Кызылагаш» Жамбылской области и «Кулан» Жамбылской области.

Костанайская лошадь подходит для верховой езды, для езды на автомобиле. Их зимой держат в норах, а летом выгоняют на пастбище. В Костанайской области хорошо развито коневодство.

Верблюдоводство выращивается в наиболее пустынных районах страны в Атырауской, Мангистауской, Кызылординской и Южно-Казахстанской областях. Занимается разведением верблюдов в районах пустынной, полупустынной и степной зон. Ведь они круглый год находятся на пастбище. Верблюд устойчив к пустыне, питается колючими, солоноватыми травами. Не выпивая воду несколько дней, он может взять на себя тяжелую ношу. В Казахстане насчитывается более 92 тысяч верблюдов.

Наш народ использует мясо, молоко и шерсть верблюдов для повседневных нужд. Из верблюжьего молока готовят шубат, который обладает высокими лечебными свойствами.

Мараловодство-особая и малая отрасль животноводства. Хозяйством маралов занимается Катон-Карагайский район Восточно-Казахстанской области. Мясо и шкуру марала используют в качестве корма и одежды. Из рога делают ценное лекарство.

Птицеводство сосредоточено в крупных промышленных центрах, городах, районах, прилегающих к зернопроизводящим предприятиям. Птицеводство полностью работает по промышленным технологиям. Там производят яйца и мясо птицы. Птицеводством занимаются Северная, Центральная, Южно-Казахстанская области Республики.

Пчеловодство расположено на высокогорных склонах Алтая, Джунгарского Алатау и Тянь-Шаня, где произрастает большое количество сочной растительности. Страна гордится горным медом Алтая. К примеру, в Восточно-Казахстанской области особо выделяется хозяйство Путинцево.

Шелкопряд выращивают в Южно-Казахстанской области в качестве дополнительного хозяйства к хлопку. Он питается листьями тутового дерева и дает клетчатку.

Овцеводство-овцеводство является одной из основных отраслей животноводства. Для легкой промышленности (шерсть, кожа, шкуры) , дает ценные продукты питания (мясо, масло, молоко). Разведение овец восходит к эпохе неолита в истории человечества. В эпоху бронзы племена Центральной Азии разводили грубошерстных овец. Тонкорунные и тонкорунные породы овец вышли в этот период в Малой Азии и распространились по всему миру.

Овцеводство является одной из родовых профессий казахского народа. Из четырех видов скота особое внимание казахское население уделяло коню и овцам, сформировало свои методы и приемы выпаса овец, их размножения и племенного разведения. Наличие благоприятной природной среды для животноводства, в связи с чем установление кочевого образа жизни, связанного с зимовкой, оседанием, Жайляу, охраной, свидетельствует о том, что традиции казахского народа прочно сформировали овцеводство. В Казахстане в основном разводили грубошерстных казахских овец. К концу 19 века в Акмолинскую, Семипалатинскую, позднее Тургайскую и Жетысуйскую области русские крестьяне привезли семена мериноса.

Малый объем финансовой поддержки племенного дела в животноводстве отсутствие четких механизмов финансирования племенного дела с учетом групп животных по возрасту и полу не может исправить сложную ситуацию в области сохранения и воспроизводства генофонда животных.

Литература

- 1 Статистические данные предоставлены фондом DAMU.
- 2 Нургалиева Р.К., Нургалиева А.К. Экономика Казахстана: Учебник – Алматы: «Зият Пресс», 2017.
- 3 Ашимбаев Т.А. Путь к рынку. – Алматы, 1994.
- 4 Назарбаев Н.А. Долгосрочная стратегия Республики Казахстан: «Казахстан – 2030».
- 5 Дебердеев А., Семенова А., Сельское хозяйство Казахстана: проблемы, пути их решения. – Алматы, 2019.

ҒТАМР 13.51.09

АЭРОБТЫ ЖӘНЕ АНАЭРОБТЫ ЖАҒДАЙДА ӨСІРУ КЕЗІНДЕ SACCHAROMYCES CEREVISIAE Y-503 АШЫТҚЫЛАРЫНЫҢ ФЕРМЕНТАТИВТІ БЕЛСЕНДІЛІГІ ЖӘНЕ МОРФОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Сейдуалы Ж.А.

*Магистрант, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті,
Нұр-сұлтан қ.*

Аймақов О.А.

*Ғылыми жетекші, х.ғ.д., профессор, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық
университеті, Нұр-Сұлтан қ.*

Нан ашытқысы өндірісінде престелген және құрғақ ашытқы өндіріледі. Негізінен оларды нан пісіру үшін қамыр ашытуда тамақ өнеркәсібінде, фармацевтика биотехнологияларында, кондитерлік және нан пісіру өндірісінде, консерві өндірісінде ашытқылардың басым жағдайы көрсетілген. Одан басқа оларды шикізат ретінде витаминдер өндірісінде В1 витамині (нан ашытқы құрамының 1 г. 20 мкг-дай болады) және В2 (рибофлавин, нан ашытқысының 1 г. 25-30 мкг болады) витаминдерін алуда, медицинада бір қатар емдік препараттар, нуклейн қышқылдарын және түрлі ферменттерді алуда, микробиологиялық синтездеуде қоректік орталарды дайындау үшін және де ауыл шаруашылығында ірі қара мал өсіруде, құс және балық шаруашылығында кеңінен қолданылады, бірақ негізгі қолданылатын жері нан ашыту өндірісі. Соңғы онжылдықта ашытқылар пайдаланылатын биотехнологиялық процестердің тізбесі айтарлықтай артты. Шолуда жаңа биоөнімдерді өндіру, этанол метаболизмі, тиімді дәрілік препараттарды, тағамдық қоспаларды жасау, суды мұнай ластануларынан тазарту, генетика мен молекулалық биологияны зерттеу үшін модельдік организмдер ретінде пайдалану кезінде қазіргі заманғы биотехнологиялардағы ашытқы организмдерінің маңызы талқыланады. Азықтық ашытқыларды өсіру құрамында мұнай көмірсутектері бар қоректік ортада мүмкін болды. Қазіргі уақытта *Rhodospiridium diobovatum* каротинсинтездейтін ашытқылардың жоғары өнімді штамдары практикалық пайдалану үшін ұсынылды, каротиногенез процестеріне әртүрлі факторлардың әсері анықталды. Каротиноидтардың басқа перспективалы продуценті *Danuliella* тектес микробалдырлар болуы мүмкін, ол жасушаларда 57-ден 69 % лютеин, 20 % каротин, 11-24 % виолоксантин циклының ксантофиллдері. Сондай-ақ, сүт қоректілердің бұрын ашылған приондарына жақын

ашытқылардың приондарын зерттеу қарқынды жүргізіледі. Ашытқы приондары адам үшін мүлдем қауіпсіз. Олардың қысқа өмірлік циклі есебінен көптеген дарақтар мен ұрпақтарды жылдам алу, генетикалық зерттеулер жүргізу мүмкіндігі артады. Ашытқы дақылдарының биотехнологиялық әлеуетінің негізгі нәтижелері қорытылды, қазіргі биотехнологияның түрлі салаларында олардың метаболизмін құрылымдық-функционалдық ұйымдастырудың бірегей ерекшеліктерін пайдалану перспективалары қарастырылды.

Түйін сөздер: ашытқы өсіру шарттары, морфология, ферменттер, *Saccharomyces cerevisiae*, *Rhodospiridium diobovatum*.

Бұрын біз геотермалдық судың биологиялық белсенді заттарының наубайханалық ашытқылардың метаболизміне жағымды әсерін анықтадық. Геотермалдық суларды биотехнологиялық процестерде үлкен химиялық әлеуетке ие маңызды компонент ретінде қолдануға мүмкіндік беретін нан пісіру және кептірілген *Saccharomyces cerevisiae* ашытқысын алудың жоғары тиімді технологиялары әзірленді [1, 8, 9]. Нан ашытқысының бұл технологиялары микроорганизмдерді өсірудің аэробты процесіне негізделген. Сондай-ақ, алғаш рет белсенді этанол синтезінің биотехнологиясы әзірленді, ол ашытылатын ортадағы спирттің шығымын 25 %-ға арттыруға мүмкіндік берді [3, 10 б.] жаңа технологияның мәні анаэробты жағдайларда этанол синтезін қарқындату үшін қоректендіргіш орта пайдаланылады, онда қосымша минералды және органикалық қоректену көзі нефенольдік сыныптағы геотермалдық су болып табылады [2].

Болашақта осы процестерді белсендіруді анықтайтын бірқатар факторларды зерттеу өзекті болды. Ашытқы жасушасының ерекше қасиеті оның барлық органеллаларының қалыпты жұмыс істеуі үшін қажетті энергияны алу болып табылады, ол аэробты және анаэробты жағдайларда жүретін тотығу реакциялары арқылы жүзеге асырылады. Жасушаның тіршілігін анықтайтын барлық күрделі биохимиялық реакциялар ферменттермен басқарылады және үйлестіріледі. Сондықтан олардың каталитикалық әсері қоршаған орта факторларымен бірге ашытқылардың өмір сүруіне және өсуіне жағдай жасайды.

Бұл жұмыстың мақсаты – аэробты және анаэробты жағдайлардың ферментативті белсенділікке және нефенол класындағы геотермалдық суды қолдана отырып, қоректік ортада өсірілетін *S. cerevisiae* Y-503 ашытқысының морфологиялық қасиеттеріне әсерін зерттеу.

Материал және зерттеу әдістері.

Зерттеу нысаны азот лазерінің *S. cerevisiae* №73 штаммына әсер етуі нәтижесінде РҒА ғылыми орталығының Каспий маңы биологиялық ресурстар институтында С.Ц. Котенко, А.Т. Маммаев және т.б. алған *S. cerevisiae* Y – 503 ашытқы штаммы болды [6]. Штамм аталған институттың және Мәскеу қаласындағы «ГНИИ Генетика» мемлекеттік унитарлық кәсіпорнының коллекцияларында орналасқан. Ашытқыны өсіру үшін Махачкала кен орнының

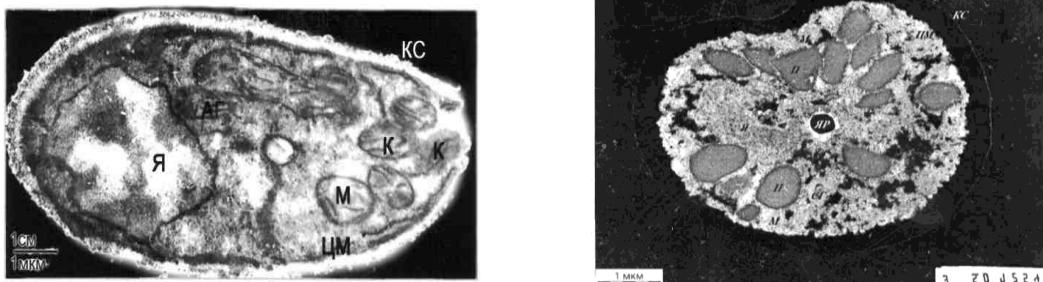
№26 ұңғымасынан мұнай класындағы геотермалдық суды қолдана отырып, меласса орталары қолданылды. Технологиялық процесс аэробты және анаэробты жағдайда бұрын әзірленген схемалар бойынша [1, 2 б.]. Электронды-микроскопиялық зерттеулер үшін жасушалық суспензиялар екі рет дистилденген сумен жуылып, жасушаларды центрифугалау арқылы тұндырылды (5000 g, 15 мин.); жасушалық масса мөлшері салмақтық әдіспен анықталды. Әрі қарай, жасушалық жауын-шашын 4 °С 1.5 кезінде дәйекті түрде бекітілді КМпО 4 % су ерітіндісімен 6-18 сағат ішінде түзету 1 % OsO₄ ерітіндісімен 0.1 м фосфат буферінің ерітіндісінде (рН 6.8) 2 сағат ішінде жүргізілді, объектілердің контрастын арттыру үшін OsO₄ ерітіндісіне хром ангидридi қосылды; материал Эпон-812-ге құйылды. «LKB-4800» ультратомасында жасалған ультра жұқа кесіктер «JEM 100 С» электронды микроскопында (жұмыс кернеуі 3.5 МВ) қаралып, суретке түсірілді. *S. cerevisiae* у -503 штаммы жасушаларының суспензиясындағы ферменттің белсенділігін келесі обра – замен зерттеді: инвертаза – β-фруктофуранозидаза (3.2.1.26) және α – глюкозидаза (3.2.1.20) белсенділігі поляриметриялық әдіспен анықталды; алдолаза (4.1.2.13) және алкогольдегидрогеназа (1.1.1.1.) – 340 нм кезінде спектрофотометриялық; пируватдекарбоксилаза (4.1.1.1.) – манометрлік, глюкоамилаза (3.2.1.31) – модификацияланған глюкозооксидазалық әдіспен, про – теолитикалық ферменттердің белсенділігі (жиынтық саны) (3.4) – модификацияланған Ансо-Н әдісімен. Бақылау агарда өсірілген *S. cerevisiae* Y-503 штаммының бастапқы биомассасы болды.

Нәтижелер және талқылау.

Ашытқының морфологиялық құрылымы мен функционалды сипаттамалары арасында байланыс бар екені белгілі. Тыныс алу және ашыту процестері жасуша құрылымдарының жағдайымен тығыз байланысты және бүкіл жасуша тұтастай алғанда олардың әрекет ету сипаты мен деңгейіне жауап береді. Аэробты дамып келе жатқан ашытқы, ашытқылар сияқты, тыныс алу және ашыту түріндегі жасушалардан тұрады, тек бірінші жағдайда аэробты, ал екінші жағдайда анаэробты жасушалар басым болады. Мәдениеттің барлық жасушалары бір уақытта белгілі бір бағытта және бірдей қарқындылықта жұмыс істемейді. Тәжірибе барысында ашытуды тудыратын *S. cerevisiae* Y-503 ашытқы жасушалары функцияға қарағанда әлдеқайда аз болғанын байқадық – (8-10-11-13 мкм – аэробты, 6-7, 7-9 және 9, 9 мкм – анаэробты-аэробты жасушалардың пішіні сопақша болған кезде дөңгелек пішінді алды. Аэробты және анаэробты жағдайларда нефенол класындағы геотермалдық суды пайдалана отырып, месс орталарында өсірілетін Y-503 штаммының жасушаларын электрондық – микроскопиялық зерттеу айтарлықтай айқын ультрақұрылымдық өзгерістерді анықтауға мүмкіндік берді (сурет). Сонымен, аэробты өсіру жағдайында цитоплазмалық мембрана жасушаның бүкіл ұзындығы бойынша анықталады және айқын үш қабатты контурға ие. Жасуша қабырғасы екі қабаттан тұрады, ішкі қабаты электронды-жеңіл, сыртқы қабаты тығыз. Вакуольдердің құрамы жұқа, жұқа сымдар цитоплазмада көрінеді. Эндоплазмалық ретикулум жақсы көрінеді, Гольджи аппараты бірқатар

мембраналармен ұсынылған. Жоғары дамыған энергетикалық аппарат назар аударады. Электрондық суретте митохондрия оңай ажыратылады және жасуша кесілуінің едәуір бөлігін алады, сопақша және сфералық пішінді, Қос мембермен қоршалған, ішкі мембрананың қатпарлары кресттер құрайды.

Ферментативті организмдер неғұрлым тығыз мөлдір цитоплазмаға ие болды, өйткені тыныс алатын жасушалардың протопластымен салыстырғанда протопластың сіңіру қабілеті артты. Цитоплазмалық мембрананың көптеген инвагинациялары, Гольджи аппараттарының, вакуольдердің болмауы. Жасушалардың едәуір бөлігін тұрақты емес пішінді ядро алады, ядрода нуклеол байқалады, оның қалыптасуы тез өсуге және көп ақуыз синтезіне қабілетті жасушаларға тән. Стационарлық фазада ферменттер цитоплазмада шамадан тыс жиналып, микротелец (пероксисом) түрінде айқын анықталады, олардың қосымша күшті қатысуынсыз жоғары май қышқылдары, көмір – су және метанол метаболизденбейді. Процесінде ферменттеу ашытқы жағдайында анаэробноза жүреді кенеттен қайта құру, энергетикалық алмасу. Митохондрия бөлінбеген құрылымдарға айналады, олардың негізгі энергетикалық функциялары төмендейді. Тыныс алудың болмауы гликолиздің жоғарылауымен байланысты, ол ашытудың белгілі бір кезеңдеріне тән гликогеннің едәуір жинақталуымен жасуша энергиясының негізгі көзіне айналады. Бұл резервтік заттың бір бөлігі цитоплазмадан вакуолаларға ауысады. *S. cerevisiae* – *siae* Y-503 штаммының биохимиялық сипаттамасын кеңейтетін деректерді алу үшін аэробты және анаэробты жасушалардың биомассасындағы көмірсулар мен азот алмасуына қатысатын ферменттердің белсенділігін анықтау бойынша зерттеулер жүргізілді.

Сурет 1. Аэробты (А) және анаэробты жағдайларда (Б) геотермалдық қасиеті бар мелассалық қоректендіргіш ортада пайда болған *saccha – rotuces cerevisiae* Y – 503 штаммы жасушаларының электрондық микрофотографиялары. Суретке белгілер: жасуша қабырғасы (КС), цитоплазмалық мем – брана (ЦМ), ядро (лар), ядро (Яр), митохондрия (М), эндо – плазмалық ретикулум (ЭР), вакуоль (В), Голь – джи аппараты (АГ), пероксисомалар (П), гликоген (Г).

Аэробты жасушаларда ферменттердің белсенділігі зерттелді: β -фруктофуранозидаза, α -глюкозидаза, алкогольді дегидрогеназа, глюкоамилаза және ре ойнайтын жалпы протеаза-нан пісіру ашытқыларының

биотехнологиялық көрсеткіштерін анықтауда маңызды рөл атқарады. Бірі-фермент – фруктофуранозидаза немесе басқаша инвертаза гид реакциясын катализдейтіні белгілі-меласса қоректік ортасының құрамына кіретін сахароза ролизі. Белсенділігі бұл фер-мента процестің басынан бастап көрінеді. Белсенділік деңгейі фруктофу екендігі көрсетілген-аэробты жағдайда алынған ашытқылардың тәжірибелік нұсқасының ранозидазалары жасуша суспензиясындағы тролльден 1,27 есе асып түседі (кесте. 1). Нан илеу процесінде мальтозаның пайда болуы α – глюкозидаза ферментінің синтезіне ықпал етеді. Біздің тәжірибелерімізде геотермалдық сумен қоректік ортада өсірілген ашытқы α -глюкозидаза белсенділігінің жоғары деңгейіне ие: бастапқы ашытқымен салыстырғанда 1.22 есе. Аце-талдегидті этанолға төмендету реакциясы алкогольді дегидрогеназа ферментімен катализденеді, бұл қамырдың жетілу процесінде қажет. Тәжірибелік нұсқаның алгокольдегидрогеназасының белсенділігі бақылаудан 1.58 есе асып түсетіні анықталды. Өсіру шарттары мен қоректік орта құрамы жасушалардың глюкоамилаза (амилог – люкозидаза) ферментін синтездеу қабілетіне әсер етті, ол сонымен қатар ашытқының көмірсулар алмасуына қатысады. Глюкоамилаза – бұл барлық амилазалардың бірі, ол ұн крахмалын оңай ашытылатын субстратқа-глюкозаға тез ыдырата алады. Тәжірибелік нұсқадағы жасушалар суспензиясындағы глюкоамилазаның белсенділік деңгейі бастапқыға қарағанда біршама жоғары (1.25 есе) екені анықталды. Шамасы, бұл индуктивті ферменттің синтезі геотермалдық судың биологиялық белсенді заттарының әсерінен пайда болады, бұл бұрын зерттелген тәжірибелік штаммның амин қышқылының құрамына әсер етті [11]. Сонымен, жасушадағы аргинин, глутамин қышқылы және пролиннің көп мөлшері глюкоамилазаның дрожждарда жиналуын ынталандыратыны белгілі. Протеолитикалық ферменттер жасушаішілік процестердегі рөлі бойынша ашытқы гидролазаларының арасында ерекше орын алады. Зерттеулер көрсеткендей, геотермалдық суы бар қоректік ортада өсірілген *S. cerevisiae* Y-503 штаммы жалпы протеолитикалық белсенділік деңгейі бойынша бастапқы штаммның осындай көрсеткіштерінен жасуша суспензиясында 1,2 есе асады. Бұл азот алмасуының жоғары қарқындылығына байланысты болуы мүмкін. Белгілі бір металдар протеолитикалық ферменттердің әсер ету ерекшелігі мен нақты белсенділігіне әсер ететіні белгілі. Біздің экспериментте теолитикалық ферменттердің белсенділігін арттыруға бұрын зерттелген, геотермалдық суда болатын ферменттер ықпал етті және ашытқы жасушаларына қажет макро-және микроэлементтер: магний, марганец, кобальт, мырыш [6]. Сонымен қатар, протеолитикалық ферменттердің белсенділігінің артуына зерттелетін ферменттердің синтезін немесе белсенділігін кезең – кезеңмен өсіру жағдайында стионарлық фазада қоздыратын метаболиттердің пайда болуы әсер етуі мүмкін.

Кесте 1. *Saccharomyces cerevisiae* у-503 штаммы ферменттерінің белсенділігі аэробты өсіру жағдайында, Е / мг жасушалар.

Опциялар	Ферменттер				
	β-фруктофуранозидаза	алкогольдегидрогеназа	α-глюкозидаза	глюкоамилаза	суммарная протеаза
<i>S.cerevisiae</i> Y-503 (опыт)	36,2 ± 1,18	0,68±0,03	32,1 ± 1,19	1,75 ± 0,07	0,18 ± 0.01
<i>S.cerevisiae</i> Y-503 (исходная культура)	28,5 ± 1,78	0,43±0,04	26,3 ± 0,71	1,4 ± 0,05	0,15 ± 0.03

Анаэробты жасушаларда алкогольді ашытуға қызығушылық тудыратын ферменттердің белсенділігі зерттелді: β-фруктофуранозидаза, алдолаза, пируватдекарбоксилаза және алкоголь дегидрогеназы (кесте. 2). Ашытудың тиімді процесінде Сахараның гидролизін катализдейтін β-фруктофуранозидаза (1.14 есе) және альдолаза (1.25 есе) ашытқыда болады, бұл пирув қышқылының пайда болуына ықпал етеді – глюкозаның анаэробты ыдырауы мен қанттың конверсиясының негізгі заты. Пирув қышқылының ацетальдегид пен CO₂-ге ыдырауы пируватдекарбоксилазамен катализденеді. Оның әсерінен ашыту кезінде көмірқышқыл газының едәуір бөлігі пайда болады. Біз алған мәліметтер бастапқы дақылмен салыстырғанда геотермалдық суды пайдаланатын қоректік ортада өсірілген ашытқы биомассасындағы ферменттің жоғары белсенділігі (1.37 есе) туралы айтуға мүмкіндік береді. Ашытудың соңғы кезеңі ацетальдегидті этанолға дейін төмендететін алкогольдік дегидрогеназды катализдейді. Бұл ерекше мәнге ие, өйткені ол тотығу реакциясымен байланысты; ферменттің белсенді тобы. Трансформацияның осы реакциясы кезінде ашытқы жасушасы алкоголь мен өмірге қажетті энергияны шығарады. Кестеден көріп отырғанымыздай, бұл ферменттің *S. ce – revisiae* у-503 штаммының тәжірибелік нұсқасының жасушаларында белсенділігі бастапқы мәдениеттің осы көрсеткішінен 1.6 есе жоғары.

Кесте 2. *Saccharomyces cerevisiae* у-503 штаммы ферменттерінің белсенділігі анаэробты жағдайда, Е/мг жасушалар.

Опциялар	Ферменттер			
	β-фруктофуранозидаз	альдолаза	пируватдекарбоксилаза	алкогольдегидрогеназа
<i>S.cerevisiae</i> Y-503 (опыт)	32,6 ± 2,0,2	0,35 ± 0,03	19,4 0, ± 1,32	0,69 ± 0,06
<i>S.cerevisiae</i> Y-503 (исходная культура)	28,5 ± 1,78	0,28 ± 0,02	14,1 ± 1,12	0,43 ± 0.4

Біз зерттейтін ферменттердің белсенділігіне қоректік орта құрамындағы жер асты суларының органикалық және минералды компоненттері әсер ететіні анық. Геотермалдық судың құрамындағы минералды заттар макро – және микроэлементтермен бірге қоректік ортада Na, K, Ca, Mg, Mn, Fe, Zn, Si иондарының ең оңтайлы концентрациясын жасайды. Ашытқы алдолазасында белсенді орталыққа кіретін және ферментативті белсенділікке әсер ететін мырыш бар екені белгілі. Алдолазаның белсенділігі калий иондарын да арнайы күшейтеді. Сондықтан, бұл элементтің тәжірибелік қоректік ортадағы оңтайлы құрамы триозофосфаттардың жиналуына ықпал етеді және, сайып келгенде, алкогольді ашыту процесін күшейтеді. Өз кезегінде пируватдекарбоксилазаның индукциясы ашытқы триозофосфаттардың концентрациясымен байланысты [7]. Сонымен қатар, пируватта – карбоксилазаның белсенділігі оның маңызды құрамдас бөлігіне – B1 витаминінің коферментіне, дәлірек айтқанда оның пирофосфорлық эфиріне – тиаминпирофосфатқа байланысты. Бұрын осы витаминнің геотермалдық суды пайдалана отырып, бастапқы тәжірибелік қоректік ортада да, осы ортада өсірілген *Saccharomyces* текті ашытқылардың биомассасында да жоғары концентрациясы анықталған [4]. Шамасы, геотермалдық судың құрамына кіретін органикалық қосылыстар тиамин синтезіне прекурсорлар ретінде қатысып, оның жасушалардағы құрамын арттырды. Тиісінше, витаминнің жинақталуы пируват декарбоксилаза белсенділігінің артуына ықпал етті. Алкоголь дегидрогеназасының белсенділігінің артуы сонымен қатар тәжірибелі қоректік ортада оның құрамына кіретін мырыш иондарының оңтайлы мөлшерінің болуымен байланысты. Осылайша, аэробты және анаэробты жағдайлардың жасуша морфологиясына және нефенол класындағы геотермалдық суды пайдалану арқылы ортада өсірілген *S. cerevisiae* Y-503 штаммының биомассасындағы ферменттердің белсенділігіне әсері зерттелді. Ашытқы ағзаларының функционалды морфологиясының өсіру жағдайларына тәуелділігі анықталды. Зерттелетін процестердегі негізгі биохимиялық реакцияларды үйлестіретін ферменттердің активтенуі анықталды, бұл ашытқылардың өмірлік белсенділігінің негізіндегі химиялық түрленулерді тереңірек түсінуге мүмкіндік береді және технологиялық процестерді күшейтуге мүмкіндік береді. Аэробты өсіру нәтижесінде алынған биомассаның жоғары қаржылық белсенділігі штаммның биотехнологиялық көрсеткіштеріне әсер етеді, оны нан – тоқаш өндірісінде сәтті қолдану үшін маңызды. *S. cerevisiae* y-503 ашытқыларын өсірудің анаэробты тәсілі этанолдың көмірсу синтезі ферменттерінің белсенділігін анықтау болып табылады, бұл өз кезегінде алкоголь өнеркәсібіне қызығушылық тудырады.

Қорытынды. Өндірістік ашытқыны шығаруды арттыру, сапасын жақсарту, қамырды ашыту ұзақтығын қысқарту, өнімділігін арттыру, пісірілген нан сапасын арттыру үшін қазіргі заманға сай жаңа әдістерді және тәсілдерді өндіріске өңдеп енгізу. Ашытқы сапасын арттыру үшін жаңа ашытқы штамдары ұсынылған. Престелген ашықыны дайындауда қолданылатын ашытқы штамы *Saccharomyces cerevisiae*. Мұндағы мақсат жоғары ашыту активтілігіне және

көтерілу күшіне ие ашытқылар штаммасын алу болып табылады. Нан ашытқылары штаммасы *Saccharomyces cerevisiae* P-21 престелген ашытқылардағы көтерілу күші 34-42 минут, ал тірі жасушалар саны немесе мөлшері 86-90%. Ашытқы жасушалары дақылдық сұйықтықтан сепарациялаумен немесе сүзумен оңай бөлінуі және нығыздалған күйінде жақсы сақталуы тиіс. Жақсы ашытқылар үшін көтеру күші 75 минуттан аспауы тиіс. Қазіргі уақытта жаппай тұтынылатын тамақ өнімдерін өндіру тағамға қатысты сапалы және толыққанды өндіріс өнімдерін алуға бағытталған. Осыған байланысты нан пісіру өнеркәсібі шығаратын ассортимент үнемі кеңеюде. Мұндай ерекше топқа диеталық және емдік қасиеттегі нан өнімдерін жатқызуға болады. Берілген диеталық тағамдық қасиеттері бар дайын өнімдердің сапасын қамтамасыз ету үшін белгілі бір тағамдық қасиеттері бар тамақ өнімдерін өндіруге жаңа рецептуралар мен технологиялық режимдерді әзірлеу қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Абрамов Ш.А., Котенко С.Ц., Эфендиева Д.А., Халилова Э.А., Исламмагомедова Э.А., Даунова С.М. Новая питательная среда для выращивания дрожжей // Прикл. биохимия и микробиология. 1995.– Т.31. – № 2 – С.232-233.

2 Абрамов Ш.А. Новые технологии пищевых продуктов на основе использования геотермальных вод юга России // Юг России: экология, развитие. 2008– №2. – С. 6-10.

3 Абрамов Ш.А., Халилова Э.А., Магадова С.А. Новое в биотехнологии синтеза этанола в сбраживаемой среде // Хранение и переработка сельхозсырья. 2006. – №12. – С. 51-54.

4 Абрамов Ш.А., Котенко С.Ц., Рамазанов А.Ш., Исламова Ф.И. Содержание витаминов в дрожжах рода *Saccharomyces* в зависимости от состава питательной среды // Прикл. биохимия и микробиология. 2003. –Т. 39.– №4. – С. 438-440.

5 Абрамов Ш.А., Халилова Э.А. Геотермальные воды в биотехнологическом процессе получения хлебопекарных дрожжей // Вестник ДНЦ РАН. 2002. – №13. – С. 46-53.

6 А.С. СССР №1284998. Штамм дрожжей *Saccharomyces cerevisiae* Y-503, используемый в производстве хлебобулочных изделий / Ш.А. Абрамов, С.Ц. Котенко, Б.И. Далгатова, А.Т. Мамаев, Д.С. Пейсахова // 1987. – №3. – С.104.

7 Волкова Л.Д., Егоров Н.С., Яровенко В.Л. Влияние источника азотистого питания на рост дрожжей *Endomycopsis Fibuligera* штамма 21 и синтез ими глюкоамилазы // Прикл. биохимия и микробиология. 1978. – Т.14.–№2. – С. 200.

8 Патент РФ № 2084519. Способ получения питательной среды для выращивания хлебопекарных дрожжей / Ш.Абрамов, С.Ц. Котенко, Б.И. Далгатова, Д.А. Эфендиева, Э.А. Халилова. 1997. – №20.– С.270.

9 Патент РФ №2151795. Получение сушеных дрожжей / Ш.А. Абрамов, С.Ц. Ко-тенко, Э.А. Халилова, Ф.И. Исламова, М.М. Омаров. 2000.– №18.– С.138.

10 Патент РФ №2329302. Способ сбраживания мелассного суслу // Ш.А. Абрамов, Э.А., Халилова. 2008. – №20. – С.167.

11 Халилова Э.А., Абрамов Ш.А. Свободные аминокислоты в биомассе и сушеных дрожжах *Saccharomyces cerevisiae* в зависимости от состава питательной среды // Прикл. биохимия и микро-биология. 2001. –Т.37. – № 5.– С. 578-581.

ГРНТИ 68.39.31

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ МЕТОДОВ ИСКУССТВЕННОГО ОСЕМЕНЕНИЯ ОВЕЦ В УСЛОВИЯХ ТОО «МАКСАТ»

Тұрап Б.А.

*Магистрант, Казахского агротехнического университета имени С. Сейфуллина,
г. Нур-Султан*

Статья о проведенной экспериментальной работе в ТОО «МАКСАТ», об искусственном осеменении овец, с использованием катетера, вводя дозу спермы глубокоцервикальным способом и получить максимальный результат, используя инструменты, не подвергая к стрессу. Приведены данные о том, что конструктивные особенности гинекологических инструментов, используемых в искусственном осеменении овец, не всегда соответствуют топографии половых органов овец и могут вызывать у овец стрессовые факторы.

Ключевые слова: искусственное осеменение овец, глубокоцервикальный, шейка матки, катетер, пластмассовый расширитель, стрессовый фактор, металлический расширитель, топография, оплодотворение.

В настоящее время искусственное осеменение овец производят цервикальными способами. При традиционных способах искусственного осеменения овец, находящихся в половой охоте, вводится доза спермы в канал шейки матки и расходуется около 100 миллионов сперматозоидов. Следует

отметить, что особенно у ярочек канал шейки матки по своему строению бывает специфическим и в глубокие его участки осеменительные катетеры иногда невозможно ввести дозу спермы. Однако в половых путях овец условия для сохранения оплодотворяющей способности сперматозоидов не везде одинаковые, поэтому к яйцеводу спермиев прибывает более миллионов, даже после одной эякуляции барана-производителя при естественной случке выделяет от 1,0 до 1,5 млрд сперматозоидов в 1 мл [1].

Успех искусственного осеменения зависит от многих причин, а также от глубины введения дозы семени в канал шейки матки этих овцематок, который состоит из поперечных сильно развитых складок. Шприцы-катетеры конической пуговичнообразной формы не всегда можно ввести глубоко в цервикальный канал. Если ввести сперму в область первых поперечных складок, то условия там для сперматозоидов – близкие к условиям во влагалище. Глубокоцервикальное введение спермы овцам способствует длительному сохранению у сперматозоидов оплодотворяющей способностью. В своих исследованиях мы на основании анатомотопографических особенностей канала шейки матки овцематок использовали осеменительные катетеры с винтовым наконечником, ввинчивающимся овцам в канал шейки матки на 3-4 см.

Результат искусственного осеменения овец в различные участки полового пути отражены в таблице 1.

Таблица 1. Осеменение в зависимости от места введения спермы в половые пути.

Место введения спермы	Осеменение овец	Из них число	Отелились, %
Влагалище	36	16	44,4
Шейка матки 4 см	40	30	75
Тело матки	32	23	71,8
Шейка матки 1,5 см	70	44	62,8

Экспериментальное однократное введение (таблица 1) свежевзятой спермы овцам в половой охоте с помощью шприца-катетера с винтовым наконечником показало, что глубокоцервикальное введение спермы позволяет получить 75 % оплодотворяемости с первой попытки. Глубокоцервикальное и маточное введение спермы способствует увеличению оплодотворяемости у овец.

После искусственного осеменения овец свежевзятой спермой с использованием светопроводных влагалищных расширителей, при введении в разные участки шейки матки, оплодотворяемость выразилась в 67,5; 63,3; 58,7 %.

Глубокоцервикальное введение спермы способствовало повышению оплодотворяемости овцематок [2].

С уменьшением числа спермиев в дозе оплодотворяемость уменьшилась. Результаты однократного осеменения овец при осеменении в шейку матки на глубину 2,5 см результаты были равны 63,3 %, а на глубину 0,5-1,5 см в шейку матки – результаты были равны (48,6 %; 44,4 %; 38,55 %).

Мы использовали приборы и инструменты для оценки состояния половых органов у овец и диагностики их болезней:

– трубчатые светопроводные влагалищные расширители со светособирающими треугольными, коническими, вогнутыми линзами, которые обеспечивают яркое освещение слизистой оболочки .

– фиксатор влагалища , состоящий из светопроводной со сквозным продольным вырезом трубки, на одном конце которой имеется сливообразной формы расширение, а на другой – светособирающей конической формы линза, что позволяет ветеринарному специалисту проводить необходимые лечебно-диагностические процедуры, не удерживая фиксатор руками [3].

Все пластмассовые влагалищные зеркала изготовлены из макролона, поликарбоната или дифлона, выдерживающие стерилизацию кипячением. Ветеринарные врачи-гинекологи при проведении вагинального исследования овец на протяжении многих лет использовали металлические двухлопастные влагалищные расширители. Однако эти расширители своими двумя браншами при гинекологическом обследовании травмируют слизистую оболочку преддверия влагалища, наружный зев шейки матки, холодным металлом (нержавеющая сталь, алюминий), несмотря на подогрев, вызывают температурный фактор, что приводит к беспокойству животных, к болевым ощущениям, к уклонению овец от процедур.

Конструирование расширителей преследовало следующие цели:

- 1) ликвидацию стрессовых, болевых, тактильных, температурных факторов, исключение случаев травмирования слизистой влагалища;
- 2) создание хорошего освещения не путем введения лампочки во влагалища, а удалением источника света из половых органов, чтобы световые лучи направлять во влагалище через светопроводный материал;
- 3) отработку эффективных способов обеззараживания расширителей.

Использованные укороченные металлические трубчатые расширители не вызывают стрессовых факторов у овец, способствуют сохранению ритмичного сокращения мышц краниальной части влагалища и шейки матки.

Влагалищные расширители мы использовали для гинекологического обследования овец с эрозией шейки матки, с эндометритом, субинвалуцией матки, вагинитом. Хорошее освещение позволяло выявить еле заметные точечный, полосчатые кровоизлияния шейки матки, которые сигнализируют о состоянии рогов матки, яйцеводов, о возможностях половой системы к воспроизводству .

Пластмассовые светопроводные и стеклянные расширители перед введением во влагалище мыли в горячей воде (+50 °С), насухо вытирали полотенцем, клали на стерильную часть стола, обеззараживали химическими способами. Пластмассовые расширители высокой температурной обработке

можно не подвергать. Перед стерилизацией расширители разбирали, отсоединяя рукоятку путем извлечения ее из фиксационного полукольца.

Практическое применение на овцах: расширитель полувращающимися движениями вводили во влагалище, направляя внимание на состояние слизистой оболочки преддверия влагалища, влагалища, шейки матки. При правильном введении расширителя во влагалище животное не должно беспокоиться, так как расширитель теплой и трубчатой формой способствует топографии влагалищной трубки. Боковой вырез в трубчатом расширителе позволяет безболезненно его извлечь из влагалища после введения шприца-катетера в канал шейки матки, а потом ввести дозу спермы. Влагалищный расширитель после этого подвергали стерилизации.

Пластмассовые светопроводные влагалищные расширители, фиксаторы влагалища, изготовленные из термостойких пластмассовых макролина (100 °С), поликарбоната (200 °С), царапиносных пластмасс ДЭК-БАК, макролина (ФРГ 300 °С), дакрила 4 Б, можно кипятить при обеззараживании в течение 10 мин. Приборы и инструменты использованные для оценки состояния половых органов у овец и диагностики их болезней изготовлены на Волгоградском заводе медицинского оборудования в Российской Федерации. Можно заказать с доставкой в любые страны СНГ.

Эти исследовательские работы проведены в ТОО «МАКСАТ» Туркестанской области, Байдибекского района при участии техника-осеменатора Ешмуратова М.Ш. и ветеринарного врача Ешмуратова Р.Ш. Оплодотворяемость после использования пластмассовых расширителей была на 3-8 % выше, чем после искусственного осеменения с помощью металлических расширителей. Ликвидация стрессовых факторов при этом позволила производить глубокоцервикальное и маточное осеменение, способствовало повышению оплодотворяемости овец и экономии расхода доз спермы на каждое оплодотворение.

Литература

1 Небогатиков Г.В. Биологические основы и дальнейшее развитие искусственного осеменения овец [Текст]: учеб. пособие / Г.В. Небогатиков. – Волгоград: Перемена, 1998. – 70 с.

2 Небогатиков Г.В. Болезни и воспроизводство животных в Волгодонском районе (1876 – 1997) [Текст]: учеб. пособие / Г.В. Небогатиков. – Волгоград: Перемена, 1997. – 40 с.

3 Небогатиков Г.В, Практикум по акушерству, гинекологии и биотехнике размножения животных [Текст]: учеб. пособие / Г.В. Небогатиков. – Москва: Мир, 2005. – 280 с.

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT**

**Гуманитарлық ғылымдар
Гуманитарные науки
Humanities**

Salkynbay A.B., Anuarbekova A.A. Expression of words of gratitude in common turkic languages	4
Нұрахимова Ж.Ф. XX ғасырдың 20-30 жылдары оқу-ағарту саласында большевиктік ұстанымдардың бой көрсеуі	9
Дюсенова А. Значение религии в пересмотре гендерных ролей в контексте участия женщин в вопросах мира и безопасности	15
Шапай М.А. Е. Букетов шығармаларының жанры жайында	18
Кикбаев Д. Материальная и духовная культура усунув и кангюев	24
Сарсенбаева А.К. Фразеологизмы национального языка – отражение культурных стереотипов и ментальности народа	28
Саяжанова А.Ж. Техникалық жоғары оқу орындарында философияны оқытудың инновациялық технологиялары	32

**Жаратылыстану ғылымдары
Естественные науки
Natural science**

Кенесбай А.Х., Курмантаева А.А. Сырдариялық қаратауда кездесетін сирек, ЭНДЕМ COUSINIA MINDSCHELKENSIS B. FEDTSCH түрінің ценопопуляциясының құрылымы	37
--	----

**Әлеуметтік ғылымдар және экономика
Социальные науки и экономика
Social Sciences and Economics**

Тірібосынов Д.Қ., Гиззатжанова А.Г. Тарбағатай тауы – экологиялық туризмді дамытудың жолы ретінде	42
Қапалбаева А.Д. Қазақстандағы балалар туризмінің қалыптасуы	48
Конурбаева Ж.Т., Охотенко И.А. Применение больших данных в интернет-маркетинге	52
Пайызхан Д.Е. Цифрландыру қазіргі заманғы құқықтық даму үрдісі ретінде	56
Abizhov Ye. Ensuring regional security in Central Asia	64

Құқық қорғау, әскери іс және қауіпсіздік
Юриспруденция, военное дело и безопасность
Law enforcement, military and security

Дүйсек С.М. Үлестік құрылыстағы алаяқтық іс-әрекеттер және оның алдын алу шаралары	70
Әнуарбек М.Б. Становление и развитие личности несовершеннолетнего насильственного преступника в Казахском обществе	75
Мырзабекова Г.С. Сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында күдіктінің субъективті құқықтарын теріс пайдалануы	79
Байжанова К.У., Утебасов Т.Г. Некоторые вопросы совершенствования учения о вине при квалификации вины преступления	84

Өнертану ғылымдары
Искусствоведческие науки
Branches of art criticism

Масалимова М.А. Театр кукол и его современная модернизация как эффективного инструмента иносказательности	93
Личман Е.Ю., Жұмаш Д. Скрипичное искусство современного Казахстана	98
Нурхайдарова А.Е. Packaging design color as an effective marketing tool	106
Личман Е.Ю., Жұмаш Д. Скрипичное искусство Казахстана в годы великой отечественной войны	111

Техникалық ғылымдар және технологиялар
Технические науки и отрасль технологии
Technical Sciences and technologies of the industry

Серік Б.М. Табиғи тіл мәтіндерінен білім алудың моделі	116
Қасымбекова Н.С., Сабыр А.Е. C++ Builder ортасының мүмкіндіктері	120
Қасенов А.Т. Мембранный биореактор, технология очистки и рекультивации сточных вод	130
Жузбаев Н.К., Утепбаев А.Р., Уналов Т.Т. Баламалы энергия көздеріне көшудің қажеттілігі	141
Абдуллаева Г.С., Ізбаев А.С. Python бағдарламалау ортасында графикамен жұмыс	144
Baltabayeva B.K., Ospanova A.K. Preparation of silver supporting nanocomposites for wound dressing materials	150

Қызмет көрсету салалары

Сферы услуг

Service sector

Сырғабек С.А., Қасымжанова Қ.С. Автоматтандырылған тасымалдауды басқару орталығының диспетчерлік персоналының бөлу функциялары	162
Кенжебай Н.Е., Қасымжанова Қ.С. Жол-көлік оқиғалары	164

Педагогика және білім беру

Педагогика и образование

Field of pedagogy and education

Тұрмағанбетова Ә.Т., Сейтмуратов А.Ж. АКТ арқылы алгебра сабақтарында оқушылардың танымдық қызығушылығын қалыптастыру	170
Баяхмет Д.А., Қасымжанова Қ.С. Ақпараттық оқыту технологиялары мен құралдарының оқушылардың ақпараттық құзыреттілігін дамытудағы рөлі	174
Мустафина Р.С., Жумажанова Г.И. Введение новых подходов в преподавания и обучения	179
Садвакасова А.А. Гендерный подход в обучении и воспитании детей раннего дошкольного возраста в условиях цифровизации и модернизации образования	186
Адақ Таңнұр Өн шет тілі сабағында сөйлеу әрекетін белсендіру құралы ретінде	191
Абдигалиева М.Б. Инновациялық технологиялар арқылы бастауыш сынып оқушыларының метапәндік құзіреттілігін қалыптастыру	195
Кусаинова Д.Е. Интегрированное сопровождение детей с ограниченными возможностями здоровья в условиях деятельности центров развития	199
Культаева Б.Ж., Кенебаева Ж.О., Сатымқулова С.Н., Жанагулова А.О. Использование национальных праздников в духовно-нравственном воспитании учащихся с особыми образовательными потребностями	203
Бубич А.А., Осипова С.В. Использование организационных форм при обучении математике младших школьников как условие формирования у них самостоятельности	208
Чехлова Е.А. К вопросу о диалоговом обучении младших школьников на уроках математики	218
Кузнецова Е.П., Осипова С.В. К вопросу о коммуникативных стратегиях и технологиях обучения математике младших школьников в условиях обновленного содержания образования	223
Дегалюк Т.Л., Осипова С.В. Коллективная форма обучения младших школьников на уроках математики как средство реализации учебного сотрудничества	232
Тетебаева А.Г., Сейдалиева Г.О. Коучинг технологиясы арқылы мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру	238

Кожаметова А.Б. Мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылық қабілетін дамыту	244
Крутикова А.А. Методы и приемы использования инновационных технологий обучения	248
Хамзаұлы М., Байдалина Ж.Ж. Орта мектепте коммуникативтік құзыреттілікті дамыту шет тілін оқытудың басты мақсаты ретінде	252
Сламбекова А.М., Шавалиева З.Ш. Отбасындағы адамгершілік тәрбиенің маңызы	256
Байтенова Ә., Шавалиева З.Ш. Өзін-өзі тану пәні арқылы оқушылардың рухани құндылықтарын қалыптастыру жолдары	260
Бекишева А.А. Педагогикалық үдерістегі әлеуметтік инновациялар	263
Асанова Л.Т. Преподавание русского языка как иностранного: педагогические подходы	268
Качнова Н.Г. Психолого-педагогические условия реализации программы steam образования для дошкольников	275
Жумажанова Г.И., Шавалиева З.Ш., Утюпова Г.Е. Развитие функциональной грамотности на уроках в начальной школе	279
Омарова М.А. Теоретические основы социализация детей в дошкольных организациях	284
Мосенова Н., Шавалиева З.Ш. Тәртібі қиын оқушыларды тәрбиелеу әлеуметтік-педагогикалық мәселе ретінде	289
Мырхалық Насиха, Багитжанова Ш.С. Шет тілін оқытуда фразеологизмдерді сөйлеу әрекетін белсендіруші құрал ретінде пайдалану	292
Асенбаева А., Толегенова З., Турганбаева Т.Т. Шетел тілі сабағында студенттердің өздік жұмыс арқылы танымдық қызығушылықтары	295

**Ауыл шаруашылығы
Сельскохозяйственные науки
Agricultural science**

Абдрашева А.Г. Виды животноводства и его роль в агропромышленном комплексе	303
Сейдуалы Ж.А., Аймақов О.А. Аэробты және анаэробты жағдайда өсіру кезінде SACCHAROMYCES CEREVISIAE Y-503 ашытқыларының ферментативті белсенділігі және морфологиялық ерекшеліктері	309
Тұрар Б.А. Оценка эффективности методов искусственного осеменения овец в условиях ТОО «Максат»	317

Scientific publication

Proceedings of the international scientific conference
« Priority areas of research: analysis and management»
17-18 march 2021
Atyrau, Kazakhstan.

Responsible editor – Assan Amangeldiyev

Signed to the press on 26.03.2021.
Circulation of 100 copies. 60X90/8 format
Offset paper font «Times New Roman»
Order no. 15225

Published in the printing house of the «Bilim Innovations Group» center
Uly Dala avenue 38/494, Nur-Sultan city, Republic of Kazakhstan, 010000
Phone: +77074929322; e-mail: info@kazconf.com